Veldtocht in Rusland

WIE HET PUBLIEK DIENT IS EEN ARM BEEST ;
HIJ TOBT ZICH AF
EN NIEMAND ZEGT ER HEM DANK VOOR.

LEON DEGRELLE

VELDTOCHT IN RUSLAND

UITGEVERIJ WALTER SOETHOUDT ANTWERPEN

OORSPRONKELIJKE TITEL
« LA CAMPAGNE DE RUSSIE »

*

UIT HET FRANS VERTAALD DOOR PAUL H. LEENAARDS

*

*

OMSLAGONTWERP / TYPOGRAFIE / DRUK WALTER SOETHOUDT

*

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER
WALTER SOETHOUDT - PERENSTRAAT 13 ANTWERPEN

*

WETTELIJK DEPOT D/1971/0096/2

DIT BOEK IS OPGEDRAGEN
AAN DE ROEMRIJKE NAGEDACHTENIS
DER TWEEDUIZENDVIJFHONDERD BELGISCHE
VRIJWILLIGERS VAN HET LEGIOEN "WALLONIE"
DIE DE HELDENDOOD STIERVEN AAN HET OOSTFRONT
TUSSEN 1941 EN 1945
IN DE STRIJD TEGEN HET BOLSJEWISME
VOOR EUROPA EN VOOR HUN VADERLAND

Tweeëntwintig juni 1941. Drie uur twaalf minuten 's morgens. Duitse officieren staren gespannen naar de lichtgevende cijfers van hun uurwerk. De sekonden duren eindeloos, de zenuwen staan op springen. Drie uur dertien. De aanbrekende morgen is koel en nevelig, het vriest lichtjes. Drie uur veertien. Nog één minuut. De harten kloppen sneller. Nog twaalf sekonden, nog vijf sekonden, nog vier, drie, twee — vuur! Van Finland tot aan de Zwarte Zee brult het front, de veldtocht in het Oosten is begonnen.
Slaapdronken nog horen mannen en vrouwen, horen vriend en vijand op deze zomermorgen over de golflengten van de door de Duitsers beheerste Europese radio een nieuwe fanfare. Het Derde Rijk roept op tot de kruistocht tegen het bolsjewisme. Van Oslo tot Sevilla, van Antwerpen tot Boedapest treft de oproep talloze jonge mannen. Hen lokken het avontuur en de oneindige verte, maar ook de met eerlijke offerzin begrepen roep tot verdediging van het Avondland. De vrijwilligers verlaten hun geliefde, groene Jutland, hun Normandië en Boergondië en Friesland, hun heimat in Vlaanderen, de Ardennen en de Poeszta. Ze laten hun ouders achter, hun vrouwen, hun meisjes, alles laten ze achter wat tot nu toe hun leven zin en inhoud gaf. Ze laten hun oude geboortelanden achter, die baden in de gulden glans van duizend jaar geschiedenis, en rukken op omwille van hun gemeenschappelijk vaderland, Europa. Het Europa van Vergilius en van Ronsard, van Erasmus en Nietzsche, van Rafaël en Dürer; het Europa van Ignatius van Loyola en van Theresia van Avila, van Frederik de Grote en Napoleon.
Ook voor de Waalse vrijwilligers gold nu een nieuwe wet: te zijn of niet te zijn. Getrouw aan deze wet waren ze vrijwillig aangetreden. Nu was er geen terugwaarts meer, alleen nog een voorwaarts. Met eigen handen hadden ze de bruggen achter zich verbrand.

In oktober 1941 duurde een transport van de Rijksgrens tot aan het Oostfront twee tot drie weken.
Wij reden in het spoor van de zegevierende opmars aan slagvelden voorbij. Kleine blauwwitte Oekraïense vlaggetjes wapperden vro-

lijk aan de tramrijtuigen en huizengevels van Lemberg. Langsheen de wegen lagen sloten en greppels vol omgekipte en uitgebrande tanks. Elk kruispunt leek wel een reusachtige schroothoop. Als een stormvloed was de opmars der Duitse divisies over het land heengegolfd.
Stilaan werden de sporen van gevechten schaarser. Voor ons strekte zich groots en onberoerd het landschap van Oekraïene uit als een bekoorlijk beeld van vrede. In de eindeloze, stoffige vlakte rezen honderden reusachtige graansilo's, die op Zeppelins leken. Witte en bleekblauwe isba's, de eenfamiliehuisjes van het Oosten, lagen over schilderachtige dorpen verstrooid. De ruwe, geelbruine strodaken van alleenstaande hutten wierpen lichtvlekken tussen groepjes jonge kerselaren met koperrood gebladerte.
Gespierde meisjes met platte jukbeenderen waren vlijtig bezig bij de kleine boerenhuisjes. Hun vlasblonde haren hadden ze in blauwe of rode hoofddoeken gebonden en ze droegen bonte, doorstikte jakken waarmee ze er als Lappenmeisjes uitzagen. Met hun hoge Kozakkenlaarzen stapten ze vrolijk door het vuil, tussen de knorrende zwijntjes.
Over de horizont lag een gouden toverlicht. Het rook naar water. We hadden de Boeg bereikt. Eindeloze slierten Russische krijgsgevangenen trokken voorbij, op weg naar het Westen. De ingestorte spoorwegbrug bood een beeld van grootse vernieling. We sloegen ons kamp op in Perwomajsk.
Reeds waren de marsjerende legertroepen door bergen leem en zeeën slijk van hun vertrekpunten afgesneden. De terreinmoeilijkheden waren onvoorstelbaar. Vrachtwagens zonken weg tot aan hun assen. Motoren brulden zich hees en vielen stil. De leem was zwart en taai als pik. Hij kleefde aan de laarzen der infanteristen, aan de wielen en assen der voertuigen en aan de kettingen der tanks.
Ook de treinsporen leverden nauwelijks nut op. Langzaam als schildpadden kropen de treinen vooruit, de spoorstaven rezen en daalden als schommels. De bevoorrading voor de vechtende troepen bleek steeds moeilijker. De herfstregens hadden de steppe in een reusachtig moeras veranderd. De levensaders voor de opmars werden steeds smaller, steeds dunner; steeds minder mondvoorraad, munitie en brandstof bereikten het front.
Men begon aan Napoleon te denken, want ook diens ster was in het wijde Rusland ondergegaan.
Nog was het overdag rustig in het land. Maar wanneer de zon bruusk in het Westen onderdook, knalden in de steppe de eerste geweerschoten. Wij echter rolden steeds verder naar het Oosten,

elke draai der wielen bracht ons dichter bij het front en bij ons noodlot.
Langsheen het spoor lagen in hun lange purperbruine jassen de eerste doden. De lichamen lagen stil, in vreemde houdingen. Russische soldaten hadden hier een overval gewaagd.
De grond zag er koud uit. Nu reed de trein langsheen lange, zwartgeblakerde fabrieksmuren. Plots schitterde als een luchtspiegeling voor onze ogen een wondervol stralend, blauw zonneglanzend lint : de Dnjepr, meer dan duizend meter breed.
Tussen Galicïe en de Dnjepr was het lot Oekraïene genadig geweest. De Duitse tankdivisies waren doorheen de schone, met tarwe en maïs begroeide vlakten gerold zonder dat de fakkel van de oorlog in de nette, witblauwe dorpjes diende geworpen. Wel was de strijd om Dnjepropetrowsk hard geweest; daarvan getuigden stom de honderden Duitse oorlogsgraven. De moderne oorlog had de stad diepe wonden geslagen, ganse straten waren uitgebrand. Wij zagen voor de eerste maal bewust de angstwekkende muil van de alles vernietigende slag.

Het legioen werd ingezet. We traden aan om middernacht. Breed en glanzend lag voor ons de wijde stroom, het eentonige zingen en ruisen van het water steeg naar ons op.
Over een dertienhonderd meter lange houten spoorwegbrug werd de Dnjepr overschreden. Niettegenstaande ze door krachtige Flakbatterijen werd verdedigd, was ze toch meermaals door Russische artillerie en vliegers getroffen. Die brug was de enige verbinding met de divisies die in het Zuiden streden. Op de donkere massa van het water bloeiden als grote lotusbloemen honderden witte ijsschollen open en hier en daar stak het geraamte van gezonken vaartuigen omhoog.
Het slijk van Rusland is niet alleen de rijkdom en het levenselixir der herlevende steppe, maar ook de natuurlijke beschutting van het land tegen vreemde veroveraars. Het werkt beter dan sneeuw en vorst. De koude kan men overwinnen, maar niet het slijk. Niets of niemand kan tegen dit slijk op, het heerst onbestreden over de herfst en de lente.
Wanneer het begint te regenen, verandert het land in een dood en ontoegankelijk gebied. De Duitse troepen hadden miljoenen Russische soldaten buiten gevecht gesteld, hun luchtwapen, hun artillerie en hun tanks vernietigd. Maar ze vermochten niets tegen de regen die uit de hemel gutste, tegen de onvoorstelbaar olieachtige brij die alles in zich vastzoog. De grootste en snelste militaire overwinning van alle tijden werd vlak voor haar voltooiing

verhinderd door slijk. Alleen door slijk, maar dan ook dit soort oerslijk dat in zijn taaiheid machtiger is dan de strategen, dan goud en verstand, en dan de menselijke trots.

Dit was de eerste vijand waarop ons legioen stiet. Het was een roemloze strijd, een strijd van uitputting, van verlamming en van walg. Slijk en sneeuw waren de wapens van het oude Rusland, waarmee het de Duitse opmars tot staan bracht. Zo werd de weerstand der reeds verslagen Sowjetlegers herboren uit het schouwspel van de stilstand en de technische kwetsbaarheid der Duitse strijdkrachten, diezelfde strijdkrachten die nog enkele weken voorheen onweerstaanbaar met hun fantastische pantserkolonnes oprukten naar de zon.
De droom van wapenroem was uitgedroomd. De werkelijke oorlog was er een van afmatting, van moeras waarin je lichaam wegzonk, van stinkende schuilplaatsen en eindeloze marsjen, van uitgeregende nachten en huilende wind. Achter de Duitse legers volgden partizanen als moerasvliegen, die plots opdoken en dadelijk weer verdwenen na gestoken te hebben. Achter elke heg, achter elk bosje kreupelhout loerde de dood.
In teorie liep het front zowat tweehonderd kilometer ten Oosten van de Dnjepr, maar in werkelijkheid bevond het zich slechts vijftig meter van de wegrand verwijderd. In de wouden aan weerskanten van de Samara hadden zich duizenden partizanen genesteld. De nacht was hel van talloze branden. Bruggen werden opgeblazen en verdwaalde soldaten vermoord. In de arbeiderswijk Nowo-Mosko, waar wij kwartier hadden, brandden op één nacht negentig voertuigen van de Wehrmacht uit.
De maat was vol. Het legioen kreeg bevel, de partizanen op te sporen en te vernietigen.

De wouden waar de partizanen huisden waren afgegrendeld door een diepe slijkgordel. Elke meter daarvan was een natuurlijke hindernis en vergde inspanning, moed en sterke wil. Het land lag in diepe duisternis en was met water overstroomd. Er flikkerde nergens een lichtpuntje. Wij zonken weg in diepe slijkputten en lieten onze wapens vallen, die we dan weer op handen en voeten kruipend zoeken moesten. Het water reikte tot boven onze knieën. Die slijkputten waren zo verraderlijk dat we op de duur mekaar moesten vasthouden opdat niemand onverhoeds verdrinken zou.
Die weinige kilometers waren een echte tocht door de hel. We hadden er zowat twintig uren voor nodig. We waren doorweekt tot in onze haarwortels. Onze hele uitrusting hadden we in het

slijk verloren. Eindelijk bereikten we enkele verlaten isba's, die op het droge stonden, en lieten ons uitgeput op de grond vallen. Met wat planken en stro maakten we vuur, zo goed en zo kwaad het ging. We moesten ons poedelnaakt uitkleden. Van het hoofd tot de voeten waren we bedekt met kleverig en stinkend slijk. Onze huid had de grauwe kleur van robbevel.
We trachtten ons met stro wat af te wrijven en wachtten dan de morgen af, naakt als wilden temidden walgelijke stank en bijtende rook.

Taai streden de Duitse legers op dit drieduizend kilometer lange, sponsachtige front. De vijand was overal : voor ons, achter ons, bezijden ons. Onze harten waren vol onrust en onze lichamen verloren hun kracht. Het slijk vergiftigde ook de geesten. De minst wilskrachtigen stortten ineen.
Onder de laarzen der vreemdelingen gebruikte de aloude Russische aarde weer haar eeuwige wapens : ze verdedigde zich en nam wraak. Ze nam reeds wraak in die uitgeregende herfst van 1941, terwijl wij toekeken hoe donkerrode plassen bloed bleven rillen boven op het zwarte, gladde, ondoordringbare slijk.
Om de partizanen bezig te houden brachten we zowat drie maanden in het dorp Karabinowska door. Zoals alle Russische dorpen lag Karabinowska verspreid aan weerskanten van een eindeloos slingerende, vijftig meter brede landweg, die van nergens kwam en nergens heen ging. De ordeloos rondgestrooide, lage strohutten met hun vlakke rieten daken zagen er allemaal eender uit, alleen waren ze soms in een verschillend tintje gekalkt. Langs een klein donker doorgangetje kwam men ineens de gemeenschappelijke ruimte binnen, waar je een flauwe geur van vuil en tomaten, adem en urine tegemoetsloeg. Wanneer het begon te vriezen vonden ook de biggetjes en kalfjes in die plaats een onderkomen.
Zolang de winter duurde verlieten de Russen nauwelijks de lange houten banken en de hobbelige krukjes waarmee hun isba was bemeubeld. Ze gingen alleen eens buiten om hun varken, hun koe of hun os te voederen, en keerden dan weer met een lading maïs- of zonnebloemstengels waarmee ze de kachel stookten. Die kachel diende voor alles en nog wat. Als keuken, als centrale verwarming en als bed voor het hele gezin. Het was een machtig blok stenen en leemstro, helemaal gekalkt, dat een derde en soms de helft van de hut besloeg en trapsgewijze oprees tot op een halve meter van de zoldering. Twee- of driemaal per dag werden er bundels riet of dor hout ingestopt. 's Avonds klauterde de hele familie er helemaal boven op; vader, moeder en kinderen sliepen

langs en over mekaar, ineengekromd op het lauwwarme leemstro, bedekt met wat vodden en een paar vuile rode dekens waar een hele rij blote platvoeten met gelooide zolen onder uit stak.

Een hele hoek van de isba was voorbehouden aan de ikonen. Er waren een paar merkwaardige stukken bij, heel mooi, uit de vijftiende of zestiende eeuw. De achtergrond van die miniatuurtjes was echt betoverend: groene en witte kastelen, dartel springende dieren. De hoofdfiguur was meestal de Heilige Joris, die de draak doodde, of de baardige, goedmoedige Sint Niklaas, of soms de Moeder Gods met bruine huid en amandelvormige ogen, die een Jezuskindje in de stijl der Italiaanse meesters op de arm droeg. De ikonen waren rondom met groene en rode papierslingers opgesmukt. De boeren sloegen twintigmaal per dag een kruis, wanneer ze eraan voorbij kwamen. Dan hadden ze vaak nog een oud, beduimeld gebedenboek, waaruit ze 's avonds bij het licht van een walmende oliepit met veel vroomheid een paar bladzijden opdreunden.
We zagen die mensen nooit twisten onder mekaar. Ze keken met hun dromerige blauwe of groenachtige ogen enkel maar in de verte. Overal stonden winterplanten met brede, vette bladeren en meer dan twee meter hoog. Ze reikten tot bij het dak en verleenden de isba het uitzicht van een wintertuin. In een bijgebouwtje was de stal voor het vee. De boeren hadden een bruine koe, een of twee zwijnen, een dozijn kippen en enkele duiven. Dat was hun hele bezit en ze besteedden er veel zorg aan.

De herfst ging voorbij en de lucht werd droger. De avonden werden fris. Op enkele dagen was de slijklaag verhard. Dan sneeuwde het en tenslotte vroor het. Dat was het begin van de grote Russische winter. De boomtakken glinsterden van de ijskristalletjes. De hemel welfde over ons in tinten van blauw en wit en teder goud. Nog stond de zon mild boven de oevers der vijvers, maar op een morgen verzamelden zich daar alle dorpsbewoners.
De vijvers waren afgeboord met talloze rietstengels, sterk en recht als drie meter lange lansen en bekroond met bruine en teerrode pluimen. Nu waren de stengels grauw van vorst. De boeren beproefden voorzichtig met hun lompe laarzen de dikte van het zwarte, met sneeuw bepoeierde ijs. Het droeg. Dan haalden ze hun sikkels en messen.
Dat was een vreemde oogst, toen onder de koude novemberzon de dorpelingen het hoge riet sneden voor hun daken, zoals ze in juli hun koren hadden ingehaald. In suizende bundels kletterde

het riet omlaag, duizenden kleine dikke vogels stegen uit de vallende stengels op en vlogen tsjilpend naar de oevers. Dan keerden de dorpelingen huiswaarts en sloten hun deuren voor de winter.
Het was trouwens tijd om weg te kruipen. Overal sloegen kogels in het leemstro en kraakten de takken van de kerselaren.

De Sowjetpartizanen vormden militaire eenheden van een heel bijzondere soort. Ze waren eigenlijk nergens, maar doken overal op om ons te hinderen. Verscholen in kreupelhout, in een hooimijt, in het zolderraam van een isba sloegen hun spionnen overdag stilletjes al onze bewegingen gade en stelden vast waar zich onze opslagplaatsen bevonden en hoever we stonden met ons pionierswerk. De nacht daarop vloog dan een brug in de lucht of vatte een vrachtwagen vuur. Vanuit struiken knalden geweerschoten. We liepen heen en weer en kwamen overal te laat. Soms vonden we in de buurt een oude pelsmuts of sporen van viltlaarzen, maar verder niets: het woud had geruisloos de vluchtende vrijschutters verzwolgen.
Met één enkele kompanie moesten we meerdere kilometers der rolbaan van Dnjepropetrowsk naar Stalino beveiligen. Onze wachtposten lagen driehonderd meter van de isba's weg. We trokken de wacht op met witbevroren neuzen en gekloven handen. Er heerste nu bijtende kou en we hadden geen winteruitrusting.
Het was niet voldoende dat we in onze mangaten op de loer lagen. Gedurende de nacht slopen de Russen als katten doorheen onze wachtpostenlijn. Eens zover konden ze rustig hun opzet uitvoeren. Het bleek dus nodig dat de helft van onze mensen voortdurend patroelje liep op de weiden tussen het dorp en het woud. We moesten ons verdekt opstellen in dichtgesneeuwde greppels en de oren spitsen voor het minste teken van leven dat met de wind werd aangevoerd. Tandenklapperend zaten we in onze sneeuwgaten en keerden tot op het been verkleumd terug, en onze bevroren wapens dampten nog lang bij het vuur van zonnebloemstengels.

Van dag tot dag omklemde het pijnbomenwoud ons enger. Tot tweemaal toe beproefden we er diep in door te dringen. We vonden overal sporen van viltlaarzen, maar geen twijg bewoog, geen schot knalde. De partizanenoorlog was een strijd van hinderlagen en vermeed de open slag. Op onze rechterflank hadden Duitse eenheden voeling met de vijand. Op droge, sterrenverlichte avonden

zagen we de brandende hutten tegen een diepgouden achtergrond afgetekend. De Russen beproefden zich in onze richting af te zetten. Op een avond, rond elf uur, kwamen ze op ons af. Wij lagen in de sneeuw en onthaalden hen op machinegeweervuur. Een uur lang was de steppe verlicht door de vlammende pijlen van onze lichtspoormunitie. Wanneer de Russen merkten dat onze grendel niet te doorbreken was, trokken ze zich stilletjes terug in hun verborgen stellingen.

Bij de noordwestelijke zoom van het woud hadden de Russen op de rechteroever van de Samara sterke verdedigingswerken uitgebouwd. De rivier was dichtgevroren. Wij kregen bevel, de vijandelijke stellingen te veroveren. Nauwelijks hadden we de rivier bereikt of we werden op razend vuur onthaald. We moesten aanvallen over een vijfentwintig meter brede ijsvlakte zonder de minste dekking. Ten koste van bloedige verliezen werden de bunkers veroverd en de Sowjets gedood of verdreven.
De Russische aarde ontving onze doden. Velen zouden nog volgen, in sneeuw en ijs, in slijk en zonneschijn, bij de Donetz en de Don, in de Kaukas en in Estland. De eerste rode bloedvlekken, als bloesems gestrooid in de sneeuw bij de Samara, waren rein als de eerste overgave, als de eerste tranen.

Wij moesten de graven achterlaten en oprukken naar het uiterste punt van het front, waar we moesten verenigen met een divisie, die in de diepte van het Donetzbekken was doorgedrongen. Einde november begonnen we met onze opmars, zonder wollen sjerpen, zonder pelzen, zonder handschoenen, met enkel maar onze dunne uniformen waar de ijzige wind doorheen sneed.
In de naherfst van 1941 waren de wegen in het Donetzbekken door de vorst volledig omgetoverd. De stroom van slijk was in een stroom gestolde lava veranderd. Doorheen dit verharde slijk vraten zich honderden vrachtwagens. Het slijk was versteend in harde kammen van een halve meter hoog. Die kammen waren hard en glad als zwart marmer en golfden onregelmatig over vijftig of honderd meter lengte, krom en met diepe voren doorsneden. Het had geen zin met normale vrachtwagens langs die sporen te rijden: na enkele kilometers werden de benzinetanks ingedrukt. Alleen zware voertuigen en terreinwagens, die hoog op hun wielen stonden, konden zich op die bevroren ijsmassa wagen.
Voor de infanterie was de mars een echt treurspel. We durfden onze voeten niet meer optillen, we schoven enkel maar vooruit. Elke val deed pijn, want het ijs was staalhard. Bij het minste

alarm moesten we onze wapens klaarhouden. Een MG-schutter had dertig kilo te torsen, de mondvoorraad voor drie dagen niet meegerekend. Al onze pezen kraakten van de voortdurende inspanning om overeind te blijven; uiteindelijk moesten we de achterkant van onze laarzen opensnijden om wat verlichting te krijgen voor het schuren van het stijfgeworden leder. We beten op onze tanden om het uit te houden. Soms hield de een of de ander het niet meer vol, stortte neer en bleef kreunend liggen. We smeten hem dan op de eerste de beste vrachtwagen, boven op een hoop brood of munitie, en de kolonne sukkelde verder op het zwarte, gladde ijs.

Het landschap was bekoorlijk; honderdduizenden zonnebloemstengels wiegden in de wind over de wijde witte steppe. Wolken kleine vogels toerden boven ons rond. De hemel was stralend in zijn kristalklare, matblauwe reinheid: hij was zo klaar dat men alle bijzonderheden der takken van de bomen aan de horizont kon zien.
Vaak toonden ons de boeren een dreef van platanen of berken, die naar een vroegere herenwoning had geleid. Maar van de vroegere gebouwen was niets overgebleven; zelfs de grondvesten vonden we niet terug. Alles was weggeruimd, gelijkgemaakt met de grond en overwoekerd door onkruid en kreupelhout. Zo was het meestal ook met de kerkgebouwen. Er waren wel enkele overgebleven, maar die waren lang ontwijd en dienden als schuren, magazijnen, vergaderzalen, stallen of stoomcentrales. Nog steeds echter glansden hun mooie groengouden spitsen peervormig boven de witte wanden, en soms ontdekten we nog overblijfselen van vroeger houtsnijwerk of de een of andere wandschildering, waar de Sowjetkladders niet bij gekund hadden. Alle vloeren waren bedolven onder stro of paardenmest. En zelfs zulke godshuizen waren niet meer talrijk. Tijdens de tweeduizend kilometer, die we van Dnjepropetrowsk tot bij de voet van het Kaukasusgebergte aflegden, konden we ze makkelijk op de vingers tellen.

Begin december trokken we doorheen Pawlograd en namen kwartier in volledige lege dorpen. Er woedde storm. Tussen vier en vijf uur 's morgens braken we op. Jachtsneeuw geselde onze gezichten en verblindde ons. We hadden uren nodig om met onze zware, hoogbeladen karren tot bij de rolbaan te geraken; de paarden gleden uit op het gladde ijs en braken zich de poten. Tevergeefs zetten de arme dieren zich schrap in de fluitende sneeuw. Ze hijgden zwaar en vielen alweer, zo gauw ze rechtgekrabbeld waren. De sneeuw viel zo dik dat men geen verschil zag tussen de vlakte en de

weg. Hier waren nog niet de strobundels opgesteld, waarmee de Russische boeren, die hun land op hun duimpje kennen, de wegen merken in de wintertijd. Alle wegwijzers waren onder de sneeuw bedolven en het duurde niet lang of iedereen was verdwaald. Daarbij kwam nog dat al de plaatsen, waar we naar zochten, gedurende de jongste vijfentwintig jaar twee- of driemaal van naam waren veranderd. De oude kaarten vermeldden nog namen uit de tsarentijd. Dan volgde een nieuwe naam, ingevolge de revolutie, op de kaarten uit 1925. De kaarten van 1935 brachten dan de naam van een of andere Sowjetbonze, zoals Stalino en Stalingrad. En dan kwam nog vaak een derde of vierde nieuwe doop. Daarentegen droegen vijftig of honderd dorpen één en dezelfde naam, die van een of andere tsaar of van zijn vrouw of dochters, uit luiheid gekozen en uit luiheid behouden.
Op weg naar Grisjino sukkelden we een hele dag lang doorheen de storm en bereikten tenslotte ons doel, nadat we drieënvijftig kilometer hadden afgelegd. Maar het Grisjino, dat we bereikt hadden, was niet het Grisjino waar we wezen moesten. Afgezien van de herhaalde naamwisselingen waren er twee Grisjino's, Grisjino-Station en Grisjino-Dorp, en ze lagen zeven kilometer van mekaar verwijderd. We bereikten het juiste Grisjino bij het morgenkrieken, nadat we tot bij de lies doorheen de sneeuw hadden gewaad. En we waren de eersten die aankwamen; een van onze kompanies bleek verdwenen en dook eerst twee weken nadien weer op. Rond Kerstmis bereikte ze het front. Al haar paarden waren verongelukt of gestorven en ze zag eruit als een kolonne oude Franken, met grote witte ossen die haar grijze karren voorttrokken.

Jammer genoeg bleef onze Odyssee niet beperkt tot transportmoeilijkheden. Het land waar we doorheen trokken was met Russiche mijnen bezaaid. De sneeuw had alles toegedekt, ook de waarschuwingstekens die Duitse pioniers hier en daar aangebracht hadden. Een van onze kompanies liep recht in zo'n mijnenveld. Haar kommandant reed te paard vooraan: een jong kapitein van het Belgisch leger. Het rijdier trapte op een mijn, vloog steil twee meter in de lucht en stortte weer neer met uitgerukte ingewanden. De ruiter lag met stukgescheurde benen in de rode sneeuw. De steppe huilde haar zegepraal. Moeizaam verbonden de soldaten de verscheurde lichaamsdelen en droegen hun ongelukkige kapitein op een bed van dennetakken, tot ze enkele kilometer verder een verlaten isba bereikten. Het duurde zesentwintig uur, eer een transportwagen van het Rode Kruis zich een weg gebaand had tot daar. De kapitein had elf breuken, in lappen hing het vlees langs zijn

benen omlaag. Hij rookte zonder ophouden, met snelle korte halen. Dikke zweetdruppels stonden op zijn voorhoofd van de vreselijke pijn. Hij nam afscheid van zijn jongens en stierf zonder een woord van angst of spijt, terwijl hij een laatste maal aan zijn sigaret trok.

Na de Grisjino's kwamen de Alexandrowska's: er zijn er in Sowjet-Rusland zowat honderd of tweehonderd. Wij hebben alle Alexandrowska's van het Donetzbekken bezocht.
Eindelijk bereikten we de mijnsteden. Dat was ons doel. Het begon plots te dooien en we kregen nog een laatste dagmars doorheen het slijk. Tenslotte bereikten we Sjerbinowka, een mijnencentrum met veertigduizend inwoners. Ze stonden roerloos en zwijgend langs de baan en bekeken ons met stekende blikken en scheefgetrokken mondhoeken. De Russische troepen zaten drie kilometer verder oostwaarts in de steppen, maar we voelden duidelijk dat kommunistische partizanen op de loer lagen achter ons.
In december 1941 zag het Oostfront eruit als een fjordenkust. Elke legergroep was zover doorgestoten als hij kon, maar einde oktober was alles in het verraderlijke slijk blijven steken. Er bestond geen samenhangende gevechtslijn aan de overzijde, want ook daar had alles zich in wanorde en zonder samenhang teruggetrokken. De Russen hadden echter dankbaar gebruik weten te maken van de slijkvloed. Ze hadden Rostow terug veroverd en de Duitsers hadden daar bij gebrek aan brandstof honderden vrachtwagens moeten achterlaten. Aangemoedigd door dit plaatselijk sukses waren de Sowjets in het Oosten van het Donetzbekken, op onze linkervleugel, weer tot de aanval overgegaan. Tussen Slawiansk en Artemosk ontplooiden ze nu een levendige aktiviteit.
Het zwaartepunt van de Russische druk lag zowat vijfentwintig kilometer noordoostelijk van onze stellingen. Tegenover onze bunkers bij Sjerbinowka hield de vijand zich aanvankelijk nogal stil. Bij hen zoals bij ons smolt het landschap weg, alsof men er heet water over had uitgegoten.
Onze bevoorrading had vijftig uren en meer nodig om de twintig kilometer af te leggen, die ons scheidden van de voorraadmagazijnen in Konstantinowska. Estafettes per moto kwamen er helemaal niet meer doorheen. Paarden verrekten langs de weg, uitgeput, met de neus in het slijk.

Sjerbinowska was eenvoudig onverdraaglijk. Overal in de omtrek verpestten ontdooide uitwerpselen en krengen de lucht. Vuilnis en ellende in de stad waren niet te beschrijven. De inrichting der

kolenmijnen dateerde van de jaren 1900 tot 1905, die mooie tijd toen dat alles met Frans kapitaal was uitgebouwd. Maar alle mijnschachten waren door de terugtrekkende Russische troepen opgeblazen.
Zo was het alle industrie in de bezette zones van Rusland vergaan. Speciale afdelingen hadden sistematisch en met duivelse precisie alle fabrieken, mijnen en magazijnen in elk centrum, elke stad. elke wijk grondig vernietigd of beschadigd. Verbrande aarde : maar verbrand ook alles, wat zich daaronder bevond.
Zelfs de paarden in de mijnschachten had men gedood. De gruwelijke stank der verrottende beesten verspreidde zich overal : de luchtschachten kwamen immers uit bij de straten. Er waren enkele planken overheen gelegd, maar onophoudelijk stegen uit de gaten koolgas en lijkenlucht omhoog.

Wanneer we uit stelling kwamen, huisden we in schoolgebouwen die de Sowjetstaat kort geleden had opgericht. Het waren drie langgestrekte, uiterlijk moderne gebouwen, in dezelfde stijl als alles wat we hier sinds Dnjepropetrowsk hadden gezien. Toen iemand een nagel in de wand wou kloppen om zijn geweer aan op te hangen, viel heel de zijmuur in. De vloer bestond uit slecht passende planken en daaronder was niets, want het gebouw stond maar op enkele wankele pijlers. Tussen de drie gebouwen strekte zich een leeg en verslijkt terrein uit, dat we met stukken kisten enigszins begaanbaar moesten maken. Overal hing de reuk van koolgas, flauw en misselijk.
Rond 20 december begon het opnieuw te sneeuwen en te vriezen. Algauw zakte de temperatuur tot twintig graden onder nul. Bibberend lagen we op onze kale, gapende planken, gehuld in één enkele dunne deken.
Dan kwamen de feestdagen. We hoorden Middernachtmis in de Russische kerk, die we weer voor de eredienst hadden heropend. Een Russisch koor zong, schril en scherp. Buiten viel de sneeuw in dichte vlokken. Een deel van onze kameraden lag rondom het gebouw, achter machinegeweren klaar voor een overval. Maar ons binnenste was in deze kleurloze weken merkbaar verhard, en doorheen ons zwijgen zochten enkel onze dromen nog hun weg.

In de Duitse kranten werden de Europese vrijwilligers wel gevierd, maar aan het Oostfront lagen de zaken in 1941 enigszins anders. Er waren Duitse generaals, die er niet mee gediend leken dat hun elitedivisies de invloed ondergingen van afdelingen, waarvan ze al te weinig afwisten. Ze vermoedden dat er achter het verschijnen van die afdelingen aan het front heel wat propaganda verborgen ging en hadden vaak maar een vaag begrip van de begeestering en de goede wil, die onze vrijwilligers hierheen gevoerd hadden. Dit gebrek aan begrip drukte ons soms wel wat.
We moesten wachten op de kans om ons idealisme door daden te onderlijnen. Die kans liet op zich wachten en onbekend, onbemind, verbruikten we onze krachten in bittere en vervelende routinedienst. Kerstmis en Nieuwjaar vergingen zonder vreugde in onze berookte en vuile kwartieren. Een met houtskool op de muur getekende kribbe herinnerde ons vaag aan de Wijnacht bij ons thuis. Op de heuvel buiten droegen de stalen helmen van onze gevallenen op de houten kruisen dikke kronen sneeuw en zagen eruit als chrysanten, die van de hemel waren gevallen.
Het wemelde aan het Oostfront van buitenlandse vrijwilligerseenheden. In het Zuiden lagen de legioenen uit Middeneuropa en de Balken. Ze hadden elk hun eigen karakter en gingen over weinig of niets akkoord : Hongaren en Roemenen waren steeds klaar om mekaar omwille van een bosje in de Karpaten of een klaverveld in de poeszta de ogen uit te rukken, en zelfs de Kroaten, die toch een Duitse politieke troefkaart vormden, waren volgens godsdienst in Mohammedanen en Katolieken verdeeld.
Met drie divisies en talrijke bijzondere eenheden vormden de Italianen in 1941 de talrijkste buitenlandse groep aan het Oostfront. Je ontmoette ze overal tussen Dnjepr en Donetz : klein en donker, opgeruimd onder hun spitse muts of onder de Bersaglierihelmen, waarvan de haneveren wapperden in de steppenwind. Hun geweren zagen eruit als speelgoed en ze gebruikten ze zeer handig om alle kippen, die hun weg kruisten, dood te schieten.
We maakten kennis met hen op onze weg naar Dnjepropetrowsk en kregen dadelijk een hoge dunk van hun sluwheid en ondernemingslust. Ze stonden rondom een reusachtig vat Chianti, dat op de goederenwagen lag. Aan één kant hadden ze een klein gaatje geboord en daarin een strohalm gestoken. De wijn vloeide rijkelijk. Die vindingrijkheid werd door de drooglevers uit onze troep zeer op prijs gesteld. Ze keerden steeds maar weer naar die wonderbare bron, die niet misstaan zou hebben op een Boergondisch huwelijksfeest onder Karel de Stoute of Filips de Goede. De Italianen, die hun toekomst verzekerd wisten — het vat had zowat tweeduizend liter inhoud — deelden vriendelijk van hun manna mee. Zo kwam het dat de Waalse vrijwilligers tenslotte toch nog de bijdrage van Italië tot de oorlogsinspanning aan het Oostfront naar waarde leerden schatten.

Het front bestond niet uit een ononderbroken lijn maar wel uit een reeks steunpunten. Onze soldaten in Sjerbinowka hadden op hun rechter- en op hun linkerflank alleen maar sneeuw. Om bij de eerste Italianen te komen, wier frontlijn zuidelijk naar Stalino verliep, moest men twee uur lang doorheen de steppe trekken. We konden dus enkel maar op rustige momenten met hen gaan babbelen. Natuurlijk speelden hun Chianti en hun citroenen een rol in onze gedachten, maar ze hadden toch ook een zekere losse charme die hen aantrekkelijk maakte.
Het moeilijkste was, dat ze de Duitsers verafschuwden. De Duitsers hadden namelijk een grondige hekel aan hun voortdurend geplunder en evengoed aan hun hartstochtelijke liefdesbetuigingen in halfverwoeste isba's, aan hun slappe houding, hun schilderachtige Latijnse achteloosheid tegenover het gezag, hun luiheid en hun wild gekakel, allemaal dingen die sterk afstaken tegen de strenge Pruisische tucht. Maar van hun kant kregen de Italianen al keelpijn wanneer ze een Duitser zagen die in de houding ging staan of bevelen snauwde. Dat paste niet bij hun handen in hun broekzakken, bij hun goudkeverpluimen en bij hun straatjongensmanieren. Ook het wederzijdse nationalisme vertoonde geen gelijkenis. De Italianen hielden van Mussolini en riepen voortdurend "Du — ce! Du — ce! Du — ce!" tot ze hees waren, maar dat was enkel maar een uiting van gevoel. De grootse dromen van Mussolini beroerden hun ziel niet in het minst. Ze waren trots als hanen, maar zonder enige eerzucht.
Eens, toen ze hardnekkig bleven volhouden dat ze vrede tot elke prijs verlangden, had ik hun gezegd: "Maar als jullie niet vechten dan gaan jullie koloniën verloren." Ze antwoordden: "En wat zou dat? Waarom moeten we vechten voor koloniën? We zijn gelukkig thuis. We hebben niets nodig. We hebben de zon, we hebben fruit, we hebben de liefde..."
Ieder zijn filosofie: Horatius had ongeveer hetzelfde gezegd, maar dan minder oprecht. Overigens vonden de Italianen dat werken helemaal overbodig was. Onze opvatting van de arbeid was hun volkomen vreemd. Waarom moest men zo hard werken? En dan begonnen ze weer hun weke, betoverende en zangerige litanie: zon... fruit... liefde...
"Ja, maar," zei ik tenslotte verwonderd, "arbeid schept toch vreugde? Arbeiden jullie dan niet graag?"
Toen gaf mij een Italiaan uit het Zuiden met vorstelijke gelatenheid het grootse antwoord: "Jawel, maar je wordt er zo moe van."
Je wordt er moe van. Wanneer de Duitsers zoiets hoorden dreigden ze een hartaanval te krijgen.

Jammer genoeg werd je ook moe van de wacht op te trekken en van dienst te kloppen in sneeuw en ijs. Vaak verlieten babbelzieke schildwachten eenvoudigweg hun post en trokken zich terug in een of andere warme isba om moppen te tappen, kleine zaakjes te doen, onder mekaar te leuteren of van heel dichtbij de lichamelijke bijzonderheden van plaatselijke godinnen te bestuderen. Dat viel de Russen tenslotte ook op en ze zetten een overval op touw. Onze vriendelijke kameraden van aan de overkant der Alpen moesten hun romantische gelatenheid duur betalen.
Op een nacht kwamen sterke Kozakkenafdelingen op hun snelle paarden doorheen de dichte sneeuw getrappeld. Bij het morgenkrieken konden ze zonder moeite drie door de Italianen bezette dorpen omsingelen; de wachtposten sliepen of waren bezig de liefde te bedrijven. De verrassing was volkomen. De Sowjets koesterden een bijzondere haat tegen de Italianen. Ze verafschuwden ze eigenlijk nog meer dan de Duitsers en behandelden hen steeds met ongehoorde wreedheid, wanneer zich de kans daartoe bood. In een handomdraai werden de drie dorpen bezet. De gevangen Italianen werden naar de bronnen gesleept en naakt uitgekleed. Dan putten de Kozakken grote emmers vol ijskoud water en stortten die brullend van het lachen over de naakte bruine mannetjes uit. Het vroor dertig of vijfendertig graden onder nul. Geen der Italianen ontkwam, zelfs de dokters niet, zelfs de aalmoezenier niet, al verdroeg hij dan de marteling van water en vorst stoïcijns als een blok Romeins marmer. En aan marmerblokken moesten we denken toen twee dagen later de dorpen heroverd werden. Overal lagen in vreemde vertrokken houdingen de naakte, bevroren lijken der Italianen in de sneeuw.
Van toen af trokken Duitse tanks de wacht op rond de stellingen der Italiaanse bondgenoten. Als grote witte gedrochten tolden de met winterbeschutting geverfde monsters rond in de sneeuw, en binnen in de onverbiddelijke kring zaten de bruine mannetjes lustig te kakelen.

Waakzaamheid was geenszins overbodig. De Russen werden steeds driester. Links en rechts van ons woedden hevige gevechten. Dag en nacht trilde de steppe onder het artillerievuur. Sowjetvliegtuigen doken op; rondom ons heen gaapten diepe grijze gaten, waar ze hun bommen niet al te precies gesmeten hadden.
Steeds snijdender werd de kou. Rond half januari zakte het kwik naar achtendertig onder nul. Het vel van onze kleine panjepaardjes was gans witgebleekt door de vorst en uit hun neusgaten vielen grote druppels bloed, die openspatten als rode bloemen op de har-

de weg. In de kwartieren van Sjerbinowka was het leven ondraaglijk geworden. De gebroken ramen hadden we zo goed en zo kwaad het ging met stro dichtgestopt. Maar de Noorderwind woei steeds krachtiger en floot snijdend doorheen de spleten in de vloer. Om te slapen trokken we onze hele armzalige uitrusting aan. Onze voeten borgen we in de mouwen van onze mantels. Maar wat hielpen een mantel, een dunne deken en een handvol stro tegen die vervloekte wind die ons de steppe om de oren joeg ? Margarine, worst en brood waren hard als steen en moesten met de bijl verdeeld worden. Soms kregen we een paar eieren, maar die waren dan bevroren en grijs. Mooie uren van ontspanning.

Onze vooruitgeschoven stellingen lagen drie kilometer voor Sjerbinowka. In troepjes sukkelden we daarheen door de sneeuw, die zowat veertig of vijftig centimeter dik lag. De temperatuur schommelde tussen vijfentwintig en vijfendertig graden onder nul. Sommige kompanies hadden zich bij de terrils der mijnen kleine onderstanden gebouwd, maar de andere lagen midden in de vlakke steppe. De sneeuw was niet zo erg, maar de storm was afschuwelijk. Hij krijste en huilde met lang en scherp gefluit en joeg ons duizenden martelende ijspijltjes in het gelaat. Het was alsof je mekaar met kiezelsteentjes smeet van heel dichtbij. We hadden nu wel eindelijk wollen sjaals en dungebreide handschoenen gekregen, maar nog steeds geen pelzen of viltlaarzen. De vingers bevroren, zo men maar even een handschoen durfde uittrekken. We wikkelden onze sjaals tot over onze neuzen, maar daar waar onze adem er doorheen ging, hingen onze monden vol klompen ijs. Onze wenkbrauwen stonden wit en lang uit als onmogelijk geplaatste snorren. Zelfs onze tranen bevroren onmiddellijk in grote parels, die onze wimpers pijnlijk aan mekaar deden kleven. We kregen ze slechts met grote moeite los. Voortdurend werden neuzen of wangen geel als trommelvel. Dan moest men, om bevriezing te vermijden, dadelijk de huid krachtig met sneeuw inwrijven, maar vaak was het te laat.
Generaal Winter vierde zijn eerste triomfen.
De duizelingwekkende stormen bezorgden de Russische stoottroepen duidelijk voordeel. De Russen waren dit krankzinnige klimaat gewend. Hun ski's en honden, hun sleden en krachtige paardjes waren uitstekende hulpmiddelen. Hun kleding was geheel aan de omstandigheden aangepast, met gewatteerde jassen en viltlaarzen die hun toelieten door de sneeuw te waden als door droog stof. Ze konden alleen maar pret hebben bij het ontzettende lijden van de talloze Europese soldaten, die een dolkoene aanval zonder

aangepaste uitrusting noch training midden in het hart van deze sneeuw en koude had gejaagd. Ze slopen overal doorheen. In burgerkleren glipten hun spionnen aan onze wachtposten voorbij, bereikten de arbeiderswijken en zochten daar medeplichtigen op. De grote meerderheid der boerenbevolking wist nauwelijks iets van kommunisme af, maar in de industriegebieden had de Sowjetpropaganda de jonge arbeiders in haar greep. Tot hen wendden zich de afgevaardigden van het Rode Leger en ze vonden er overtuigde en dappere volksmenners onder.

De tweede helft van januari 1942 was een drukke tijd. Heel wat troepenonderdelen wisselden van plaats. Dagelijks voerden Russische vliegtuigen drie tot vier luchtaanvallen uit.
Wij hadden geen duidelijke kijk op wat gebeurde : keurtroepen uit Siberië hadden ten Noorden van ons industrieterrein de dichtgevroren Donetz overschreden, de Duitse verdedigingslijn ontweken en belangrijke spoorweglijnen — vooral dan de lijn Kiew-Poltawa-Slawiansk — bereikt. Ze hadden grote voorraden buitgemaakt en waren dan verder naar het Westen doorgestoten. Tenslotte vertoonde het front een diepe doorbraak in de richting van de Dnjepr en de hele zuidelijke legergroep liep nu gevaar, afgesneden te worden. Reeds waren de Russen en de Siberiërs voorbij de Samara en op twaalf kilometer voor Dnjepropetrowsk waren kozakkenpatroeljes opgedoken.
In zeven haasten groepeerde de Duitse opperbevelhebber alle beschikbare krachten voor een tegenaanval. Bij vijfendertig tot veertig graden onder nul ! We wisten niet wat ons te wachten stond toen het dringende alarm ons bereikte.
Het was nog nacht toen we opbraken. Om vier uur 's morgens sukkelden we achter onze karretjes aan doorheen een woeste storm, die de sneeuw wervelend opjoeg en ons volkomen verblindde. Het doel was onbekend, maar de vuurproef stond voor de deur.
Dat was 26 januari 1942. Niemand kon met juistheid zeggen hoe ver de Siberische troepen met hun hondesleden en de Kozakken op hun taaie paardjes doorgestoten waren. Alles wat we konden vernemen was dat de vijand niet ver af kon wezen. Overigens vernamen de simpele infanteristen maar heel weinig. We waren zelfs zo naïef aan een terugtocht te denken. Ikzelf wist niet meer dan mijn kameraden : ik was immers maar een gemeen soldaat, die behandeld werd zoals iedereen en niet het speciaal vertrouwen van de officieren genoot.
Ons marsdoel was weer het dorp Grisjino, zestig kilometer ten noordwesten van Sjerbinowka. Dat wou zeggen dat we de hele tijd

aan de vijandelijke linie's voorbij moesten trekken. We hadden bevel gekregen, zoveel mogelijk de kortste weg te nemen. Makkelijk gezegd! We hadden al vier uur nodig om in die sneeuwstorm onze kolonne in beweging te brengen. Je zag niet verder dan een meter of tien. Toen we de huizen achter ons hadden gelaten, omving de steppe ons langs alle kanten met haar kwellingen. De weg rees en daalde over een reeks korte, steile heuvels. We sleepten karren mee die meer dan een ton wogen: buitengewoon voor de geasfalteerde wegen van Westeuropa, maar nauwelijks geschikt voor de sneeuw en het ijs der steppepaden. De Russen gebruikten alleen maar sleden of lichte houten wagentjes op smalle, hoge wielen. Onze kolossen van voertuigen, die er uit zagen als dodenwagens, gleden niettegenstaande hun sterke remmen met razende snelheid van de gladde en steile hellingen naar beneden. Paarden werden meegesleurd, wagens kipten om, en als het dan weer bergop ging moesten wel twintig man de wagens duwen. Na enkele uren mars zaten talloze wagens vast of lagen op hun kant in greppels en gaten.
We hadden slechts twaalf kilometer af te leggen tot bij onze eerste pleisterplaats en daar waren we de ganse nacht mee bezig. Eerst 's anderendaags om zes uur 's avonds hadden we al ons tuig bij mekaar. Toen was in het dorp reeds een patroelje van vier Siberiërs opgedoken en vlak bij de eerste huizen gesneuveld.

Om vijf uur in de morgen marsjeerden we verder. De sneeuwstorm was gaan liggen, maar het vroor des te heviger. De weg was glad als een bobsleebaan. Onze paarden vielen voortdurend en we moesten er heel wat afmaken, die zich de poten hadden gebroken. Rond de middag hadden we amper één kilometer afgelegd.
Vlak voor ons lag een keteldal. De storm had er onvoorstelbare sneeuwmassa's in opgestapeld. Heel het bataljon moest meewerken om een doorgang van vijftig meter lengte, drie meter diep, te graven. We raakten nauwelijks nog boven. Rond negen uur 's avonds sleurden we de eerste voertuigen de heuvelkam op. We hadden zestien uur nodig gehad om zowat drie kilometer verder te komen. Onze voertuigen brachten we onder in een schuur, maar voor onszelf was daar geen plaats meer. Een boer wees ons de weg naar een vlek, die ongeveer vier kilometer zijwaarts in een dal lag. We trokken erheen in de maneschijn. Soms zakten we tot bij de heupen weg in de sneeuw. Eindelijk bereikten we een paar isba's, armzaliger dan alles wat we totnutoe gezien hadden.
Wij vielen neer op de vloer van gestampte aarde, telkens tien man naast elkaar, in een ruimte die al vol Russische burgers was,

die blijkbaar verscholen op de aankomst van de Siberiërs wachtten. In het walmende licht van een oliepit rolde een mollige, kreeftrode meid van de ene Rus naar de andere. Ze had alleen maar een kort hemdje aan en werkte giechelend, schaamteloos en onvermoeibaar de hele bende af. Daarna klom ze met wiegende heupen boven op de kachel en strooide van daar een reeks luide en ruwe moppen de ruimte in, maar de mannen luisterden niet meer naar haar.
De dieren, die in hoeken en kanten waren ondergebracht, werden onrustig en stonden te trappelen. Hun doordringende stank, gemengd met de uitwaseming der opeengepakte mensen, maakte ons misselijk. Rond zes uur 's morgens kropen we weer naar buiten in de sneeuw, terug naar onze karren.

Van op onze heuvel keken we neer op de daags tevoren vastgelopen kompanie, die zich kromwerkte om haar stalen wagens voort te duwen. Ze zouden zeker nog bezig zijn tot een stuk in de nacht. Ik werd er op uitgestuurd om kwartier te zoeken in een sowchose, die vier of vijf kilometer in oostelijke richting heette te liggen. Met drie trokken we op zoek, in een ouwe troika die we in een stal hadden gevonden. Tenslotte vonden we de sowchose, waar het van Russen wemelde. De grote gemeenschapsruimte met haar eeuwige gestampte aarden vloer was vol jonge kalveren, die men rond de kachel verzameld had om ze te beschermen tegen de kou. De diertjes plasten voortdurend op de grond en droegen zo het hunne bij om de stank nog te verrijken.
Een van mijn kameraden vertrok per slede om de makkers de weg te wijzen. De andere, een mijnwerker uit de Borinage, bleef bij mij; hij praatte een breed en zangerig dialekt en droeg een echte naam, voor een heldenepos: Achilles Roland. De Russische burgers behandelden ons koel en vijandig. Russische vliegtuigen doken over de sowchose heen en wierpen pamfletjes uit, waarin ze de terugkeer van het Rode Leger aankondigden. De Russen speurden met saamgeknepen ogen horizont en hemel af. Rond twee uur in de namiddag doken in de verte enkele ruiters op. De moesjiks bekeken mekaar en beloerden ons dan weer met hun amandelvormige spleetogen.

Rond vier uur was nog niemand van onze kameraden opgedoken. We verwachtten elk ogenblik de Kozakken te zien opdagen bij de poort der grote gemeenschapshoeve. Ik had mijn machinegeweer opgesteld bij een raam en was vastbesloten daarmee heel wat schade aan te richten. We waren ook goed voorzien van handgrana-

ten, die ons in geval van nood, wanneer de moesjiks moesten beproeven ons langs achter aan te vallen, de rug konden vrijhouden.
Er heerste een gedrukt zwijgen. Een betoverend schone, jonge Oekraïense, die een paar woorden Duits verstond, had partij voor ons gekozen. Ze was zowat zestien jaar oud en haar prachtige haar glansde als een bronsgroene helm rond haar hoofdje. Ze hield de anderen scherp in de gaten en wierp ons af en toe een blik vol verstandhouding toe. Zo grootmoedig was ze zelfs, dat ze ons met de kalfjes op gelijke voet stelde: ze bracht ons wat vette, zoete melk, net zoals de diertjes kregen.
Buiten was de storm weer opgestoken. Nu en dan liep ik een eindje om teneinde de omgeving te verkennen, met pistool en handgranaat klaar in de hand. Je zag geen steek in de wervelende sneeuw. Het was duidelijk dat we met zulk weer onze kameraden niet moesten verwachten. Maar waar mochten ze zitten? Waren ze misschien overvallen door de Kozakken of door de Siberische infanterie, op een van die heuvels waar ze met uiterste krachtinspanning hun stalen voertuigen heengesleept hadden?
Het werd avond. Zeven uur. Acht uur. Niemand dook op. De moesjiks zaten nog steeds te wachten. Ze hadden ons zeker graag geslacht, maar de gedachte aan de handgranaten weerhield hen. Tenslotte strekten ze zich maar zuchtend en kreunend tussen het vee uit, met een oogje open om het spetteren van de onverwachte stortbadjes tijdig te kunnen ontlopen.

De huilende wind stiet de slechtgevoegde planken deur open en joeg grote hopen sneeuw naar binnen, die ons helemaal toedekten. We vroegen ons af wat er nu gebeuren ging. Mijn kameraad besloot, bij het eerste krieken van de morgen op zoek te gaan naar de kompanie. Dat leek wel onze laatste kans. Ik meende op mijn armbanduurwerk te zien, dat het vijf uur in de morgen was. Dapper trok Achille er op uit, de sneeuwstorm in. Zowat een uur later kwam hij terug, helemaal in een sneeuwman veranderd. Hij was hopeloos verdwaald.
"Bent u zeker van de tijd?" vroeg hij me. "Het is toch nog zo donker." We keken nog eens goed. Het was ongeveer halftwee. We hadden tevoren vijf uur en vijf voor halfeen verwisseld. De arme Achille schudde nagenoeg een kubiekmeter sneeuw van zich af en beproefde zich bij de kachel wat op te warmen. Dan gingen we bij ons machinegeweer liggen en wachtten de echte morgen af.
Die kwam, maar hij bracht ons geen gezelschap. De storm was nu zo woest geworden, dat men zich niet kon voorstellen hoe infanteristen er doorheen zouden geraken. Ze zouden zeker nog

een of twee dagen nodig hebben. Wanneer de storm dan ging liggen, zouden de Kozakken zeker de weg reeds hebben afgesneden.
Om elf uur joeg plots een slede met zulke snelheid het erf op, dat de sneeuw tot op het dak van ons kwartier stoof. Een Waals onderofficier — mijn vroegere tuinman uit Brussel — was met vier paarden, die hij als een wilde had geranseld, doorheen de storm gevlogen om mij te gaan zoeken. Een van de dieren stortte dood neer, toen het de sowchose bereikt had. We spanden de paarden uit en lieten ze rusten. De Russen waren allemaal buiten komen kijken. Hun ogen schoten vuur, maar de mooie kleine Oekraïense wierp ons achter hun ruggen blozend een kushandje toe. Dat maakte het hele avontuur goed.
Een uur later bereikten we onze kompanie, die nog steeds vastlag op een helling. Telkens iemand beproefde, zich op de heuvelkam te begeven, werd hij door de storm omvergeworpen. Dus bleef iedereen maar tussen de paarden liggen. Mensen en dieren hadden het even koud. Maar je kon niets doen, tenzij wachten. De steppe was sterker dan wij. Dus wachtten we maar.

De volgende morgen ging de wind liggen. We stuurden patroeljes uit. De sneeuw lag meer dan een meter dik. Maar nu konden we hier toch niet meer blijven liggen.
Toen we bezig waren met opbreken doken grijze stippen op aan de horizon. Een half uur later kregen we een ongewoon eskorte. Onze kommandeur, die ons sinds de vorige avond achternatrok, had een kleine tweehonderd Russen opgetrommeld om met spaden en schoppen een pad doorheen die witte oceaan van steppe te graven. Nu zwoegden ze voor ons uit en konden we twintig kilometer afleggen in geen tijd, waarbij we nochtans voortdurend met onze bajonetten de klompen sneeuw moesten loshakken, die zich vastzetten aan de zolen van onze laarzen. Bij valavond trokken we doorheen een vier meter diepe gang het plaatsje Ekonomiskoje binnen.
Maar ook daar kregen we geen rust. Rond middernacht werd bezoek van driehonderd Kozakken aangemeld. We gingen in stelling in de sneeuw, aan de voet van een prachtige molen die zijn grote zwarte wieken spookachtig strekte in de maneschijn. De witblauwe steppe glansde als een kristallen tapijt en miljoenen sterren lagen als gouden sluiers doorheen de hemel en verlichtten het land. Het was zulk een ontzagwekkend schouwspel, dat we er haast de bijtende koude om vergaten.
Nadat we nog vier kilometer verder waren getrokken, kwamen we

eindelijk in Grisjino aan. Sinds meerdere dagen was de stad het doelwit van hevige luchtaanvallen. Geen ruit was nog heel. Voor de stad stonden Kozakken en Siberiërs: zo ze erin slaagden, ze te nemen, dan zou een van de belangrijkste wegen- en spoorwegknooppunten van het Donetzgebied verloren gaan. Het was duidelijk, dat we dra aan bod zouden komen.
In een klaslokaal zonder vensterruiten zochten we een onderkomen. We hadden elk maar twee dunne dekens en het kwik wees veertig onder nul. Men kan zich nauwelijks voorstellen wat het betekent, bij zulk een temperatuur te moeten overnachten in een volledig open gebouw. Van slapen kwam niets, je kon niet eens blijven zitten. Gelukkig hadden we geen tijd om onszelf te beklagen. Om één uur 's nachts werden de kompanies ingedeeld: de tegenaanval begon.
De winter van 1941 op 1942 was de ergste, die Rusland sinds honderdvijftig jaar gekend had. Sommige Duitse eenheden in tamelijk rustige sektoren hadden zich zo goed en zo kwaad het ging aangepast aan de ongehoorde koude en het gebrek aan pelskledij, maar andere eenheden hadden het erg te verduren en moesten zich toch schrap zetten tegen de doorbraakpogingen van de vijand. Ze maakten ongelooflijke avonturen mee, werden vaak onder de voet gelopen, boden dan in egelstellingen weerstand en voerden tegenaanvallen uit, die soms weken aansleepten.
Het Donetzgebied was een der felst omstreden sektoren. De Sowjets zonden er hun keurtroepen heen en slaagden er aldus in, diep door te breken. Ten koste van bovenmenselijke inspanningen werden de Russen in hun aanloop gestuit en teruggeworpen, maar de doorbraak kon niet gans worden afgegrendeld: dat gebeurde eerst einde mei 1942, tijdens de slag om Sjarkow.
Begin februari 1942 bereikte de tragedie haar hoogtepunt. De Russen waren tot op enkele kilometers van de Dnjepr gekomen. De Duitse tegenaanval moest met verbitterde wilskracht worden gevoerd. Dat gebeurde. Het opperbevel zette alles in wat ter beschikking stond, maar dat was niet zo heel veel.
Op 3 februari trokken we dus ten strijde achter een sneeuwploeg, bijeengepakt op een aantal veewagons. De sneeuw lag zo dik dat we er te voet nooit doorheen gekomen waren. Men dacht dat de spoorlijn wel niet onderbroken zou zijn en dus schoven we er op los.
Als mondvoorraad hadden we allemaal een dik, rond brood gekregen, dat we zo goed mogelijk op onze rug of borst wegborgen. Dan sleepten we heel ons boeltje mee, al onze wapens en nog een overvloed van munitie. Paarden en wagens moesten achterblijven en

ieder had enkel, wat hij zelf dragen kon. Dat betekende voor een MG-schutter zoals ik, meer dan veertig kilo bagage.
De sneeuwploeg had veertien uur nodig om in gang te raken en twintig kilometer af te leggen. Onze wagens waren natuurlijk niet verwarmd. De vloer was zelfs met geen stropijltje bedekt. De temperatuur zakte steeds meer: die morgen was het al tweeënveertig onder nul. Om niet van kou te sterven moesten we onophoudelijk in een kringetje achter mekaar aan in de wagens ronddrentelen. Tenslotte waren we allen teneinde krachten, nadat we die belachelijke rondedans waarvan ons leven afhing urenlang hadden volgehouden. Dodelijk vermoeid viel een van onze kameraden uit de koers en ging in een hoekje liggen. We dachten dat hij sliep, maar toen we hem schudden, ontdekten we dat hij stijf bevroren was. Toen de trein even stopte, haalden we hopen sneeuw naar binnen. Vijftig minuten lang wreven we hem van het hoofd tot de voeten; dan kwam er weer wat leven in en brulde hij als een koe, die geslacht wordt. Het kostte hem anderhalf jaar lazaret en al zijn tanden waren uitgevallen.
Onze sneeuwploeg schoof sneeuwmassa's van twee meter hoog opzij. Toch moest ze uiteindelijk stoppen voor een rotsharde ijsmuur. Drie kilometer verder zaten de Russen. We moesten uitstappen. Toen we de steppebodem betraden, meenden we dat ons laatste ogenblik geslagen was. De wervelende sneeuwstorm slingerde ons tegen de grond. Onze gezichten waren purper en onze ogen bloeddoorlopen. Omdat ik mijn handen vol had met mijn MG en de munitiekisten, bevroor de ene helft van mijn gelaat bijna onmiddellijk. Anderen hadden al bevroren voeten, waarvan het vlees dan later in lange, zwarte repen zou afvallen. Weer anderen hadden bevroren oren: die zagen er algauw uit als dikke klompen, waar gele etter uit vloeide. De hele oorlog lang zou men een aantal van die mannen, die hier bevroren, van lazaret naar lazaret slepen, zonder ze te kunnen genezen: hun vlees was hier op korte tijd tot in zijn diepste diepte aangevreten door de vorst.
Voor ons lag het dorp dat we moesten nemen. Het droeg de naam Rosa-Luxemburg, naar de bekende Joodse kommuniste uit Berlijn. Ik denk dat de Russen het net zo koud hadden als wij, want toen we er aan kwamen ruimden ze hun stellingen zonder veel weerstand te bieden. We hadden maar één dode: onze jongste vrijwilliger, zestien jaar oud. Hij was door een salvo van een machinepistool in de buik getroffen. Rond vijf uur bezetten we de eerste isba's, terwijl in het Westen even de roodgloeiende zon doorheen de wolken brak om dan gauw achter de zoom der steppe te verdwijnen.

Ons kwartier was alweer jammerlijk. Mijn groep lag in twee isba's, eigenlijk echte hutten: in een ervan woonden twee vrouwen met samen zeven kinderen. De kinderen deden midden in de woonruimte hun behoefte recht op de vloer. Onverschillig bezemden de moeders de vuiligheid tegen de lemen wand en grepen dan weer een handvol zonnebloemkernen, die in hopen op de kachel lagen te drogen. De ganse dag door kauwden ze dat spul en spuwden ze de vliesjes uit. De helft van de nacht brachten we door in de steppe, op wacht. Het was mogelijk dat de Sowjets een tegenaanval zouden ondernemen. Mijn machinegeweer was door de koude volledig onbruikbaar geworden. Dat gold trouwens voor alle vuurwapens; om te vechten hadden we enkel nog onze handgranaten, dolken en bajonetten.
Om zes uur werd het dag, met stralende hemelskleuren: goud, oranje, purper, alle soorten van rood, pasteltinten en lichte sliertten zilver. Ik sloeg begeesterd het schouwspel gade: het maakte veel van mijn moeite en lijden goed. Het leek me het mooiste licht ter wereld. Nochtans had ik vroeger de hemel boven Athene gezien, maar mijn vreugde om de pracht en klaarheid van deze Russische hemel was dieper. Mijn neus, mijn wangen, mijn wapen, alles was bevroren, maar in mijn hart brandde opwinding. Op deze kleurgloeiende morgen van Rosa-Luxemburg was ik gelukkiger dan Alcibiades, die van boven op de Akropolis de purperen zee zich uitstrekken zag.

Twee dagen later ging het opnieuw voorwaarts in oostelijke richting. Het was minder koud, maar langs onze door de vorst kapotgevreten gezichten liep nog met bloed vermengde etter neer. We trokken op langsheen twee heuvels, die een eindje uit mekaar lagen. Zoals destijds de legers van Lodewijk XIV bewogen we ons breed uitgespreid voort. Het was een mooi tafereel. Voor ons uit drukten tanks de Russische stellingen in en we hadden een gemakkelijke opmars.
We rustten even uit in een dorp, dat al zo vuil was als de andere voorheen, maar hier woonde nu een stam Zigeuners. De vrouwen zaten op de kachels met gekruiste benen, als Turken, en rookten zwijgend lange pijpen. Hun haren waren blauwzwart, hun rokken hingen er in lodders bij, en ze spuwden voortdurend en met veel overtuiging.
De volgende dag bereikten we Blagodatsj, waar juist een vinnig voorhoedegevecht geleverd was. De munitievoorraad van een Russisch stuk was er door een voltreffer in de lucht gevlogen. Daar lag een naakt lijk zonder hoofd: op de plaats van de hals een diep

zwartachtig gat. De dijen waren verbrand, bedekt met lange witte scheuren. Ik keek rond of ik niet ergens het hoofd van de artillerist kon vinden. Plots ontdekte ik, tegen het schutschild van het vernielde kanon gekleefd, een spookachtig menselijk masker. De ontploffing had de ongelukkige letterlijk geskalpeerd en hem de gezichtshuid samen met ogen en haar weggescheurd. De gruwelijke koude had heel het boeltje dadelijk doen bevriezen en aldus vorm en kleur bewaard. De blauwe ogen keken star voor zich uit en in de wind wapperde een pluk blonde haren.
Een paar Duitsers hadden zich met zware machinegeweren in het dorp vastgenesteld. De Russen kwamen terug en vielen van drie kanten tegelijk aan. Van de ene zijde kwamen Kozakken, prachtkerels met blauwe uniformen en sabels, waarvan de greep een adelaarskop vormde. Op hun lichte zadels van riet en aluminium, waaronder beweeglijke paardjes liepen, kwamen ze aangegaloppeerd en werden zonder genade neergemaaid. De paarden vielen, hun voorpoten knakten af alsof ze van plaaster waren. De Kozakken lagen in de sneeuw of waren door de koude in hun zadels versteend, in de dood nog met hun rijdieren verenigd.
Van op de beide andere heuvels was Siberische infanterie over de blote steppe komen aanzetten. Geen enkele der aanvallers was dichter dan dertig meter bij het dorp geraakt. Honderden dode Siberiërs lagen in de sneeuw verspreid. Ze waren allemaal uitstekend uitgerust, met dik flanellen ondergoed van Amerikaanse makelij, een uniform uit sterke stof en daarover heen nog een gewatteerde overall, een met wol gevoerd lamsvelvest en tenslotte nog een wit camouflagepak. Aldus konden ze de bitterste kou trotseren. Ze behoorden allemaal tot het gele ras: hun haar was kort en hard als de borstels van everzwijnen. Toen ze stierven had de vorst ze tot mummie's herschapen. Een had een kogel doorheen het hoofd gekregen, die hem een oog uit de holte geslagen had. Het oog was dadelijk bevroren en stond nu vooruit op een vingerlange witte stengel als een zeldzaam optisch tuig. De pupil staarde ons aan, alsof de Mongool nog leefde. Bij die kou van veertig graden behielden de ogen der doden meestal een ongewoon heldere blik.

Blagodatsj verkeerde in een treurige toestand. We brachten de nacht door bij het vee, dat aan de slachting was ontsnapt: een kalfje, wat hoenders en een tiental tere, vreedzaam koerende duiven, die niets afwisten van de menselijke razernij.
Bij het ontwaken wachtte ons een nieuwe verrassing. Het dooide overal. Het hele dorp waadde door twintig centimeter diep water.

Een infanterist strijdt bij elk soort weer. We braken dus op, naar de vijand toe, midden tussen lijken die als opgeblazen gummiboten langs de wegen dreven.
De Russische dooi komt even vlug en overwacht als de Russische vorst. Begin februari 1942 was het nog tweeënveertig graden onder nul en vier dagen later waren de wegen in dertig centimeter diepe rivieren herschapen. Met veel moeite beklommen we een met lijken bedekte helling, die naar het Oosten liep. We sleepten een paar sleden mee, die we in de isba's gevonden hadden en die getrokken werden door wat ellendige paarden, dwalend opgepikt uit de besneeuwde velden. Tuig hadden we niet; we hadden de dieren ingespannen met rode telefoondraad, die voortdurend brak en waarin we voortdurend nieuwe kunstvolle knopen legden.
We reden voorbij een Sowjetslede, waarvan paarden en koetsier door eenzelfde vuurstoot waren neergemaaid. De soldaat, een gedrongen bruine Mongool, was helemaal stijf en staarde met wijd opengesperde ogen voor zich uit. Naast hem op de slede stond een reusachtige mandenfles met tomatensap. Paarden en Mongool waren dood, maar de mandenfles was onbeschadigd.
Toen we de helling weer afkropen raakten we pas goed in de overstroming. De velden ontdooiden, langs duizend geultjes en greppeltjes stroomde het dooiwater de rolbaan op. Daaronder bleef een laag ijzel liggen. Het water steeg steeds hoger en nu marsjeerden we er al tot bij de knieën in voort.
Om te overnachten kozen we een kleine plek uit, die welgeteld uit twee huizen bestond. In elk der isba's stonden al meer dan tachtig Kroatische vrijwilligers samengedrumd. Het was onmogelijk, er in die twee konijnenstallen nog één enkele man bij te persen. Nevenaan waren er nog wat hokken voor de zwijnen en ook die wemelden al van kruipende gestalten, kletsnat en verkleumd. Er bleef ons niets anders over dan op de hooizolder te klauteren. Die was zowat een meter hoog en je moest van balk tot balk kruipen om niet doorheen de dunne leemstrozoldering boven op de Kroaten te vallen. Meer dan honderd man kropen op die zolder bijeen. Je kon geen vin bewegen en onze voeten waren stijf en gevoelloos geworden in onze zware, tot bij de rand met ijswater gevulde laarzen. Sinds vanmorgen hadden we niets gegeten dan een stuk muffig soldatenbrood, en sommigen helemaal niets.

Om negen uur 's avonds flikkerde een zaklamp bij de ladder: "Opstaan! Klaarmaken!" Het ging er weer op los, midden in de nacht op die zeeën van straten, onder een hemel die zo zwart was, dat je geen hand voor ogen kon zien. We moesten de wijkende vijand

op de hielen blijven en voor het krieken van de dag een grote kolchose verder oostwaarts bezetten. Rillend en blind sukkelden we door het water. De ijzel was nog het ergste: diep onder water lag een echte ijspiste. Elke ogenblik viel er eentje. Ook ik kwam aan de beurt. Eerst plonsde ik met mijn zware MG naar voren, dan gleed ik op de hielen uit en stortte ruggelings in de plomp, waarbij ik heel wat straatwater binnenkreeg. We waren nat tot over onze oren. We worstelden doorheen zo'n zondvloed en in zulk een duisternis, dat we de vijfentwintig meter brede Samara, die nog dichtgevrozen was, overschreden hadden zonder dat iemand er zich van bewust was dat hij een rivier had doorwaad. Rond halftwee 's nachts bereikten we de kolchose. Er lag een dozijn rottende kadavers van zware werkpaarden tussen hopen smeltende sneeuw, en afgezien van drie kleine stallen, die vol mest zaten, was er niet het kleinste bewoonbare gebouwtje overgebleven.

Met zowat veertig man kropen we dan maar in een van die stallen. Van de overblijfselen van een ouwe meelkist stookten we een vuurtje. Toen de vlam omhoogkronkelde, hield ik er aan een stok mijn hemd en onderbroek bij, maar zoals steeds was ik zo onhandig, dat het goed vuur vatte en de stal een ogenblik lang mooi verlichtte. Tot het einde van het offensief kon ik nu voortvechten met alleen maar mijn uniformrok en mijn bijna doorgesleten broek.
De geur van mest was ons enig voedsel tot de volgende avond. De kolchose was een troosteloos oord. Ik liep een eindje langs de oever der Samara en meende een lichaam uitgestrekt te zien in de smeltende sneeuw. Toen ik naar beneden klauterde langs de berm, ontdekte ik tot mijn ontzetting het lijk van een jong Duits soldaat, wiens benen allebei net onder de knie afgezaagd waren. De ongelukkige jongen had deel uitgemaakt van een patroelje, die twee dagen geleden spoorloos verdwenen was. Men kon duidelijk merken hoe hij zich, met de vertwijfelde levenswil der jonge mensen, nog zowat vijftien meter had voortgesleept, de bloedige stompen achter zich aansleurend. Dat was mijn eerste kennismaking met de manier, waarop de Siberiërs hun gevangenen behandelden.

De vorst kwam net zo vlug weer als de dooi gekomen was. In één nacht zakte het kwik opnieuw tot twintig graden beneden nul en daags daarop was de Samara opnieuw toegevroren. De weg doorheen het dal was omgetoverd in een gruwelijke ijsbaan: al de Russische lijken, die twee dagen voorheen nog in het water rond-

dreven, waren ter plaatse weer vastgevroren en uit het ijs staken hier en daar handen, voeten en hoofden omhoog.

Toen het ijs weer hard genoeg was, zetten we onze opmars voort. Het Russische luchtwapen bestookte ons hevig met machinegeweervuur. Na twee kilometer kwamen we weer bij de Samara. We gleden er moeizaam overheen en op dat ogenblik overviel een eskader Russische toestellen ons als een zwerm wespen. Ze suisden in duikvlucht omlaag, draaiden af en kwamen nog eens terug. Samen met een paar kameraden begon ik een zware munitiewagen weg te duwen, die midden op de weg was blijven staan en aldus een doel bood, dat elk ogenblik kon ontploffen. We zwoegden zo hard we konden om de wagen langsheen de berm in dekking te krijgen. Opnieuw kwamen de Russische toestellen in duikvlucht aanzetten. De wagen gleed weg en smeet me omver. Ik wist niets meer tot ik een half uur later weer tot bewustzijn kwam in een isba. Voor mijn ogen zwom alles in purperen schemering, als een woud van orchideeën.
Mijn linkervoet was op twee plaatsen gebroken. Het zag ernaar uit dat men me naar een lazaret zou sturen. Dat deed me helemaal ontwaken. De ziekendragers, die me hierheen hadden gebracht, beschikten over een paard en een kleine slede. Ik beval hen, me op de slede te leggen. Over de in het ijs verharde doden heen joeg ik het paard oostwaarts. Een uur later was ik weer bij mijn makkers. Gedragen op drie planken drong ik samen met hen Nowo-Andrjewska binnen. De Russische vliegtuigen bestookten ons nog steeds. We hadden een dode en meerdere gewonden. Maar dezelfde avond nog biwakkeerde het legioen "Wallonie" in het dorp.

We moesten verder. Mijn voet zag eruit als een kalfskop, maar dan een zwarte. Een van mijn makkers had ergens in de sneeuw een grote viltlaars gevonden van het soort, dat de tanksoldaten over hun gewone laarzen pleegden te dragen. Men stopte mijn gewonde voet daarin en liggend op mijn kleine slede trok ik er samen met de kompanie op uit.
We moesten nu al voor de derde maal de Samara oversteken. De Russische toestellen maakten opnieuw jacht op ons. Toen we de dichtgevroren rivier betraden, openden ze een razend vuur uit hun boordwapens en wierpen dan een drietal bommen af, maar van zo geringe hoogte dat de bommen geen tijd kregen om zich recht te zetten : ze gleden als grote, grauwe zeehonden over het ijs tussen ons door. Toen we de andere oever beklommen, verloren we een paar man.

We hadden tot taak, de heuvels te bezetten die het dal omringden en beheersten. Wie deze hoogvlakte in handen had, heerste over heel de benedenloop der Samara. Op 17 februari rond elf uur 's voormiddags kwamen we daaraan. De isba's van een dorp lagen gestrekt langsheen een rij vijvers. Net toen we daarlangs liepen, openden de Russen een wild artillerievuur. We konden nog juist de isba's bereiken en ons daar enigszins verschuilen. Liggend op mijn slede en niet in staat, een voet te verzetten, hoorde ik hoe de granaatsplinters langs alle kanten in de planken sloegen. Een Kroaat, die aan me voorbijliep zakte in mekaar en viel over me heen : in plaats van ogen had hij nog twee gruwelijke rode gaten, waar je een vuist kon in steken.
Zo kwamen we aan in het dorp Gromowaja-Balka, waar het noodlot onze legionairs zou achterhalen.
In Gromowaja-Balka was er al evenmin als elders een samenhangende frontlijn. Links van ons was een lege ruimte, zeven kilometer breed. Rechts lag Waffen-SS, die zich in een klein gat verschanst had. De Russen hadden hun hoofdmacht een paar kilometer verder oostelijk gegroepeerd, maar hun vooruitgeschoven posten zaten vlakbij, verscholen in hooimijten die als kleine witte heuveltjes over de steppe verspreid lagen.
Omdat Gromowaja-Balka een beetje in een kom lag, hadden we onze stellingen op de omringende hoogten uitgebouwd. Ik zeg wel : gebouwd. De grond was zo hard als graniet en je kreeg er geen spade in; dus hadden we muurtjes opgetrokken uit dikke, vastgevroren sneeuwblokken, die we met bijlen aan brokken hadden geslagen. Verder achterop hadden we bij de isba's nog steunstellingen aangelegd. Onze vrijwilligers hadden daar gewerkt met stro en mest : die kon je beter bewerken dan de grond zelf. Maar op die manier kwamen we nog onverwachts aan onze trekken, want door in de mest te woelen ontdekten we twee kisten fijne Franse cognac, die Russen of Duitsers daar inderhaast hadden verstopt. Het was een troost die we goed konden gebruiken.

Elke kompanie beschikte over twee of drie isba's om te wonen. Als naar gewoonte waren alle ruiten kapot en hadden de bolsjewisten al het vee doodgeschoten. De kadavers lagen overal, zelfs binnen in de huisjes. Een paard was midden in zijn laatste sprong in een raam blijven hangen. Twee andere lagen te stinken in een stal. De vijand hield ons dag en nacht bezig en dus bleef de helft van onze manschappen voortdurend de sneeuwstellingen bezetten, maar omwille van de bittere kou werd om de twee uren afgelost. Tijdens die tien dagen konden onze soldaten nooit langer dan

anderhalf uur aan één stuk slapen. Een kwartier voor ze in stelling gingen, werden ze gewekt, en bij hun terugkeer verloren ze nogeens een kwartier eer ze weer onder hun dekens lagen. Trouwens, zelfs al hadden meer dan de helft van het effektief terzelfdertijd kunnen uitrusten, dan was er nog geen plaats genoeg geweest voor iedereen in de enge ruimte. Zelfs de vijfentwintig man, die telkens afkwamen om twee uur te rusten, konden zich niet naast mekaar uitstrekken: ze moesten blijven rechtzitten of hurken. Door de open gaten der ramen stroomde onophoudelijk koude lucht binnen.
Ik zelf hokte met mijn gebroken voet op een soort kippenstang, een plank die mijn makkers zowat een meter boven de begane grond tegen de wand hadden bevestigd. Hier zat ik dagen en nachten verkleumd en zwak, te kijken hoe mijn kameraden gingen en kwamen.

Onze mondkost was maar mager. Sleden hadden veertig tot vijftig uur nodig om ons te bereiken. Wanneer ze overdag kwamen, bestookte de vijandelijke artillerie onophoudelijk gedurende de laatste kilometers de zwarte vlekjes, die zich duidelijk aftekenden tegen de witte achtergrond van de weg. Beproefden ze het 's nachts, dan verdwaalden ze in de steppe en vielen in de handen van Russische patroeljes. We kregen maar net wat we nodig hadden om niet van honger om te vallen: brood, dat we met de bajonet in stukken hakten, en bevroren vlees in bussen, dat tijdens de reis nogeens terdege vastgevroren was. Het gebrek aan slaap sloopte gaandeweg alle manschappen. Koude is uiterst vermoeiend en vergt voortdurende inzet van heel het menselijk organisme. Onze kompanies zaten twaalf tot vierentwintig uur vast in ijsgaten zonder meer dan een meter te kunnen bewegen. De mannen stonden op ijs en leunden op ijs; de temperatuur bleef standvastig bij twintig tot vijfentwintig graad onder nul. Tijdens de korte rustpozen in de isba's kon niemand zich goed verwarmen; het was er bijna even koud als buiten. Niemand kon weer krachten vergaren. Lichamelijk noch geestelijk kwam niemand tot ontspanning. Elk ogenblik immers sloegen granaten tussen de strohutten in en verscheurden de muren. Op enkele dagen tijd joeg de Sowjetartillerie vele duizenden granaten op ons af. Een paar isba's gingen in vlammen op. Andere kregen voltreffers in het dak en hun stro verspreidde zich in alle richtingen. We hadden talloze gekwetsten. Een van onze zware machinegeweren kreeg een voltreffer en vloog vier meter de lucht in, samen met de schutter. De schutter viel ongedeerd weer op de grond, met de afgebroken kolf van het wapen

nog in de vuist geklemd, maar de schutters twee en drie waren in stukken gereten. Een granaat vloog glad doorheen het raam van een isba, waarin zich net een tiental makkers bevonden. De isba leek wel een slachthuis. Toen we de doden en gewonden opgeruimd hadden, stelden we vast dat iemand ontbrak. Daags daarop vonden we tegen de wand een papje van vlees en knoken: alles wat van onze makker overbleef. De granaat had hem vlak in de borst getroffen.

Onze telefoonleidingen waren voortdurend defekt. De veertig man, die verantwoordelijk waren voor de verbinding tussen de kompanies en de gevechtsstand van het bataljon, maakten onbeschrijfelijke toestanden mee sinds het offensief was begonnen. Terwijl we opmarsjeerden hadden ze elke nacht bij veertig onder nul of midden tijdens de vloed van de dooi kilometers telefoonkabel moeten leggen. Met zware bevriezingsletsels aan handen, wangen, neus en oren kwamen ze telkens uit de steppe terug. In Gromowaja-Balka kropen ze tien dagen en tien nachten aan een stuk door sneeuw en ijs langsheen hun vervloekte leidingen, die onder het artillerievuur tot drie- en viermaal per uur braken. Maar de verbinding moest verzekerd blijven: ze was de levensader van het bataljon, en daarvoor stierven vele van onze dappere telefonisten. Er was een oudere man bij met grijze haren; ook hij werd dodelijk getroffen. Hij had nog de kracht om zijn gebedenboek uit zijn zak te halen en een gebed te prevelen, eer hij stierf.

Alsof we nog niet genoeg ellende hadden, kwamen er nog een paar merkwaardige plagen bij. De meesten onder ons vertoonden een vreemd soort schurft, een van de duizend kwalen van het Oosten. Het begon met een waanzinnige jeuk aan voetzolen en enkels. Het was niet mogelijk, het krabben te laten, maar als je krabde, was je de sigaar: er ontstonden blauwachtige wondjes die zo gevoelig waren alsof je er peper en zout had opgestrooid. Ze bloedden, maar ze etterden vooral: het was een afschuwelijk zicht. Je mocht niet krabben, maar wie kon aan de drang weerstaan? Wanneer je gedurende de dag weerstand bood, dan begon je tijdens de rusturen al slapend werktuiglijk te krabben. Het enige middel was, tijdens je slaap je laarzen aan te houden. Duizenden, ja tienduizenden soldaten moesten van het Oostfront weg met etterende wonden. In Gromowaja-Balka hadden enkele onzer makkers tot op het been uitgevreten plekken. Drie vierde van de manschappen liep met bloedige, stinkende vodden om de enkels gewikkeld, waaronder blauwrode gaten gaapten.

Dan werden we aangevreten door miljoenen luizen. Tijdens het hele tegenoffensief hadden we niet van ondergoed kunnen verwisselen. In de erbarmelijke strohutten, waar we sliepen, hadden voor ons Mongolen, Tartaren, Siberiërs gehuisd, die ongedierte met zich droegen als een dagelijks euvel. Met veertig en vijftig opeengepakt in vuilnis en stank, waren we weerloos overgeleverd aan het offensief van het krabbelende en vraatzuchtige gedierte. Velen onder ons waren zo moe dat ze niet nog een uur van hun karige slaap wilden opofferen om op luizenjacht te gaan. Wanneer je dan je eigen luizen ving en je werd weer wakker, dan was de helft van buurmans voorraad op jou overgewipt. Je moest maar met de hand onder de armen of tussen de dijen vatten, om een handvol van het vieze gedierte te hebben. Er waren diverse soorten, kleine, levendige witte en ronde, met een rode van bloed gezwollen maag. Het meest plezier hadden ze aan open wonden en ze kropen dan ook talloos onder de verbanden rond. Mijn gebroken voet was een echte pleisterplaats en je had geen andere keus dan met opeengebeten tanden te ondergaan hoe ze je levend opvraten.

De Sowjets werden dagelijks driester. Sinds meer dan een week raakten we nauwelijks nog in slaap. Zelfs tijdens de rustpozen was er zoveel artillerievuur, dat iedereen stilletjes lag te wachten tot een granaat in de isba ging inslaan. Kelders of bunkers hadden we niet.
Vanaf 25 februari kwamen Russische tanks rond ons dorp neuzen. Ze kwamen bij valavond, losten een paar schoten vanop tweehonderd meter en verdwenen dan in de duisternis. Onze patroeljes leverden bloedige lijf aan lijf gevechten met de Russische voorposten in hun hooimijten.
De Russen voerden een heel eenvoudig plan uit. Ze joegen alle hindernissen een na een de lucht in. Eerst hadden ze al hun krachten gebundeld om het door de Waffen-SS bezette dorp aan te vallen, dat op ongeveer drie kilometer ten Zuidoosten van ons steunpunt lag. Eens die weerstand gebroken, waren wij nog de enigen die de helling naar de Samararivier verdedigden, en ten koste van alles wilden de Russen de Samara bereiken.
De SS was ongeveer tweehonderd man sterk. Het waren echte vechtjassen. Onze estafetten, die hun gevechtsstand regelmatig bezochten, konden niet zwijgen over hun koelbloedig optreden. De Russen zaten dertig meter voor hun neus en vuurden onophoudelijk. Op één dag moesten de SS-mannen tien opeenvolgende aanvalsgolven ineentimmeren. Dat deden ze rustig en tussendoor speelden ze kaart, elk ogenblik dat ze niet achter hun wapens

lagen. Maar na een week hadden ze driekwart van hun mensen verloren en bleef hun in westelijke richting nog slechts een honderd meter brede doorgang over. Op 28 februari rond vijf uur 's morgens stormden de Roden met duizenden op de zowat vijftig overlevenden af. De slachting duurde een uur en slechts enkele Duitsers konden ontsnappen. Ze kwamen door de sneeuw gelopen, recht op ons af, met de Russen vlak op hun hielen.
Ze kwamen ons gezelschap houden in ons eigen ongeluk. De Russiche troepenmacht, die hun steunpunt had veroverd, begon ineens aan de aanval op Gromowaja-Balka. Om zes uur 's morgens stormden twee regimenten, vierduizend man sterk en door veertien tanks gesteund, op ons af. Wij waren met vijfhonderd man en we hadden geen enkele tank ter beschikking.
We waren alleen binnen een cirkel van vijftien kilometer. De Russen hadden ons murw gebeukt. Onze kameraden zagen eruit als spoken ingevolge de wekenlange ontberingen. Toen het alarm over onze stellingen gilde, daalde terzelfdertijd een hagel van vuur over ons neer.

Ik lag op mijn plank in de isba en luisterde naar het strijdrumoer. Knetterend begon het strodak te branden. Ik sprong recht en hinkte naar het raam. De Russen liepen al voorbij. Ik dacht eerst dat het Kroaten waren omdat ze dezelfde purperblauwe mantels droegen, maar algauw merkte ik dat ik verkeerd was : overal tussen hen sloegen granaten in. Dat was onze eigen artillerie, die de duizenden Russische infanteristen onder vuur nam. Ze waren uit een holle weg komen aanzetten en stormden nu op onze stellingen los, zo rustig alsof ze aan een oefening deelnamen. Even voor mijn isba, die de eerste in noordoostelijke richting lag, splitsten ze in twee om ons in te sluiten. Mijn kompanie trok zich op de tweede isba terug. Ik had geen ogenblik meer te verliezen. De beentjes van mijn voet hadden twee weken tijd gehad om weer aaneen te groeien. Ik rukte de spalk van mijn voet en hobbelde, steunend op een geweer, doorheen het open terrein dat tussen mij en mijn kameraden lag.

Ik dacht niet meer aan mijn verwonding en nam mijn post als MG-schutter weer in. Lange, rode vuurstoten joeg ik in de richting van de vijand. We lagen met tien man, zowat twintig meter voor de tweede isba. Ik had me tussen twee zware dode paarden geklemd, die hard waren als steen en de inslaande kogels met een wonderlijk dof geluid opvingen. De vijand had zich nu van het Oosten naar het Noordoosten tegenover de twee rijen hutten van ons dorp

ontplooid. Hij viel terzelfdertijd ons en de huizen, die aan de andere kant van de vijver door de tweede kompanie werden verdedigd, aan. De tweede kompanie had echte wonderen verricht, maar haar voorposten moesten zwichten voor de lawine. Ze lieten zich, samen met hun prachtkerels van officieren, ter plaatse slachten om de aanval der Russen op te houden. Zo bereikte de vijand de eerste huizen in noordoostelijke richting; daar doodde men mekaar in vreselijke lijf aan lijf gevechten.
Er klonk een van onze oude Boergondische liederen. Op dit tijdstip hadden onze soldaten nog tradities, die uit andere tijden stamden. De overlevenden van de tweede kompanie gingen in de tegenaanval en maakten de Russen het leven zuur. De kompaniechef, een industrieel uit Brussel, liep met een machinegeweer in de arm voorop. Achter hem bereikte zijn troep de vroegere sneeuwstellingen, maar elk der mannen moest zich weren tegen een hele hoop Russen. De eerste luitenant liet zijn machinegeweer niet los : hij vuurde tot de Russen nog maar enkele passen van hem waren verwijderd. Dan trof hem een kogel in de borst en hij stierf, terwijl zijn hoofd neerzonk op zijn wapen.
De Roden heroverden de eerste isba's in noordwestelijke richting. Wij keken toe hoe ze met hun tanks over onze gekwetsten reden en die vermorzelden onder de kettingen.

We stelden het zelf nauwelijks beter. De Bolsjewisten bezetten nu de rokende puinen van onze eerste isba en bestookten ons vanuit het Noordwesten met razend machinegeweervuur. Tussen hen en ons lag een schuur en in hun vuur vlogen de stukken planken en dak als delen van een kaartenhuisje de lucht in. Mijn makkers werden getroffen door ontploffende munitie, die vreselijke wonden sloeg. Een van hen lag voor mijn voeten : zijn hoofd was enkel nog maar een grote, bloedige holte; neus, wangen en mond waren door de ontploffing weggescheurd en verdwenen. De Roden lagen nu niet enkel meer voor ons, ze hadden ook de huizen op onze linkervleugel bezet en onze vroegere sneeuwstellingen op de helling in het Oosten. Van daar kwamen ze nu het dorp binnengestroomd.
Onze kerels hadden zich in hun stellingen vastgebeten en vochten in kleine, beweeglijke groepen, die niet zo makkelijk te verdrijven waren. We streden vooral met onze geweren, spaarden munitie en zorgden ervoor dat elk schot doel trof. De vijand rukte op met blinde zorgeloosheid. In zijn rug was nu een gouden zon gerezen en die maakte de Russen tot afgetekende zwarte schietschijven.

Elke ronde kop, die zich ook maar even boven onze vroegere sneeuwstellingen vertoonde, kreeg een kogel.
Maar ook wij hadden gevoelige verliezen. Na een uur was ik de enige overblijvende van mijn kleine groep. Ik lag nog steeds tussen mijn twee paardenkrengen, die een echte verschansing waren gebleken. Ze stootten de kogels af dat het suisde. Toch was er een tussen het bevroren vlees doorgeslipt en had in de kolf van mijn MG langsheen mijn gelaat een vingerlange groef geslagen. Links waren de Russen me al voorbij en er lagen er wel dertig zowat tien meter voor me. Op dat ogenblik voelde ik hoe iemand me bij mijn goede voet achteruittrok. Een jonge korporaal, die meende dat ik verloren was, was naar me toe gekropen en sleepte me nu op mijn buik als een slede achteruit. Na twintig meter bereikte ik aldus de hut van waaruit de rest van onze kompanie zich verdedigde. Mijn dappere redder had helaas minder geluk : de splinters van een toevallig geworpen handgranaat scheurden zijn voeten aan stukken en hij stierf onder vreselijke pijnen.
Het was nu negen uur in de voormiddag en de Russische tanks, die in noordwestelijke richting waren doorgebroken, stonden meerdere honderden meter achter ons. Ze vermeiden zich in een gruwzame mensenjacht door rond de hutten heen te rollen en onze kameraden een na een, of ze nu dood waren of slechts gewond, te verpletteren. Het was ons duidelijk dat ook wij niets beter te verwachten hadden dan door die monsters te worden verbrijzeld. We lagen onder razend vuur. Het ijs versplinterde in honderden kleine bloempjes. Ieder dekte zich zo goed hij kon, achter hoekjes en kantjes.

Aan alles komt een einde : een Russische tank leek vastbesloten ons in de grond te boren. Het monster draaide in onze richting en kwam aanzetten, dwars over het ijs van de vijver heen. We zagen de loop van het kanon zwenken en hadden nog net de tijd om ons op de grond te werpen. Drie granaten sloegen de gevel van onze hut in gruis en wij lagen onder het puin begraven. Het dak stond in vlammen en we hadden meerdere gekwetsten; een daarvan had een verscheurde linkerarm. Gelukkig had een van die granaten ook een gat in de achterwand van de isba geslagen. Daar kropen we doorheen en we brachten onze gekwetsten in veiligheid.
Dertig meter scheidden ons van de volgende hut. Ze in één keer lopen betekende een zekere dood. We namen sprongen van hoogstens vijf meter, gooiden ons neer, stonden weer op. Zo slaagden we erin, de vijand door onze beweeglijkheid te verschalken. Een van onze jongste soldaten had vol opwinding dekking gezocht achter

een dode. Plots zag hij vlak voor zich de starende blauwgrijze ogen: het was zijn vader, een wakkere kleermaker uit Brussel.

Weldra begon ook de volgende isba boven ons hoofd te branden. We zochten dekking achter een ijshoop, die geel was van de bevroren urine. De tanks bezorgden ons veel last. Honderden Russen schoten op ons van zeer nabij. Achter ons was het strodak van de isba in een reusachtige vuurzuil ingestort. De tanks wendden zich weer naar ons toe. Elke patroon was kostbaar en we schoten nu nog maar enkel met onze karabijnen. Maar het einde kwam steeds dichterbij. Onze kompaniechef legde de hand op mijn arm en zei : "Als u sneuvelt, wil ik ook niet langer leven." Maar we zouden het er allebei levend afbrengen. Een donderend geraas brulde over onze hoofden heen. Tanks vlogen in de lucht, isba's werden aan flarden gereten, hele troepen Russen vlogen wervelend door de lucht.
Duitse Stukas ! Met wonderlijke trefzekerheid vernietigden deze alles wat hun voor het vizier kwam. De Russische tanks zwenkten af om de duikvluchten te ontgaan; achter hen aan rende de volledige infanterie. Onmiddellijk zette onze bataljonskommandeur alle overgebleven krachten in voor de tegenaanval. Als razenden joegen de manschappen aan ons voorbij. Rond de middag had het legioen "Wallonie" Gromowaja-Balka heroverd. Overal lagen dode Russen. We maakten talrijke gevangenen, Mongolen, Kiergiezen en Siberiërs. Die babbelden voortdurend : "Belgiski — karosj ! Belgiski — karosj !" en knipperden met hun smalle gele oogjes.

Na hun onverwachte aanval waren de Duitse Stukas weer verdwenen. De Russen verzamelden zich opnieuw en weer kwamen hun tanks op ons af : het hele spelletje begon opnieuw. We konden tegen tanks niets uitrichten. De pantservuist bestond nog niet en PAK hadden we evenmin. We hadden niet eens kleefmijnen. De 100e divisie, waarbij we taktisch ingedeeld waren, had ons hulp beloofd : een tankkolonne was opweg naar Gromowaja-Balka, maar ze was op Russische tanks gestoten en had daarmee al meerdere uren lang de strijd aangebonden in de steppe. Ook de infanterieversterkingen waren daardoor blijven steken. Zo moesten we weer alleen de strijd om elke isba, elke schuur, elke holle weg aanvatten. Rond drie uur 's namiddags waren we weer achteruitgedrongen tot bij de laatste huizen en een kerseboombosje in het Zuidwesten van het dorp; tenslotte zouden we in de vlakke steppe, belanden zonder een struik kreupelhout om ons achter te verschuilen, midden in de kilometerwijde sneeuw. Dat moest kost wat kost ver-

meden worden. De kommandeur verzamelde de restanten van al zijn kompanies en stormde vooraan met een handgranaat in de vuist. Alles wat nog benen had volgde hem. Het was een woest gewemel. Binnen de huizen sloeg men mekaar dood en van deur tot deur schoot men mekaar door het hoofd of spietste mekaar op dolk of bajonet. De Russische tanks hadden geen munitie meer en reden maar rond om onze makkers te verpletteren, maar die sprongen als wezels van isba tot isba. De Russen begonnen nu terrein te verliezen. Toen het lijf aan lijf gevecht zijn hoogtepunt bereikt had, daagden Duitse infanterieversterkingen op in de sneeuw, vanuit het westen. Nu sloeg de vijand op de vlucht. Voor de derde maal heroverden wij het dorp.
Nog even zetten de Russische tanks hun mensenjacht voort, maar dan tekenden zich op de omliggende hoogten de omtrekken af der Duitse pantsereenheden, die hun strijd in de steppe hadden gewonnen. Een half uur later waren alle Russische troepen in noordoostelijke richting over de blauwe sneeuw verdwenen.
De avond viel en we waren meester van het dorp. In de sneeuw, op het ijs der vijvers en tussen de puinen der hutten lagen zevenhonderd dode vijanden, maar tijdens die twaalf uur verbitterde strijd hadden we aan doden en gekwetsten tweehonderdvijftig makkers verloren. Een uur later begaven de Duitse tanks zich naar een ander bedreigd terrein. De isba's van Gromowaja-Balka waren nog slechts smeulende hopen as, die hun laatste rookzuilen in de ijskoude vallende nacht joegen. We hadden in de avond van 28 febrari 1942 die gloeiende puinen vast in onze hand, maar onze stelling was onhoudbaar. Het dorp was volledig verwoest en lag in de diepte van een kom : van op de heuvels in het Oosten kon de vijand al onze bewegingen volgen. Tien dagen lang hadden we hem onophoudelijk tot doelwit gediend. We hadden het dorp tegen vierduizend infanteristen en veertien pantsers verdedigd, omdat de eer van ons volk op het spel stond. Liever waren we gestorven dan te wijken. Onze soldaten vochten uit liefde tot hun vaderland en daarvoor hadden de helft van hen hun leven of hun gezondheid geofferd. Alleen nationale trots had de drie tegenaanvallen en de uiteindelijke herovering van Gromowaja-Balka mogelijk gemaakt.
Het was zinneloos geweest, 's anderendaags de strijd weer aan te vatten. De wijsheid gebood ons, de kom van het dal te verlaten en onze verdedigingsstellingen in te richten op de westelijke heuvelrij, waar we geen zo kwetsbaar doel meer boden.
De bevelhebber der 100e divisie gaf ons bataljon order, zich onder bescherming der duisternis terug te trekken naar die heuvels. We

namen onze wachtposten op het laatste nippertje terug en de Russen merkten niets. Bij het morgenkrieken timmerden ze de verlaten resten van Gromowaja-Balka nogeens in mekaar en dan zetten ze een aanval in, die in het ijle stiet. Zo kon onze artillerie hen in het dal het leven zo onmogelijk maken, dat ze op hun beurt moesten terugtrekken na zware verliezen te hebben geleden. Van toen af zaten we op de heuvels tegenover mekaar en beschoten we elkander. Het dorp werd niemandsland: nog slechts enkele zwartberookte schoorstenen tekenden zich tussen het puin der isba's tegen de blanke sneeuw af.

Maar ook onze nieuwe stellingen lagen bij dertig graad onder nul midden in sneeuw en ijs. We hadden versterking gekregen van Duitse tanks. Breed en zwaar als middeleeuwse vestingen hijgden ze doorheen de sneeuw en beschoten de heuvels tegenover ons. Ook Duitse artillerie had post gevat in een dal ten Westen van onze stellingen. We hadden niet het minste kwartier, enkel maar witte gaten waarin de tweehonderd overlevenden van ons bataljon het hoofd boden aan de Sowjettroepen.
Overal ontploften granaten. Een heel munitiedepot vloog in de lucht. Onze kameraden klappertandden onophoudelijk: de vorst beroerde hen nu tot in hun diepste zenuwen. Sommigen hadden groene gezichten. De koude vrat ons aan. Er volgde nog een nacht, steeds bitterder dan de vorige. Onze toestand werd hopeloos. Men kon zich nauwelijks voorstellen dat bij zulke temperatuur in de steppe nog mensen konden leven, uitgeput door maandenlange gevechten en dag en nacht zonder bescherming blootgesteld aan een waanzinnige kou.
Ons bataljon had echter gezworen, vol te houden tot het bittere einde. Enkel wie het bewustzijn verloor werd geborgen. De volgende morgen bezette het legioen "Wallonie" nog steeds zijn stellingen: noch de Russen noch de ijzige koude waren erin geslaagd, de taaie vrijwilligers klein te krijgen.

Om onze ellende beter te kunnen verdragen, dachten we aan onze honderdvijftig gekwetsten die op sleden doorheen de steppe naar de verbandplaatsen werden gebracht. In Gromowaja-Balka hadden we het vallen van de nacht moeten afwachten om onze gewonde kameraden te bergen; veel gekwetsten waren immers een tweede maal getroffen door Russisch machinegeweervuur, want de Russen hadden het bijzonder gemunt op gewondentransporten die scherp en zwart afstaken tegen de verblindend witte sneeuw. Onze sleden bereikten met moeite Nowo-Andrjewska, zowat zeven kilometer achterop. Daar laadden ze hun bloedige last af en keerden terug in zeven haasten. Voor de eerste transporten hadden we de enkele dekens opgeofferd, die ons na de brand der isba's nog restten. Daarna moesten de gekwetsten droog hooi of het stro der laatste hutten voor lief nemen. Tijdens de wilde vaart door de duistere nacht werden de ongelukkige makkers heen en weer geschud op de sleden, zonder bescherming tegen de doordringende vorst; ze leden afschuwelijk. De dokters op de verbandplaats van Nowo-Andrjewska wisten dra niet meer, waar ze met al die menselijke ellende moesten blijven. Bij dozijnen lagen ze op de naakte vloer der strohutten. Achteraf moesten de gekwetsten vervoerd worden naar Grisjino, meer dan veertig kilometer ver. Intussen was de sneeuwstorm weer opgestoken en woelde wild de steppe om. Van in het veldlazaret tot in Grisjino hadden de sledetransporten twee tot drie dagen nodig. De voorlopig verbonden en gespalkte gekwetsten ondergingen in de koude een schrikkelijke martelie: de scherven en kogels, die hen getroffen hadden, waren immers nog niet verwijderd. In Grisjino zelf lagen hele hopen gewonden: elfduizend op vijf weken tijd. Sommige onzer kameraden moesten vijf weken wachten tot hun noodverbanden, die intussen stijf en zwart waren geworden, vervangen werden. Daarbij hadden ze moeite om zich met hun verplegers te verstaan: er waren er slechts enkele, die een mondvol Duits spraken. Niemand kon hen dus een beetje troosten, en zo leden ze niet slechts lichamelijk, maar geestelijk evengoed. Velen verlieten de lazaretten enkel maar om een plaats te vinden op en van de grote soldatenkerkhoven. Op hun helmen glansden de keuren zwart-geel-rood, de kleuren van hun vaderland, waarvoor ze dapper gestreden en geleden hadden.

Op 2 maart 1942 was nog slechts een derde van het oorspronkelijke legioen "Wallonie" overgebleven; van tweeëntwintig officieren nog twee, en een daarvan kreeg een zenuwkrisis en moest het lazaret in. Duitse eenheden waren op weg om ons af te lossen. Pioniers waren bezig met de aanleg van onderaardse bunkers, opdat men de strijd om de stormomwoelde heuvels toch onder wat betere voorwaarden zou kunnen voortvoeren. En toch verloor het bataljon, dat ons afloste, tijdens de maand maart op die heuvel een derde van zijn manschappen ingevolge de vorst.
De aflossing vond op een middag plaats. Uitgemergeld en doodop, maar trots, begonnen onze vrijwilligers de terugtocht. Het hele Donetzfront wist reeds hoe dapper ze gestreden hadden. De bevelhebber der 100e divisie had hun drieëndertig Ijzeren Kruisen verleend. Dat was een ongewoon groot aantal voor eender welk ba-

taljon; een grotere eer was nog, dat ze in het weermachtsbericht vernoemd werden.
We lagen nu weer in kwartier in Blagodatsj. De sneeuwvlakte was niet langer bedekt met de honderden dode Kozakken in hun blauwe uniformen, waaraan we een maand geleden tijdens het offensief voorbijgetrokken waren. We sliepen weer in huizen; ze waren armzalig en kaal, maar huizen waren het. Tegenover ons lagen niet langer de Aziaten met hun katogen, opdagend voor een genadeloos lijf aan lijf gevecht. We keken om ons heen en zochten onze arme, dode kameraden, de broeders van onze trotse dromen waarvan we in onze gedachten niet loskwamen. Allen hadden we goede vrienden, de beste, verloren. Ons legioen was één enkele broederlijke gemeenschap en onze harten treurden om hen, die niet langer in ons midden waren. We smaakten de roem als een ijzige en bittere vrucht.

De slag om Gromowaja-Balka was de laatste grote inspanning geweest, die de Sowjets tijdens de winter van 1941 op 1942 in het Donetzbekken hadden kunnen opbrengen.
Ons legioen lag als reserve in Blagodatsj, klaar om bij het eerste alarm in te grijpen, maar er dreigden aan het front geen ernstige gevaren meer. Wel ratelde 's nachts overal machinegeweervuur: van op de drempels der hutten zagen we de flitsen der lichtspoormunitie over de steppe schieten. Maar de Russen hadden einde februari in deze sektor de genadeslag gekregen. Hun winteroffensief was tot staan gebracht.
Er bleef dus slechts over, de lente af te wachten. Blagodatsj was nog onder bergen sneeuw bedolven. Af en toe vroor het nog sterk. Het leek alsof de winter nooit zou wijken. We waren nu al zes maand aan een stuk ondergesneeuwd en tenslotte werd dat eeuwige schitterende wit een echte kwelling voor de ogen. De steppe, de daken van de hutten, wijzelf, alles was eender wit, net als de wijde hemel boven ons.

Het door gevechten verwoeste dorp was ontzettend arm. We sliepen op een paar planken of op stro, op de vloer van de armzalige hutten. Het krijsen der bleke, magere kinderen hield ons voortdurend wakker. De mensen hier leefden van een handvol aardappelen, die ze rauw aten met wat zout erop. Alle koeien waren reeds lang geslacht, en de talloze dode paarden waren samen met zowat

vijfhonderd lijken van Russische soldaten in een diepe steengroeve gemesten, waar je nu kriskras door mekaar mensenschedels en paardenhoeven glanzen zag. De isba's waren echte luizennesten. In onze hut lag in een hoek een voorraad zaadkorrels die voortdurend bewoog, zozeer tierde hier welig het ongedierte. Bijna allen hadden we de luizenkoorts, een soort moeraskoorts die je ellendig afmatte; 's avonds hadden we negenendertig graad koorts en in de vroege morgen was onze temperatuur tot vijfendertig graad gedaald. We konden nauwelijks nog iets eten en werden zwakker en zwakker. Alles draaide voor onze ogen en we waren niet in staat, rond te lopen, laat staan wat te doen. Een aanval van die koorts duurde drie tot vier weken. Daarna verrees je als een schaduw van je lijdensbed, met een blik die aan die van oude, droeve paarden deed denken. Je werd slechts zelden na één aanval weer goed gezond. Net zoals de malaria kwam de luizenkoorts van tijd tot tijd weer opzetten. Om de ziekte te bestrijden hadden onze militaire dokters alleen maar aspirine, het geneesmiddel bij uitstek in alle legers ter wereld.

Toch beproefden we onze normale hygiënische geplogenheden te hervatten. We legden beslag op de baktrog der familie, een soort ondiepe boot die met de bijl uit een enorme houtblok was gehakt. In die trog lieten we een halve kubiekmeter sneeuw smelten en gingen dan om de beurt in de rare kleine uitholling zitten, maar als je even bewoog kipte je met heel het zaakje om. De Russen zelf wasten heel de winter lang geen enkele maal hun hele lichaam. Ze hadden een rare manier om hun gezicht te wassen: een mondjevol water lieten ze in drie of vier keer in hun holle handen lopen en daarmee wreven ze dan hun wangen af, en de behuilde en snotterige gezichtjes van hun kroost wasten ze op dezelfde wijze. Veel tijd besteedden ze echter aan de ceremonie der gemeenschappelijke luizenvangst. De buurvrouw kwam op bezoek, hurkte neer op de vloer en ontknoopte haar weelderige vlechten boven de knieën van haar vriendin, die dan een of twee uur lang bezig bleef met een grote houten kam, om honderden luizen te vangen en plat te knijpen. Daarna ging ze zelf zitten en al babbelend bewees de andere vrouw haar dezelfde dienst. In de zomer vond heel die plechtigheid buiten op de drempel plaats. Het was een bekoorlijk zicht, een echt voorbeeld van luizig communisme.

Onze lichtgekwetsten werden van lieverlee beter en zo konden we onze kompanies weer ongeveer tot op de helft van de normale sterkte brengen. Van korporaal gedurende het tegenoffensief was

ik tijdens de slag om Gromowaja-Balka tot sergeant bevorderd en ik hield nu toezicht over het uiteennemen en poetsen der machinegeweren met dezelfde zorg, die ik vroeger besteedde aan het voorbereiden van een politieke bijeenkomst van vijftigduizend volgelingen. Met hart en ziel hield ik van het soldatenleven; het was recht door zee als geen ander bestaan en vrij van alle wereldlijke opsmuk, van eer- en zelfzucht. Het was maanden geleden dat ik nog iets vernomen had over politieke rivaliteiten, zoals we die vroeger thuis hadden gekend. De hele smeerboel van demokratische uiteenzettingen en elleboogwroeterij hing me de keel uit. Mijn smerige isba was me oneindig liever dan een ministerkabinet en ik hield meer van mijn versleten uniformrok dan van de livrei van een gemakkelijke burgerlijke middelmatigheid. Met klare blik kon ik mijn door offers gelouterde soldaten in de ogen kijken en ze schonken mij vol idealisme hun onvoorwaardelijke trouw. Dat ontroerde me diep en op mijn beurt zette ik heel mijn hart voor hen open.

We kregen vaak Duitse soldaten op bezoek en praatten dan urenlang over de problemen, die de naoorlogse tijd ons brengen zou. Wat zou de som van al die offers zijn? We stelden niet veel belang in grenskwesties en andere dergelijke stoffelijke problemen. Hier, waar we voortdurend de dood voor ogen hadden, waren we in staat de betekenis der geestelijke waarden volop te begrijpen. Het front hield enkel stand omdat er gelovige mensen in het geweer waren, die zichzelf verteerden in de kracht van hun geloof en dat geloof uitstraalden in alle richtingen. Om te overwinnen waren niet enkel wapens en munitie, maar ook en vooral dappere harten nodig, en dat was hetzelfde voor de naoorlogse vraagstukken. Het was zeker niet voldoende, Europa ekonomisch of politiek nieuw te organizeren: er moest ook en vooral een morele vernieuwing komen, die ons kon bevrijden van de smetten van ons verleden en die de mensen weer de begeestering kon terugschenken van de frisse lucht en van het onvoorwaardelijk dienen. Nationale revolutie, ja. Sociale revolutie, voorzeker. Maar een revolutie der zielen was duizendmaal meer nodig dan elke uiterlijke ordening, dan oppervlakkige gerechtigheid en broederlijkheid, die enkel maar haar uitdrukking vond in frazen. Wanneer eens de mensheid de slachtingen en de haat van de oorlog achter de rug zou hebben, dan had ze eerst en vooral zuivere harten nodig, die geloofden aan hun taak en die zich er totaal voor inzetten; harten die het geloof en de latente offerzin der massa's voor zich konden winnen.
Onze gesprekken flikkerden op als vuurtongen, terwijl het armzalige licht van een klein lampje onze uitgemergelde aangezichten hoekig onderlijnde. Maar die aangezichten straalden, trots alles. Tijdens de winter van lijden, die nu stilaan ten einde liep, hadden we onze dromen gezuiverd, en nooit tevoren hadden we in ons zoveel kracht, zoveel klaar inzicht en ja, zoveel vreugde gevonden. Misschien hadden we vroeger wel banale levens geleid, bevlekt door al de kompromissen met het dagelijks bestaan: maar aan het front hadden we nu het verzaken leren beminnen, en haat en begeerte waren ons vreemd. Onze arme lichamen hadden we leren beheersen en onze eerzucht geofferd op het altaar van de slag. Nu konden we gezuiverd in de toekomst blikken: ook de harde dood schrikte ons niet meer af.

Het sneeuwde nog lang, maar eindelijk werd het weer toch zachter. We keken naar de witte steppe, waar de zwarte zonnebloemstengels doorheen braken: de heuvels lagen in het grauwe licht van de wijkende winter. De aarde rees weer naar het licht. In de strodaken van onze hutten zongen vogels. Elke dag brandde de zon over de vlakte. Water vloeide overal. Met bijlen en houwelen braken de boeren de tientallen centimeters dikke ijslaag weg, die de hutten omsloot. Dan veranderde het dorp in een reusachtig moeras. De velden waren vet en taai als stroop. Alleen nog te paard en ten koste van een wijde omweg over de heuvels konden we van het ene einde van het dorp naar het andere geraken. Een paar koene kerels gebruikten surfplanken, die door muilezels werden getrokken en waarop ze zaten of stonden in hun zwembroek. We hadden van isba tot isba steigers gebouwd, maar die zakten een halve meter diep weg in het slijk. De watervloed werd gevoed door duizenden beekjes, die met razende kracht van de heuvels kwamen stromen: soms verenigden ze zich tot stromen van wel tientallen meters breed en vormden ze hier en daar bruisende watervallen. De allereerste boerenkar, die er doorheen wou rijden, werd omgesmeten en meegesleurd; de vrouw die de teugels hield, dook meerdere malen uit de vloed weer op om tenslotte voorgoed te verdwijnen.

Na twee zonnige weken was de weg weer vrij naar de hooioppers van de vorige herfst, op de hoogten rond het dorp. Daar gingen we nu liggen met ontbloot bovenlijf, in de zon die nieuwe kracht in ons wekte, en met volle teugen dronken we met elke porie van onze huid de warmte van de ontwakende lente. Het ijs van de omringende vijvers was gesmolten en honderden dikke, bevroren karpers troepten saam tegen de dijken. Op een mooie morgen besteeg ik mijn paard en draafde westwaarts. Voorbij een bocht van de

rivier lag een klein dicht woud, dat tussen zijn takken het eerste, nog geelachtige groen vertoonde. Ik zette me in de stijgbeugel overeind en ademde begerig de wonderbare geur van de jonge lente in. De zon had gezegevierd over de harde, lange winter.
De straten en wegen droogden op en de molens wiekten vrolijk rond onder een wolkenloze en blauwe hemel. Het werd mei. We kregen een geheim bevel: stelling wisselen. Nog tijdens dezelfde nacht marsjeerden we af. Grote militaire gebeurtenissen wierpen hun schaduw vooruit, maar wij namen gelukkig en ietwat weemoedig afscheid van onze isba's en trokken de toekomst tegemoet, liederen zingend waarin de oorlog, het avontuur en de warme lente een rol speelden.
Tijdens die hele gruwelijke winter hadden de Duitse soldaten en de Europese vrijwilligers aan het Oostfront nooit vertwijfeld. Ze hadden nameloos lijden ondergaan, maar ze wisten dat enkel de snijdende wind, de kou tot tweeënveertig graad onder nul en het gebrek aan uitrusting de oorzaak waren der ellende. Stalin had er niets mee te maken. Nu begonnen de spoorwegen weer goed te werken, de bruggen waren opgelapt, de veldpost kwam vlug door. We hadden pelzen gekregen, opwindende pelsmantels van mooie vrouwen of ouwe geitevellen van Beierse schaapherders. We kregen die toen het volop begon te dooien, net nog op tijd om er wat grappen mee uit te halen en ze dan ergens achter te laten.
Geen slecht nieuws kwam onze lentestemming verstoren. Amerika, dat sinds december 1941 openlijk aan de wereldoorlog deelnam, had gedurende de winter nederlaag op nederlaag geleden. De Britten hadden Hongkong en Singapore ontruimd, na de snelheidsrekords van alle soorten spring- en loopdieren uit de jungle van Burma te hebben verpulverd. Onze troepen aan het Oostfront waren er vast van overtuigd dat zowel Britten als Yankees de handen vol hadden met hun tegenstander in Azië en geen gevaar meer konden opleveren voor het Rijk. Terwijl zij in hun loopgraven ergens in Polynesië de laatste klappen in ontvangst namen, had Duitsland ruim de tijd om de Sowjetunie de genadeslag toe te brengen. Stalin had zich verweerd en in de loop van de harde winter wat terrein teruggewonnen. En dan nog? Dat klopte, maar de Duitse legers waren tijdens de voorbije herfst diep in het vijandelijke land doorgestoten, er waren ogenblikken van groot gevaar geweest, maar trots koude en hindernissen hadden we gedurende de winter toch de toestand het hoofd kunnen bieden. De Russen hadden ontzaglijke verliezen geleden en het viel niet te loochenen, dat hun winteroffensief mislukt was. Nu stonden we klaar om op hen los te gaan voor de beslissende strijd en voor al de Europese soldaten aan het Oostfront stond de uitslag daarvan bij voorbaat vast.

Nooit was het Duitse leger beter en sterker geweest dan nu. Het Rijk had zich een reusachtige krachtsinspanning getroost om de in de winter geleden schade te herstellen en alle troepenonderdelen weer op te frissen. Elk regiment had weer zijn volledige getalsterkte. De divisies hadden daarbij nog reservebataljons gekregen, elk zowat vijftienhonderd man sterk, die in de loop van de komende opmars de voorziene verliezen moesten aanvullen. Alle eenheden beschikten over fonkelnieuw materiaal en uitstekende wapens. De bevoorrading was schitterend. De divisies telden van vijftien tot zeventienduizend manschappen, alle jonge kerels, recht en sterk als bomen, met officieren en onderofficieren zoals geen leger ter wereld ze ooit had gehad.
De winter was vergeten; we praatten er nog enkel over voor de lol. Hoe meer men immers op een bepaald ogenblik in het leven heeft geleden, des te liever boomt men daar later over. Iedereen pochte, dat hij de hardst bevroren neus, de smerigste isba, het meest beschimmelde brood en de meest bloeddorstige luizen had gehad. Die verhalen waren een echt genoegen en zoals steeds waren ze, eenmaal begonnen, eindeloos.

Toen kwam onverhoeds een verrassende slag, die het Duise opperbevel opnieuw de kans gaf te bewijzen, hoezeer het de toestand wist te beheersen. De officeren van de Generale Staf waren voorbeelden van kalmte en geestelijk evenwicht. Ze zaten voor hun stafkaarten als schaakkampioenen voor hun stukken. Ze gunden zich de tijd en geen beslissing die niet in volle kalmte werd getroffen. Op 10 en 11 mei 1942 had het Duitse opperbevel alle strijdkrachten uit het Donetzbekken in oostelijke richting in beweging gezet. Sowjetmaarschalk Timosjenko stootte midden tussen die troepenbewegingen in en zette met geweldige kracht een aanval in op de uiterste noordspits van onze frontsektor. Beneden Sjarkow brak hij door en joeg meerdere honderdduizenden manschappen in de richting van Poltawa en de Dnjepr.
De doorbraak was diep en ernstig: Stalin kraaide al viktorie. Radio Londen en radio Moskou verkondigden triomferend dat de Russen op het punt stonden, de Dnjepr te bereiken. Vluchtelingen kwamen bij ons toe en verspreidden wilde geruchten.
De Sowjets waren het Duitse opperbevel glad voorgeweest, maar de Generale Staf toonde zich tegen die onverwachte tegenslag helemaal opgewassen. Zonder overbodig gepraat en zonder onge-

duld hield men zich aan het eigen uitgestippelde aanvalsplan. Men liet de Russen aanstormen, vijf dagen lang, en liet hun toe een bocht in het front te duwen met Poltawa als middelpunt. Intussen gingen onze bataljons met de grootste kalmte in stelling; geen enkele beweging werd vervroegd of verlaat omwille van het Russische geweld.

Ons legioen had nog geen reservemanschappen gekregen, maar toch was ons een tamelijk grote frontsektor in de vorm van een flessenhals toegewezen. Onze bunkers en loopgraven waren in uitstekende staat. Ze liepen over een rij kale heuvelkammen die zoetjes daalden in de richting van een dal, een rivier en het dorp Jablenskaja. Het dorp zelf lag achter een soort bergpas, waar de Russen een sterke grendelstelling hadden uitgebouwd. Van daar bestreek hun artillerie het ganse dal en de granaten sloegen voor onze eigen stellingen in als op een kegelbaan.
Tijdens de nacht kropen vrijwilligers van ons legioen lenig als wezels tussen onze eigen mijnenvelden door om de Russische sektor te verkennen. Daarvoor moesten ze zich een hele dag lang ergens midden tussen de vijand verstoppen en alle troepenbewegingen, machinegeweernesten en artillerieopstellingen aandachtig gadeslaan. Toen de dag aanbrak, speurden we met onze verrekijkers de heuvels aan de overkant langs. Daar stak uit een hooiopper een hand, die even met een zakdoek wenkte. Nu wisten we waar onze makkers zich verborgen hadden en we begonnen dadelijk de hele omgeving met machinegeweervuur te bestrooien, teneinde onze kerels voor onbescheiden benadering te dekken. Iedere avond trokken twee man sterke patroeljes er zo op uit. De volgende nacht hoorden we dan op de afgesproken plaats iets ritselen en gingen we een kijkje nemen bij de rand van ons mijnenveld om onze verkenners te begroeten. Ze waren kiplekker en opgeruimd, brachten een hoop kostbare inlichtingen mee en wisten wel honderd moppen te vertellen.

Op 16 mei 's avonds kregen we bevel tot de aanval. We wisten niet waarheen die zou leiden: zoals steeds waren enkel de doelwitten van de eerste dag bekend gemaakt. Soldaten moeten zich immers niet nutteloos het hoofd breken om te beproeven, verder in de toekomst te zien dan goed voor hen is. Voor ons was op 16 mei 1942 de flessenhals van Jablenskaja het middelpunt van de oorlog.
Het offensief was aangezet om vijf voor drie in de morgen. Op onze linkervleugel, op de noordoostelijke rivier, zouden Duitse

tanks massaal doorstoten voorbij Jablenskaja en in de richting van het dal. Wij moesten slechts een deel van onze legionairs inzetten, die tot taak hadden de Russische verdedigers van Jablenskaja uit hun stellingen te lokken door een frontale aanval. Maar die aanval was maar een schijnbeweging, en terwijl de Russen aldus met ons bezig waren konden de tanks ongehinderd vooruit. In afwachting van wat gebeuren ging, moest de rest van onze kameraden de heuvelstellingen houden.

De nacht van 16 op 17 mei verliep uur na uur in doodse stilte. Om halfdrie begon het vaal te schemeren. Duizenden mannen hielden de adem in, klaar voor de aanval, maar geen geluid verbrak de vrede van de rijzende dag. Langzaam rees boven de heuvelkammen een groen en zilveren schijnsel. Dan steeg, kort en vol hartstochtelijke vreugde, een onverwachte roep ten hemel: een koekoek riep, geheel alleen, voor zichzelf, over dit dal waarin zo dadelijk een onweer losbreken en de dood zijn heerschappij beginnen zou.
Koekoek! Koekoek! Koekoek!
De roep verstomde. Het dreunen der pantserkettingen sloeg ons ratelend in de oren. 17 mei 1942, vijf voor drie: het Donetz-Sjarkow offensief was begonnen.
Alsof een orkaan was opgestoken, sloeg het begin van het offensief duizenden en duizenden mensen met een soort verdoving. De Russen hadden zich blijkbaar aan niets verwacht. Ze verheugden zich nog steeds om hun Poltawa-sukses en het kwam niet bij hen op dat ze zich in het verderf stortten door zoveel divisies naar het Westen te jagen. Heel de nacht lang was vanuit Jablenskaja geen schot gevallen, maar toen de Duitse tanks zich in beweging zetten, zagen we in de Russische loopgraven een zenuwachtig gewemel van hoofden en ruggen. Het doffe rollen der tanks dreunde ver over de hoogvlakte, krijsend maalden ijzer en staal enkele minuten lang in de rijzende, frisse, roodgele en groene morgenschemer. Dan ontbrandde gelijktijdig uit honderden stukken het vuur van de artillerie.
Van op onze heuvels waren wij stomme getuigen van de uitwerking van het granaatvuur. Het Sowjetdorp werd opengescheurd, omgewoeld, kleingehakt, alsof een reus er met een geweldige bijl op los gegaan was. Op dat ogenblik begonnen onze makkers hun aanval in het dal.

De hellingen waren kaal en steil. De rivier liep in de flank van de vijand langs velden vol oude, verlaten hooioppers. Dan werd

de doorgang smaller en verderop strekten zich ongeveer vijftienhonderd meter aan beide kanten der rivier nog meer velden uit tot bij de eerste huizen van Jablenskaja, die op een glooiing lagen. De orders luidden dat onze vrijwilligers de vijand moesten bezighouden terwijl de tanks de hoogvlakte zuiverden. Maar onze kerels waren niet te stuiten. Toen ze het dal bereikt hadden stootten ze, inplaats van halt te houden en zich daar in spleten en kloven te nestelen om de Russen van uit de verte te bestoken, in stormpas verder door en legden in één adem nog zowat elfhonderd meter af. We bewonderden hun moed, maar waren ook niet blind voor de ramp die zich nu aftekende. Een hagel van vuur joeg over de enge ruimte, waar onze makkers oprukten. Hortend en stotend, struikelend over hindernissen en prikkeldraad, zwoegden ze voort naar Jablenskaja. Ze waren nog maar met een handjevol, toen ze de eerste huizen bereikten. Dan barstte een ontzettend trommelvuur over hen los. Overal spatten grote brokken aarde omhoog, samen met wervelende lichamen. Het vuur nagelde onze kerels ter plaatse vast. Ze lagen bijna allen roerloos, slechts hier en daar kropen enkele gekwetsten rond, zochten dekking achter kleine oneffenheden en beproefden hun wonden te verbinden.
We zagen alles door onze kijkers, maar we konden geen hulp bieden. Het uiteinde van de pas lag onder zulk hevig artillerie- en granaatwerpervuur, dat elke poging daartoe zinloos zou geweest zijn. Maar onze makkers wisten zich alleen te redden.
Het duurde wel even eer we merkten, welke list ze toepasten. Dan viel ons op hoe enkele kleine hooioppers blijkbaar van plaats waren veranderd. We hielden een van die oppers scherp in 't oog en ja: hij bewoog, onmerkbaar haast, maar bewegen deed hij. Een aantal legionairs hadden achter die oppers dekking gezocht voor het moordend vuur. Daarna waren ze er helemaal ingekropen en nu bewogen ze zich als schildpadden onder hun schaal langzaam vooruit, op de vijand toe. Het schouwspel was lachwekkend en opwindend terzelfdertijd. Bij elke vuurpauze schoven de oppers een paar meter verder. Ze bewogen zo voorzichtig, dat we moeite hadden om ze te volgen. We konden natuurlijk niets horen, maar we twijfelden er niet aan dat onze schildpadden af en toe stilletjes de ene of andere kameraad riepen, die zich nu al meer dan een uur dood gehouden had. Meerdere van die zogezegde lijken zagen we stilletjes en glad mee onder de oppers verdwijnen.
Er waren zo heel wat hooioppers en de Russen hadden het zeker moeilijk, vast te stellen welke daarvan nu als dekking werden

gebezigd en welke niet. Twee uur later had het grootste deel van onze troep de voet der lage heuvels bereikt, op honderd meter van de vijand: nu begonnen ze de Russen met hun machinegeweren onder vuur te nemen.
Zo voerden ze, tegen alle verwachting in, hun opdracht heel de morgen lang nog schitterend uit, legden de Russen het vuur aan de schenen en hielden hen aan de pas gekluisterd, terwijl intussen de tanks reeds meerdere kilometers over de hoogten waren opgerukt.
Op de tanks volgde Duitse infanterie. We zagen ze langs de noordoostelijke hellingen voortschuiven met de kenmerkende Duitse voorzichtigheid, die zo verschillend is van de onstuimigheid der Walen; de Walen, die vaak handelen als jonge, dolle geitenbokken. Enkele uren later waren de Duitsers een heel eind doorgestoten en was de toestand der Russen in Jablenskaja hopeloos geworden.

Ze verdedigden zich met bewonderenswaardige dapperheid. Onze machinegeweren bestreken vrijuit de borstweringen van hun loopgraven, de Duitse artillerie joeg met ongelooflijke trefzekerheid honderden granaten tussen hen in en vernietigde hun bunkers met voltreffers. Onderstanden vlogen de lucht in, isba's zonken krakend ineen, maar voortdurend doken weer Russen op, wierpen zich tussen de puinen en gingen opnieuw in stelling. In dolle haast brachten Russische vrachtwagens versterkingen aan uit een zowat drie kilometer achterop gelegen dorp. De artillerie vernietigde meestal die kolonnes op de weg, maar toch kwamen ze telkens weer aanzetten.
Uiteindelijk grepen de Stukas in. Gedurende de winter was het Duitse luchtwapen ons slechts zelden ter hulp gekomen; het verscheen enkel als de nood het hoogst was, en dan nog slechts met enkele toestellen.
Nu echter doken aan de stralende hemel vierenzestig Stukas op, vierenzestig voor onze sektor alleen! Het ganse uitspansel trilde van het lied der motoren. Het was een reusachtig schouwspel. Een na een draaiden de toestellen af, achter mekaar, en joegen met huilend geraas als loden vogels op de aarde toe. Op het allerlaatste nippertje richtten ze zich weer op; onder hen wervelden massa's aarde, steen en mensen omhoog. De Stukas zwenkten in onberispelijke orde, gooiden zich weer op hun zij en stormden opnieuw naar beneden. Taai en moedig herrezen de Russische infanteristen, nadat de toestellen weer uit hun duikvlucht waren

opgestegen. Ze sprongen gebukt in een andere trechter en schoten voort. Tot drie uur in de namiddag boden ze nog weerstand.

Toen de tanks, met de infanterie achterop, langs de hellingen achter Jablenskaja omlaag kwamen gegleden, sprongen onze soldaten onder hun hooioppers vandaan: ze wilden geen anderen de eer laten, als eersten in het wild brandende dorp door te dringen. Ze waadden doorheen de rivier, klauterden langs een bergpad en vielen de laatste Sowjets op de nek. Terzelfdertijd rukte een van onze kompanies uit de uitgangsstelling op en nam het dorp in, dat op de andere kant van de rivier tegenover Jablenskaja lag. Nu stond het dal voor ons open.

De verslagen vijand mocht geen rust krijgen. Waarschijnlijk had het noodlot van Jablenskaja zich wel als een boos gerucht in de verderop gelegen Sowjetstellingen verspreid en het Duitse opperkommando wou ogenblikkelijk voordeel trekken uit de toestand. Te acht uur 's avonds begon de tweede aanvalstoot.
Grote, brandende graanschuren verlichtten de berghellingen. We kropen doorheen de Russische mijnenvelden; we waren met duizenden en in het laaiende schijnsel van het vuur tekende elke silhouet zich scherp en duidelijk af. Af en toe trapte iemand op een mijn en vloog verhakkeld de lucht in. In het dal verloren we zo een volledig artilleriegespan, vier of zes paarden, geschut en bemanning. Maar we moesten verder om nog voor de morgen een nieuwe heuvelkam, acht kilometer verder naar het oosten, te bereiken. Daar kwamen we rond vier uur 's morgens aan. Tijdens de afgelopen dag was de temperatuur onverwacht tot veertig graden gestegen en in de boomgaarden in het dal waren overnacht honderden kerselaars ontbloeid. We zetten de vijand achterna doorheen deze wonderbare, witte en frisse zee van bloesems.
De slag om Jablenskaja was slechts een onderdeel van de slag om Sjarkow geweest. De hele Russische doorbraak in het Donetzbekken was afgegrendeld en opgerold, al de Russische strijdkrachten verdreven, vernietigd, in de pan gehakt. Overal hadden tanks en Stukas het sinds begin maart roerloze front doorbroken en waren de aanvalsgolven over de Russische stellingen heengerold. Waar en hoe kon de vijand zich nog schrap zetten ?
In feite was hij doorheen het ganse Donetzbekken volop in aftocht. Toen we op 18 mei in de vroege morgen verder in het dal doordrongen, stootten we enkel nog op achterhoede en wat nalopers. Maar we moesten de vijand op de hielen blijven zitten en dus dreef men ons zo vlug als het ging de stoffige steppe in.

De zon scheen nog heter dan de vorige dag. Welgezind trokken we verder temidden van een drie tot vier meter hoge stofwolk. We haalden honderden vluchtende vrouwen en kinderen in, de boerinnen met blauwe of rode hoofddoeken, de kinderen op blote voetjes, met koeien en kalveren die aan hun moeders waren vastgebonden uit angst voor zijsprongen. Op wankele karretjes werd de hele schamele rijkdom meegesleurd: enkele schepels tarwe, de houten baktrog, scharlakenrode veren bedden en de emmer waarmee uit de bron werd geput. We lonkten naar de mooie meisjes; de vluchtelingen trokken daaruit het besluit, dat we geen menseneters waren en bleven aarzelend staan. We zetten ze weer op pad in tegengestelde richting, terug naar de door ons veroverde dorpen, en de kalfjes liepen lustig mee, snuivend bij de staart van hun moeders. Zo legden we in snel tempo zowat twintig kilometer af. We waren van het hoofd tot de voeten met stof bedekt en moesten voortdurend onze lippen bevochtigen, die rood glansden in onze negergezichten.
Achter ons kwam een nog veel hogere stofwolk aanzetten: de ruiterij! Net zoals in de oorlogen van vroegere eeuwen! De Sowjets zelf hadden reeds bij de Donetz meerdere prachtvolle kozakkenregimenten ingezet. Nu joeg Duitse kavallerie in galop aan ons voorbij en leidde de jacht op de vijand.

Het waren opwindende lentedagen. We rustten uit in dorpen waar het lekker geurde. Onze aalmoezenier deelde de kommunie uit temidden miljoenen kersebloesems, waar de zonnestralen doorheen filterden. De hitte steeg tot vijfenvijftig graden: in februari hadden we in ditzelfde Donetsgebied een koude van tweeënveertig graden doorstaan. Bijna honderd graden verschil, en we droegen nog net dezelfde uniformen.
De boerenhutten straalden in het eerste groen. Alles was even mooi: het grijsgele stro, de blauwe, groene of rode vensterluiken met hun uitgewerkte randen, waarop bloemen of duiven waren afgebeeld. Zwarte en roze zwijntjes stoeiden rond de huizen. De ogen der vrouwen straalden van geluk, omdat ze geen angst meer hadden en omdat zoveel jonge kerels voorbij kwamen gelopen.
Zogauw we echter kwartier hadden gevonden, trokken we onze zwembroek aan en stelden onze bleke lichamen bloot aan de weldoende zon. Het water der rivieren was nog ijskoud, maar we sprongen erin met het blijde gevoel, dat het leven in ons sterker was dan de overwonnen winter. Daarna gingen we plat op onze ruggen liggen, met uitgestrekte armen en benen; we zogen gretig de hitte in ons op, lieten ons bruinbakken en kookten bijna over

van nieuwe levenskracht. Schier naakt klauterden we op de paarden en joegen dronken van jeugd en overmoed doorheen de gloeiende steppe, die we met onze gloeiende ogen beheersten.
In de schaduwrijke diepten van kloven en dalen lag in dikke witte hopen nog sneeuw. Maar de hemel was blauw, de wieken der molens draaiden, de muggen zongen in het gras. Wij aten kersebloesems, en nog steeds was de vijand op de vlucht.

Bij woudranden, die meestal hardnekkig verdedigd werden, vonden nog zware gevechten plaats. Toen we verder opmarsjeerden, stieten we op een verlaten Russisch kamp. Het lag onder bomen verscholen en was met veel orde en overleg opgezet: langs rechte paadjes lagen ronde, spitse hutten, zowat als de Lappen die bouwen. De toegang was maar net groot genoeg om een mens door te laten. Binnenin hadden de soldaten geslapen in kuilen, die ze met dode bladeren hadden gevuld. In die gaten hadden ze zeker beter gelegen dan wij in onze half ingestorte isba's met hun kapotte ramen. Ook de paardestallen waren van een eenvoud, die aan het geniale grensde. Al met al was het een echt kamp van een Siberische volksstam. Deze horde wist alleszins beter dan wij, hoe men met bescheiden middelen de strijd tegen een ongenadige winter moet opnemen.
De strijd in Rusland ging tussen de mens, die geen eisen stelt, en de mens die zonder beschaving niet kan bestaan. De Russische soldaat overnachtte eender waar en at alles. De beschaafde mens viel ten offer aan zijn gewoontes en zijn nood aan komfort, aan zijn afhankelijkheid van duizend dingen en zijn gebrek aan kennis van de vrije natuur. Tartaren, Samojeden en Mongolen hadden aan een bed van loof voldoende; wij echter konden niet zonder tandenborstels, en die bleven twee maanden onderweg eer ze ons bereikten.

In het woud sloegen we onze kleine groene tenten op. Het weer werd nu regenachtig en fris en we hadden kou onder onze natte zeiltjes. De oorlog had het woud weer tot een soort jungle gemaakt. Talrijke paarden, die tijdens de gevechten verloren en verdwaald waren, hadden er zich genesteld en waren zoetjesaan weergekeerd tot hun oorspronkelijke wilde staat. In de diepte van het bos, ver van mensen en huizen, leidden ze een avontuurlijk bestaan. Wij gingen op loer liggen bij de zoom van duistere vijvers, waar de dieren kwamen drinken, en als moderne cowboy's deden we prachtige vangsten met de lasso. Triomfantelijk sleepten we wild stampende dieren met toornige en fonkelende ogen

mee naar ons kamp. Af en toe vingen we een merrie, en eens kwam een mooi, acht dagen oud veulen op bibberende hoge pootjes en met spits en trillend muiltje, aarzelend naar onze tenten gestapt om er zijn moeder te zoeken. We ontfermden ons over het diertje en nog lange tijd later draafde het met onze kolonne mee, af en toe halt houdend om bij zijn moeder te drinken, waarna het ons aankeek met een scheef hoofdje, van terzijde, als om te zeggen: "Hoe lekker smaakt dat!"
Het beroep van cowboy was echter niet zonder gevaren. Ons paardenwoud stak ook nog vol Russische soldaten, die zich in het dichte kreupelhout verscholen hadden. Ze hadden onze spelletjes afgeloerd en legden zich nu af en toe in hinderlaag bij de vijvers. Zo werden meerdere manschappen gedood of gekwetst en moesten we afzien van ons geliefd tijdverdrijf, het vangen en temmen van wilde paarden.

Overnacht ging de mars verder, over witte, vochtige, krijtachtige wegen. De schroef werd vaster aangedraaid. De Russische divisies, die bij Poltawa in het nauw waren gedreven, stroomden nu terug naar het oosten en ramden wanhopig en tevergeefs de stalen muur, die de Weermacht rond hen had opgetrokken. Het Duitse opperbevel vreesde een vertwijfelde doorbraakpoging in de richting van Isjoem, de heilige stad aan de Donetz. Wij werden ingezet om de doorgang te vergrendelen en kregen vrachtwagens, teneinde ons in de sektor snel op en af te kunnen bewegen. Maar de Sowjettroepen waren al vast ingesloten. Slechts een handjevol soldaten beproefde te ontkomen. Ze werden allen neergemaaid. De divisies van maarschalk Timosjenko waren uiteengeslagen en gaven zich een na een over.
Vlak tegenover ons lagen twee Russische ruiterijdivisies. De Kozakken hebben hun paarden lief, die kleine taaie, halfwilde dieren met steeds speurende blik, die met hun trillende neusgaten de geuren der uitgedroogde steppe opsnuiven. Ze duldden niet dat hun beesten als buit in handen der overwinnaars zouden vallen. Met duizenden dreven ze hen bijeen in een nauwe kloof, waar elk dan zijn trouwe metgezel neerschoot. Ten slotte lagen daar meer dan twaalfduizend paardenkadavers opgestapeld. Toen eerst kapituleerden de Kozakken. Maar de stank van de twaalfduizend krengen werd dra zo gruwelijk, dat men de plaats der slachting op een kilometer of drie niet benaderen kon.

De slag was ten einde. Nu keerden de boerinnen naar hun mooie, vette, zwarte velden weer. Ze zaaiden maïs met de hand, zorgvuldig

korrel na korrel in de grond vleiend. Vaak hielden ze met werken op om in koor opwindende of weemoedige liederen aan te heffen. We hadden nieuwe rekruten gekregen uit ons vaderland, honderden piepjonge kerels, die met nieuwsgierige en lachende ogen de zonovergoten dorpen, de helgekleurde isba's en de sterkgebouwde vrouwen met hun eenvoudige zielen, die vaak lachten of schreiden als kinderen, bekeken.
De lente had het Russische vuil in nieuwe tinten geschilderd. We doorkamden de laatste berkenbosjes, waar nog vluchtelingen verscholen zaten. Op een avond beklommen we de beboste hellingen bij de oever van de Donetz, net toen een onweer ons met een ware wolkbreuk overviel. Russische onweders doen soms aan het einde van de wereld denken. In mei en juni zijn de dagen gloeiend heet. Overal barst de grond van de hitte, maar na drie dagen kraakt de hemel en opent zich wijd, en binnen het kwartier zijn velden en straten veranderd in zwarte meertjes en moerassen. Rond die tijd is het onmogelijk, een groot offensief op touw te zetten. Maar in juli, oogst en september worden de onweders zeldzamer en keren slechts zowat om de drie weken weer. Dan is het tijd voor de aanval, al moet die dan voorlopig gestopt worden zogauw weer zulk een orkaan losbreekt.
De slag om Sjarkow, in mei 1942, had niet lang geduurd. De vijand was achteruitgeworpen tot in het Donetzdal en op deze frontlijn moesten we nu de droge maanden afwachten. Einde mei drongen we door tot bij de stroom zelf. De helft van de nacht hadden we nodig om het slijk van de weg, die naar de hellingen van de rechteroever leidde, kwijt te raken. De afdelingen verdwaalden in de ondergelopen bossen. Munitiewagens konden niet volgen: de poten der paarden bleven in het taaie slijk steken als in lijm. Rond één uur 's nachts bereikten we de heuvelkam, vanwaar we moesten afdalen tot bij de oever van de Donetz. Een smal bospad leidde naar de stellingen der kompanie, in zigzag, drie kilometer ver. Je zag geen hand voor ogen en onze enige wegwijzer was een telefoonleiding, een echte draad van Ariadne die in de duisternis voor ons uit liep en die iedereen zorgvuldig omklemde.

De stellingen strekten zich over zeven kilometer uit, stroomafwaarts van de stad Isjoem waarvan we de glanzende koepels in de verte zagen schitteren aan de voet van hoge witte klippen. De linkervleugel van onze sektor lag verborgen tussen dichtbegroeide, steile heuvels; het terrein was bebost en doorsneden met zowat vijftig meter brede vuurlanen, waar je overdag wegens het razende Russische vuur maar moeilijk doorheen kwam. Onze schuilgaten lagen boven de spiegel van de grijsgroene stroom, die achteloos tussen het witte zand van zijn oevers gleed. Het woud, de hellingen en het pad dat naar de stroom leidde, lagen vol omgekipte Russische wagens met propagandamateriaal en postzakken. De driehoekig gevouwen soldatenbrieven waren stuntelig met blauw of rood potlood geschreven en eindigden bijna steeds met vrome raadgevingen of een bede om goddelijke bescherming. Zoals alles in het Europese Rusland, toonden deze veldpostbrieven duidelijk aan, hoe konservatief het boerenvolk hier nog was gebleven. De simpele, onontwikkelde boeren schreven nog net zoals in de tijd van de popen en de tsaren, ze zegenden hun familie en keuvelden over hun isba en hun dorp.

Aan de overkant van de stroom loerden de Russen. De linkeroever van de Donetz was vlak maar eveneeens dicht bebost. Daar doken Russische koppen op en verdwenen weer. Aan beide kanten kon de kleinste onvoorzichtigheid het leven kosten. Een schot scheurde doorheen het groene loof, iemand viel met zijn neus tegen de grond. Men rukte de bebloede wapenrok open: het was te laat.
Vol majesteit stuwden de watermassa's langs de laaghangende twijgen aan beide oevers. De stroom glansde weerspiegelend, als een wonderbaar zinnebeeld van het klare en feestelijke leven. Het woud was vervuld van het zoemen der wilde insekten. We hadden kleine groene muskietennetten gekregen om onze aangezichten te bedekken, maar toch staken de beestjes ons gulzig en wild en elke morgen hadden we gezwollen plekken bij dozijnen. Miljoenen witte bloesems van wilde aardbeien woekerden tussen het kreupelhout. Op het hoge gras der open plekken in het woud koesterden zich talloze kleine blauwe vlinders met tere, doorschijnende vleugels. Zo schudde de lente haar bekoring en haar poëzie over ons uit.

Onze buren waren een rumoerig volkje: Roemenen. Hun officieren liepen vaak bij ons langs, met petten die er uit zagen als platte ronde koeken. Bijna allen praatten ze een zangerig en lispelend frans. Hun soldaten zorgden voor een hels rumoer. Ze waren met meer dan twintigduizend en schoten zonder verpozen, hoewel ze toch maar in verdediging lagen. Het onophoudelijk geknal maakte de Russen woest en was aanleiding tot nutteloze tegenakties. In één enkele nacht verpoeierden de Roemenen zoveel munitie als de hele sektor gedurende veertien dagen. Dat was geen oorlog meer, maar rustverstoring.
Het ware veel beter geweest wanneer de Europese legioenen uit-

sluitend uit vrijwilligers samengesteld waren. Noren of Zweden, Denen, Hollanders, Zwitsers, Vlamingen, Walen, Fransen of Spanjaarden: ze vochten allen als leeuwen, tot het laatste ogenblik. Maar de gedwongen inzet was aanleiding tot rampen. Veel Roemenen waren in hun hart de Russen welgezind. Ze hadden totnutoe niet slecht gepresteerd, Bessarabië bevrijd en Odessa veroverd, en op de Krim en in het Donetzbekken roem geoogst, maar ze waren van nature wild en doodden hun gevangenen, wat dan weer vergeldingsmaatregelen uitlokte waaronder iedereen te lijden had.

Het was trouwens onverstandig, de vijand zo hard aan te pakken. Talloze Russen vroegen niet beter dan zich over te geven: een jaar van onophoudelijke nederlagen had hun moreel aangetast. Tijdens de nacht hoorden we vaak, hoe iemand zich aan de overkant door het dichte netwerk van blaren en takken heen wurmde. We hielden de adem in en vernamen dan het plonsen van een lichaam in het water. De man kwam aanzwemmen, wij riepen zachtjes: "Suda! Suda!" Bijna naakt dook de Rus bij onze oever op. We lieten hem zich verwarmen en gaven hem een sigaret; zijn ogen straalden van vreugde, als die van een getemd dier. Even later had hij ons haarfijn verteld hoe het aan de overkant gesteld was en trok hij achteruit met de bevoorradingstroep, welgezind en vrolijk: voor hem was de oorlog voorbij.
Eens visten we een jonge knaap op, die tussen zijn tanden een van de bekende papiertjes geklemd hield, die het Duitse luchtwapen massaal over de vijandelijke lijnen had uitgestrooid; het waren vrijgeleides, die de overlopers leven en welzijn verzekerden. De moejiks waren er echt op verlekkerd en ze waren oorzaak van duizenden deserties.
Onze overloper had een levendig, verstandig gelaat en glanzende ogen. Toch slaagden we er niet in, ons met hem te verstaan. We hadden reeds allemaal de enkele woorden Russisch, die we machtig waren, verbruikt. Tenslotte verloor een van onze makkers zijn geduld en riep: "Merde!" De Rus antwoordde, met een echt Parijse tongval: "Ah bien, alors! Vous êtes Français, vous autres?" Hij bleek tolk te zijn bij de Intoerist en had jaren lang in Montmartre gewoond. De uitroep "Merde!" had bij hem grote begeestering gewekt, waaraan geen einde leek te komen. In vlot Frans vertelde hij ons duizend bijzonderheden over de toestand bij de vijand. We gaven hem tenslotte een hemd en een paar laarzen. Fluitend begaf hij zich naar de kommandopost van de generaal, terwijl hij twee lege soepketels sleepte.

Jammer genoeg gingen de Roemenen trots al onze vermaningen voort, elke Rus die zich bij hun stellingen vertoonde neer te schieten. De arme duivels, die met opgestoken armen door het water pletsten, werden neergeknald eer ze voet aan wal konden zetten; als ze het zeldzaam geluk hadden, aan de wilde salvo's te ontsnappen, werden ze in de vroege morgen onder luid gelach ter dood gebracht. De donaumoordenaars wierpen de verhakkelde lijken terug in het water en als afschuwelijk drijfgoed gleden ze met de stroming van de Donetz mee. Van uit hun schuilplaatsen in het woud zagen de Russen hun ongelukkige kameraden voorbijspoelen. Na enkele dagen was iedereen de zin tot oversteken vergaan. Razend en verbeten dorstte men naar wraak.
Onze stellingen, die we in juni 1942 in het woud bezetten, waren goed verborgen en zo men voorzichtig was, kon men zich goed bewegen onder de beschutting der bomen. Toch kwamen de kogels op goed geluk af aangefloten, sloegen hier in een boomstam en troffen ginds een soldaat, die vreedzaam voor zijn onderstand zat. Hoe dichter onze stelling de stad Isjoem naderde, des te kaler het landschap werd. Vlak voor de stad liep het front nog een kilometer ver doorheen moerassen, die in de zon waren opgedroogd: enkel bundels vuil riet en dorre hazelnootstruiken groeiden daar in de gekloven slijkbodem.
Midden in die zompige lagune hokte onze pionierssectie. Ze had er egelstellingen uitgebouwd en bestreek van daar uit de Donetz met machinegeweervuur. Onze makkers, dik onder de smurrie en met door de zon gelooide huid, zagen er uit als zwarte mollen en ontelbare stekende muskieten deden zich aan hun bloed tegoed. Overdag kon men nauwelijks die stellingen bereiken. Op een middag slaagde ik erin, door voor de neus der Russen als een gek over het kale terrein te stormen. Ik deed het alleen maar om onze estafetten wat moed in te pompen, maar lokte daardoor zulk kwaadaardig spervuur uit dat niemand in staat was, de poging te herhalen. We moesten er ons dus toe beperken, 's nachts verbinding op te nemen; enkele vrijwilligers, met zakken brood beladen, gingen dan op weg naar de moerasstellingen. Het terrein lag voortdurend onder vuur en werd regelmatig door het schijnsel van lichtkogels bestreken. Vaak werd het droge brood doordrenkt met het bloed van een der dragers, die dan wasgeel, met brekende blik en de handen tegen het lichaam gedrukt, werd teruggedragen.

Meer ten zuiden van dit moeras met zijn riet en hazelnootstengels lagen kale weiden en daarachter bebouwde velden en een

dorp. Gedurende de nacht wisselden onze wachtposten stelling van het dorp naar de stroom en trokken zich dan kort voor het morgenkrieken weer terug, om zich daarna vijftien uur lang braafjes dood te houden: twintig meter afleggen van de ene isba naar de andere betekende een zeker einde.
De weg naar dit dorp ging over een wijde, kale helling. Zonder zich aan de gevechten te storen, bewerkten de boerinnen hun land: tussen de Donetz en het dorp lag een tweehonderd meter brede strook met bijzonder vruchtbare vette velden. Om geen prijs ter wereld hadden de Oekraïense vrouwen een oogst willen missen. We lieten ze maar naar hun velden en hun hooi trekken en evengoed als wij drukten de Russen een oog dicht voor die vreedzame landbouwarbeid. Tussen twee rijen machinegeweren in woelden vijftig vrouwen in de zwarte grond en voor de soldaten aan beide kanten was dat een welkome afwisseling: een mooi groot meisje dat zich bukt en zich weer opricht, biedt steeds een aangenaam schouwspel. We sloegen het lenige wentelen der brede heupen gade en luisterden opgetogen naar het lied der donkere stemmen, maar hielden de vinger bij de trekker klaar. Rond negen uur 's avonds viel de schemering, maar dan moest men nog oppassen voor het laatste lichtschijnsel dat silhouetten op een hoogte scherp aftekende. Rond tien uur begonnen onze kameraden hun sluipende tocht naar de oever; doorheen de velden hadden ze kunstvol kronkelende loopgraven getrokken, maar de laatste tien meter bewoog men zich onveranderlijk kruipend op de buik. De Russen hadden meerdere middelen om de omtrek te verlichten. Met hopen gingen lichtkogels de lucht in. Het was een toverachtig vuurwerk, maar tenslotte konden ze niet om de halve minuut zulke salvo's lossen, dus hadden ze een veel eenvoudiger werkwijze bedacht. Ze schoten net zo lang brandpatronen op twee of drie isba's af, tot die in lichtelaaie stonden, en hadden zo nachtverlichting tot in de vroege morgenuren.
Onze wachtposten lagen in groepjes van twee of drie bij de oeverwal, geen honderd meter van het vuurwerk verwijderd. Ze waren blootgesteld aan duizend gevaren en raakten vaak genoeg niet verder. Af en toe kroop ik van mangat tot mangat, om bezoeken af te leggen. Daarna liet ik me naar beneden glijden tot bij de rand van het water en lag daar lange tijd te luisteren naar de kleinste geluiden, die van de andere oever overwaaiden. Vaak hoorde ik vijfentwintig meter verder de Russen zachtjes onder mekaar praten, zonder dat ze vermoedden dat een plat in het zand uitgestrekte vijand hen beluisterde.

Op een avond kwam een aalmoezenier op bezoek, om op de bevelpost van onze kompanie de mis te lezen. Dat was mooi en onze telefonisten, koks en estafetten waren allen zeer opgetogen. Omdat ik echter van mening was, dat nu niet net zij het waren die best een hart onder de riem konden gebruiken, stelde ik de brave geestelijke voor mij te vergezellen naar de vooruitgeschoven wachtposten. De heilige man bracht de rest van de nacht door met kruipen doorheen de modder en het gras en het kan niet gezegd worden, dat de rondom inslaande kogels geen indruk op hem maakten. Eindelijk bereikten we de mangaten, waarin onze makkers hurkten. Ik loste af bij het machinegeweer, terwijl achter mijn rug mijn kameraden biechtten en de kommunie ontvingen. Ik deed mijn uiterste best om me doof te houden, wanneer de doodzonden aan de beurt kwamen. Dan ging het verder naar een volgend gat, een ander vuil gelaat straalde vernieuwd in het geheimzinnige licht der kleine witte hostie, die een ogenblik lang, op enkele meters van de goddeloze vijand, de hoogte in werd getild.
De arme aalmoezenier kon niet meer van opwinding en uitputting. We ontsnapten meermaals op een vingerbreedte aan de dood. Om twee uur in de morgen kropen we weer de helling op. Het was hoog tijd, de dag begon al aan te breken. De aalmoezenier wiste voortdurend het zweet van zijn gelaat en wendde zich onvermoeibaar tot de hemel: Deo gratias! Waarschijnlijk hebben de engelen met nachtdienst glimlachend vanuit hun paradijselijke voorposten op hem neergekeken.
Tweemaal 's nachts gingen ook vrijwillige stoottroepen op pad om de Donetz te overschrijden en kilometers achter de rug der Russen de spoorlijn, die voor bevoorrading zorgde, te gaan ondermijnen. We veronderstelden wel dat de Russen bij ons soortgelijke strooptochten ondernamen. Al pasten onze wachtposten nog zo flink op, ze lagen te ver uit mekaar dan dat geen vijand zich er tussen heen had kunnen werken. Op een nacht kreeg ik daarvan het tastbare bewijs. Ik was belast met de kontrole der verbindingen en beproefde rond één uur 's nachts samen met een makker de zuidelijkste punt van onze sektor te bereiken. Daartoe moesten we doorheen zowat twee kilometer gerooid terrein, met tussenin een kleine heuvelberm waar een handvol bomen was blijven staan. De Russen schoten de ene lichtkogel na de andere af. Ik zei tot mijn gezel: "Wacht hier even. Zogauw 't weer donker wordt ren ik tot bij die bomen daar en dan kom jij me na in de volgende pauze." Als een kat holde ik met grote sprongen tot bij de hoogte, maar nauwelijks daar aangeland sprong ik met een kreet weer

achteruit en bliksemsnel de berm rond: ik had lichamelijk de dichte nabijheid van mensen gevoeld, elektrisch bijna, met elke vezel van mijn lichaam had ik ze op twintig of dertig centimeter afstand bespeurd. Er was een hele omweg nodig om mijn makker weer te vinden, die mijn schreeuw gehoord had en zich lag af te vragen wat er met me was gebeurd. We maakten melding bij de staf en men wou me niet geloven. Ik was nochtans zeker van mezelf: ik had die loerende gestalten gevoeld, zekerder dan wanneer ik ze gezien of werkelijk aangeraakt had. Twee dagen later kreeg ik gelijk, op tragische wijze.

Een patroelje van vier man der eerste kompanie legde dezelfde weg af, in omgekeerde richting. Toen onze jongens het groepje bomen op de berm bereikten, wierpen zich zowat tien Russen op hen. Een van onze makkers, die door een Rus bij de haren was gegrepen, rukte zich met zulke kracht los dat hij zichzelf vreselijk skalpeerde. Hij rende als gek en zakte bij een van onze wachtposten met bloedend hoofd ineen. Maar de drie anderen waren verloren, de Russen sleepten hen mee tot bij de stroom. We hoorden ze schreeuwen, ook in het water nog verweerden ze zich en brulden, maar tevergeefs. De bolsjewisten sleurden hen de andere oever op. Nog in het het woud aan de overkant huilden onze ongelukkige kameraden: blijkbaar werden ze woest afgeranseld. Dan vervaagden de stemmen in de verte.
Een klein drama van de nacht, temidden duizend andere. De zwijgzame Donetz ruiste verder, alsof er niets gebeurd was, en bleek als een doodsgodin steeg een witte lichtkogel op tegen de zwartzijden hemel.
In juni 1942 ondernam het Duitse opperbevel, na de strijdkrachten van Timosjenko vernietigd te hebben, een tweede harde tegenstoot met de bedoeling, het Russische front in twee te breken. De Duitse legers rukten op naar Woronesj, veroverden de stad, overschreden de Don en vormden een bruggehoofd op de linkeroever van de stroom.
In onze buurt werd ook de Donetz overschreden en werd Kupjansk bereikt. Het front werd verlegd naar de andere oever en Isjoem werd ingesloten na twee dagen oprukken door enkeldiep gloeiend zand. Zo was de springplank gevormd voor het grote zomeroffensief.
De divisies, die de mars doorheen de steppe moesten ondernemen, kwamen voor een paar dagen in ruststelling. Het was de enige week van ware ontspanning, die we aan het Oostfront ooit hadden gehad of nog zouden krijgen. Na twee dagen marsjeren bereikten we

ons "vakantiedorp", dat dertig kilometer ten noordwesten van Slawjansk lag.

De ontspanning was werkelijk volledig, afgezien van een kleine plechtigheid, tijdens dewelke generaal Rupp persoonlijk onze dapperen hun Ijzeren Kruis kwam opspelden. Rupp was bevelhebber van de befaamde 97e Alpenjagersdivisie, die uit Tirolers bestond en in wier midden we nog onvergetelijke maanden zouden doorbrengen.
De hoorn des overvloeds werd voor ons leeggeschud. De muziekkapel van de divisie speelde voor ons. Met autobussen werden we naar de bioskoop gevoerd. Het dorp was rijk, de boeren waren vreedzaam, de hemel straalde in gouden tinten boven ons en in de verte weerspiegelde de steppe alle kleuren van de regenboog. Van bij het morgenkrieken waren de vrouwen bezig, de oogst in te halen; het nijvere lied van miljoenen bijen vervulde de lucht. Boven de havervelden zongen de leeuweriken.
Wijzelf gloeiden van opwinding bij de gedachte aan het komend offensief en snoven de lucht der steppe op als ongeduldige kozakkenpaarden. Ik was tot luitenant bevorderd en had een reusachtige, bruinwit gevlekte hengst gekregen, die zich nauwelijks liet bestijgen. Ik was zo zeker van de toekomst, dat ik het dier "Kaukasus" had gedoopt. Het dappere beest zou me ook tot ginds begeleiden, om er te sterven bij de gevechten rond Tsjerjakow, door tientallen kogels doorboord.

Het nieuws van de verschillende strijdtonelen bracht ons nog meer in verrukking. Veldmaarschalk Rommel had in Tobroek meer dan vijfentwintigduizend Britten in zijn netten gevangen. Zijn tanks hadden de hele kust van Lybië schoongeveegd, waren doorgestoten naar Egypte en hadden El-Alamein veroverd. Bij onze veldradio gezeten, wachtten we elk ogenblik op het bericht over de val van Alexandrië.
Dichter bij ons werd Sebastopol door de Duitse troepen ingesloten. Een na een verpletterden het luchtwapen en de zware artillerie van het Rijk de vestingwerken van de laatste Russische haven op het Krimschiereiland. Tenslotte viel de stad. Nog dezelfde avond glansde de hemel in honderden bliksems en dreunde de ganse omgeving van het brullen der motoren. Een reusachtige luchtvloot kwam uit de richting van Sebastopol en streek in onze buurt neer.
De Stukas van Goering waren daar. Nu zou de doorstoot van het leger niet lang meer op zich laten wachten.

Onze kommandeur had het geheime bevel gekregen, op 9 juli de aanval in te zetten. Maar we hoefden niet zolang te wachten, want een verrassing zou spoed achter de dingen zetten. Toen in de nacht van 6 op 7 juli Duitse patroeljes in de sektor Slawjansk de Russische lijnen bereikten, waren ze verbaasd over de stilte die daar heerste. Ze waagden zich wat verder vooruit. Iemand kroop tot bij de bunker : leeg. De hele frontlijn was ontruimd, en zonder een kik waren de Russen afgetrokken.
Nu gold het tot elke prijs de vijand na te zitten, zijn vlucht te verhinderen, hen tot de slag te dwingen en zijn mensen en materiaal te vernietigen; zoniet liepen we recht in een val. Onmiddellijk werd het bevel tot de aanval aan alle divisies gegeven. Tijdens de avond van 7 juli 1942 zette met de ganse Zuidoostelijke legergroep ook het Legioen "Wallonië" zich in beweging, om door te marsjeren tot bij de flanken van de Elbroes, op de drempel van Azië.

De zomermaanden van het offensief 1942 in Rusland waren de meest opwindende van heel de oorlog.
Het Zuiden ! Met heerlijke vruchten, bijna tropische plantengroei, Afrikaanse zon, brede, schitterende stromen ! We geloofden allen, dat bij het einde van deze fantastische onderneming de zegepraal op ons wachtte. De Russen hadden niet eens de strijd aanvaard; ze vluchtten hals over kop, en met even razende haast begonnen honderdduizenden soldaten de achtervolging.
Reeds in de morgen van 8 juli was ons legioen doorheen Slawjansk gestoten en had ten oosten van de stad een park bereikt, waar in de schaduw van reusachtige platanen grote gebouwen oprezen, eens van ongekende pracht, thans echter in verval : vroegere paleizen der tsaren, waar nu in de salons de kadavers van door de Bolsjewisten afgemaakte paarden lagen te rotten temidden van hopen mest.
Ten zuidoosten van Slawjansk had men reeds de Donetz bereikt en Duitse pioniers arbeiden koortsig aan een stel veerponten. De volgende dag beklommen we de hoogten op de rechteroever van de stroom, van waar uit de Russen makkelijk onze overtocht hadden kunnen hinderen. De Russische bunkers waren uitgehouwen in de witte krijtrotsen, wier helle kleur de ogen pijn deed. De stellingen waren goed aangelegd en overal met prikkeldraad afgeschermd. Van hier uit beheerste men alle toeganswegen, maar de Roden hadden niet eens hun materiaal meegenomen, ze hadden geen enkele onderstand vernield; heimelijk hadden ze hun hielen gelicht.

In de vroege morgen daalden we naar de oever van de Donetz af, maar we waren nog niet aan de beurt om over te zetten. Nog twee dagen en twee nachten moesten we geduld oefenen : de munitiebevoorrading voor de tanks, die de spits van het offensief afbeten, had immers voorrang.
De veerponten bestonden uit een half dozijn saamgesnoerde rubberboten, waarover planken waren gelegd. Van de ene oever naar de andere liepen trekkabels om het hele zaakje voort te bewegen. Het was al met al een grappig schouwspel. Regelmatig steigerden paarden of muilezels, die aldus vervoerd werden; ze vielen dan vaak tussen twee vlotten in en spartelden in het water, terwijl ze vertwijfelde blikken om zich heen wierpen. Dan moesten de trekkabels losgemaakt worden opdat de dieren met de stroom mee naar de oever zouden kunnen zwemmen, waar ze als eerste aankwamen en luid hinnikten van triomf. Op de andere oever was het trouwens zeer moeilijk, te landen : er waren traktors ingezet om de zware wagens de helling op te slepen.
We hadden onze tentjes opgesteld in het kreupelhout en wachtten in beschouwende rust, tot onze beurt zou komen. Intussen vingen we vissen, wier schubben glansden in alle mogelijke kleuren en die zorgeloos naar onze vliegjes hapten. Na twee dagen begonnen we toch wat onrustig te worden. Onze divisie was zo fortuinlijk geweest, op te marsjeren langs de hoofdweg, meerdere kilometers stroomopwaarts van de Donetz, en had nu veel voorsprong op ons. Ik moest kwartier gaan leggen op de andere oever, zowat zeven kilometer voorbij de landingsplaats, en stelde tot mijn ontzetting vast dat de rolbaan volledig was verdwenen : honderden tanks, lastwagens en karren hadden het gloeiende zand bijna een meter diep omgewoeld. De gepantserde wagen, waarop ik meereisde, had uren nodig om op dreef te raken en zich na een halte weer los te wroeten. Het zand was fijn en zelfs te voet zonk men er soms tot de knieën in. Wij hadden zwaargeladen voertuigen en vooral een hoop kleine stalen wagentjes met lage wieltjes, waarop we onze zware machinegeweren en onze munitie vervoerden. Voor het dorp, waar ik kwartier had opgeslagen, wachtte ik bij een kruispunt doodmoe op mijn makkers. Dat wachten duurde eenenvijftig uur, tot ik tenslotte dacht dat het bataljon verdwaald was of eenvoudigweg in een andere richting verdwenen. Maar ik vergiste me, want eindelijk daagden de eerste kleine stalen wagentjes op : er waren meer dan twee dagen en twee nachten nodig geweest om ze doorheen het zandspoor te slepen, en dan nog had iedereen kilometers ver munitiekisten gesjouwd.

Eindelijk bereikten we de hoofdweg en legden twintig kilometer af temidden van een ongelooflijke wolk stof, terwijl we onze weg zochten langsheen duizenden vracht- en tankwagens, pontons en voertuigen van alle slag. Toen we 's namiddags doodmoe en bezweet halt maakten, vernamen we dat we drie dagen achterstand hadden op de divisie : dus braken we om zes uur 's avonds alweer op.

Zo joegen we twee weken lang achter de divisie aan. 's Nachts marsjeerden we doorheen de heuvelachtige steppe; hier en daar glansden kleine blauwe meertjes als spiegels in de maneschijn. We staken riviertjes over, waarvan de wankele bruggetjes vernield waren net zogoed als alle isba's in de buurt ervan. Kilometers ver trokken we doorheen krijtachtige valleien, waar het ingevolge vroegere onweders zo glibberig was dat mensen en dieren slechts moeizaam verder konden sukkelen.
Dan kwamen we weer in zanderig terrein. De hoofdweg was vaak hopeloos verstopt, en dan moesten we ommetjes maken langs nauwelijks waarneembare wegels, die enkel geschikt waren voor de lichte Russische boerenkarretjes op hun hoge wielen.
De isba's meden we als de pest : binnen was de lucht bedorven en zwermden talloze vliegen rond. In een deken gewikkeld legden we ons voor de deur of op de kleine terrassen van gestampte aarde. Algauw marsjeerden we enkel nog 's nachts en sliepen overdag, want de temperatuur was nu tot vijfenvijftig graden gestegen. We lagen dan onder een boom bij de ingang van een boerderijtje, onze hoofden onder de muskietennetten verstopt en met de handen in de zakken geborgen, en rondom ons kakelden de hoenders in de zon.

We trokken doorheen arbeiderswijken, die een troosteloze aanblik boden met hun woonkazernes, hun met papier volgestopte partijlokalen en gebroken gipsen standbeelden van rode halfgoden. Volgens hun gebruikelijke taktiek hadden de Russen alle nijverheidsinrichtingen onbruikbaar gemaakt of vernietigd. Ons verwonderde sterk, dat de vernielingen klaarblijkelijk reeds een hele poos geleden grondig aangevat waren. Om de acht of tien meter was de spoorbaan opgebroken; blijkbaar waren de Russen met die reuzesabotage reeds lang voor de Duitse aanval op Woronesj begonnen.
De brandende koolmijnen waren het meest indrukwekkend. Geweldige kolenvoorraden en zelfs de dertig tot veertig meter hoge terrils gloeiden dagenlang donkerrood met diepe blauwe en zwarte schaduwen. Onder de brandende zon straalden de terrils heinde en ver een adembenemende hitte uit. Het was onmogelijk er in een wijde boog omheen te trekken, want heel het terrein aan weerskanten van de zandige weg was door de vijand ondermijnd. Talloze kapotte voertuigen en grauwgroene opgezwollen paardenlijken, die wemelden van wormen, toonden overduidelijk dat de geringste onvoorzichtigheid ons het leven kon kosten. Onze eigen trekdieren, wier poten diep in het zand zonken, beproefden vertwijfeld zich los te rukken; sommige stierven van inspanning, rechtop staande, met dampend vel en de ogen die uit de kassen puilden. Wijzelf zweetten bloed en water. We sliepen nauwelijks nog, joegen over de steppe onder de maneschijn en als de wind doorheen de in vlammen laaiende industrieterreinen, doorheen kleverige krijtachtige wadden en zandige wegen. We hadden honderden kilometers afgelegd, hadden de Oekraïne verlaten en waren in de grote boog van de Don aangeland, vlak tegenover Stalingrad. En toch hadden we nog steeds onze Alpenjagersdivisie niet ingehaald, integendeel : ze had nu al vijf dagmarsen voorsprong.
We ontvingen tegelijkertijd twee berichten. Ten eerste, dat de divisie in zuidwestelijke richting afzwenkte om deel te nemen aan de aanval op Rostow; ten tweede, dat ze ons niet meer nodig had zo we ons niet haastten haar te vervoegen. Lopend als waanzinnigen bereikten we weer de Donetz, een pracht van een schouwspel kort voor hij zich met de Don verenigde. Nog zeventig kilometer scheidden ons van de 97e divisie en die legden we in één enkele dagmars af. Maar Rostow was nog dezelfde dag gevallen en de alpenjagers kregen order, onverwijld stroomopwaarts op te rukken. We hadden nauwelijks tijd om het stof uit onze kleren te kloppen en daar waren we alweer op weg, dwars doorheen de gloeiende steppe.
De triomftocht der Duitse legers naar Stalingrad en de Kaukasus geschiedde ten koste van bovenmenselijke inspanningen, maar de ware drijfkracht ervan was toch een onverstoorbaar optimisme. Deze gebieden tussen Donetz en Don tussen Don en Koeban, waren zo heerlijk en prachtig dat we elke morgen, wanneer het groene en gele daglicht in het oosten rees, steeds opnieuw begeesterd raakten, ook al hadden we tijdens de nacht dan dertig of vijfendertig kilometer afgelegd. De marsen waren uitputtend : ze leidden door omgewoeld zand of langs hobbelige wegen, terwijl steeds gevaar dreigde dat twee of drie kolonnes die tegelijk optrokken, door mekaar zouden raken. De hele opmars had wel iets weg van een klassieke wielrennerswedstrijd, maar dan in het donker; het was nauwelijks te vermijden dat de duizenden deelnemers bij de smalle, inderhaast geworpen bruggen mekaar op hielen en tenen trapten. We

vielen vloekend in gaten en greppels, wagens en karren kipten krakend om en af en toe overreed een vrachtwagen of een tank een ongelukkig paard, dat stervend luid zijn angst en pijn uithinnikte.
Maar de zonsopgang maakte dit alles ruim goed. Rond halftwee 's morgens rees in het oosten de eerste vage groene en gouden schemer, teer als een zijdeweefsel. Het schijnsel rees hoger, breidde zich aan het uitspansel uit en groeide uiteen in sprookjesachtige, wijde strepen licht, groen, oranje en rose : de wuivende sluiers van de nakende zon.
We zagen de zonnebloemvelden ontwaken, die zich vaak kilometers ver uitstrekten. Traag wendden de reuzebloemen hun vingerlange gouden bloembladen, die een diepbruin hart van duizenden kernen omzoomden, naar de zon toe en volgden haar op haar tocht doorheen de hemel. Wij voelden hoe ook onze lichamen door die geheimzinnige kracht, die aarde en hemel verbond, gegrepen werd : hemel en aarde waren één enkel gouden veld. Alles was leven, kracht, grootheid. Met wijdopen uniformkragen zogen we die stroom van leven in en zongen de droombevleugelde liederen van onze jeugd de zon tegemoet.
Dan volgden op de uitgestrekte zonnebloemvelden even rijke vlakten vol distels — distels zover het oog reikte, maar niet de belachelijke, vuile en stekelige plantjes van bij ons, maar distels als palmen en kaktussen, hoog als steppenpaarden, bezaaid met zachtrode of violetblauwe bloesems en met tere wuivende helmbossen, distels tot bij de horizon.
Doorheen de lange sterke stengels van zonnebloemen, distels en maïs bereikten we rond negen uur in de vroegte een dorp, dat we reeds een hele tijd in de verte hadden zien opdoemen, tot grote vreugde van onze reeds door de zon loom wordende infanteristen. De dorpen bij de Don waren rijker en hun isba's heel wat beter ingericht dan die bij de Donetz. Er waren soms wel drie tot vier vertrekken, weliswaar povertjes van meubelen voorzien maar waar je toch vaak een mooie oude kast, een gebeeldhouwde kist of smaakvol beschilderd aardewerk aantrof. Voorts bezaten alle boeren hoenderen en vee en een mooie voorraad graan; deze laatste stamde van de plundering der kolchose, wier despotisch dreigende gebouwen, omringd door een uitgebreid en nutteloos geworden machinepark, elk dorp beheersten. Maar de boeren hadden zich gehaast, de stallen en schuren te ledigen, de zwijntjes waren uit de staatsblokken bevrijd en draafden nu lustig rond, vol begeestering voor deze onverwachte vakantie. Overal kakelden kippen en snaterden ganzen.

De inwoners ontvingen ons met ongeveinsde vreugde. Vaak waren we de eersten, die hun dorpen bereikten. Dadelijk liepen de eenvoudige zielen dan hun huisjes binnen, om hun zorgvuldig verstopte ikonen voor de dag te halen en die met tranen van dankbaarheid weer aan hun lemen wanden te hangen.

We hadden strenge bevelen gekregen, de bevolking vriendelijk te behandelen; blijkbaar waren er in de loop van 1941 in dat opzicht nogal wat fouten begaan. Nochtans waren de moesjiks de vreedzaamste lieden ter wereld; ze wensten enkel maar rustig te arbeiden, met hun familie verenigd te zijn en dienst te bewijzen. Daarmee hield het Duitse opperbevel voortaan rekening en het geringste vergrijp werd dadelijk bestraft : de ouwe "Pan" en de ouwe "Mamka" waren onze vrienden. Je moest die boeren nergens om vragen. Ze brachten ons uit eigen beweging bij hun kippenesten, boden ons hun maïskoeken, hun aardappelen en hun vette ganzen aan. Ze kwamen aanzetten met taai vloeiende honig, die de geur der reuzebloemen uit de nabije steppe verspreidde. Begerig als spreeuwen brachten we uren in de boomgaarden door, die rood en zwart zagen van de dikke rijpe kersen. Een paar uur lang sliepen we en dan keerden onze krachten weer met de volle zon. In een grote aarden kroeg bracht de ouwe Mamka ons melk, zo koel als bronwater. Daarna leidde ze ons tot bij de drempel van haar schatkamer : een vierkant gat, tien meter van haar isba verwijderd. Wanneer je het deksel wegnam, zag je een kleine ladder die naar een ongelooflijk koele kelder leidde : daarin werd alles bewaard wat op een of andere wijze bederven kon, net zo goed als in een ijskast. Het kookfornuis stond buiten bij de deur, opdat binnen in de isba wat frisse lucht zou bewaard blijven. Onze gratis maaltijden pruttelden dus onder open lucht in de schaduw van de populieren en de acacia's. Na de vermoeiende nachtmarsen verkwikten onze kerels zich soms op echte Breughelmanier : ze stamden niet voor niets uit het land waar men de kermis heeft uitgevonden. Ze slaagden erin, onvoorstelbare hoeveelheden te vreten en te verteren. Er waren er enkelen, die regelmatig bij aankomst zowat een kilo mals, lichtjes gebraden spek als ontbijt namen. Twee maakten samen in de loop van drie dagen eenentwintig kippen soldaat, zonder een stukje over te laten. Er waren er zelfs die het klaarspeelden, rond negen uur in de morgen bij wijze van tussenmaaltijd een hele gans op te eten. Een van onze jonge officieren werkte op een dag voor mijn ogen een struif van dertig eieren naar binnen. Die morgenvespers werden dan met een grote kruik melk begoten en men sliep in, voldaan en met alle knopen los, als op een oud Vlaams

schilderij. 's Avonds voor de afmars deden onze fijnproevers zich dan nog tegoed aan grote hopen gebraden aardappelen, reuzenradijsjes en hele korven groenten en fruit. De boeren begeleidden ons tot bij de dorpsuitgang en het stond vast dat onze eetlust al evenveel indruk op hen gemaakt had als onze vriendschapsbetuigingen.
Gedurende heel het offensief vond geen enkel incident met de bevolking plaats. We waren in de schoot van de familie opgenomen en bij het afscheid zegenden die lieve luidjes ons met wijdse gebaren. Onder de bescherming van die uit zuiver hart gegeven zegen trokken we welgezind en gelukkig weer de wijdse zonnebloemvelden in.

Tijdens de mars stootten we voortdurend op een of andere vluchtende Sowjeteenheid, maar de strijd duurde nooit lang. De opmars ging zo snel dat het niet mogelijk was, na elk gevecht de gevallen tegenstanders te begraven. De straten waren dan ook met gruwelijk uitziende lijken bezaaid. Bij vijftig graad hitte werden de door de Stukas verscheurde lichamen snel vloeibaar. Mensen en paarden verbreidden een afschuwelijke stank: reeds honderd meter vooraf moest men zijn neus dichtknijpen. De lichamen waren fel gezwollen, vaak reeds opengebarsten. Stromen groenachtige wormen kropen her en der. De doden in staat van ontbinding glansden zwarter dan negers.
Duizenden, tienduizenden Sowjetsoldaten gaven zich over. Ze konden eenvoudigweg niet meer. In feite was voor hen als voor ons het offensief meer een zaak van voeten dan van geweren. Ook bij ons liepen zich veel soldaten lam en moesten achterblijven. Ze zouden ons dan wel op een of andere wijze inhalen, maar de Russische achterblijvers plukten we langsheen de straat. Ze zaten daar met duizenden tegelijk aan hun blote, bloedende tenen te zuigen. De meesten waren Aziaten, met goedmoedige ronde gezichten, die blij waren dat ze niet werden opgevreten. We hadden geen tijd om ons met ze onledig te houden en konden ook geen bewakers mee achterop sturen. Dus zochten we de twee meest levendige kereltjes uit de hoop, gaven hun elk een geweer en bevorderden hen tot oppassers van hun kameraden. Ze zetten dadelijk een hoge borst op; we noemden hun de naam van een stad, honderd of tweehonderd kilometer meer naar het westen, en ze trokken er druk babbelend op los. Geen probleem: onze gevangenen trokken vanzelf naar Duitsland.

We stonden op het punt, de Don te overschrijden. Dat had al enkele dagen eerder moeten gebeuren, maar de toegangsweg was over twee kilometer verstopt door zulk een wirwar van lijken en materiaal

— allemaal door het luchtwapen in de pan gehakt — dat de voertuigen der divisie er niet in slaagden zich over de hindernissen heen te werken.
We waren nu dagenlang oostwaarts getrokken en hadden eindelijk de legendarische stroom bereikt; om twee uur in de nacht, net toen het morgengrauw zich boven het wijde grijsgroene water begon af te tekenen, beklommen we een heuvel op de rechteroever. Ik ging overeind staan in de stijgbeugels teneinde het grootse beeld beter te genieten. De straat was bedekt met honderden Sowjetvrachtwagens van Amerikaanse makelij, met materiaal allerhande, maar ik zag enkel de met loof en struiken omzoomde Don in al zijn oneindigheid: het gladde oppervlak weerspiegelde in groen en teerrood, in zilveren en gouden licht de kleuren van de hemel.
De rechteroever van de Don liep steil naar beneden, zoals bij alle grote stromen in Rusland, terwijl de linkeroever net zo vlak was als de waterspiegel. Wanneer de Russen eens in zulk een dal in het nauw gedreven waren, dan konden ze zich niet meer handhaven tegenover de hoger gelegen stellingen aan de andere kant. Zodus was ook de linkeroever van de Don aan ons overgeleverd. Tevergeefs wierp het Russische luchtwapen nog hele rijen bommen af in de rode grond van de pas, waarlangs we afdaalden.
Tussen de resten der vernielde isba's glansde het bruinachtige loof van de eerste druivelaars. Onze generaal trok zijn uniform uit en zwom als eerste, zijn machinepistool boven het hoofd tillend, de Don over. Dan werd snel een pontonbrug geslagen en met van vreugde kloppende harten liepen we er overheen.
We naderden nu de streek van de Kalmoeken. Een verlaten kameel stond langs de weg, vreemd en onwennig, met vochtig snuivende neusgaten en een vel, dat zo afgeschaafd was als het leer van een ouwe zetel. We namen het dier mee: het was een stukje van dat Azië, waarop we toestormden.
In de eerste week van oogst 1942 stroomden de Duitse legers van bij de Don het Kaukasusgebied binnen, onder een brandende zon. Vanop kilometers kon je de dorpen herkennen aan reusachtige grauwe wolken, die er boven hingen. Men had kunnen denken dat alles in lichterlaaie stond, maar het waren enkel maar de door de tanks omhooggeslingerde stofwolken. Onze soldaten waren grauwzwart en het wit van de ogen en het rood der lippen tekende zich daarin af als in het masker van een clown. Het had geen zin tegen die vuiligheid te vechten, want voortdurend wervelden nieuwe stofwolken op, meters boven onze hoofden.
De opmars ging zo snel dat we elke dag nieuwe landkaarten nodig hadden. Ze werden, naargelang het offensief verliep, gedrukt in spe-

ciale vrachtwagens, die ons vergezelden, en estafetten op motorrijwielen, met vuilbesmeerde gezichten, brachten ze ons. Ook wat de kleinigheden betrof heerste immers orde. Elke eenheid kende haar marsdoel, wist doorheen welke dorpen ze moest trekken en in welke kwartieren ze moest rusten. Duizenden dorpen en vlekken vielen in onze handen, zonder dat achter ons ook maar het kleinste weerstandsnest bleef bestaan. We trokken maar losjes door de dorpen heen maar verzuimden toch niet, sistematisch alles te doorkammen zonder daarbij op noemenswaardige moeilijkheden te stuiten.
Onze verliezen waren onbeduidend. De duizenden en duizenden Russische soldaten, die we inhaalden, waren kapot van de talloze kilometers die ze hadden gelopen en van de tonnen stof, die ze hadden geslikt. Voor een glas water zouden ze hun leven hebben gegeven.
Drinkwater was inderdaad een probleem. We marsjeerden tien en twintig kilometer zonder een druppel water te vinden. Wel lagen hier en daar groenachtige poelen in de zon te rotten en sommige van onze kerels wierpen zich op de buik om die vuilnis op te likken. We moesten het hun met geweld beletten, maar mensen en paarden hing de tong uit de mond van dorst. Onze eenheid bestond uit meer dan twintigduizend man. Alle twee of drie mijlen leidde onze weg doorheen een dorp, waar meerdere bronnen waren, maar de voorhoede van de kolonne had dan al het beschikbare water opgebruikt en voor wie achteraan kwam, bleven alleen de plassen op de bodem over. Tenslotte kwamen nog duizenden infanteristen en honderden paarden, die het met een volkomen geledigde put moesten stellen. Af en toe vonden we een watermolen, waar vocht genoeg ter beschikking was, maar dan moesten we met onze gezwollen lippen en tongen acht of tien uur in de rij staan, tot we aan de beurt kwamen. De trekdieren hadden onvoorstelbare hoeveelheden water nodig, maar ook de mensen zopen zich zo vol als ze maar konden en wierpen dan nog handenvol water over hun hals, rug en armen, om wat verlichting te vinden voor het branden van de zon. Het baatte allemaal niet veel. Het beste was nog, slechts een mondvol te drinken en af en toe eens een kerseboom leeg te schudden. We verloren meer tijd met het zoeken naar water dan met oprukken.

Op een nacht lag, geheimvol schitterend, de Manitsj voor ons, op de grens van het land der Kalmoeken. De Manitsj stroomt doorheen heerlijke meren tussen het gebied van de Zee van Azow en de Kaspische Zee. Onze weg leidde over de muur van een grote stuwdam, die het water van een der meren moest vergaren. De Russen

hadden de dam vernield en nu stroomde het water doorheen een twintig meter brede bres, waarover de Duitse pioniers in zeven haasten een houten steiger voor infanterie en paarden geworpen hadden. De zware rommel moest overgebracht worden met een motorbarkas. We stonden meerdere uren bij de dam op onze beurt te wachten. Midden in het meer bloeiden margrieten onder het zilveren licht der maan. Russische vliegtuigen beproefden onze steiger te vernielen, maar ze slaagden er enkel in wat omliggende isba's met hun bommen in brand te gooien. Nu verlichtten die hutten als rode en gele fakkels de zwarte hemel en hun vuur verenigde zich met de tover van het bloemenmeer en van de sterrennacht.
Om twee uur rees de dag. De vale hemel spiegelde zich tot bij de horizon in het water, dat vanuit het stuwmeer het omliggende landschap overspoeld had. Het water had de frisse, matgroene kleur van de morgenschemering, met tussenin een zwakke, bijna doorschijnende gouden sluier. Bij het zien van dit toverachtige schouwspel vergat iedereen de inspannende nachtmarsen en de afmatting der gloeiend hete dagen. Zingend trokken de kolonnes op, in bewonderenswaardige orde en met de officieren aan de spits. Achteraan kwamen de paarden met hun oppassers. We gebruikten de dieren enkel voor estafetteritten en moesten dan hoge eisen stellen aan hun uithoudingsvermogen. Zo reed ikzelf op een dag honderd kilometer met losse teugel doorheen de gloeiende steppe, om de divisie in te halen. Maar de normale dagmarsen deden we te voet, en tijdens de mars zowel als in de slag deelden officieren en manschappen broederlijk de moeilijkheden en gevaren.

We werden steeds meer door muskieten geplaagd, die zich bij valavond heftig zoemend rond het kleinste lichtschijnsel verzamelden. Sommige kameraden hadden nog met ander ongedierte af te rekenen: bloedgierige viltluizen, in de wandeling "zakratten" genaamd, die zich vastzogen op de onderbuik en zich daar in dichte rijen vastvraten als heipalen in de grond. Alleen de zwarte, speldekopgrote ruggen van die bloedzuigers waren nog te zien. De ongelukkigen, die er de slachtoffers van waren, leden helse kwalen en moesten tot overmaat van ramp nog de spot van heel de kolonne ondergaan, wanneer ze ten einde raad langs de weg bleven staan om in het openbaar met de ongewenste gasten af te rekenen.
In de morgen van 7 oogst 1942 hadden we nog twintig kilometer af te leggen tot bij de Koeban. We marsjeerden snel als de wind en om één uur 's middags lagen de klippen van de rechteroever, die steil uit het vlakke land omhoogrezen, voor ons. De heerlijke, groene stroom vloeide tussen dichte wouden voorbij. De Sowjet-

artillerie had weerstand geboden maar moest na een kort gevecht wijken.
We bevonden ons nu in het hart van de Kaukasus en de laatste wijde vlakte voor de gletsjers glansde onder de brand van een majestueuze zomer. Om drie uur 's morgens zetten we onze tocht voort en bereikten stroomafwaarts Armawir een wad. Onze weg liep over oeverpaden, die steil tweehonderd meter diep naar de groene stroom kronkelden. Bij duizenden klauterden we langs de zoom van de klippen omlaag, tussen honderden en honderden zware bruine koeien in die door Slowaakse veedrijvers met ruwe, gelooide aangezichten, voor zich uit gedreven werden.

Dan moesten we nog dertig uur marsjeren om de steiger te bereiken, die de pioniers over de bruisende stroom hadden gelegd. Het water bruiste woedend en overspoelde de hindernis met zijn groen en witte schuimkoppen. Aan de overzijde lag een dorp en daar vonden we een mooi jong meisje van zowat zeventien jaar, die een onderkomen gezocht had in een voorraadkelder. Ze was gebleven om te trachten de isba van haar familie te redden, maar iemand had een handgranaat gegooid die vlak in haar buurt was ontploft en die haar een van beide borsten afgerukt had. De wonde was gruwelijk. Het meisje lag in koorts, met brandende ogen, terwijl haar verscheurde vlees zienderogen zwart werd. We deden alles wat we konden, om haar te helpen, maar het mocht niet baten.
Sterven, terwijl over de geurende steppe een zo reine, wolkenloze hemel zweeft, eindeloos blauw met sporen zilver en goud! De Koebanvlakte is het paradijs van Rusland. Daar strekken zich onder de vurige zon landbouwbedrijven uit met maïsvelden van tienduizend hektaren. Miljoenen stengels, twee meter hoog, rekken hun eendere glanzende kolven naar de zon en knetteren alsof ze elektrisch geladen waren. In de schaduw van die vergulde stengels rijpten groene watermeloenen, wel een hoofd dik. We braken ze open met onze bajonetten en dronken begerig het frisse sap. Het vlees van die meloenen was groen, rood en oranje gestreept, net als de morgenschemering der steppe. We marsjeerden verder, het hoofd gebogen over grote schijven van dit hemels manna.
De zon brandde aan het eindeloos helle uitspansel en vervulde ons met kracht en poëtische tover. Een sprookjesachtige wisselwerking van warmte en koelte, ondergingen we in de wisseling van kleuren, die opstegen van de aarde en nederdaalden uit de hemel. Alles was nieuw, zuiver en groots: de maïsplanten, die zich strekten als met veren versierde lansen, de meloenvelden, die de goden ons ter lafenis aanboden als evenzovele bronnen, en de glanzende,

metaalachtige wolken boven onze hoofden — gouden aarde, vurige hemel, regenboog van rijpe vruchten!

Maar ook de bergstromen bereidden ons grote vreugde. We hadden de Laba bereikt, die donderend van de uitlopers van de Elbroes komt nederdalen. Nog zagen we de bergketen niet, maar als eerste groet zond ze ons reeds die ijzige groene wateren, die sprongen en dansten over talloze rode en bruine kiezelhopen heen. Waarom wachten tot we die bergstroom op noodbruggen konden overschrijden? We wierpen ons in de rukkende golven en lieten ons mee drijven tussen de grote, gladde, door de stroming gladgeslepen stenen en overspoelen door watermassa's met de kleur van smaragd. De ijzige koelte van dit kristalklare water was een weldaad voor onze doorgloeide lichamen; ze grepen en reinigden ons vlees, gaven het nieuwe levenskracht en joegen ons bloed door ons lichaam als met zweepslagen. Dan stormden we als wilde paarden weer de zon tegemoet. Hoe wonderbaar is toch het leven! We wentelden ons in zijn licht en warmte, in zijn glans en zijn onberoerde kleuren, alsof we weer opnieuw de eerste dagen der schepping beleefden, nog eer de laagheid der mensen en het verval der materie de reinheid van elke begeestering en van alle natuurelementen bevlekt hadden. Het was sprookjesachtig mooi.

De Sowjets vluchtten zo overhaast dat we er nauwelijks nog in slaagden, gevangenen te maken. De steppe lag verlaten, open voor de triomf van de zomer en voor onze zegerijke opmars.
Op een middag bereikten we de spoorweglijn naar Maikop. Daar stonden over een afstand van twintig kilometer honderden achtergelaten Russische goederentreinen, op twee sporen wagen aan wagen gerijd. De Stukas hadden met overleg op twee plaatsen de spoorlijn aan diggelen gesmeten en aldus de treinen belet, zich nog voor- of achterwaarts te bewegen. In talloze wagons waren onvoorstelbare hoeveelheden goederen opgestapeld; de Sowjets hadden tevergeefs beproefd, hun voorraden nog te redden. Er waren vliegtuigmotoren, onderdelen van tanks, machines en grondstoffen van alle soorten. Rijen tankwagens strekten zich uit, door vuur geblakerd of nog vochtig van de talloze liter benzine, die langs het spoor waren uitgelopen.
Al bij al was die fantastische buit onbeschadigd, afgezien van wat de Stukas hier en daar aangericht hadden. De Russen hadden niet eens de tijd gehad, die eindeloze treinen in brand te steken. Zogauw ze de spoorlijn bereikte, kleefde elke divisie briefjes op de wagens om haar eigendomsrecht vast te leggen; daarbij waren de met alko-

hol geladen wagons het voorwerp van bijzondere zorgen. Wij hadden niet het slechtste deel: we vonden kaviaar in vaatjes, en zittend op de berm smeerde zich elk van ons een goede halve kilo van die kostbare eitjes op zijn brood. Om het spul te verteren was wodka bij de hand; we hadden ongeveer dertigduizend flessen buitgemaakt, die er uitzagen als bekoorlijke kleine pulletjes mineraal water.
Het lag echter voor de hand, dat met al die feestgelagen, geen tijd verloren mocht gaan. We hadden bevel, zo snel mogelijk de bergketen te bereiken. Enkele uren slaap op de vlakke grond, en om drie of vier uur 's morgens werden we al gewekt door het pluimvee uit de buurt, dat door al ons kabaal wat zenuwachtig was geworden. We trokken over de eerste steile heuvels en hadden bij het dalen al dadelijk de handen vol, toen de wagens in volle snelheid tegen het achterste van de paarden kwamen bonken.

De nacht was eerder koel. Bij het morgenkrieken wreven we ons de ogen uit: in het zuiden liep langs de hemel een smalle, donkerblauwe streep — de Kaukasus. De bergen waren nog vijftig kilometer verwijderd, maar hun kruinen tekenden zich duidelijk en klaar tegen de lucht af. Een diepe vreugde vervulde ons: daar waren ze nu, die bergen waarvan we sedert vele weken droomden. We verhaastten de pas, doorheen het losse zand.
Tankkolonnes kwamen op ons toerollen: ze hadden zich van hun taak gekweten en de vijand achternagezet tot bij de woudrand. Nu kwam het de infanterie toe, het werk te voltooien. Om negen uur 's morgens bereikten we Maikop. De tanks hadden de stad schoongeveegd en de Russen geen tijd gelaten om de brug te vernielen, die in een koene boog over een diep dal voerde, waar in de diepte de groene Bjelajastroom bruiste. Boven op de klippen stonden huizen op de meest onbereikbare plaatsen. We begaven ons dadelijk op de andere oever van de stroom om onverwijld een berghelling te bezetten, die de omgeving beheerste; van daar uit konden we elke onderneming van de verslagen vijand verhinderen.

De helling was steil en dicht begroeid. Eindelijk zagen we weer bomen. Zonder op tegenstand te stuiten stelden we onze machinegeweren op. Naar het zuiden toe genoten we van een wijds panorama van bergstromen, watervallen en bruinblauwe bergen. De Kaukasus omzoomde de hele horizon.
Het woud rondom ons was dicht en zat vol Russen, die op een gelegenheid wachtten om zich over te geven. Die kregen ze op een wijze, Rabelais waardig. Een van onze onderofficieren had zich

onder het schaduwrijke loof begeven om ongestoord aan een natuurlijke behoefte te voldoen. Hij zat daar verzonken in bewondering voor de natuur, met als enig wapen een stuk van een ouwe krant in de hand, toen het ritselde tussen de struiken en een lange rij Sowjetsoldaten met opgeheven handen naderde, om zich onder de gunstigst mogelijke omstandigheden aan de weerloze vijand over te geven. Het enige wat onze onderofficier doen kon, was zo vlug mogelijk zijn broek op te trekken teneinde het prestige van de uniform niet verder in gevaar te brengen. Een paar minuten later landde hij bij ons aan, gevolgd door een hele karavaan moesjiks, die spijt de eerder lachwekkende omstandigheden ernstig keken als kerkvaders. Zo vingen we de laatste Russische strijdkrachten in een eikenwoud van Maikop. Het was misschien niet heel romantisch, maar toch mag gezegd worden dat het bos gereinigd werd tezelfdertijd als onze onderofficier, die eerst wat weifelend, maar dan stilaan met meer en meer trots zijn avontuur overal vertelde.

Intussen had ook het gros der divisie Maikop bezet. Iedereen meende dat de oorlog weldra ten einde zou zijn. Het was allemaal heel duidelijk: we zouden de Kaukasus overschrijden. De divisie had haar orders al gekregen. Marsdoelen waren eerst Adler, dan Soekkoem, vlak bij Aziatisch Turkije. We sloten weddenschappen af: met Kerstmis in Tiflis en tijdens het voorjaar in Babylon! Bij de heilige stromen Tigris en Eufraat zouden we ons met het Afrikaleger van de maarschalk verenigen, die ons van bij het Suezkanaal vervoegen zou. De oorlog zou in de wieg der wereld eindigen.
Op 15 oogst werd een klaar drankje uitgedeeld, waarvan elk zowat vier liter kreeg. We hielden het voor gele wijn, maar dra bleek het een soort geurige, maar uiterst koppige pruimensnaps te wezen. De stemming rees dra ten top en het kabaal duurde tot in de kleine uurtjes.
Dan, op 16 oogst 1942, trokken de 97e Alpenjagersdivisie en het legioen "Wallonië" lichtjes zwijmelend verder. De hoge bergtoppen van de Kaukasus blikten eerst diepblauw, daarna wit en rose op ons neer. Soekkoem met zijn strand en zijn palmen, Tiflis met zijn woningen, uitgehouwen in de rotsen van Transkaukasië! De Maneschijnmeren van Azerbaidsjan! De grote afdaling, over kristallen zand, naar de Perzische Golf...
Onze ogen glansden bij het denken aan de wapenfeiten, die ons wachtten.

We kwamen bij een wijdse, diepgroene stroom, die over de puinen van een opgeblazen brug heenraasde. Op handen en voeten klau-

terde een soldaat over de uitstekende brugleuning. Vanuit een boom op de andere oever knalde een schot en de man stortte in de stroom. Een tweede, een derde waagden hun kans: ook zij werden geraakt en vielen. We moesten nog een twintigtal kilometers afleggen tot bij de bergen, maar de Kaukasus zond ons reeds een harde waarschuwing. Meer dan elfhonderdvijftig kilometer waren we vooruitgestormd naar het Zuiden, we dachten al dat alles voorbij was, maar de drie lijken, die nu door de stroom werden meegesleurd, leerden ons dat de oorlog hier misschien pas begon.
De legerleiding had voorspeld, dat we bij de doorstoot naar de Kaukasus slechts op geringe weerstand zouden stuiten. De 97e alpenjagersdivisie, waarvan we deel uitmaakten, had tot taak met twee infanterieregimenten en ons legioen doorheen een gebied te trekken, dat tweemaal zo groot was als België. De bergen, die we moesten bestijgen, rezen drieduizendtweehonderd meter hoog voor ons op en over een afstand van tweehonderd kilometer strekten wouden van eiken zich voor ons uit. Een van de twee regimenten rukte dadelijk op in westelijke richting, naar Tuapse. Het andere regiment, het regiment Otte waartoe ook wij behoorden, drong de jungle binnen met als eerste oogmerk, Adler bij de Zwarte Zee in te nemen. Met roekeloze dapperheid trok de bevelvoerende generaal der divisie verder tussen de twee aanvalsspitsen, die zich steeds verder van mekaar verwijderden, in, met als enige bescherming de stafkompanie, die beter pennen en stempels dan machinepistolen en handgranaten kon hanteren.
De bataljons losten mekaar af; wij hadden bij Maikop de spits afgebeten en vormden nu tijdens de eerste dagen van de opmars in het gebergte de achterhoede. Even hadden we gevechtsvoeling met Sowjettroepen, die zich bij de inkom van een dorp hadden opgehouden: enkele boeren waarschuwden ons dadelijk en de rekening werd snel vereffend.
Op 18 oogst moesten we een dorp innemen, dat vijfhonderd meter hoger lag dan onze uitgangsstelling en waar vijandelijke strijdkrachten, die aan het oprukkende regiment Otte waren ontsnapt, zich verschanst hadden. Stilletjes klauterden twee van onze kompagnies de berg op en wierpen de Russen in een lijf-aan-lijf gevecht achteruit. Een hoop krijgsuitrusting bleef in onze handen. Alles verliep naar wens. Op drie dagen tijd had het regiment Otte doorheen wouden, kloven en bergen honderdvijftig kilometer afgelegd. De berichten waren schitterend: de voorhoede was nog slechts drie kilometer verwijderd van de weg, die naar de Zwarte Zee leidde. Het was prachtig: onze boze voorgevoelens uit de

eerste dagen waren vervlogen. Nu was het weer onze beurt om voorop te gaan en binnen de week zouden we de drempel van Georgië betreden.

Maar nog diezelfde avond zag alles er heel anders uit. Wel was ons regiment zeer diep in de bergen doorgedrongen en was het marsdoel in zicht, maar achter onze strijdkrachten, die nu dozijnen kilometers waren uiteengewaaierd, hadden de Sowjettroepen alle toegangswegen afgesneden. Vanuit hun schuilplaatsen in de donkere wouden hadden de Russen de tweeduizend soldaten zien voorbijtrekken: daarna hadden ze het net dichtgerukt. Nu lagen ze in elke bergkloof op de loer, het regiment poogde zich terug te trekken en viel van de ene hinderlaag in de andere. De toestand werd erger en erger. In de middensektor was de stafkompagnie, die generaal Rupp vergezelde, eveneens geïsoleerd en sedert meerdere uren zat de generaal ingesloten in het dorp Sjirwanskaja. Daar verdedigden ouwe kazernerratten, bureelhengsten, paardenverzorgers en foeriers zich zo goed ze konden, maar de toegangswegen tot het dorp waren reeds in handen der Sowjets. Ook de weg, die van Sjirwanskaja achteruit leidde, was door de Russen bezet en ze hadden daar sterke stellingen opgericht.
Per radio werden wij in zeven haasten opgeroepen om te helpen. Nog in dezelfde nacht moesten we twintig kilometer ver doorheen de bergen oprukken, de vijand aanvallen en terugwerpen en de divisie-gevechtsstand in Sjirwanskaja vervoegen. De nacht was zwart als een rouwkleed en er flikkerde geen enkele ster. Na een uur marsjeren raakten we niet meer verder. Een van onze makkers had zich reeds verscheidene ribben gebroken en meerdere paarden waren in kloven van een paar honderd meter diep gestort. Om twee uur 's morgens zetten we onze mars verder. In de morgenschemering joegen grote witte en purperen wolken over de bergen heen. Onze weg leidde langsheen wilde ravijnen, later doorheen wouden vol reuzeneiken. Overal lagen pasgevelde bomen dwars over ons pad hen. We schreden voorzichtig voort, de vinger aan de trekker van ons wapen. De hitte woog als lood. In de verte rolde een onweer. Omstreeks tien uur in de morgen zagen we op de kale helling van de berg aan de overzijde het dorp Proeskaja, dat vlak bij de vijandelijke linies lag.
Dan overviel ons een wolkbreuk, als een donderende stroom uit de hemel. In een oogwenk waren we zo kletsnat, alsof we een rivier hadden doorgezwommen. Toen we de eerste isba's van Proeskaja hadden bereikt, belette een vijftien centimeter dikke kleiachtige slijklaag elke voortbeweging van onze kolonne. En toch moesten

we verder. Twee Duitse officieren kwamen op ons toegelopen. Gedurende het onweer waren hun auto's samen met meerdere andere voertuigen recht de Russische stellingen ingereden en slechts na een wild handgemeen waren ze erin geslaagd, te ontkomen.
Het regende niet meer. Vanuit de dalen stegen spiralen damp langzaam naar de hoogten op, waar de zon hier en daar de verfriste plantengroei in gulden licht zette. We legden nog twee kilometer af, terwijl grote klompen slijk zich hardnekkig aan onze laarzen hechtten. Dan moesten we in dekking: de berg, die door de Sowjets bezet was, lag vlak voor ons. We zagen hoe de weg steeg, draaide en dan in het woud verdween. De hele bergtop stond vol bomen; het eikenbos daalde in zuidoostelijke richting om dan bruusk weer te stijgen tot bij de spits van een machtige berg.
Onze kommandeur deelde bevelen uit aan de drie kolonnes, die de aanval gingen ondernemen. Van de vijand wisten we maar weinig af: alleen dat hij twee infanteriebataljons en een ruiterijescadron sterk was en tevens nog in het bezit van artillerie, vrachtwagens en tankafweergeschut. De Sowjets hielden zich uiterst kalm; zonder twijfel meenden ze dat wij bij gebrek aan kennis van de toestand in de val gingen lopen. Eerst toen de kompagnies uiteenwaaierden, merkten zij wat we zinnens waren.

We konden nog ongestoord de helling afdalen: geen enkel schot had de dreigende vrede der dalen verstoord. Enkel twee auto's stonden op de hoogte te branden. We waren van plan omhoog te kruipen tot we dicht struikgewas bereikten, waar we voorlopig dekking konden zoeken. Ik sleepte me op knieën en ellebogen verder doorheen de struiken met het pistool in de rechterhand en bereikte zo de heuveltop. Vlak voor me kwam een Russisch officier op dezelfde wijze aanzetten; wij vuurden terzelfdertijd. Zijn kogel floot voorbij mijn oor, terwijl de mijne hem recht in het aangezicht trof. De strijd om Proeskaja was begonnen.
De wegkruising van Proeskaja naar Sjirwanskaja, die we in de namiddag van 19 oogst 1942 moesten innemen, lag midden in heuvelachtig, nauwelijks begroeid terrein. Wij klauterden de helling af in de richting van de hoofdmacht van de vijand en wierpen ons alle vijftien of twintig meter op de grond, zogauw we maar ergens een terreinplooi ontdekten of een paar wilde pruimenbomen om ons achter te verschuilen. Tegenover ons rees een andere, nagenoeg kale helling. Toen de Russen merkten dat we het dal hadden bereikt, kregen ze een duivels idee. Ze staken de brand in veroverde Duitse munitiewagens en lieten die de diepte in rollen.

Met duizelingwekkende snelheid kwamen die brandende monsters de helling afgeraasd, terwijl de munitie in alle richtingen ontplofte. Met de neuzen in de grond gedrukt lieten we de sissende stukken metaal over ons heen vliegen.
Alles wees erop dat een frontale aanval uiterst bloedig zou worden. Ik zocht dus drie vrijwilligers uit, die bijzonder geschikt waren gebleken voor moeilijke opdrachten. Terwijl onze kompagnies zo goed en zo kwaad het ging oprukten, slopen wij langsheen de rechterflank doorheen struikgewas en woud en kropen tussen de eerste Russische wachtposten door. We belanden vlak in de rug van de vijand: tussen de twijgen in kon ik hun stelling voor me zien. Op dit moment klauterden onze kameraden de heuvel op. Gevolgd door mijn drie kerels sprong ik op. We brulden als stieren en schoten uit onze machinepistolen wat we konden. Een dolle paniek ontstond in het vijandige kamp. De Russen meenden dat ze omsingeld waren. Ze draaiden rond en rond en vluchtten tenslotte schreeuwend een ravijn in. Vier man sterk hadden we hen verdreven: we maakten prachtige Fordvrachtwagens buit, die startklaar in een vierkant opgesteld waren, kanonnen, tien machinegeweren, materiaal en uitrustingsstukken van alle slag. Zelfs helmen vol vers fruit ontbraken niet. Ons schieten en schreeuwen achter hun rug had honderden Russen in de war gebracht en de diepte in gejaagd aan de andere kant van de heuvel. We zetten hen achterna, steeds luider brullend, en verpoeierden al onze munitie. Kort daarop bereikte een van onze kompagnies de wegkruising en vervoegde ons.

We mochten de in het woud ronddwalende Sowjets niet met rust laten: er kwam bevel, hen te vervolgen en te vernietigen. Eerst brachten ze ons verliezen toe: een van onze beste kameraden, een jonge dokter in de filologie, sneuvelde met vijf kogels in de borst. Maar onze aanval was onweerstaanbaar. Met handgranaten maakten we ons meester van het laatste antitankkanon, dat de Russen langs de slijkerige weg onder de eiken poogden mee te slepen. Dan bereikten we het dal, waar een echte tropische jungle woekerde en alles door het onweer van vanmorgen nog ondergespoeld was. Doorheen het dal liepen steile, tien tot vijftien meter diepe ravijnen. We gleden op onze hielen langsheen de loodrechte hellingen omlaag en werkten ons aan de overkant langs wortels en boomstronken weer naar boven. Uit de dichte plantengroei steeg een bedwelmende geur op. Honderden bijen, door de strijd in hun bezigheden gestoord, omzoemden ons in dolle woede. Ik had al de munitie voor mijn machinepistool opgebruikt en be-

schikte voor een mogelijk handgemeen nog enkel over mijn pistool met zowat twintig patronen. We sprongen van boom tot boom en vernietigden de vijand tussen de struiken en in de leempoelen. Zo drongen we zijn hoofdmacht naar de andere, volledig kale kant van de berg, waar een brede, verslijkte en erg steile weg kronkelde. Luid schreeuwend holden de Russen daar op af.
Intussen had Duitse artillerie, die ons ter ondersteuning was gezonden, de veroverde wegkruising bereikt en haar stukken net tegenover de onbeschermde weg opgesteld. De Russische ruiterij kon zich op het ongunstige terrein helemaal niet weren; de ruiters trachtten hun dieren te redden en gleden samen met hen uit op de slijkerige grond. Men kon zich geen mooier doel wensen: midden tussen de Sowjets sloegen de Duitse granaten in en verscheurden mensen en dieren zonder onderscheid. Alles vluchtte waarheen het maar kon, zonder erbarmen achtervolgd door honderden granaten. Ook onze granaatwerpers namen nu deel aan het spel. De Sowjettroepen werden uitgeroeid, maar heel wat soldaten hadden zich verborgen in het struikgewas en de moerassen in het dal. Wij waren in onze achtervolgingskoorts veel te ver doorgestoten; toen onze munitie opraakte en we meenden dat de vijand vernietigd was, wilden we naar ons vertrekpunt terugkeren. Maar we zaten midden in de jungle en waren onze richting kwijt. Nauwelijks hadden we op de terugweg honderd meter afgelegd, of hevig machinegeweervuur sneed ons de pas af. De Russen hadden zich in het struikgewas genesteld en overal stootten we op hen; ze vuurden omdat ze zich bedreigd voelden. Onze makkers kropen doorheen de dichte struiken en over de doorweekte aarde. Mijn uniform hing in flarden; mijn rijbroek was van boven tot onder gescheurd en bestond nog enkel uit twee beslijkte flappen. Maar dat was de enige vrolijke kant van het zaakje, want nu was de duisternis gevallen en we zagen geen hand meer voor ogen. Het geklauter in de steile ravijnen was gruwelijk. We zagen het ogenblik naderen, dat de nacht ons ging overvallen midden in die doolhof en tussen de Russische hinderlagen, die overal op ons wachtten.
Naar schatting waren we zowat twee kilometer van ons bataljon verwijderd. Ik verzamelde mijn makkers en op gevaar af ons alle in het woud verstrooide vijanden op de hals te halen, riep ik met donderende stem doorheen het donkere en natte bos. Dan luisterden we vol zorg. Heel in de verte hoorden we nauwelijks merkbaar antwoord en daar trokken we op af. Gelukkig stelden de berooide Russen het al nauwelijks beter dan wij. Af en toe maakten we halt om op adem te komen en weer te roepen. We

zaten in de goede richting; van ravijn tot ravijn, van plas tot plas kwamen we dichterbij. Eindelijk riepen ons stemmen aan van vlakbij. Het was een van onze patroeljes en we waren gered.

Tijdens de nacht trokken we onze krachten samen. De vijand bood niet de minste weerstand meer; zeker waren de in het woud verstrooide eenheden bezig, doorheen het moerassige dal naar het zuidwesten te vluchten om daar aansluiting te vinden bij de door onze aanval gedecimeerde bataljons. Doorheen het slijkwater marsjeerden wij pal zuidelijk en bereikten rond één uur 's nachts het dorp Sjirwanskaja.
Daags daarop begroeven we onze doden en versierden de smalle grafheuvels met gouden zonnebloemen, als simbolen van de grootheid en de roem.
Het slijk was zo taai, dat men zich nog slechts te paard kon voortbewegen. Twee dagen lang reed ik bijna naakt, terwijl men bezig was mijn bij het handgemeen lelijk in het gedrang geraakte uniform wat schoon te maken en te herstellen. Onze soldaten trokken de wacht op zonder schoeisel; ze stonden twintig centimeter diep in het water. In heel de buurt kon geen auto of moto doordringen.
In de namiddag van 20 oogst begon de zon uit alle macht te schijnen en bij zonsondergang straalde de hemel in prachtvolle purperen en goude kleuren. Mooi weer: dat betekende nieuwe gevechten.
Vroeg in de morgen van 31 oogst zetten we onze mars doorheen de Kaukasus verder. Een door pioniers inderhaast opgeworpen brug hielp ons over een wilde bergstroom; dan ging het weer doorheen het bos. Na meerdere kilometers te zijn geklommen zagen we voor ons een open plek met enkele isba's. Sowjetsoldaten vluchtten zonder een schot te lossen. Het dorp heette Parapotni: zijn wijngaarden, appel- en pruimboomaanplantingen glansden in de zon. Ons marsdoel was Tsjerjakow, zowat twaalf kilometer verder. In Parapotni kreeg onze kommandeur een radiobericht: "Tsjerjakow door sterke vijandelijke strijdkrachten bezet." We lieten onze voertuigen en ons zwaar materiaal achter en rukten voorzichtig op, tussen reuzeneiken en doorheen dicht struikgewas. Van op een heuveltop zagen we doorheen het lover aan onze rechterkant een langgestrekt dorp, dat van Russen wemelde. We volgden een door gras en onkruidoverwoekerd pad. Volgens onze kaarten kon Tsjerjakow niet meer veraf wezen. We verlieten het pad en trokken op kompas twintig minuten lang doorheen de wildernis. Toen hoorden we hanegekraai: dat was Tsjerjakow.

We stuurden een patroelje uit, die zich onder de bomen door tussen grote bruine rotsblokken vooruitwerkte tot bij de rand van het woud. In een bergplooi lag Tsjerjakow glanzend op een brede heuvel. Het dorp strekte zich nogal wijd uit en was omringd door maïsvelden; de stengels, twee tot drie meter hoog, reikten tot bij de daken der huizen. Gans vooraan lag een wit schoolgebouw en helemaal onderaan, waar het bos eindigde, de kolchose. De patroelje loerde stilletjes alles af. Twintig meter verderop waren drie Russen met een veldkeuken bezig; ze lachten luid, vertelden mekaar geschiedenissen en hadden geen voorgevoel van wat hun te wachten stond. Onze kerels kropen tot bij een heg, naderden onopgemerkt en hielden de keukenpieten plots hun pistolen onder de neus. Geen van de drie waagde het, te roepen of een vinger te roeren. De patroelje dreef ze voor zich uit het woud in en bracht ze bij ons zonder dat een schot gevallen was. In de zak van een der Russen vonden we de sterktemelding voor het avondeten: driehonderdveertig man. Betere inlichtingen hadden we wel niet kunnen krijgen. We vernamen ook, dat de tegenstander over artillerie en antitankgeschut beschikte.

We waren nog bezig onze Russische koks uit te vragen, toen dertig meter voor ons het knallen begon: de Russen heetten ons bezoek welkom. Iemand moest op weg naar de keuken alarm geslagen hebben. Dan waren ze stilletjes tot bij de woudrand gekomen om ons te overvallen. Een onzer onderofficieren zag ze nog net op tijd, opende het vuur met zijn machinepistool en werd zelf door Russische kogels doorzeefd. Hoewel zijn beide longen doorboord waren en het bloed hem in straaltjes uit de mond liep, vuurde hij verder en stelde ons aldus in staat, de beginnende paniek op te vangen en de orde te herstellen. Hij zakte eerst ineen, toen we over hem heen kwamen aanzetten voor het handgemeen.
Daar we nu toch in de kijker gelopen waren, was het beter er dadelijk een streep onder te zetten. De twee kompagnies, die het dorp moesten aanvallen, gingen er onmiddellijk op los. We moesten het dorp van bij de kolchose aanvallen, terwijl een andere afdeling een omtrekkende beweging uitvoerde.
Het behoorde tot mijn taak als verbindingsofficier, voor goede gevechtsstemming te zorgen wanneer er harde noten te kraken vielen. Onze kerels leken niet bijster begeesterd; voor vele rekruten was het de vuurdoop, en men kon zien hoe ze aarzelden om de dekking van rotsen en bomen te verlaten. Toch slaagden een zestal vastbesloten soldaten met machinepistolen er in, zich tot

bij de schuur van de kolchose vooruit te werken. Ik greep een licht machinegeweer en voegde me bij hen. Afwisselend vurend, hadden we slechts een paar minuten nodig om honderd meter diep in het dorp door te dringen. Jammer genoeg schoot ons antitankgeschut te kort, zodat we zelf onder vuur kwamen te liggen. De roden hadden zich vastgenesteld in een isba, van waar ze de weg bestrijken konden. Terwijl mijn makkers die isba onder vuur namen, kroop ik doorheen een maïsveld en slaagde erin, de westkant van de hut te bereiken. Met een sprong was ik bij het raam, verbrijzelde de ruiten en stak de loop van mijn MG naar binnen. Mijn salvo midden in de kamer sloeg in als een bliksem. Alles wat nog leefde drumde in een hoek samen en gaf zich over; een vrouw, die met de Russen meevocht, rolde over de vloer in een aanval van hysterie.
Steeds van bij de heup vurend, vervolgde ik de Sowjetsoldaten verder in het dorp. Weldra was ik omringd door een hele hoop gevangenen; ik wist niet goed wat ik ermee moest aanvangen en gaf elk van hen daarom een stuk van een Brussels dagblad, dat ik bewaard had voor heel wat meer alledaagse doeleinden dan om als geestelijk voedsel te dienen. "Propusk! Propusk!" riep ik elk van mijn gevangenen toe. Alweer werkte de tover van het magische dokument: met opgeheven armen liepen ze onze achterhoede tegemoet, waar men eerst wel verbaasd was zoveel lezers der Belgische pers aan te treffen, maar algauw begreep, dat die ergens vindingrijke Waalse vrijwilligers hadden ontmoet.
Ik had nu armen en benen vrij om verder te rennen doorheen de Dorpsstraat, terwijl ik af en toe een roffel in een of ander raam binnenjoeg. Eerst toen ik heel het dorp doorkruist had, stopte ik om adem te scheppen, terwijl intussen mijn zes kameraden de overgebleven bolsjewisten uit hutten en stallen joegen. Nog meer gevangenen kwamen uit eigen beweging uit de velden gekropen. We brachten ons MG in stelling en twintig minuten later had een hele kompagnie Walen ons vervoegd; wat later kwamen ook de makkers aanzetten, die rond het dorp heen getrokken waren. We hadden niet enkel een hele hoop krijgsgevangenen gemaakt, maar ook Russische kanonnen en antitankgeschut veroverd, alles in piekfijne toestand en met hopen munitie.
In allerbeste luim gingen we de kolchose bezichtigen. In de Russische veldkeuken dampte nog lekkere soep; er stond ook een reuzenschotel met griesmeel en op een achtergebleven wagen lagen honderden ronde broden. We zetten de gevangen koks weer aan hun werk. Ze waren blij dat ze weer aan de slag konden gaan; zeker hadden ze nooit eten klaargemaakt onder zulke opwindende

omstandigheden. Zopas waren ze nog bolsjewistische soldaten, dan krijgsgevangenen, en nu waren ze al tot helpers van het Waalse Legioen bevorderd: dat had allemaal nog geen uur gevergd. Hun soep had niet eens de tijd gehad om aan te branden en met glinsterende ogen en flikkerende witte tanden hanteerden ze nu hun grote soeplepels en schepten onze eetketeltjes vol.
Wij van onze kant waren blij dat we het dorp bij verrassing hadden kunnen veroveren en daarbij nog met zulk prachtig resultaat. We deden ons tegoed aan de soep en het griesmeel en de vreugde om ons sukses was voor die maaltijd de beste specerij. Zelf waren we nog steeds verwonderd dat alles zo glad en zo goed was verlopen.
Al te glad en al te goed, want daar begonnen plots weer de kogels te fluiten; eerst een paar, dan honderden tegelijk. We hadden nog net tijd om ons plat op de grond te gooien tussen boomstronken en omvergeworpen eetketeltjes. Wat gebeurde er? We keken mekaar radeloos aan.
Het begon te schemeren. Grote zwarte arenden overvlogen somberschreeuwend de vallei. Van alle kanten bij de woudrand kwam storingsvuur, vanuit het zuiden tot bij de maïsvelden rond Tsjerjakow. Het is geen prettig gevoel, met zowat tweehonderd man bij het vallen van de nacht diep in een dal te liggen en zich van alle kanten omringd te weten door hoge Kaukasische bergen. Al stralen die dan in het oosten zwart en purper en in het westen als roodgoud, toch zijn ze vol dreigende gevaren; daarbij kwam nog dat we onder het vuur zaten van duizenden onzichtbare, in het struikgewas verborgen vijanden. Dit alles droeg er niet toe bij, om onze stemming op die gedenkwaardige avond van 22 oogst 1942 te verbeteren.
Gelukkig hadden we vlak na de inname van Tsjerjakow bij de zoom der maïsvelden en overal langsheen het kreupelhout sterke voorposten opgesteld, die nu wakker de eerste stoot opvingen. We maakten ons dadelijk klaar voor de strijd, maar de tegenstander bleek machtig; we lagen onder vuur dat van boven kwam. In een handomdraai sleepten we ons antitankgeschut aan en namen de Russen, die zowat vijftig meter voor ons uit het woud kwamen aanzetten, onder welgemikt vuur. Als stralend rode vuurbollen sloegen onze granaten in bij de woudrand. Onder die hagel van staal begonnen de Sowjets te wankelen. Het vreselijk handgemeen duurde vijf uur aan een stuk; slechts één van onze voorposten werd onder de voet gelopen, waarbij de kameraden tot de laatste man over hun wapens vielen. Al de andere boden weerstand. Eindelijk, rond middernacht, verslapte het vuur, om kort daarop hele-

maal op te houden. We stuurden patroeljes uit naar het woud. Onze makkers struikelden over talloze lijken, maar de Sowjets hadden zich teruggetrokken en vertoonden zich niet meer.

Rond één uur 's nachts begon het rumoer opnieuw, ditmaal in het noorden voorbij de kolchose, in datzelfde woud dat ons in de namiddag tijdens onze stille opmars naar Tsjerjakow zo goed beschut had. Daar leek nu een harde strijd aan de gang te wezen, zowat in de buurt van de weg naar Parapotni. We brachten bange ogenblikken door: de rest van het Legioen had bevel gekregen, ons met de tros te vervoegen, en het leed nauwelijks twijfel dat zij het nu waren, die in een gevecht gewikkeld waren geraakt. Met van ontzetting wijd opengesperde ogen kwamen estafettes tot bij ons gesukkeld. In de rug van het troskommando waren plots honderden Russen opgedoken om te beproeven, de lange sliert voertuigen de pas af te snijden. Van op nauwelijks een meter afstand beschoot men mekaar, maar in 't algemeen leek het wel of onze luidjes hun man stonden. We zonden er alles op uit wat me missen konden. Rond drie uur in de morgen was de strijd beslecht en kwamen onze voertuigen in lange rij aanzetten. Iedereen begon nu te vertellen en het ging erom, wie de dolste avonturen had beleefd; de gekwetsten, uitgestrekt op hun met bloed doordrenkt stro, deden daarbij voor de anderen niet onder. Er was echter niemand, die begreep wat er eigenlijk gebeurd was, van waar de Russen kwamen en waarom ze juist onze troskolonne aangevallen hadden. We moesten een reeks gevangenen verhoren om een duidelijk beeld van de situatie te krijgen. Ze behoorden tot een achteruittrekkend versterkt regiment, waar melding ontvangen was dat Tsjerjakow zich nog in handen der eigen troepen bevond. Bij zonsondergang hadden ze, zonder bijzondere veiligheidsmaatregelen te treffen, het dorp bereikt dat wij net een half uur eerder hadden veroverd, en hadden dan vijf uur lang beproefd, zich een doortocht te banen. Daarbij hadden ze zware verliezen geleden; de gevechtsstand van het regiment was door een voltreffer van ons antitankgeschut vernietigd. Toen ze eindelijk inzagen dat ze niet konden doorbreken, zwenkten ze af en beproefden in noordelijke richting rond het dorp te trekken. Alweer hadden ze pech, want daar stieten ze op onze troskolonne.
Eerst slaagden ze er in, verwarring te stichten, maar de taaiheid van onze makkers belette ook hier hun doorbraak. Daar ze niet wisten hoe sterk of we eigenlijk wel waren, trokken de Russen zich uitgeput en in verwarring voor de tweede maal in eenzelfde

nacht terug. Een hele tijd lang hoorden we nog het lawaai van een in zuidelijke richting aftrekkende kolonne.
Bij het aanbreken van de dag gingen we de voertuigen halen, waarvan de spannen tijdens de nacht waren omgekomen. Het beeld dat zich daar bood getuigde voor de wilde strijd die er geleverd was. Twee Russische officieren waren over de dode paarden heen gevallen. Ze waren elk wel door een dozijn kogels getroffen en hielden tussen hun wasgele vingers nog steeds krampachtig hun machinepistolen geklemd. We begroeven onze eigen doden vlak bij het witte schoolgebouw en smukten de terpen weer met stralende zonnebloemen.
Het was zondag. Geen schot verbrak de vrede in het dal. Het berglandschap ontrolde zich groots voor onze ogen; we brachten de dag door in een roes van kleuren en zon. Bij valavond straalden de hoogten nog lange tijd in tere rode, gouden en purperen kleuren, terwijl wij al lang in onze vallei waren toegedekt met de blauwzijden schaduwsluiers van de nacht.

De nacht duurde niet lang. Het was misschien half vier in de morgen; niemand had de takken horen kraken onder de varkensleren zolen van de honderden bolsjewisten, die erin geslaagd waren doorheen de maïsvelden de rand van het dorp te bereiken. Een angstwekkend gebrul wekte ons uit onze halve sluimer : "Hoerree ! Podjeda !" Twee Russische bataljons wierpen zich op onze voorposten. Luid schreeuwende vijanden stormden doorheen de maïsvelden en bereikten de eerste isba's. Temidden een ontzaglijke warboel, verlicht door het flitsen der salvo's, wierpen onze soldaten zich op de aanvallers. In de stallen werd gevochten met machinepistolen : de paarden vielen neergebliksemd over de bloedende koetsiers heen. Het was gruwelijk. Waarom kwam niet eindelijk de dag, opdat we wat orde in die rommel konden scheppen ? Maar dan waren we misschien al uitgeroeid. Al schietend hielden we die vervloekte hellingen in het oog. Tenslotte werd het er toch wat helderder en kwam een vaal licht de vallei in kruipen. De vijand was overal, maar had toch nergens een doorbraak kunnen afdwingen; zelfs bij de woudrand weerden onze voorposten zich nog duchtig.
De Rode strijdkrachten, die ingezet werden om de Duitse eenheden in de Kaukasische bossen te vernietigen, bestonden uit stoottroepen van de meest fanatieke bolsjewisten, die van bij de Donetz tot in de Kaukasus achteruitgetrokken waren. Ter versterking hadden ze honderden dwangarbeiders gekregen, die men gewoon uit de tuchthuizen losgelaten had, en verder nog een heel zootje

halve wilden, die de Sowjetleiding bij de Kirgiezen en Toengoezen samengetrommeld had. De twee bataljons, die ons tijdens de nacht hadden aangevallen, moesten ons in de pan hakken, maar ze slaagden er alleen maar in, enkele isba's te bezetten; van daar uit moesten ze vijftig meter klauteren om bij de bergweg te geraken, waarachter wij verschanst lagen. Met onze machinegeweren sloegen we keer op keer hun aanval af.
Rond de middag vatte een derde Sowjetbataljon post op de oostelijke helling, in de eikenbossen die ons dorp en onze stelling beheersten. Dit bataljon was speciaal uitgerust met kleine granaatwerpers, niet groter dan een damesregenscherm. Een honderdtal zulke granaatwerpertjes waren een ramp voor elke tegenstander, die weerloos aan hun getrommel was blootgesteld.

De hele maandag door hadden de Russen hun aanvallen volgehouden. We hadden alle moeite om het uit te houden. Onze kerels vielen bij dozijnen, ze sleepten zich naar de verbandplaats of lagen om ons heen, in de dood verstard, gruwelijk verminkt door de vreselijke ontplofbare kogels van de Sowjets, die een half schedeldak wegsloegen of de hersens uit de hersenpan rukten. We waren zo goed als omsingeld. Alleen de kolchose en een nauwe pas in het noorden waren nog in onze handen; langs daar konden we gelukkig nog onze gekwetsten achteruit sturen. Het hele benedendeel van het dorp was in handen der Russen. Ze hielden de bossen bezet, die vanuit het zuiden, het oosten en het westen naar ons toe daalden. Om vijf uur in de namiddag vielen ze weer aan en stortten zich als wilden op de kolchose, die zowat veertig meter lager lag dan onze bergweg. Wij vuurden als gekken maar konden niet verhinderen, dat het gros der roden de gebouwen binnendrong. De avond begon te vallen. Wanneer de kolchose in handen van de vijand bleef, dan kon hij ons tijdens de nacht helemaal insluiten. We moesten dus tot elke prijs de roden verdrijven eer het gans donker werd.
In zeven haasten sleepten we twee antitankkanonnen tot bij de rand van de bergweg en openden een steil omlaag gericht vuur op de daken van de kolchose : tien, twintig, vijftig granaten scheurden de dakbedekking open, rook en vlammen stegen wentelend omhoog. De Russen renden weg, de maïsvelden en het bos in. De kolchose was weer in onze hand en onze kerels vatten er opnieuw post temidden van onvoorstelbare janboel van dode Russen, gekrepeerde paarden en verbrijzelde balken.
Honderdzesentwintig uur lang werd er om Tsjerjakow gevochten; honderdzesentwintig uur van onophoudelijk handgemeen op de

enkele uren na, toen hoog boven de bergen een geelrode maan opsteeg en de hemel sprookjesachtig begon te schemeren in haar licht. De wolken werden teer en doorschijnend als bloementrossen. Het licht bereikte de bergspitsen maar drong nauwelijks in onze diepten door. We maakten van de luttele rust gebruik om inderhaast de kalkwitte grond om te woelen en er de verstijfde lichamen van onze makkers in te bedden, met gekruiste armen zoals op de grafmonumenten in onze oude katedralen. Onze harten krompen ineen toen we aarde wierpen op hun benen, hun borst en tenslotte op hun aangezicht; haastig deden we voort, want elk van die doden was een broeder voor ons, een gezel in ons lijden, in onze roem en in ons geloof.
Gedurende de rest van de nacht waren we bezig met de maïs te maaien, die tussen onze voorposten en het woud in groeide. De stengels staken een halve meter boven het hoofd van een rechtopstaand man uit: zo konden de roden dichtbij komen zonder dat we hen zagen, en ons onverhoeds overvallen. Enkele nachten lang kropen we rond en hakten met messen en bajonetten het hele terrein volkomen kaal. Dat onkruidwieden was niet onverdeeld aangenaam, want ook de Russen gingen uit wandelen: stootte men op een, dan was de rust in de buurt voorbij. Om vier uur 's morgens moest iedereen weer zijn nauwe schuilplaats bereikt hebben. Dan gleed de eerste groenachtige lichtschijn tussen de bergkammen door en beroerde de gouden hoofden der zonnebloemen op de graven van de jongste nacht. Rond die tijd was de strijd dan meestal al volop weer ontbrand.

Het werd steeds lastiger, in Tsjerjakow nog verder weerstand te bieden. We waren zo nauw bijeengedrongen, dat ons niet de minste elleboogruimte overbleef. Het was absoluut nodig, die druk een beetje te doen afnemen. We namen dus het besluit, de vijand in het benedendeel van het dorp onverwacht te treffen. Van daar uit viel hij ons immers voortdurend aan en de kolchose lag nog steeds binnen zijn bereik; elke nacht liepen we gevaar, overrompeld en op onze bergweg vernietigd te worden. Aan een frontale aanval viel niet te denken, dat had ons de helft van ons bataljon gekost, met een minimum van kans op sukses, want zowat honderd meter voorbij de isba's, aan de zoom der maïsvelden, liep een bergstroom en daarachter steeg steil het woud omhoog. Moesten we al over de rivier heen zijn geraakt, dan zouden we er toch nooit in geslaagd zijn die helling te beklimmen en uit te kammen.
Nu kwam het er op aan, terzelfdertijd dapper en slim te wezen.

Onze kommandeur en ikzelf hadden een koen plan uitgedacht: we wilden langs de nauwe bergpas in het noorden diep in westelijke richting doordringen, dan doorheen de bossen in de rug van de vijand weer terugkeren, hem op het lijf vallen en op onze stellingen in Tsjerjakow toejagen. Zulke onmogelijke overvallen slagen bijna steeds, alleen al omdat niemand eraan denkt zich daartegen te beveiligen.
We deden beroep op vrijwilligers. Talrijke knapen uit onze Rexistische jeugdbeweging meldden zich. We zagen ze doorheen de bergpas trekken en onder de bomen verdwijnen. Een paar uren gingen voorbij, terwijl we op hun doorstoot wachtten. Maar er gebeurde niets. In de vroeg namiddag doken onze jongens doodmoe weer op. Het terrein was uiterst moeilijk gebleken en in de wouden zwierven Sowjetpatroeljes rond: de bevelvoerende officier was ervan overtuigd geraakt, dat de onderneming geen kans op slagen bood en had de terugtocht bevolen.

Dat konden we niet hebben. De vijand oefende steeds meer druk op ons uit: een van de twee moest buigen of barsten. Ik vroeg opnieuw vrijwilligers en een ander officier nam de leiding. Ik vergezelde de knapen tot in de donkere bergpas en sprak hen daar met gedempte stem toe. Hun ogen glansden; enkele hadden diezelfde morgen het IJzeren Kruis gekregen en waren er op gebrand, hun onderscheiding eer aan te doen. Met de kijker tuurden we de groep nog een tijdlang na. Weer verliepen enkele uren. Het was nu vijf uur in de namiddag en de Russen begonnen net een nieuwe aanval met hun gewoon gebrul. Maar daar klonk een gillend geschreeuw uit andere, jongere kelen: achter de roden sprongen onze jongens recht, stortten zich in de stroom en gingen er op los als leeuwen. De bolsjewisten meenden dat ze omsingeld waren. Ze wisten niet meer waarheen en liepen recht in de muil van onze machinegeweren of zochten bescherming op de grond langs hagen en heggen. Velen gaven zich over. Het waren reuzen van kerels, echte gorilla's met spleetogen, en onze jonge knapen dreven hen met kolfslagen de helling op en naar ons toe. Maar zowat de helft van onze kereltjes was bij de overval vanuit de struiken en doorheen de stroom omgekomen. Hun doorzeefde lichamen dreven bij de watervalletjes rond en hun frisse, reine bloed vermengde zich met het zuivere water van de bergstroom. Na die aderlating trokken de Russen zich dieper terug in het woud en ontweken een handgemeen in een sektor, die met de lijken van hun makkers bezaaid was. Wijzelf hadden intussen een en ander aan wetenswaardigheden over onze tegenstanders erva-

ren. Een van onze brankardiers was bij de poging, een gewonde te helpen, gevangen genomen. De Russen sleepten hem overal rond. Zoals velen onder ons had hij Russisch leren spreken en als een echte Waal was hij niet op zijn mondje gevallen. Hij praatte de Russen omver. Tenslotte brachten ze hem naar de achterlijn, maar hij had ruim de tijd om de stellingen en gevechtssterkte van de vijand waar te nemen. Tijdens de mars naar achteren viel de duisternis en toen de weg doorheen een nauwe pas leidde, nam onze brankandier zijn kans waar, deed een sprong en rolde in een afgrond. De Russen poeierden hem duchtig achterna, maar weg was hij. De hele nacht lang dwaalde hij rond. Bij het morgenkrieken zagen we voor ons uit het moeras een hoofd opduiken. Daar had je onze brankardier: kruipend vervoegde hij ons, helemaal onder het slijk en groen als een nijlpaard. Hij vertelde ons zijn wedervaren en dank zij hem konden we van toen af de roden in het westen schaakmat zetten en hen met ons antitankgeschut in hun woudstellingen lelijk te lijf gaan.
Het ergst hadden we nu nog te lijden van dat granaatwerperbataljon, dat nog steeds in de eikenwouden in het zuidoosten zat genesteld. De hele dag moesten we dekking zoeken in de kleine bunkers, die we zo goed en zo kwaad het ging in de krijtachtige grond en onder de isba's hadden gegraven. Bij een inspectietocht werd onze kommandeur zowaar door drie granaatsplinters geraakt. Dat kon niet blijven duren: we moesten die aardappelspuwers het zwijgen opleggen. Een van onze kompagnies slaagde in een vertwijfelde poging. Het lastige bataljon werd verjaagd met al zijn materiaal, maar we moesten het met de dood van een onzer dapperste officieren bezuren.

Tsjerjakow was nu nog slechts gedeeltelijk van vijanden gezuiverd. Elke dag joegen we de Russen wel weg, maar nauwelijks waren we weer bij onze isba's of honderd meter achter ons begon de dans opnieuw. De vijand ging en kwam in eentonige regelmaat, als een akkordeon des doods. Sowjetscherpschutters zaten als luipaarden in de bomen. We speurden naar hen, mikten zorgvuldig: hun lichamen stortten neer of bleven in de takken hangen. Maar de meesten vonden we niet. Ze maakten ons het leven onmogelijk: het was uitgesloten, tien meter af te leggen in open terrein. Tsjerjakow was omgord door een ketting van zulke schutters, die spaarzaam met hun munitie omsprongen. Dat was wel uiterst lastig, maar het veranderde niets aan het feit, dat het dorp gered was en dat de roden er niet in waren geslaagd, de bergpas

in te nemen die ze voor hun tegenaanvallen dringend nodig hadden.
Wij waren de enigen, die erin geslaagd waren een vooruitgeschoven stelling in de zuidwestelijke bossen van de Kaukasus te houden. Overal elders was men achteruitgeweken, maar ons Tsjerjakow bleef als een wig in de Russische sektor steken en van daar uit begon in oktober het laatste Duitse offensief in de westelijke Kaukasus.
Onze divisie werd meer naar het zuiden verlegd; wij werden afgelost door de SS-divisie "Wiking". Einde oogst lieten we op een stralende namiddag de graven van onze doden achter en trokken voorzichtig, losjes opgedeeld, doorheen de eikebossen die nog vol vijanden staken naar het westen. Onze groep ontmoette een lange rij Sowjetsoldaten, die met de vinger aan de trekker, marsjeerden. Ze waren zeven of achtmaal zo sterk als wij en liepen over een bergrug enkele meter boven onze hoofden, zonder te vermoeden dat wij ons in het kreupelhout ophielden beneden hen.
Na twee uur marsjeren bereikten we een klein dorp, dat als een vergulde vlek midden tussen de hoge blauwe bergen lag. Het was Kubano-Armjanski, in de tsarentijd gesticht in de Kaukasische jungle door een groep gevluchte Armeniërs. Voor de hutten zaten op houten paaltjes rare kinderen, onbeweeglijk als fetisjen, met kleine rusteloze uilenhoofdjes en een gelaatskleur als van gestoofde pruimen.
De maand september was er voor de divisies in de westelijke Kaukasus een van ontspanning. De Duitse aanval in de tweede helft van oogst was mislukt, omdat er niet genoeg krachten ter beschikking waren om de doortocht af te dwingen en de veroverde woudgebieden te bezetten. Misschien was de troepenmacht wel voldoende gebleken zo het enkel maar een offensief in het ijle had gegolden, net zoals in juli; maar met die doorstoot zonder moeite was het voorgoed gedaan. De vijand had kalmpjes afgewacht tot we twaalfhonderd kilometer afgelegd en ons in de jungle vastgelopen hadden. Toen we dan vastzaten in ravijnen en passen en van ons hinterland waren gescheiden door kilometerdiepe duistere wouden, was de taaie, geniepige, vaak onzichtbare en steeds bloedige partizanenstrijd begonnen. Op veel plaatsen was een afzetbeweging onmogelijk gebleken en moest gewacht worden op de aankomst van aflossing, zonder dewelke een nieuwe opmars niet in te denken was. Dus wachtten we.
Het Armeens dorp Kubano-Armjanski was door een van onze kompagnies ingenomen op dezelfde dag dat wij Tsjerjakow bestormd hadden. De vijand had laten begaan en was voorbij de

open vlakte teruggeworpen. Het front liep nu langsheen de woudrand. Zulk een vreemd dorp hadden we nog nooit gezien. De isba's waren niet op de begane grond gebouwd zoals in de steppe. Als voorzorg tegen de wilde dieren, die 's winters op jacht naar vlees hun wouden verlieten en de valleien afstroopten, had men ze boven op machtige palen gebouwd. In die paalwoningen voelden de Armeniërs zich veilig. Ook de stallen bevonden zich vier of vijf meter boven de grond en de huisdieren werden met nog meer zorg behandeld dan de vrouwen en de kinderen. Met veel moeite hees men het vee tot in zijn kooien, waar het dan vreedzaam overwinterde terwijl beneden rond de palen hele horden hongerige wolven huilden.

De inwoners hadden trouw hun Aziatische zeden en gewoonten bewaard. De vrouwen hadden grote, koolzwarte, amandelvormige ogen zoals men ze op vazen uit het oude Kreta zien kan. Omringd door zwermen vliegen stootten ze met hun tenen een klein vaatje melk heen en weer, dat aan de zoldering was opgehangen. Na een halve dag van dit karnen haalden ze uit het vaatje een soort half vloeibare boter. De melk was die van buffelkoeien, de trage gezellinnen van die grote zwarte buffels wier halsvel als een sjerp tot op de grond neerhing. Ook de onvermijdelijke maïs werd hier aangeplant; de boerinnen lieten de glanzende kolven op de grond drogen eer ze er de zijdeachtige peulen afpulkten.
Het landschap was nog indrukwekkender dan dat rond Tsjerjakow. Wanneer we 's avonds van patroeljetocht terugkeerden, bleven we vaak staan om de glans van hemel en bergen te bewonderen. De kleuren van het gebergte werden heviger en heviger; elke bergkam had zijn eigen tint, wisselend van goud en rood naar purper en violet. Grote rotshellingen in tegenlicht waren al zwart, maar dan een zwart dat zacht was als zijde. In de diepte van het dal lag Kubano-Armjanski in blauwe schemering. Witte rookvaantjes zweefden boven de schoorstenen, waaronder men het avondvuur aanwakkerde. Traag daalden wij af tussen de bomen, zonder onze blikken af te wenden van de sprookjesachtige kleurentover der bergen en het stralende blauw van het in schaduw geborgen dorp.
Een pad van vijftien kilometer lang leidde over de bergtoppen naar de gevechtsstand der divisie. Ik had een klein Russisch paardje, dat als een gems over de smalste ruggen heen klauterde. Overal gaapten geweldige kloven. Tenslotte bood zich een groots schouwspel : tussen duizend meter hoge rotsen lag een reuzenravijn met een klein, geel glanzend vierkantje helemaal aan het einde. Dat was

het dorp. Ik had nog een uur nodig om het te bereiken. Het paardje klemde zijn hoeven als klauwen tussen het afbrokkelende gesteente. Dan trokken we doorheen een matgroene, schuimende bergbeek met ijzig fris water.

Algauw werd ook die verbinding afgesneden. Toen de roden ontdekten dat onze stootkracht verlamd was, gingen ze van de verdediging tot de aanval over. Ze stuurden wel geen volledige bataljons op ons af zoals in Tsjerjakow, maar slopen in kleine groepjes doorheen de bossen, waar honderdjarige door stormen gevelde eiken wild dooreenlagen en duizenden natuurlijke schuilplaatsen voor hinderlagen te vinden waren. Onze eigen patroeljes sukkelden maar moeizaam in die ondoordringbare wildernis rond, daar de kaarten ons in de steek lieten. Gelukkig waren de dorpsbewoners woeste tegenstanders der bolsjewisten. Een paar Armeense boeren uit Kubano-Armjanski trokken vijftien of twintig kilometer ver om een hele hoop Sowjetsoldaten in onze netten te lokken. De haat die deze boeren tegen het regiem koesterden was onvoorstelbaar. Men had kunnen menen dat ze in hun armoede, die eigenlijk meer armzaligheid was, echte bolsjewisten zouden zijn geworden; niets was minder waar, ze zetten bijna dagelijks hun leven op het spel om ons te helpen in onze strijd. Een oude, grijze patriarch, die door de roden tot vele jaren dwangarbeid was veroordeeld, legde een fanatieke hulpvaardigheid aan de dag; op zijn lichte varkensleren sandalen sloop hij overal rond en leidde dagelijks onze patroeljes rond door het woud. Meerdere van onze Armeense gidsen werden door de Sowjets gevangen en afgeslacht, maar dat leek de ijver der dorpelingen niet te kunnen bekoelen. Toch werd onze situatie steeds maar moeilijker. De vijand was nergens en overal. We zochten hem dagenlang en stieten daarbij diep in zijn sektor door, maar kregen zelfs nog geen schaduw van een vluchtend soldaat te zien. Daags daarna sneuvelden dan meerdere onzer kameraden door een salvo uit een of ander kreupelbosje vlakbij ons kwartier. Tenslotte voelden we ons volledig ingesloten door vijanden, die als wilde zwijnen ergens onder bomen hokten en leefden van denneappels en van plundering.
Verbinding met de divisie hadden we alleen nog via de radio. Een tocht naar de achterhoede vergde telkens echte inzetten, waaraan een half bataljon te pas kwam. We begonnen aan de lijve te ervaren, wat de partizanenoorlog in zijn Aziatische variante betekende. Daarbij kwam het weinig op het aantal aan. Drie jagers die gunstig tussen de doornstruiken post gevat hadden, konden in en-

kele ogenblikken een hele patroelje opruimen. Dan verdwenen ze en doken 's anderendaags weer elders op.
Wij moesten voorraad halen in Sjirwenskaja, zowat twaalf kilometer van onze stellingen in Kubano-Armjanski verwijderd. Tweemaal per week trokken een paar voertuigen, met logge ossen bespannen, tot bij het dorp Parapotni en dan verder vijf of zes kilometer, doorheen het dichte eikenwoud. Het pad was smal en dichtbegroeid en leidde naar een waterloop in de diepte. Omdat de houten brug vernield was, volgde de kolonne daar het stenige bed van de beek zowat honderd meter ver, om dan weer het woud en het kreupelhout in te trekken. Op een dag hadden de Russen zich daar op de loer gelegd. Ze lieten de ossen tot op twee meter naderen en openden het vuur. Mensen en dieren vielen door mekaar; slechts twee van onze makkers konden in het bos ontkomen. De rest van het konvooi sneuvelde zonder een hand te hebben kunnen roeren. Vanaf die dag moesten we tweemaal per week de helft van ons effektief uitzenden om de bevoorradingskolonne te beschermen. Aan beide kanten van het pad werd het woud doorkamd. Dan wachtten we bezorgd; normaal moest het konvooi rond zes uur 's avonds aankomen. Voortdurend staarden we naar de zwarte opening, waar het pad tussen de hoge bomen uitmondde. Daar begon het schieten al. Machinegeweervuur en ontploffende handgranaten verscheurden de stilte doorheen het ganse dal. We zagen een kar van de berghelling razen, gevolgd door andere. Daarna brachten we kreunende gekwetsten naar de verbandpost. Reeds daags daarop moesten we een patroelje naar Parapotni sturen. Iedereen had genoeg van die valstrikken en het erbij laten had gelijk gestaan met een kapitulatie voor de struikrovers. Ik voerde de patroelje aan en liep twintig meter voor mijn mannen uit om een algemene slachting te vermijden. Maar er gebeurde niets en toen we de appel- en pruimenboomgaarden van Parapotni bereikten, waar rust en overvloed heersten, viel ons een molensteen van het hart.

Als katten lagen de Russen urenlang op de loer, een paar dozijn meter van onze isba's verwijderd. We konden enkel nog slapen met onze kleren aan en met het machinepistool binnen ons bereik. Ook de meest verstokte rokers aarzelden tot bij de Armeense tabakplanten te kruipen. Op een middag wou een van onze koks wat aardappelen steken in een afgelegen veld. De Russen lagen plat op hun buik tussen doornstruiken en lieten hem heel dichtbij komen. Dan knalde een schot en onze kok viel met een kogel door het been. De bolsjewisten grepen hem en sleurden hem onder de

struiken. We hadden de gekwetste horen schreeuwen en zetten de vluchtenden met twee man na. De arme kok werd door zijn beulen over rotsen en wortels heen gesleept, doch we haalden hen in en toen moesten ze hem wel loslaten. Toen ik me over onze brave kameraad heenboog, keek hij me aan met zijn goede ogen vol tranen; uit zijn mond zijpelde bloed. Eer ze hem achterlieten hadden de Russen hem wel een dozijn messteken toegebracht. Zijn adem ging hortend en stotend, de wonden in zijn borst trilden, openden en sloten zich alsof ze leefden. Hij vocht nog een half uur tegen de dood; we moesten zijn gelaat met een muskietennet bedekken, daar de vliegen rond zijn bloedige mond zwermden. Eer hij stierf riep hij: "Moeder..." met de kinderstem die mannen hebben in het aanschijn van de dood. We begroeven hem bij de anderen op een helling.

De voorbereidingen voor het nieuwe Duitse offensief liepen op hun einde. Dagelijks, kort voor de nacht viel, verschenen Russische vliegtuigen, steeds met drie tegelijk, om onze sektor af te speuren. Ze bleven slechts enkele minuten ronddraaien; een of twee toestellen werden dadelijk door ons luchtafweergeschut getroffen en stortten brandend neer, terwijl de bemanning aan haar valschermen boven het woud bengelde. Begin oktober vlogen op een mooie morgen dozijnen Stukas over onze hoofden heen en doken in de nabijheid van Tsjerjakow neer. Uur na uur keerden ze weer. De bergen dreunden. Het herfstoffensief was begonnen.
Op 8 oktober 1942 braken ook wij op, 's avonds. Voor de laatste maal zagen we in de diepte der vallei Kubano-Armjanski liggen in het schemerende blauw van de nakende duisternis. Daar lagen onze doden begraven, binnen een omheining van hoge zwarte palen waarrond bij de eerste sneeuwval hongerige wolven zouden komen snuffelen. De groene bergen vertoonden reeds hier en daar rode en bruine vlekken, herfstkleuren die straalden in het gouden vuur van de zonsondergang. Dan viel de nacht en zwijgend marsjeerden we tot bij het krieken van de dag onder het loofdak van majestueuze eiken waar talloze sterren als zilver doorheen schitterden.
Het oktoberoffensief 1942 aan het Kaukasusfront had heel wat op zich laten wachten. Nu begon het in een atmosfeer van onbehagen. Het Duitse opperbevel had in oogst het kolossale bergmassief met twee stootspitsen aangevallen: in het zuidoosten over de Terek in de richting van de aardolie van Bakoe, in het zuidwesten, onze sektor, naar Batoem en de Turkse grens. De gevechten bij de Terek waren zeer hard geweest en hadden geen afgetekend sukses opgeleverd. De Duitse tankdivisies waren bij Grosni tot staan gebracht

en raakten ook in oktober niet veel verder. Onze eigen aanval op Adler was eveneens mislukt.
De stoot van oktober had niet eens meer Georgië en Transkaukasië tot doel; hij was enkel gericht op Tuapse bij de Zwarte Zee en op de aardolieleiding, die daar bij de haven eindigde. Die leiding was niet dikker dan het middel van een kind, maar er gingen nu wekenlange gevechten om die zwarte buis geleverd worden. De enige aardoliebronnen, die niet brandden toen ze in handen der Duitsers vielen, waren die van Maikop; maar de rijkste aardolielagen bevonden zich in Neftegorsk, tussen Maikop en Tuapse in. De roden hadden de installaties opgeblazen, de olie vloeide onophoudelijk verloren, bedekte alle waterlopen met een vuile dikke laag en verbrandde in een wijde omtrek alle gras en kruid. Met al hun organizatietalent hadden de Duitsers zich aan het werk gezet om de aardoliewinning weer op gang te krijgen. De voorraden waren hier buitengewoon rijk en van een kwaliteit, die speciaal voor vliegtuigbenzine geschikt was. Toen we op 9 oktober 's morgens in Neftegorsk aankwamen, waren we verbaasd te zien wat de Duitse ingenieurs op anderhalve maand tijd gepresteerd hadden. Talloze gloednieuwe bakstenen gebouwen rezen overal op. Maar al die arbeid moest nu bekroond worden door het veroveren van de pijplijn naar Tuapse, opdat miljoenen liters van het kostbare vocht door tankschepen in de Zwarte Zee zouden kunnen worden afgetapt. Dat was een werkje voor de soldaten; het herfstoffensief was al evenzeer een ekonomische als een militaire operatie. Niet voor de eerste en zeker niet voor de laatste maal moesten soldaten voor aardolie sneuvelen.

Omdat ze evengoed als wij wisten hoe belangrijk die omstreden pijplijn was, verdedigden de roden de hoofdweg en de spoorlijn van Maikop naar Tuapse zo taai ze konden. Reeds in oogst hadden de Duitse tanks de Russische grendelstellingen aangevallen, maar ze waren er niet in geslaagd die te doorbreken. Begin oktober zette het Duitse opperbevel de stootdivisies, waarvan ook wij deel uitmaakten, in bij een zeer scherpzinnig uitgedachte operatie. Tienduizende infanteristen moesten zich vanuit het zuiden en het oosten met een bijl een weg banen over de met woud overwoekerde, duizend meter en meer hoge bergen, waar men zelfs niet het smalste paadje aantrof; ze moesten volgens plan de stellingen van de vijand rugwaarts oprollen en zich dan achter de tegenstanders weer verenigen op de weg naar Tuapse, eerst twintig, dan veertig en tenslotte vijftig kilometer voorbij Neftegorsk.
Onze alpenjagersdivisie nam ons in haar kielzog mee. We verlieten

het aardoliebekken onder een ware wolkbreuk. Na een mars van twee dagen doorheen slijkerige kuilen begon de beklimming; weer lagen voor ons de hoge bergen in het gouden licht der zon. Het onvoorstelbaar dichte woud, dat nooit het staal van een bijl had horen zinderen, bestond uit reuzeneiken en miljoenen wilde appelbomen, die een wonderlijk zerpe geur uitwasemden. We klauterden de hellingen op. De Russen hadden daar nog een uitgestrekt kamp achtergelaten, bezaaid met allerlei restjes. Doorheen de open plekken bood zich een prachtig zicht op de nog groene eikenwouden, doorvlochten met de gulden bladeren van de door de herfst reeds aangetaste appelaren.
Dan ging 't weer bergafwaarts. De paarden gleden uit en schoven op hun hoeven tien en vijftien meter verder. Wijzelf zakten van wortelnest tot wortelnest en brachten tenslotte de nacht door onder onze tenten in een klein gat dat Travalera heette. Bij de aanval op die handvol strohutten waren meer dan honderd soldaten gevallen.
Het was de laatste enigszins bewoonbare vlek: verderop strekte het woud zich tien kilometer diep uit, zo wild als de Kongolese jungle.

Nu streden we vooral met bijlen, zagen en hakken. De voorhoede had voeling met de vijand en dreef hem kilometer na kilometer uit zijn stellingen achteruit. Achter hen legden de pioniers langs heen de ergste hindernissen nieuwe wegen aan. Het was een ongelooflijk zicht: die wegen bestonden uit een aaneenschakeling van talloze boomstammetjes en slingerden, gestut door muurtjes van palen, langs duizelingwekkende afgronden heen. Maar de zwaarste voertuigen met wielen of kettingen konden langs die wegen zonder meer kilometers ver de bergen op geraken. Alle twee- of driehonderd meter waren daarbij nog uitwijkterrassen voor het tegenverkeer voorzien.
Hoe verder we oprukten, des te moeilijker werd het gebruik van voertuigen. Tenslotte gaven we er de brui aan en vervingen ons wagenpark door duizenden krijgsgevangenen, die we tot lastdragers bevorderden in dienst van het Grootduitse Rijk. Nu leek het er helemaal op, alsof we in de buurt van de Evenaar verzeild waren. Elke drager torste op zijn schouders een vernuftig houten stel, waarop een munitiekist, een waterkan of een zak levensmiddelen lag. Alles moest met mannekracht naar boven gesleept worden en de lange zwermen dragers losten mekaar dag en nacht onophoudelijk af. Verder beschikte onze divisie nog over talloze muilezels met ruime pakzadels. Ook hadden we nog een paar paarden, maar

op deze hoogte konden die niet meer grazen, er was geen hooi of haver meer. We moesten de dieren berkenloof te vreten geven; zonder verpozen velden we bomen, honderden prachtige stammen hakten we om enkel en alleen omwille van de bladeren. De beesten vraten gulzig, maar hun ribben staken dagelijks wat verder door hun huid.
Terwijl de pioniers deze toegangswegen tot de rolbaan naar Tuapse aanlegden, wachtten tienduizenden alpenjagers en muildierdrijvers en kampeerden in hutten, die de troep zelf had gebouwd. Er ontstonden echte stadjes in het bos. Elk Duitser draagt in zijn hart het verlangen naar een Alpenhutje mee; een paar van die kleine gebouwtjes waren meesterstukjes van netheid, komfort en bouwvastheid. Elke hut had haar eigen naam, en de eenvoudigste van allemaal werd met veel humor "Huis van de Duitse Kunst" gedoopt. De herfst was prachtig. We genoten onze maaltijden voor onze hutjes temidden der rotsplanten, waar we gemakkelijke banken en tafeltjes opgesteld hadden. Tevergeefs zochten vijandelijke vliegtuigen naar ons kamp. Bij valavond zagen we diep in het verre dal de stationsgebouwen langsheen de spoorbaan Maikop-Tuapse branden. Treinen in vlammen straalden vijftien kilometer ver hun licht uit. Doorheen de verrekijker konden we duidelijk de zwarte en rode kleuren van de verschillende wagens onderscheiden. Blijkbaar maakten onze Stukas de strijdkrachten der Sowjetunie het leven wel erg moeilijk.

Eindelijk hadden dan de voorhoede en de pioniers de zoom van het woud bereikt, van waar een boswegel drie kilometer verder naar de beruchte hoofdstraat naar de Zwarte Zee leidde. Die straat werd door de roden verbitterd verdedigd. Hoge rotsen konden eerst na bloedig handgemeen veroverd worden en op de gebruinde grond lagen talrijke, door een beginnende bosbrand verkoolde lijken. Nu zette de volledige divisie al haar krachten in voor de laatste stoot. We volgden de weg, die de pioniers aangelegd hadden. Bij elke bocht maakten met veel talent geschilderde, humoristische borden ons opmerkzaam op de gevaren, die ons ook zonder die borden duidelijk voor ogen stonden. Moedwillige muilezels, hoog beladen met munitie of keukengerei, gleden uit en vielen met hels lawaai in de afgrond, waar ze honderden meter dieper op de rotsen te pletter sloegen.
We bereikten het dal, waar de boswegel lijnrecht als een liniaal tussen twee rotsachtige heuvels liep. Reeds acht dagen lang hielden de Russen deze nauwe doorgang ononderbroken onder vuur. De

Duitse patroeljes, die zich hier nabij de Sowjetstellingen hadden gewaagd, waren alle in de pan gehakt.
Elke dag stortten de Stukas zich loeiend op de Russische bunkers. Vandaag was de verwoesting zo ontzettend, dat we de vijandelijke loopgraven konden bereiken, die in een gruwelijk knekelhuis waren omgetoverd. Samen met een van onze officieren wandelde ik 's avonds tot bij de berg lijken, die het resultaat was van een week strijd. De lichamen bevonden zich alle in een verregaande staat van ontbinding. Het meest indruk maakte op mij een hele rij Russen, die door een machinegeweersalvo was weggemaaid. Ze waren ineengestort als een langgerekt kaartenhuisje en elk van hen hield met zijn rottende handen nog zijn machinepistool vast. Ik keerde rond zes uur in de morgen terug om een foto van dit ongehoorde tafereel te maken. Terwijl ik bezig was mijn fototoestel in te stellen, leek het me of een van die lichamen even bewoog. Over het hoofd lag een binnenstebuiten gekeerde uniformjas. Ik wou zeker zijn, naderde met het pistool in de hand en trok met een ruk de uniformjas weg. Twee ogen, fonkelend van toorn, keken recht in de mijne. Het was een bolsjewistische politruk, die hier sinds gister tussen de rottende lijkhoop lag en de wormen om zich heen liet kruipen. In zijn zak vonden we zijn testament; hij schreef dat hij tot eender wat besloten was om zijn makkers te wreken en de indringers te treffen.

Op het punt waar de boswegel de hoofdstraat bereikte, hadden de Stukas op onvoorstelbare wijze huis gehouden. Honderden lijken van Sowjets lagen daar in hun schutterskuilen. Velen hielden met hun zwarte vingers nog verbandpakjes vast, waarmee ze hun eerste wonden hadden willen verbinden. Een aan de benen gekwetst officier had nog net de tijd gehad om zijn broek af te stropen; dan was hij met het hoofd voorover in een kuil geslagen. Zijn wasgeel achterwerk, waar honderden dikke maden overheen kropen, glansde mat even boven de grond.
Reeds bij het begin der gevechten, zowat tien dagen geleden, was een patroelje van drie jonge Duitse soldaten tot bij de Russische stellingen langs de rotsen bij de beek geraakt. Hun lijken lagen op de stenen, met wijd opengesperde ogen en het gelaat met rosse baardstoppels bedekt. Doorheen hun groene uniformrokken schemerden reeds wit hun uitgedroogde ribben.
We bereikten de hoofdweg naar Tuapse. Het dorp bij het kruispunt bestond nog uit geweldige bomkraters. Al de smalle tunneltjes onder de spoorbaan, die dienden om het water van het gebergte te laten aflopen, hadden de Russen in lazaretzaaltjes voor

hun gekwetsten veranderd. In die ijskoude pijpen waren de gewonden nu al twee dagen lang aan zichzelf overgelaten, zonder enige zorg; stijf en koud lagen ze allen op hun berries. Een helder bergstroompje vloeide in een klein stuwmeer. Ik wou daar een bad nemen, maar verliet het water weer zo snel als ik erin gesprongen was : overal zwommen rottende lijken rond, die men bij elke beweging raakte. We brachten de nacht door op de blote grond, omringd door doden die ons beter dan alle preken ter wereld een lesje spelden omtrent het vergankelijke van elk aards bestaan.

De verovering van een groot stuk van de weg Maikop-Tuapse in oktober 1942 was zeker een belangrijk sukses. Nu hadden we nog slechts een twintigtal kilometer af te leggen om de grootste petroleumhaven van de Zwarte Zee te bereiken. We naderden ons doel.
We kregen slechts één nacht respijt, verlieten reeds 's anderendaags de hoofdweg en begonnen een tweede omtrekkende beweging doorheen de wouden. Na enkele kilometers te hebben afgelegd doorheen een dal bereikten we weer eikenwouden. Het goot in stromen; de grond, die nog steeds vol ontbindende lichamen lag, was ongelooflijk glibberig. Ons legioen was niet zo goed uitgerust als de alpenjagers : we hadden geen korte uniformrokken of zwaar benagelde schoenen. Onze lange mantels sleepten jammerlijk doorheen het slijk en we gleden om de haverklap uit op de gladde grond. Voor ons was de opmars over dit woest en doorweekt jungleterrein een ware marteling, en je moest dan nog voortdurend oppassen niet in een of andere kloof of ravijn te belanden, zoals sommigen overkwam.
Toen we een bergtop bereikten, zagen we plots de beruchte pijplijn. Ze liep in een koene boog op halve hoogte over een vallei, van de ene berg naar de andere. Op de helling aan de overkant hadden de Russen zich ingegraven. Hun stellingen lagen nogal steil boven ons. Terwijl een deel van onze troep doorheen de vallei oprukte, zette ik me schrijlings op de dikke zwarte buik, met mijn machinepistool in beide handen voor me uit, en schoof in korte rukjes over de diepte heen, die zowat vijftig meter beneden me gaapte. Heelhuids bereikte ik de overkant, gevolgd door een hele rij avonturiers die aan dit onverhoopte ritje een reuzepret beleefden.
Nog voor de avond viel slaagden we erin, die door de vijand bezette bergspits te bereiken. De voorhoede der Duitse alpenjagers was reeds daar. De Russen hadden zich ter plaatse laten afslachten : in lange rijen stonden ze dood in hun nauwe loopgraven. We hadden

amper de tijd om onze kleine tentjes op die scherpe berggraat op te stellen eer de eerste grote herfststorm losbrak. Onze tentjes bestonden uit kleine driehoekige zeiltjes met een spleet in het midden, die je overdag als beschutting tegen de regen dragen kon. Vier van die zeiltjes en een stok waren nodig om een tent van twee meter op twee te bouwen, maar vier zeiltjes betekenden ook vier man in die enge ruimte, en dan moest er nog al de bagage bij. En overdag moest het hele boeltje weer worden afgebroken, opdat elk zijn regenjas weer terugkrijgen zou. We beschikten niet over stro of droge bladeren; we hadden enkel maar de natte grond. Heel de nacht lang huilde de storm door de bossen. We zaten bibberend boven op de bergtop en verwachtten ons er elk ogenblik aan, dat de furie van regen, hagel en sneeuw onze povere beschutting wegrukken ging. Doorheen de gaten in de zeiltjes — na anderhalf jaar waren ze op meer dan tien plaatsen gescheurd — drupte en stroomde water op onze gezichten. In de storm hoorden we kameraden vloeken en schreeuwen : hun tentjes waren meegesleurd en nu liepen ze tierend rond, doorweekt tot op hun gebeente.

Tijdens de late namiddag was op de berghelling nog een hele hoop Sowjetsoldaten gevangen en in die natte nacht bereikten ze ons kamp. Ze hokten er omheen als een armzalige kudde. Het waren meestal halfvolwassen knapen uit Krasnodar, in doorsnee zestien jaar oud en broodmager, die met geweld naar Tuapse waren gebracht en daar net vier dagen in de kazerne hadden doorgebracht : tijd genoeg om met een machinepistool te leren omgaan. Hun grove legerlaarzen hadden hun voeten helemaal opengeschuurd en de meesten hadden hun schoeisel weggesmeten en waren barvoets verdergestapt door het slijk. Zonder de minste beschutting voor het noodweer klemden ze zich aan mekaar vast, druipend en uitgeput. Maar in de vroege morgen begonnen ze met aan de slaven eigen verbluffende gevoelloosheid overal in de ronde de lijken van hun landgenoten in alle richtingen om te draaien. Een uur later waren al de lijken helemaal naakt. De gevangenen beroofden hen niet enkel van mantels en uniformrokken, maar zelfs van kousen en onderbroeken, en trokken alles zelf aan. Toen de kolonne zich weer verder achterwaarts in beweging zette, liet ze ons achter in gezelschap van de wit schemerende dode lichamen, waarop een dichte regen neerdruilde.

De storm hield drie dagen aan, sneeuw en regen wisselden mekaar voortdurend af. We beproefden vuur te maken in onze kleine tentjes, maar het hout was nat en het resultaat was enkel bijtende

rook, die ons de ogen en de keel kwelde. Het stormde dag en nacht, tenten stortten in, de wind floot doorheen onze dunne uniformen. Heel wat makkers hokten roerloos samen in putten en gaten, zonder dekking voor het noodweer. We waren er de eerste avond niet meer in geslaagd, onze paarden tot op de bergtop te sleuren. Ze bleven steken in het slijk, werden door regen en wind gegeseld en keken vertwijfeld naar ons op. Toen ik de laatste morgen een blik tussen het tentzeil wierp, waren ze ineengezonken op hun gevouwen voorpoten, gestorven van uitputting en ellende.
De lijken der Russen zagen er valer en valer uit, hun buiken werden groen als vers gras. Hun voortdurende nabijheid maakte ons tenslotte razend; woedend stampten we ze een na een de diepte in, waar ze dan vijfhonderd meter beneden ons in het slijk en water der kloven verder konden rotten.

Onze moeizame tocht bergop, de nachten en dagen vol kwelling op de door de storm gegeselde hoogten, alles was vergeefs: we kregen bevel, naar de hoofdweg op Tuapse terug te keren om dan via een andere weg weer de meer zuidelijk gelegen wouden te bereiken. Doodvermoeid schoven we weer over de zwarte pijplijn en hielden halt in een dal ergens aan de overkant.
De grote weg naar de zee was bezaaid met de verkoolde resten van Russische voertuigen. Overal lagen verrekte paarden, waar honderden tanks en kanonnen overheen gerold waren; ze vormden enkel nog poelen waar de huid bovenop dreef. We lagen onder dicht artillerievuur; Sowjettoestellen doken op ons neer en wierpen slechtgemikte bommen. Op onze linkerflank vloeide bruisend tussen hoge grauwrode rotsen de Psjisj. We staken die over op bootjes, die vastgesjord waren aan kabels en ons als ballons bij de mond van de spoorwegtunnel van Tuapse brachten.
Die tunnel was zowat een kilometer lang. De Russen hadden niet enkel de brug opgeblazen, die over de stroom geslagen was: ze hadden ook binnen in de tunnel een onvoorstelbare chaos aangericht. Hele treinen waren op mekaar opgelopen; in de donkere pijp staken zeker wel honderd spoorwagens vast. Slechts met veel voorzorgen kon de infanterie zich doorheen die janboel werken. Je moest een kwartier lang in inktzwarte duisternis met je rechterhand langs de rotsen tasten, dan onder twee geteleskopeerde wagens doorkruipen, eer je de andere kant van de tunnel bereikte waar je dan weer je linkerhand nodig had om je weg te zoeken langs de van vocht druipende rotswand. Iedereen brulde onophoudelijk om zich te oriënteren. Na een half uur dook in de verte een

vaal lichtschijnsel op. De Russen hadden de uitgang van de tunnel met dynamiet doen ontploffen en zo verlieten we onze spookachtige gang doorheen een reuzentrechter naar boven.
Al onze voertuigen moesten over de bergkam heen naar een pad worden gesleurd, dat de pioniers inderhaast langsheen de slijkerige woudrand aangelegd hadden. Onze trekdieren hadden daarvoor een hele dag nodig, als ze al niet stierven in het slijk of in een of andere afgrond sukkelden. Eens uit onze tunneltrechter opgestegen, oefenden we voor de afwisseling een stukje koorddansen op de restanten van de tweede brug over de Psjisj en zetten dan onze weg voort over de spoorbaan. 's Nachts kampeerden we in stinkende modder. Tenslotte moesten we daar nog dankbaar voor zijn, want de vijand had ons nu onder vuur genomen: kletsend sloegen de granaten in het slijk, maar ze ontploften niet.
De volgende dag moesten we doorheen een dal. Daar hingen stukken van de grote spoorwegbrug van Tuapse in de lucht. Het dorp, waar we doorheen moesten om weer de eikenwouden in het zuidwesten te bereiken, lag onder trommelvuur der Russische artillerie. Rondom ons vlogen de isba's meters hoog de lucht in. Het zou waanzin zijn geweest, nog verder op te rukken.
We wachtten dus de avond af en bereikten dan doorheen moerassig kreupelhout, dat vol lijken stak, de voet van een geweldig en alweer zeer glibberige berg. Hier rustten we even uit en begonnen kort voor middernacht de beklimming, met heel ons boeltje en al onze lichte en zware wapens beladen.

De helling die we moesten bestijgen was steil als een ladder en rees zo negenhonderd meter omhoog. Met onze versleten schoenen zonder nagels gleden we voortdurend uit. In het donker hadden we geen ander richtsnoer dan de telefoondraad, die onze gids afrolde. Elk ogenblik konden we op de vijand stuiten; bij de minste vergissing van de gids liep heel de kolonne het risiko van een slachting. Onze jonge soldaten waren halfdood van uitputting en de sterksten onder ons moesten de wapens van de zwakkeren dragen. Ikzelf was beladen met twee machinegeweren, een op mijn schouder en een aan de riem rond mijn nek. Moest iemand luidop gevloekt hebben, dan waren we allen verloren.
De laatste honderd meter waren eenvoudigweg niet te beschrijven. Talrijke makkers stortten ineen en waren niet meer in staat, verder te klauteren. Ze klemden zich aan een boomstronk vast om niet naar beneden te vallen. Het was hier zo vochtig en zo donker, dat we de rotsen en de wortels niet konden onderscheiden van de lichamen, die tegen de grond hingen.

Om vier uur 's morgens bereikten we eindelijk de bergkam en inderhaast groeven we op de meest belangrijke plaatsen machinegeweernesten en schuttersgraven. Vaal en droef rees het eerste daglicht en teneergeslagen keken we naar de boomkruinen, die boven de grijze kloven sidderden in de wind.
Maar de dagen gingen voorbij en weer scheen de zon. Al zijn de bergkammen van de Kaukasus niet bepaald een ideaal vakantieoord voor soldaten, toch bood de natuur ons op onze hoge berg zulk een groots schouwspel, dat we er onze moeite en ellende door vergaten. Over de hellingen spreidde de herfst zijn onvoorstelbaar bont tapijt. Kilometers ver strekte het zich uit, roestbruin en feestelijk rood, tot bij het witschuimende water der stromen in de valleien en de groene rotsen. Om vijf uur in de morgen raakte de dageraad de bergtoppen met zijn tovervingers aan. Maar lang daarna lag nog de nevel dik en melkachtig in de bochtige dalen en vormde er een ketting van wattemeren, waaruit de bergen als roestbruine en gouden eilanden omhoogrezen. Een uur lang beleefden we dan een sprookjesachtige droom, tot uit de diepten der nevelmeren nieuwe eilandjes opstegen, lagere toppen, die uit de diepte omhoogrezen als land, dat eens door de oceanen verzwolgen was.

Bij dageraad werd beiderzijds zwaar artillerievuur geopend. Tussen de batterijen in lag onze berg, met onze stellingen als ooievaarsnesten op zijn spits. Net zoals wijzelf voerden ook de Russische infanteristen gedurende de nacht halsbrekende tochten uit. Bij dag hield iedereen zich koest en speelde alleen de artillerie de rustverstoorster; het huilen der granaten, die in razend tempo over ons heenjaagden, maakte ons urenlang doof. Van waar ze ook kwamen, ze scheerden steeds vlak boven onze hoofden en soms doorheen de boomkruinen met een takken- en bladerenregen als gevolgd. We waren overgeleverd aan de willekeur van een of ander lui of verstrooid springtuig en algauw hadden we daar last mee: een van onze voorposten kreeg een voltreffer. Een andere granaat van twaalf centimeter sloeg nog geen meter achter mij in de grond; ik vloog in de lucht temidden een fontein van vuur. Toen ik weer tot bezinning kwam, lag ik tussen een hoop puinen, alles wat zich binnen een cirkel van twintig meter rond mij uitstrekte, was in flarden geslagen of glad weggeschoren. De rechterkant van mijn staalhelm was ter hoogte van mijn oor afgerukt. Mijn veldfles was opengebloeid als een blikken bloem. Mijn machinegeweer, dat vlak voor mijn neus lag, was nog slechts een hoop verwrongen ijzer. Iedereen meende dat er wel niets van me over

zou gebleven zijn, maar ik had enkel een onbeduidende scherf in mijn rechtervoorarm gekregen, mijn trommelvel was gesprongen en later bleek ook nog, dat ik een inwendige kwetsuur had opgelopen aan de maag.
Na enkele dagen waren de Duitse troepen klaar voor de beslissende aanval. We rekten onze lijnen wat verder naar het zuiden maar bleven op onze zelfde bergkam hokken. Vlak tegenover ons rees het massieve geweld van de dertienhonderd meter hoge Indjoek, geheel overdekt met woest en dicht eikenbos, waartussen hier en daar grauw enkele rotspunten schemerden. Gevangenen hadden ons verteld, dat men van op zijn spits de zee kon zien.
Zowat duizend meter beneden de lopen van onze machinegeweren, tussen de Indjoek en onze eigen berg, stroomde de Psjisj. Doorheen onze sektor liep een nagenoeg ongenaakbare, meerdere honderd meter diepe kloof, op wier bodem een wilde bergbeek tussen reusachtige rotsblokken heen raasde. Aan de overkant van die kloof kronkelden onze stellingen verder, kilometers lang over de bergkam, tot ze steil naar de stroom toe daalden. Wij lagen op voorpost helemaal aan het einde van de vallei, nauwelijks enkele meters van het woelige water verwijderd.
Volgens gevechtsplan moesten de alpenjagers de Indjoek vanuit de meest zuidelijke hoek van de sektor bestormen. Eerst moesten ze de Russische stellingen, die onder de rotsen aan de overkant van de Psjisj waren uitgegraven, in de rug vallen en innemen. Wij zelf moesten vanuit onze adelaarsnesten alleen maar de vijand scherp in 't oog houden en op nieuwe bevelen wachten. Zo misten we geen enkel detail van de laatste grote slag in de Kaukasus. Bij het krieken van de dag openden de Stukas de dans: steil doken ze neer op het gele meer van de vallei. De handigheid der piloten was verbazingwekkend. Uit de diepte van het dal stegen ze enkel weer omhoog om zich opnieuw op de wouden te storten. Hier en daar zagen we enkele Sowjetsoldaten over de rotsachtige bergwand vluchten als gemzen, maar dat was alles, en de Stukaspiloten zagen al niet veel meer dan wij: het eikenwoud vormde een reusachtig bladerdak en het was onmogelijk, de bunkers van de roden op te sporen. Zo kwam het, dat de Stukas meer effekt sorteerden door angst dan wel door absolute vernietiging. Toen stormden de Duitse alpenjagers uit het kreupelhout voorwaarts. We hoorden de knallerij van het handgemeen en konden goed vaststellen, hoever onze makkers vorderden, want met regelmatige tussenpozen stegen de witte lichtkogels der aanvallers uit het duistere woud omhoog. De opmars vorderde snel en goed. De lichtkogels rezen tot op onze hoogte, daarna steeds hoger, naar de

bergspits toe. Na zowat twee uur strijd leek bijna de top van de Indjoek bereikt; vol opwinding dachten we aan de eerste alpenjagers, die hem zouden betreden, en aan het "Thalassa! Thalassa!" uit het Anabasis. Ook onze makkers zouden, net als die door Xenofoon vereeuwigde tienduizend helden uit de oudheid, nu kunnen roepen: "De zee! De zee!"
Maar zij riepen niet. De lichtkogels stegen niet meer hoger. MG- en machinepistoolvuur verzwakten. De Stukas suisden niet meer tussen de beide bergen omlaag en zelfs de artillerie zweeg met steeds grotere tussenpozen.
Lang leek het spel onbeslist. Enkele groene lichtkogels sisten nog omhoog, maar veel dieper langs de bergwand. Af en toe knetterde noch wild geweervuur, maar het was ermee gedaan. De kompanies alpenjagers waren er niet in geslaagd de berg te bedwingen: de inspanningen en hindernissen van de beklimmingen hadden hun rangen al te zeer gedund.
De aanval was afgeslagen en 's avonds leek de Indjoek in het violette schijnsel der schemering wilder en afwijzender dan ooit: hij had ons voorgoed de weg versperd.

Over de bergen floten de herfstwinden, schudden de takken kaal en bedekten de grond met miljoenen schelpvormig gekrulde, lichte, dode bladeren. We keken toe hoe het woud stierf. Onze voorposten vormden ware balkons boven de vallei. Daaronder gaapten honderden meter steile helling. In de nacht stuurden de Russen hun patroeljes daarheen, maar we hadden draden gespannen waaraan honderden lege blikjes hingen te bengelen; zodra we die hoorden klepperen, openden we het vuur, en de volgende morgen zagen we dan een paar aardbruine gestalten roerloos onder onze blikwinkel liggen.
De Duitse alpenjagers, die door ons werden afgelost, hadden zich een meter diep onder de grond kleine éénmansbunkers gegraven, waarin ze om beurten uitrustten. Samen met al de rest hadden we die bunkers van hen geërfd. Door een gat, net breed genoeg om een mens door te laten, kropen we erin; beneden moest men zich dubbel plooien en dan in een hol kruipen, dat niet breder was dan een doodskist. Er waren niet genoeg bunkers voor iedereen en dus wrongen we er ons in met twee tegelijk, eng tegen mekaar gedrukt, met de neus in de aarde. Dat gaf ons het gruwelijk gevoel, levend begraven te zijn, en we hadden al onze zelfbeheersing nodig om te blijven liggen als doden, die een beetje te vroeg zijn ondergestopt. Velen verkozen trots nevel en granaatscherven ergens onder een boom te gaan liggen, gewikkeld in hun dunne deken,

zozeer joeg hun dat donkere en ijzige graf de stuipen op het lichaam.

Op een nacht sloeg het weer om. De wind draaide naar het noorden. De storm woelde in de kruinen der geweldige eiken en werd tot een orkaan; regen overspoelde onze bunkers en zelfs langs de wortels der bomen zijpelde vocht binnen, tot tenslotte die ellendige gaten helemaal onder water stonden. Dwaas genoeg beproefden we met onze eetketeltjes de putten leeg te hozen, maar tevergeefs. Na twee dagen zag je op heel de door wind en regen gegeselde helling geen enkel blad meer. De Psjisj steeg buiten haar oevers, bruiste wild schuimend door het dal, verbrijzelde de houten bruggen en onderbrak aldus in onze rug de bevoorrading met levensmiddelen en munitie.
Toen de zware herfststormen in de Kaukasische bergen waren begonnen, maakte geen enkele aanval nog een kans. We konden ons enkel vastbijten in het slijk, daar waar de gevechtshandelingen ons toevallig heengevoerd hadden. Net zoals wij ploeterden de Russen rond in hun volgelopen bunkers aan de voet van onze berg: 's nachts konden we ze horen vloeken. Iedereen was in het donker met nutteloos scheppen bezig. Aan beide kanten begon een internationale wedstrijd in het vloeken. De Duitsers riepen: "Herrgottsakra!", de Russen brulden: "Satana!" en wij luchtten ons gemoed met knallende: "Nom de dieu!" en "Merde!"
In heel die ellende stelden de bolsjewisten het daarbij nog het beste van al, want de naderende winter betekende voor hen de redding. Met zijn hulp was de opmars der Duitsers tot staan gebracht op het ogenblik, dat nog slechts luttele kilometers berg en woud tussen hen en de Zwarte Zee bij Tuapse lagen.
Die grendel, drie mijlen ver van de overwinning, was om te huilen. En toch bleef ons niets anders over dan het front uit te bouwen op die naakte bergkammen, die we na drie maanden strijd met zoveel moeite hadden veroverd.

Het grootste probleem was ons kwartier. Uit onze oude eenmansbunkers borrelde overal water op. We hadden bijlen noch zagen of eender welk ander pionierstuig. Patroeljes trokken er op uit om tussen de puinen van het dichtsbijzijnde dorp een bijl en een handvol nagels te gaan zoeken. Met onze schanschoppen hadden we enkele meters beneden de bergtop nieuwe mangaten met afvoergoten gegraven. We slaagden er ook in, palen in te heien en daarover heen drie lage boomstammetjes te leggen, die we dan met een meter aarde bedekten. Dit soort van dak behoedde ons weliswaar

tegen granaatscherven, maar onverbiddelijk bleef water overal doorheen zijpelen. Binnen in die kluizenaarhutjes hadden we paaltjes van een halve meter hoog gepoot en daar bovenop lagen naakte takken als matras. Tijdens de nacht steeg het waterpeil en tegen de morgen stond het zowat twintig of dertig centimeter hoog: in die poel verzopen we dan onze luizen, waarvan we zonder moeite hele handvollen tussen onze benen of onder onze armen te voorschijn plukten. Treurig wierpen we ze in het water, dat onder ons bed van takken klotste.
Sinds maanden hadden we geen schoon ondergoed meer kunnen aantrekken. Het ongedierte kwelde ons vreselijk. Op een mooie dag kleedde ik me buiten poedelnaakt uit en schudde honderden kwelgeesten van me af. Onze wollen kledingstukken waren ermee bezaaid; de luizen zaten erin als korrels maïs, de ene boven op de andere. Er was maar één middel om ze te verwijderen: als je je trui boven een vuurtje hing, kon je talloze dikke witte beestjes omhoog zien kruipen. We schudden ze op een gloeiende blikplaat en ze sprongen uiteen als vuurwerk, tot tenslotte het blik droop van hun gesmolten vet.

De gewassen Psjisj was nu een razende stroom geworden en had tijdens de nacht de voet van onze berg omspoeld; de weiden stonden daar zo diep onder water, dat men er niet meer doorheen kon waden. Allerlei Russisch lijkentuig dreef mee met de stroom. Onze veldkeukens werden door het water overrompeld en dra waren enkel nog de uiteinden der metalen schouwen en de koppen van enige paarden te zien, die hier en daar nog tegenstribbelden om niet te verdrinken. We konden hen redden, maar kort daarop verrekten ze toch van ellende en werd hun vlees een hoofdschotel bij onze karige voeding.
Nadat de pioniersbruggen als strohalmen waren weggeslagen, kwam er helemaal geen bevoorrading meer door. We kauwden een week lang op beslijkte stukken vlees, die we met onze messen van de magere paardenachterwerken hadden afgesabeld. Zo goed we konden sloegen we die walgelijke biefstukken murw en aten ze rauw, zonder zelfs een beetje zout. We hadden nog wat meel kunnen redden en slaagden er tenslotte in, met regenwater een paar pannekoeken te bakken. Maar het kleinste vuurtje betekende een gevaar voor de hele sektor. De berg was helemaal ontbladerd en de Russen lagen op de loer. Een smal rookpluimpje dat boven de helling opsteeg, trok dadelijk dertig of veertig granaten aan. In onze bunkers was de rook niet te verdragen; onze ogen traanden zo, dat we het vuur wel doven moesten.

We hadden kou en honger en lagen in natte gaten; weldra braken allerlei ziektes uit. In onze sektor was het de geelzucht die woedde. Elke morgen kwamen hopen soldaten koortsig en met saffraangele gezichten uit hun kuilen gekropen. Zogauw er weer een noodbrug geworpen was, werden ze in armzalige troepjes achteruit gezonden. In de loop van enkele weken daalden zo meer dan twaalfduizend geelzuchtigen de flanken van de Kaukasus af. Ook longontsteking en nog een dozijn andere kwalen loerden op ons. De troep smolt zienderogen. Op korte tijd verloren we de helft van ons effektief.

Toch moesten we verder onze plicht doen en volhouden tot het bittere einde, urenlang op de bewegingen van de vijand letten, met machinegeweervuur de Russen verdrijven die tussen onze ver uiteengespreide voorposten doorsluipen wilden. Elke nacht kropen onze patroeljes nog omlaag tot bij de vossenholen der bolsjewisten; het was uitputtend, maar toch vonden onze kerels dat nog naar hun zin. Een van die patroeljes, die bij het morgenkrieken door de Sowjets verrast en door hun vuur uiteengedreven was, keerde zonder haar pelotonchef terug. Hij was vlak bij de Psjisj gevallen. Iedereen waande hem dood, maar de volgende nacht hoorden we van tussen de steile rotsen, die ons van de tegenstander scheidden, om hulp roepen in het Frans. Twee vrijwilligers daalden af in de kloof en brachten de "dode" op hun schouders mee; het had niet veel gescheeld. Zijn schouders was door een salvo verbrijzeld en eerst lang na het handgemeen was hij weer tot bezinning gekomen. Het was onmogelijk, overdag de helling op te kruipen. Toch wou hij de kans niet laten ontsnappen, wat meer op te steken over de ligging der Russische stellingen. Hij ploeterde doorheen het water en sloop tussen twee bunkers door. Dan was hij meerdere uren lang bezig, zich een plan van de hele vijandelijke sektor in te prenten. Hij dreef echter de stoutmoedigheid wat ver, toen hij een Russische telefoonleiding ontdekte; met grote moeite — hij kon immers nog slechts één hand gebruiken — sneed hij die door met zijn mes. De Russen werden achterdochtig en kwamen een kijkje nemen. Weer moest onze makker zich hals over kop in de stroom werpen; hij werd onder vuur genomen en door meerdere kogels getroffen. Een ervan was een ontplofbaar projektiel, dat in zijn been een gat sloeg zo groot als een pompelmoes. Hij sleepte zich tussen de struiken, legde zo goed en zo kwaad het ging een noodverband aan, kroop tijdens die nacht op onze negenhonderd meter hoge rotswand toe en slaagde er in met de wils-

kracht van iemand, die om zijn leven vecht, die tot op halve hoogte te beklimmen.
Hij was haast leeggebloed toen hij bij ons werd gebracht. Nog dezelfde nacht moesten de brankardiers hem aan de andere kant van de berg naar beneden dragen. Maar nog eer de dokter hem verdoofde vroeg hij om papier en potlood en in tegenwoordigheid van de Duitse kolonel, die het bevel voerde over de sektor, tekende hij twintig minuten lang een nauwgezet plan van de Sowjetstellingen, terwijl hij af en toe, als de pijnen te erg werden, een flinke slok cognac dronk. Eerst toen hij met alles klaar was, ging hij op zijn draagbaar liggen.

Op onze ijzige bergspits leefden we in een atmosfeer van waanzin. Enkele meters voor ons lagen een paar honderd Russische lijken te rotten. In een oktobernacht hadden de roden de berg terug willen veroveren. Om elf uur 's avonds waren ze omhooggeklauterd, menend dat niemand hen gehoord had. Maar elke machinegeweerschutter lag achter zijn wapen klaar, en toen de bolsjewisten tot op een paar meter genaderd waren, zetten ze een razend vuur in. Het hele vijandelijke bataljon werd in de pan gehakt. De roden waren zo verrast, dat hun vingers nog vastgeklauwd zaten rond de wortels, waarlangs ze zich hadden omhooggehesen. Liggend op de grond had hen de dood gemaaid. Velen waren langs de rotsen naar beneden gerold, anderen nog een paar meter verder gesukkeld om dan op de helling te vallen. Maar het vreselijkste schouwspel boden zij, die aan de wortels der eiken hingen vlak beneden ons. Het was onmogelijk, die lijken op te ruimen zonder zich bloot te stellen aan het Russische machinegeweer- of granaatwerpervuur, want van op de overkant konden de Russen elke van onze bewegingen op de kale hoogten gadeslaan. Dus moesten we meerdere weken lang de langzame ontbinding van die voor onze ogen liggende doden aanschouwen. Tenslotte vielen de schedels één na één af en rolden in de diepte, en boven de schouders staken enkel nog de witte, afschuwelijke halswervels uit, de een boven de ander gerijd, als negerhalsbanden.

's Namiddags om halfvier breidden schaduwen zich uit over het gebergte; om vier uur was het al pikdonker. Dan gingen we in onze duistere en natte bunkers op ons lager van twijgen liggen en lieten ons door het ongedierte martelen. Na elf uur 's avonds hielden we het niet meer uit en wachtten slapeloos en bibberend op het vale licht van de natte morgen.
De vijand werd meer en meer verbeten. Zopas waren de Amerikanen geland in Marokko en Algerië. Totnutoe hadden de bolsjewisten niet aan de hulp der Yankees geloofd, maar sinds de landing in Noordafrika was dat veranderd. Tevoren hadden zich heel wat Sowjetsoldaten overgeven. Het gebeurde trouwens vaak dat die arme duivels, vlak eer ze ons bereikten, op een van onze mijnen trapten; de overlevenden renden dan in paniek terug naar hun eigen stellingen, waar ze onverwijld werden doodgeschoten. Daags na de landing in Rabat en Algiers kwamen geen overlopers meer : de Russen hadden weer moed gevat.
We lagen onverdroten op de loer; om de twee uur werden onze makkers afgelost. Dat was al even vreselijk als de rest. Om de haverklap viel iemand hals over kop in de oude eenmansbunkers, die nog steeds tot bij de rand vol water stonden. Wanneer ze eruit gesleurd werden door de anderen, waren ze nat tot op hun huid. Sommige weenden als kleine kinderen. We waren aan het eind van onze krachten, zo lichamelijk als geestelijk. We boden enkel nog weerstand, omdat onze soldateneer op het spel stond. Vrijwilligers wilden we blijven tot onze laatste ademtocht, onze laatste harteklop.

Maar we hadden geen hoop meer.
Toen we op een morgen de bevelen lazen, keken we met lege ogen naar een zin, waarin het uur en de bijzonderheden voor onze aflossing stonden vermeld. We hadden heel wat tijd nodig om dat te begrijpen. En toch was het zo. Het legioen "Wallonie" rukte af en kreeg drie weken thuisverlof; daarna zou het door meerdere duizenden nieuwe Belgische vrijwilligers versterkt worden.
We daalden de eindeloze, slijkerige helling af, die we met zoveel moeite tijdens een nacht in oktober beklommen hadden. Wat was er geworden van al de arme kameraden, die op die avond moeizaam en ellendig, zwijgend en vastbesloten de bergkam hadden bedwongen ? Van ons legioen, dat reeds tijdens de eerste winter bij de Donetz fel was geteisterd en dan in juni 1942 weer op volle sterkte was gebracht, bleven nog al met al honderdzeventachtig man over, die nu verzamelden bij de kleine houten brug over de Psjisj.
Lang keken we nog omhoog naar de bergkam, waar we zoveel hadden verdragen. Helemaal bovenaan hing nog wat gulden loof van enkele bomen, die de winter standvastig trotseerden. Net als die bomen tekende zich de banier van onze trots, niettegenstaande alle ellende, grimmig tegen de vijandige hemel af.

Op een decemberavond van het jaar 1942 was onze verlofgangerstrein over de reusachtige, definitieve dubbelspoorwegbrug gereden, die Duitse pioniers nog bezig waren te bouwen over de Kubanstroom; toen begon het front ten noorden en ten noordoosten van Stalingrad reeds gevaarlijk te kraken. De Duitsers waren zo zeker van hun zaak, dat ze voortdurend geweldige gevaarten van ijzer en staal aansleepten ter vervanging van de houten bruggen, die tijdens de overwinningsroes van vorige oogst inderhaast over stromen en rivieren waren geworpen. Met dezelfde zegezekerheid hadden ze in Maikop en Krasnodar reusachtige voorraden van met pels en vilt gevoerde laarzen en kledingstukken, skis, sjokola en sigaretten opgeslagen; nauwelijks een maand later moesten ze hopen springstof aanslepen om diezelfde voorraden de lucht in te jagen. Ze luisterden alleen maar naar hun eigen radio, maar wij, die wat minder bescheiden waren, hadden al lang gehoord hoe de Russen uit het oosten kwamen aanzetten en zinnens waren, bij Rostow onze verbindingen naar de Kaukasus af te snijden. We wisten dat ze in de buurt waren, al lag heel de streek er dan rustig bij; slechts af en toe zag je langsheen de spoorbaan een paar wachtposten, die bij de witgroen dichtgevroren meertjes op en af liepen. Voorts was er niets te horen, niets te merken; enkel een paar raven vlogen krassend langs het lage zwerk op en af.

Op een mooie morgen bereikten we de bruggen van Rostow, waar sterke ijsbrekers in de weer waren om de pijlers te beschermen tegen de druk der schotsen. Sinds Oekraïne deel uitmaakte van Europa, was hier achter het front een enorme werkplaats ontstaan. Overal waar wij nog amper een jaar geleden langsheen verroeste spoorstaven en door vuur geblakerde gebouwen waren getrokken, verrezen nu moderne stationsgebouwen met vijftien of twintig wisselsporen. Met grote ogen zagen we doorheen de spleten der zware schuifdeuren van onze spoorwagens dat gewijzigd landschapsbeeld voor ons opdoemen. Honderden borden droegen de namen van de belangrijkste Duitse firma's; boven fabrieken en loodsen rezen trots deze zegetekens van een moderne industriële oorlog. Als soldaten hadden wij een grondig verwoest terrein veroverd, en voor hun terugtocht hadden de Sowjets alle fabrieken ofwel afgetransporteerd ofwel met de grond gelijk gemaakt; maar in de loop van nauwelijks veertien maanden had de Duitse nijverheid het klaargespeeld, alles nieuw op te bouwen en te veranderen. Bij de Dnjepr bood zich hetzelfde beeld als in het Donetzbekken. Op enkele maanden tijd was een brug met twee verdiepingen — een voor de spoorbaan en een voor wagenverkeer — over de meer

dan een kilometer brede stroom gebouwd. Zo ver men zien kon, straalden alle lichten in de stad; overal zag men in de nacht het vurig schijnsel van reusachtige fabrieken. Donker en geweldig vlood de stroom verder naar de zee, terwijl talloze lichtweerspiegelingen als dwaallichten over het water dansten.
In de greep van sneeuw en ijs breidde Oekraïëne haar eindeloze verten uit, waar slechts de geelrode stengels der struiken en de nette groene of blauwe luiken van de isba's tegen het stralende wit van de winter afstaken. Maar overal waren nieuwe stations verrezen, nieuwe voorraadloodsen en fabrieken. Met honderden tegelijk werden splinternieuwe landbouwmachines uit treinen geladen; ze waren fris rood en groen geverfd en zagen eruit als speelgoed uit Nürnberg. In de loop van een jaar had Duitsland in Rusland de rijkste kolonie ter wereld gevestigd. Dat was een ongeëvenaarde prestatie, maar tevens een enorme illusie, want het Rijk verbruikte voor die Europese vredestaak al te vroeg heel wat krachten die het beter had kunnen inspannen voor de oorlog.

Immers, ook in 1943 ging de oorlog nog voort, en meer dan ooit eiste hij sterke harten. Wij waren in 1941 opgetrokken voor de kruistocht in het Oosten, omdat de stem van ons geweten het ons gebood. In 1943 waren de drijfveren niet gewijzigd en dus moest ons offer hetzelfde blijven. Hoe zwaar ook tegenslagen en lijden, het leed van scheiding en het onbegrip, waarop we al te vaak stuitten, mochten wegen, we moesten verder standvastig blijven in het geloof aan onze taak. Het leven heeft slechts dan werkelijk waarde, als men het weet te leven met overgave.
Al onze kameraden waren vastbesloten, de strijd tot het einde toe te strijden. In januari 1943 kwam ons legioen voor de tweede maal bijeen in het Sportpaleis te Brussel, om van daar naar het front te vertrekken. Tienduizenden Belgen juichten onze soldaten toe; dan rolden de wagens naar de verre oostelijke gebieden. Maar het stond geschreven, dat we niet dadelijk het front zouden bereiken.
De harde ervaringen van 1941 en 1942 hadden de jeugd van ons land niet afgeschrikt: integendeel, ze had zich in massa tot ons legioen gemeld. Zowat tweeduizend Belgische vrijwilligers werden op dit ogenblik opgeleid. We moesten eerst wel aan hen wennen; de meesten waren mijnwerkers. Enkelen waren gekomen, omdat ze het werk in de mijn zat waren. Maar velen kwamen uit idealisme, omdat ze droomden van gerechtigheid en zuiverheid. Ook hadden zich talrijke officieren en soldaten van het vroegere Belgische leger vanuit de krijgsgevangenenkampen in het Rijk gemeld. En-

kele hondertallen kwamen bij ons aanzetten in hun oude, roemrijke uniformen, waarin ze in mei 1940 hadden beproefd, de Duitse doorstoot naar het Westen op te houden. Zo verbroederden beide legers, datgene dat in 1940 heldhaftig ons land had verdedigd met datgene, dat het verleden wou vergeten en het belangrijkste wilde redden : Europa, en met Europa het vaderland.
De tegenwoordigheid van de strijders van 1940 in ons midden gaf ons de zekerheid dat de vaderlandsliefde, die ons legioen van het begin af geleid had, steeds even rein en onwrikbaar zou blijven. Ze vochten in Rusland zoals ze gestreden hadden aan de Leie, gedragen door een bewonderenswaardig geloof. Een hunner nam overal zijn veldmuts van het Belgisch leger met zich mee; bij elke aanval ruilde hij zijn stalen helm voor die relikwie uit de veldtocht van 1940, en met die muts op het hoofd sneuvelde hij.

Drie vierde van onze legionairs waren arbeiders, maar er waren ook edellieden en vertegenwoordigers van de bloem der Belgische burgerij, dragers van gouden medaljes uit kolleges der Jezuïeten en zonen van beroemde diplomaten, juristen, beambten en nijveraars. Eenzelfde wil bezielde allen : roemrijk ons volk vertegenwoordigen temidden der twintig volkeren, die samengestroomd waren voor de gemeenschappelijke strijd, onze plicht te vervullen door te strijden voor Europa, een eervolle plaats te veroveren voor ons vaderland in de Europese gemeenschap, die uit de oorlog moest ontstaan, en tenslotte een strijdbare troep te scheppen die borg staan zou voor het scheppen van sociale gerechtigheid, wanneer we na het einde der vijandelijkheden voorgoed in ons land terugkeren zouden. Voor deze idealen zetten we ons leven in. Dat was geen rederijkersgebaar zonder meer : van de zesduizend Belgische vrijwilligers, die tussen de herfst van 1941 en het voorjaar van 1945 deel uitmaakten van het legioen "Wallonie", zijn er tweeduizendvijfhonderd gevallen. Meer dan tachtig procent van onze soldaten werden een of meermaals gekwetst, en van de achthonderd eerste vrijwilligers uit 1941 waren er slechts drie, die aan alle gevechten deelnamen en het einde van de oorlog beleefden : een eenvoudig soldaat, een onderofficier, die na driemaal verwond te zijn tenslotte tot kapitein werd bevorderd, en ikzelf.
Begin november 1943 werd ons legioen, dat inmiddels als brigade "Wallonie" in de Waffen-SS was opgenomen, met tweeduizend strijdvaardige mannen en driehonderdvierenvijftig voertuigen in zes lange treinstellen geladen. Ons transport suisde voorbij de stromen, treurwilgen, geelachtige populieren en ontbladerde bossen

van Silezië. Het Silezische industriegebied was in 1943 nog onaangeroerd; koolmijnen en fabrieken voor synthetische benzine liepen op volle toeren, en in de valleiën lagen de dorpen vreedzaam en ongeschonden.
Nochtans was het waarschuwende grommen van het naderend onweer reeds in het zuiden van Europa te horen. In oogst waren de Anglo-Amerikaanse troepen de Middellandse Zee over gestoken; ze hadden daarbij zeker voordeel getrokken uit de oorlogsmoeheid en tenslotte uit het verraad van de Italianen, maar evenzeer uit hun overmacht aan scheeps- en vliegtuigmateriaal. Sicilië werd in storm genomen en zelfs hadden de invallers voet gevat op het vasteland : Kalabrië en Napels waren in hun handen. Het was te laat om de geallieerden tegen te houden of terug te werpen : noch bij de straat van Messina, noch bij Syrakuse, noch onder de palmen van Tunis bleek dat nog mogelijk. Een massale landing, onder bescherming van duizenden en duizenden vliegtuigen, was een snel en volledig sukses geworden. De feiten waren onloochenbaar : zou het recept, dat in de zuidelijke zeeën zo deugdelijk gebleken was, bij de kust van de Atlantische Oceaan minder probaat blijken ?

Intussen vond een andere krachtproef plaats aan het front in Oekraïne — daar, waar onze driehonderd goederenwagens op dit ogenblik heenrolden. Tot in de zomer van het jaar 1943 hadden we allemaal vast geloofd aan de mogelijkheid, dat de Duitsers zich aan het Oostfront zouden hervatten. Zeer zeker, Stalingrad betekende een harde slag; maar net zoals in het voorjaar van 1942 zou er wel een tegenoffensief volgen.
Nu was dat tegenoffensief daar. Duitsland had al zijn beschikbare krachten in de richting van Woronesj bij de Don geworpen. Na tragische gevechten, tijdens dewelke meerdere duizenden tanks werden vernietigd, was de aanval mislukt. De Sowjets hadden van de gunstige toestand gebruik gemaakt om de Duitse troepen tot bij Sjarkow terug te werpen en hadden tenslotte de stad veroverd.
Hoewel minder opvallend, was de val van Sjarkow veel erger dan die van Stalingrad. Dat was geen toeval meer : het werd een sisteem. Men had de Russische stoomwals niet kunnen achteruitdrijven, zelfs niet ophouden. Vanuit Sjarkow waren de rode strijdkrachten zelfs reeds doorgedrongen tot bij de Dnjepr; ze hadden die overschreden en waren doorgestoten tot voorbij Kiew en Dnjepropetrowsk.
Hoe het ook zij, wij vrijwilligers hadden in elk geval onze kaart getrokken. We waren vastbesloten, te strijden tot het laatste ogen-

blik, en we hoopten dat elke slag, die we sloegen, toch ooit eens nut opleveren zou. Zolang in een oorlog niet alles verloren is, is er niets verloren. Duitsland beschikte nog over een zeer uitgebreid verdedigingsterrein, van Minsk tot Bordeaux, van Athene tot Narvik, en over geweldige bronnen aan energie en materiaal. Zijn vindingrijke en geschoolde geesten konden nog zorgen voor verrassingen voor een al te zelfzekere tegenstander. Transporten met beproefde strijders rolden aan ons voorbij. "Volgende maand hebben we Kiew terug" riepen ons die elitesoldaten toe.

Onze treinen rolden doorheen het zuiden van Polen, waarover zich een droge, matblauwe en teerrode hemel spreidde. Het was zondag: donkergeklede vrouwen met groene kappen verlieten hun kleine hutten uit leem en stro en begaven zich langs smalle veldwegels naar hun bontgeschilderde, uit hout gebouwde kerkjes. Wij roken de geur der bevroren aarde. In Lemberg maakten we even halt en ontvingen daar prachtige winteruitrusting: gevoerde uniformen, viltlaarzen, witte jassen en pelskappen. We voelden ons dik en ongemakkelijk in al dat moois en dachten aan de vreselijke winter van 1941 bij de Donetz en aan onze versleten uniformrokken, waar de wind doorheen floot. Nu had het opperbevel blijkbaar alle voorzorgen genomen. Het was bijna te mooi. Bedachtzamen onder ons vroegen zich af, waar we al die rommel verstouwen moesten op de dag, dat we in stelling zouden gaan. Maar al bij al waren de soldaten toch begeesterd en ze haalden kinderlijke grappen uit met al die dikgevoerde ballast: weldra waren al onze goederenwagens gevuld met hele hopen kerstmannetjes.

We trokken verder, doorheen Galicië dat door herfstregens was overspoeld. Dan boog ons konvooi af naar het zuiden. In westelijke richting glansden blauwe bergen. Een slijkerige stroom met door riet overwoekerde oevers gleed onder ons door: we waren de Dnjestr overgestoken en rolden op Bessarabië toe.
Van toen af aan waren de verkeerswegen zo opgestopt, dat men vijftien tot twintig dagen nodig had om van Lemberg uit rechtstreeks naar het front te reizen. Hopen verlofgangers, die niet erg begeesterd leken om terug de moerlemeie te gaan vervoegen, schoven van het ene ekskuus naar het andere. Met de regelmaat van een klok reden elegante slaap- en spijswagens nog in de richting van Odessa. Van op de stoepen der stations, waar we soms veertig of vijftig uur wachtend doorbrachten, zagen we dan plots die lange luxe beesten met hun goudglanzende tafellampjes voorbijschuiven. Maar het gewone verkeer raakte steeds meer in wanorde. De etappehengsten kwamen overal zonder moeite doorheen, maar het leger vorderde slechts druppelgewijs. Op een enkel spoor sluisde men onze treinen doorheen Roemenië.

Het zag ernaar uit, dat we op de Krim toerolden. Het Krimschiereiland was korte tijd geleden door de Sowjetaanval afgesneden van het vasteland, maar de Duitse versterkingen trokken over de zee naar Odessa. Op een morgen zagen we zonder veel verwondering de rode wallen van de oude vesting Tiraspol, op de rechteroever van de Dnjestr. Aan de overkant van de stroom lagen de gebruikelijke isba's, de bronnen met hun hoge zwarte putstaken en de miljoenen grijze uitgebloeide zonnebloemstengels, waarin de naderende winter huishield. Nog diezelfde avond moesten we in Odessa aankomen.
De trein stopte echter in een duister stationnetje en boog dan merkzaam naar het oosten af. Onze reis naar de Krim konden we wel vergeten; twee dagen lang rolden we zonder ophouden in noordoostelijke richting. De wijde, met sneeuw bedekte Oekraïense stations schoven voorbij. Lachende mollige meisjes met geweldige borsten, die er door hun gewatteerde kleding nog omvangrijker uitzagen, arbeidden kakelend op de stoepen als sjouwers, terwijl ze voortdurend zonnebloempitten kauwden.
We kwamen steeds maar dichter bij de Dnjepr, ver ten noorden van Dnjepropetrowsk; in de verte hoorden we al artillerievuur. De laatste avond van onze reis stegen hele trossen lichtkogels aan onze rechterkant omhoog. Kort daarop ontbloeide eenzelfde vuurwerk op onze linkerflank. Enkele uren lang reed onze trein steeds dieper die flessenhals in. Vliegtuigen bestookten de spoorbaan met machinegeweervuur. Dat was Korsoen. Midden in de nacht stapten we uit onze wagens.
We moesten in stelling zowat dertig kilometer ten oosten van Korsoem. Om die afstand, die normaal twee uur vergde, af te leggen, hadden onze driehonderdvierenvijftig voertuigen drie dagen nodig. Het verschrikkelijke Russische slijk, taai als gummi, bedekte alle wegen. In dorpen en vlekken lag de sneeuw veertig tot vijftig centimeter diep. De nieuwelingen onder onze chauffeurs deden hun eerste ervaringen op met het kleverige moeras. Doorheen bossen van kerselaren moesten we nieuwe banen hakken. Dan bereikten we zompig terrein langsheen een dennenwoud en daar leidde de weg over duizenden dichtaaneengevoegde stammetjes, die onder ons wiegden en deinden als oude havensteigers. Daarna voerde onze weg doorheen het dennenwoud zelf en ook daar rolden we over diezelfde stammetjes verder; nu lagen ze er niet voor

het slijk maar wel voor het zand, waar onze wagens tot bij de assen in verzonken.
De Russen waren goed op de hoogte van onze moeilijkheden met de wegen. Het woud stak vol partizanen, die tijdens de nacht rondslopen en handig mijnen legden. Daags daarna vlogen dan twee of drie wagens in de lucht, maar dat was de dagelijkse tol die we betaalden. Telkens op vijfhonderd meter afstand waren grote houten bunkers gebouwd, die er uitzagen als Afrikaanse fortjes; achter dikke boomstammen hokte daar de wegbewaking, die voor een veilige doortocht zorgen moest.

Ten oosten van dit dennenwoud strekte zich de Dnjeprvlakte uit. Daar lag een uitgestrekt dorp: Belloserje, waar de staf der bekende SS-divisie "Wiking" was ondergebracht. Wij zouden tot in de zomer van 1944 bij die divisie ingedeeld blijven. Ze was uitstekend bewapend, volledig gemotorizeerd en telde duizenden sterke kerels, hoekig als kleerkasten en sterk als houthakkers. De divisie had tot opdracht de Dnjeprstelling te handhaven, al hadden de divisies van Stalin de stroom dan reeds in het noordoosten en het zuiden overschreden.
Op het ogenblik dat de Duitse troepen op het terugtocht langzaam naar de linkeroever van de Dnjepr trokken en daar aanschoven om langs de weinige nog begaanbare bruggen over de stroom te trekken, waren Russische valschermspringers afgesprongen op de rechteroever in de buurt van Belloserje. Ze waren gedeeltelijk in de pan gehakt en snel verdreven, maar de overlevenden hadden zich teruggetrokken in het dichte woudgebied van Tsjerkassy en daar de talloze partizanen vervoegd.

De ons toegewezen sektor lag ten zuiden van die der divisie "Wiking" en grensde aan de westelijke zoom van het woud. In die bosenklave op de rechteroever van de stroom hadden zich sinds meerdere weken Russische valschermspringers en Oekraïense partizanen verschanst; ze waren erin geslaagd, voeling te nemen met de Sowjethoofdmacht, die de Dnjepr verder stroomafwaarts overschreden had.
Ten westen van het dennebos vloeide de vijftien tot twintig meter brede Olsjankarivier. Op haar weg van uit het zuiden kwam ze langs het dorp Starosselje, boog dan even naar het noordwesten af en vloeide langsheen het woud naar het oosten. Ze kwam voorbij een dorp met de zoete naam Bajbusy, dat op haar linkeroever op een heuvel lag. Op haar andere oever, vlak bij de woudrand, lag de kleine vlek Sakrewka, die in handen van de vijand was.

Daarna kronkelde de Olsjanka tussen klippen heen, om na vijf of zes kilometer een vierde dorp, Mosjny, te bereiken. Daar nam ze dan voorgoed afscheid van het woud. Haar bedding was breder geworden en een lange houten brug liep over haar heen; in alle isba's van het dorp lag een hoop visserijgerief, soms van erg vreemd model. Bij de horizon tekende zich een mooie kerk met oosterse koepel af.
Voorbij Mosjny vloeide de Olsjanka nog enkele kilometers verder oostwaarts. Aan de rand van een met riet bewassen steppe lag daar onder een bewolkte november hemel een laatste dorp met de houterige naam Losowok. Dan schoof de rivier aan hoge witte duinen voorbij, om zich tussen zanderige eilandjes en donkere pijnstammen heen in de modderige Dnjepr te storten.
Zo zag ons oorlogslandschap met zijn dorpen eruit.

Vooreerst moesten we het middendeel van die sektor bezetten, en weliswaar de dorpen Mosjny en Bajbusy. Het gros van onze brigade trok verder naar Mosjny met zijn vissers en zijn zwarte brug, maar ik als bevelhebber van de derde kompanie kreeg opdracht, Bajbusy te verdedigen. Mijn kompanie bestond grotendeels uit knapen van zestien en zeventien jaar, de bloem van onze Rexistische jeugdbeweging, rein als kristal en vol offerbereid idealisme.
We bereikten Bajbusy en zagen twee lange rijen isba's, die zich over de heuvel uitstrekten; voorbij de hutten helde het terrein zachtjes een kilometer ver tot bij de rivier. Het geheimzinnige woud lag ondoorgrondelijk zwijgend voor ons. Bij de woudrand hadden de Russen zich verschanst, maar naar buiten uit duidde niets op hun aanwezigheid. We stelden onze granaatwerpers, onze artillerie en ons antitankgeschut op en de infanterie betrok haar loopgraven. Dorp en bos waren rustig. Niemand kroop tussen de grijze zonnebloemstengels. Ik vestigde mijn kommandopost in de eerste isba in zuidoostelijke richting.
Rond acht uur 's avonds verscheurde een salvo de duisternis en vijf minuten daarna ging mijn kommandopost op de heuveltop, door brandpatronen getroffen, in vlammen op en veranderde in een gouden fakkel, waaruit talloze vonken opstoven. De hele heuvel was erdoor verlicht. Na het salvo was geen geluid meer te horen. Gebukt slopen een paar bruine ruggen terug naar het oeverriet. Vanuit de doornstruiken keken glanzende ogen naar de brand.
De slag tussen het woud en ons was begonnen.
Op 21 november 1943 hadden we post gevat in onze nieuwe sektor aan het Oekraïense front. Een paar dagen later begaf ik me bij

het morgenkrieken op de door door de Sowjets bezette oever, om mijn rekruten wegwijs te maken en het terrein te verkennen. De houten brug, die van Bajbusy naar Sakrewka leidde, was onbeschadigd; de Russen hadden ze makkelijk in de lucht kunnen jagen, maar elk van beide partijen spaarde die brug op tot een gelegenheid komen zou om de tegenstander een flinke loer te draaien. We zwenkten naar het zuiden af; met tienen glipten we doorheen een zonnebloemenveld en kwamen bij de oever der Olsjanka. Het water was ijskoud en reikte ons tot aan de buik. Op de overkant stelden we een machinegeweer op om onze terugtocht te dekken; dan kropen we een hele poos doorheen moerasland, tot we de woudrand bereikten. De hoge pijnbomen rezen somber en zwijgend rondom ons, het lichte zand vertoonde geen enkele voetafdruk. Op een open plek in het bos stuitten we op een kudde met twee herders, maar dat was alles wat er van leven in het woud te vinden was.
Teneinde de bolsjewisten hun vriendelijkheid van voorheen te vergelden, staken we bij onze terugkeer de brand in drie stromijten die zowat aan de grens van de vijandelijke sektor lagen. Daarin zou geen Rus zich nog verbergen, maar voorts kwamen we met lege handen weer; het woud bleef zijn geheim behoeden.

Toen onze loopgraven en artilleriestellingen ten zuidoosten en ten oosten van Bajbusy klaar waren, gaf de bevelvoerende generaal van ons legerkorps, net zoals dat past, order om alles te ontruimen en verder voorwaarts te verleggen, vlak bij de Olsjanka. Zo kwam de troep nu in open veld te liggen, en de winter stond voor de deur. We losten mekaar af om te rusten in een paar isba's voorbij Bajbusy, armzalige hutten die op de blote grond waren opgetrokken en waar het vocht van de lemen wanden liep; maar ze hadden een dak en twee kleine raampjes, en verderop was slechts een kale vlakte, slijk en het natte zand van de oever.
We spreidden onze steunpunten zowat zeven kilometer uiteen en nestelden ons bij de klippen of in de buurt der kleine brug van Sakrewka. Op tweehonderd meter van de Olsjanka lag een berkenbosje op een kleine heuvel: dat maakten we tot de hoeksteen van onze verdedigingslijn. Tijdens de nacht voerden we er onze kanonnen naartoe. Een net van loopgraven, omzoomd met prikkeldraad, liep langs de vijandelijke stellingen heen.
Veertien dagen later moest onze brigade alweer stelling wisselen, ditmaal ver naar het zuiden in de richting van Starosselje. Onze nieuwe sektor strekte zich uit langs een steile helling, voorbij

het dorp Irdyn dat in Russische handen was. Tussen dit dorp en onze bunkers lag een wijde, slijkerige vlakte, waar scheve hazelnootstruiken, een wirwar van wilde bessenranken en riet groeiden. Het had gesneeuwd. Konijntjes renden rond met wipperende staartjes en groeven overal blauwe en groene holen in de krakende steppegrond; over het purperen bos spreidden zich zachtjes rose avonden.
Maar onze soldaten hadden het lastig. Ze moesten patroeljes lopen in het moerassige terrein, voortdurend brak het ijs onder hen en velen hadden reeds bevroren voeten. Toch drukten die tegenslagen hun stemming niet: voor elke patroelje van zes vrijwilligers stonden wel tachtig vechtjassen in de rij in de hoop, erbij te wezen.
Aan het andere einde van onze sektor hadden de makkers uit Mosjny zich bij de Olsjanka ingegraven. Langsheen de oever liep een pad. In het vijandelijke gebied, nog voor het blauw en purper schemerende woud, rees een bouwvallig klooster met geelachtige muurbogen. Onze soldaten groeven en spitten terwijl voorposten uitkeken naar beweging tussen de maïsstengels op de rechteroever van de rivier. Bij valavond kwamen de Russen een kijkje nemen, maar ook de onzen begaven zich, door de duisternis gedekt, op de andere oever. De met een mengsel van slijk en sneeuw bedekte velden staken propvol mijnen. In de nacht lagen we te luisteren: een flits van vuur, een donderend gekraak, hulpgeroep — zij die ontsnapt waren, kwamen aanzetten met de bloedende gekwetsten. Een kleine, zeventienjarige mijnwerker uit Charleroi verloor beide voeten en een hand. Nog een maand lang hield hij het uit op zijn smalle bed in het veldlazaret te Korsoem, maar dagelijks werd hij doorschijnender, al lachte hij ons dan toe bij elk bezoek. Hij was gelukkig met zijn Ijzeren Kruis, en nog toen hij stierf hield hij het rode lint tussen zijn vingers, zoals men een vogel koestert.

Het woud bleef steeds even ondoorvorsbaar, en toch slopen elke nacht Russen stilletjes als panters tussen onze kerels door. In de duisternis klonk een sissen, wat meer in de verte de schreeuw van een eekhoorn; we begrepen die tekens wel en wisten, dat de vijand in de buurt was. Af en toe openden onze wachtposten het vuur, maar 's morgens vonden we zomin sporen als bloedvlekken. Het baatte niet dat we het aantal patroeljes verhoogden. Samen met een onderofficier bracht ik op een nacht lange uren vlak bij het water door. We zagen of hoorden niets. Het was om je haren uit je hoofd te trekken, want elke morgen weer liepen

het morgenkrieken op de door door de Sowjets bezette oever, om mijn rekruten wegwijs te maken en het terrein te verkennen. De houten brug, die van Bajbusy naar Sakrewka leidde, was onbeschadigd; de Russen hadden ze makkelijk in de lucht kunnen jagen, maar elk van beide partijen spaarde die brug op tot een gelegenheid komen zou om de tegenstander een flinke loer te draaien. We zwenkten naar het zuiden af; met tienen glipten we doorheen een zonnebloemenveld en kwamen bij de oever der Olsjanka. Het water was ijskoud en reikte ons tot aan de buik. Op de overkant stelden we een machinegeweer op om onze terugtocht te dekken; dan kropen we een hele poos doorheen moerasland, tot we de woudrand bereikten. De hoge pijnbomen rezen somber en zwijgend rondom ons, het lichte zand vertoonde geen enkele voetafdruk. Op een open plek in het bos stuitten we op een kudde met twee herders, maar dat was alles wat er van leven in het woud te vinden was.
Teneinde de bolsjewisten hun vriendelijkheid van voorheen te vergelden, staken we bij onze terugkeer de brand in drie stromijten die zowat aan de grens van de vijandelijke sektor lagen. Daarin zou geen Rus zich nog verbergen, maar voorts kwamen we met lege handen weer; het woud bleef zijn geheim behoeden.

Toen onze loopgraven en artilleriestellingen ten zuidoosten en ten oosten van Bajbusy klaar waren, gaf de bevelvoerende generaal van ons legerkorps, net zoals dat past, order om alles te ontruimen en verder voorwaarts te verleggen, vlak bij de Olsjanka. Zo kwam de troep nu in open veld te liggen, en de winter stond voor de deur. We losten mekaar af om te rusten in een paar isba's voorbij Bajbusy, armzalige hutten die op de blote grond waren opgetrokken en waar het vocht van de lemen wanden liep; maar ze hadden een dak en twee kleine raampjes, en verderop was slechts een kale vlakte, slijk en het natte zand van de oever.
We spreidden onze steunpunten zowat zeven kilometer uiteen en nestelden ons bij de klippen of in de buurt der kleine brug van Sakrewka. Op tweehonderd meter van de Olsjanka lag een berkenbosje op een kleine heuvel: dat maakten we tot de hoeksteen van onze verdedigingslijn. Tijdens de nacht voerden we er onze kanonnen naartoe. Een net van loopgraven, omzoomd met prikkeldraad, liep langs de vijandelijke stellingen heen.
Veertien dagen later moest onze brigade alweer stelling wisselen, ditmaal ver naar het zuiden in de richting van Starosselje. Onze nieuwe sektor strekte zich uit langs een steile helling, voorbij

het dorp Irdyn dat in Russische handen was. Tussen dit dorp en onze bunkers lag een wijde, slijkerige vlakte, waar scheve hazelnootstruiken, een wirwar van wilde bessenranken en riet groeiden. Het had gesneeuwd. Konijntjes renden rond met wipperende staartjes en groeven overal blauwe en groene holen in de krakende steppegrond; over het purperen bos spreidden zich zachtjes rose avonden.
Maar onze soldaten hadden het lastig. Ze moesten patroeljes lopen in het moerassige terrein, voortdurend brak het ijs onder hen en velen hadden reeds bevroren voeten. Toch drukten die tegenslagen hun stemming niet: voor elke patroelje van zes vrijwilligers stonden wel tachtig vechtjassen in de rij in de hoop, erbij te wezen.
Aan het andere einde van onze sektor hadden de makkers uit Mosjny zich bij de Olsjanka ingegraven. Langsheen de oever liep een pad. In het vijandelijke gebied, nog voor het blauw en purper schemerende woud, rees een bouwvallig klooster met geelachtige muurbogen. Onze soldaten groeven en spitten terwijl voorposten uitkeken naar beweging tussen de maïsstengels op de rechteroever van de rivier. Bij valavond kwamen de Russen een kijkje nemen, maar ook de onzen begaven zich, door de duisternis gedekt, op de andere oever. De met een mengsel van slijk en sneeuw bedekte velden staken propvol mijnen. In de nacht lagen we te luisteren: een flits van vuur, een donderend gekraak, hulpgeroep — zij die ontsnapt waren, kwamen aanzetten met de bloedende gekwetsten. Een kleine, zeventienjarige mijnwerker uit Charleroi verloor beide voeten en een hand. Nog een maand lang hield hij het uit op zijn smalle bed in het veldlazaret te Korsoem, maar dagelijks werd hij doorschijnender, al lachte hij ons dan toe bij elk bezoek. Hij was gelukkig met zijn Ijzeren Kruis, en nog toen hij stierf hield hij het rode lint tussen zijn vingers, zoals men een vogel koestert.

Het woud bleef steeds even ondoorvorsbaar, en toch slopen elke nacht Russen stilletjes als panters tussen onze kerels door. In de duisternis klonk een sissen, wat meer in de verte de schreeuw van een eekhoorn; we begrepen die tekens wel en wisten, dat de vijand in de buurt was. Af en toe openden onze wachtposten het vuur, maar 's morgens vonden we zomin sporen als bloedvlekken. Het baatte niet dat we het aantal patroeljes verhoogden. Samen met een onderofficier bracht ik op een nacht lange uren vlak bij het water door. We zagen of hoorden niets. Het was om je haren uit je hoofd te trekken, want elke morgen weer liepen

vijf, tien vijftien kilometer achter het front vrachtwagens op pasgelegde mijnen en vlogen in de lucht.
Onze dorpen hadden flink hun deel aan die nachtelijke verwarring: ze bevoorraden de Sowjetpartizanen en voerden hun bevelen uit. Op hun varkenslederen sandalen slopen de Russen geluidloos door de nacht; ze waren niet te vatten. Na een maand hadden noch wij noch de divisie Wiking ook maar één enkele gevangene gemaakt. En toch moesten we tot elke prijs te weten komen, wat zich daar in dat violette woud voor ons afspeelde.
De boeren monkelden stilletjes. We hadden geruchten gehoord, als zouden in het woudmassief van Tsjerkassy zowat tienduizend man steken. Maar waar hielden ze zich op? Ze ontvingen materiaal, want door onze kijkers zagen we hoe ze bunkers bouwden en antitankgeschut opstelden. Maar dat speelde zich af op de dichtstbijzijnde honderd meter terrein. Wat gebeurde dieper in het bos, onder de talloze pijnbomen en eiken, die zich aaneen reiden tot bij de Dnjepr in het oosten en in het zuidoosten tot in de buurt van Tsjerkassy?
Onze dorpelingen waren vriendelijk, zoals alle boeren uit de Oekraïene. Ze scholden op het kommunisme, dat hen tot slavernij en armoede had gebracht en hun kerken had gesloten. Maar de Duitse burgerlijke ambtenaren hadden hen verkeerd aangepakt en sindsdien hadden talrijke families een zoon, broer of vader in een der talloze schuilhoeken van het omliggende woud.

Ik paste wel op, dat mijn dorp Bajbusy niet te veel onder de oorlog leed. De Waal is van nature vriendelijk; hij voelt zich snel overal thuis en wordt ook makkelijk aanvaard. Onze jongens trachtten zich nuttig te maken en brachten ook vaak kleine geschenkjes voor de boeregezinnen mee. Ik had ook de eredienst weer ingesteld. Een pracht van een pope was opgedoken uit de bossen, waar hij zich vele jaren lang schuilgehouden had, en las nu elke zondag van 's morgens vroeg tot 's middags de mis in zijn indrukwekkende gouden en purperen gewaden. Het hele dorp nam aan de plechtigheden deel; iedereen boog honderden malen, kuste honderden keren de grond en zong urenlang weemoedige en ontroerende koorzangen. In het licht van talloze kaarsen schitterden dozijnen ikonen in koperen of zilveren lijsten. De blondgebaarde pope doopte de pasgeborenen der voorbije week; een voor een moesten ze met hun mondje de ikoon beroeren, en dan droeg hij de krijtende kinderen doorheen de ganse kerk en toonde ze aan iedereen, opdat het hele dorp zich zou verheugen in de groei van zijn parochie. Tenslotte gaf hij dan de babies, die hees waren van het schreien,

terug aan hun bescheiden, maar stralend glimlachende moeders, met hun platte jukbeenderen en die, zoals alle vrouwen uit Bajbusy, gekleed gingen in een soort, lange, bruine, zelfgeweven monnikspij met een paar plooien bij het middel.
Al mocht het er tijdens de nacht nog zo gestoven hebben, toch nam ik regelmatig deel aan de ortodokse kerkdienst van zondagmorgen, tussen de oude boeren met hun verwilderde baarden, de mamkas met hun gerimpelde wangen en de vuile kinderschaar. Na de urenlange gebeden van de pope kwam onze aalmoezenier aan de beurt, maar de Oekraïeners dachten er niet aan, de kerk te verlaten. Ze waren uitgehongerd naar godsdienst en knielden met evenveel ontroering als wijzelf, wanneer de kommunie werd uitgedeeld.
Na de dienst hielp ik de oude pan van mijn isba, die in de vorige oorlog zijn rechterbeen verloren had, opstaan en keerde met hem samen terug naar mijn van ongedierte vergeven gevechtsstand, terwijl ik mijmerde over het eenvoudige en diepe geloof van deze boeren. En toch werden van uit de hutten van diezelfde boeren in de nacht tekens gegeven aan de partizanen... We stelden de gevoelens der dorpelingen op prijs, maar hielden hen toch tevens scherp in de gaten. Hun naïeve goedheid ging ons ingewikkeld westers begrip te boven. Ze hielden van hun landgenoten, die op ons schoten van bij de bosrand, maar ook voor ons hadden ze genegenheid, omdat we in hun dorp en met hen onder één dak woonden. Wanneer ik 's avonds mijn witte jas aantrok en naar Kozakkengewoonte de patroonhouders voor mijn machinepistool kruisgewijs over mijn borst gespte, wierp de ouwe mamka zich op de knieën voor de ikonen. Keerde ik bij het morgenkrieken terug van de strijd, dan lagen de oudjes al op de loer. Ik legde mijn van vorst dampende wapens af en het oude moedertje bekruisigde zich wenend en beroerde mijn kleren met de vingertoppen. Ik was dus niet dood. We hadden te doen met die mensen, die in hun goedheid en vriendelijkheid terzelfdertijd bidden moesten voor ons, die ze als kinderen in huis hadden opgenomen, en voor hun eigen kinderen, die aan de overkant zaten te vloeken op ons.

We kregen bevel, dieper in het woud door te dringen en hoe dan ook, de vijand op te sporen om gevangenen te maken. Tweemaal na mekaar stak mijn kompagnie 's nachts de Olsjanka over en bereikte bij het morgenkrieken de beboste hoogten voorbij Sakrewka. In alle richtingen strekten zich verder beboste heuvels uit: nergens was er een plaats, van waar uit de kompagnie de omtrek kon beheersen. Onze manschappen trokken nog een twee-

tal kilometer verder; ze vonden paden, wagen- en voetsporen, maar er viel geen enkel schot, de vijand ontweek hen en hield zich dood. Ze zagen slechts twee arme slokkers, die hun jassen wegwierpen om vlugger te kunnen lopen, en die jassen waren de enige buit, waarmee onze kompagnie weerkeerde.
Toen beproefde de eerste kompagnie het op haar beurt. Om vier uur 's morgens waadden vijftien vrijwilligers onder leiding van een dapper jong officier in alle stilte doorheen de ijskoude Olsjanka en verdween in de duisternis.
Ze bereikten het oude klooster; toen lagen de eerste Russische wachtposten reeds achter hen. Geen uil schreeuwde in de nacht. De eerste schemer van licht beroerde de boomkruinen; in de verte rees over de Dnjepr de grijze dag. De luitenant en zijn vijftien man trokken verder, steeds maar verder. Ze hoorden dieren brullen en ze zagen sporen. Ze kropen van kreupelbosje tot kreupelbosje en klauterden tenslotte een heuvel op. Daar stonden, een paar meter verder, twee Russische schildwachten: de langverwachte krijgsgevangenen waren binnen bereik.
Bliksemsnel werden de twee wachtposten gegrepen en gekneveld. Ze hadden geen kik kunnen laten. De onzen trokken zich dertig meter terug tot bij de terreinplooi in het westen, van waar uit ze de terugweg konden aanvatten. Er lagen daar een paar dichtgevroren poelen. Toen ze die overschreden, gaf een der gevangenen plots zijn bewaker een stomp; de soldaat gleed uit en de gevangene vluchtte. Het ongelukkige schot, dat hem velde, was een alarmsignaal. Enkele ogenblikken later kwam een ongelooflijke bende aanzetten.
Toen onze patroelje de twee Sowjets ving, was ze zonder het te weten vlak bij de toegang tot een groot partizanenkamp gekomen, dat achter de heuvel lag; nu kwamen honderden strijders in burgerkledij toegestroomd en sloten onze makkers in. En wat voor strijders: kerels, wier huid tijdens hun verblijf in het woud tot leer gelooid was, krijsende vrouwen met wild wapperende haren, hopen jongens van dertien of veertien jaar, in lompen gehuld, maar met machinepistolen met laders van tweeënzeventig schoten in de handen. Onze patroelje vormde onmiddellijk blok, maar ze werd door meer dan vierhonderd tegenstanders onder vuur genomen; als eerste viel de jonge luitenant met een kogel in het hoofd. De anderen moesten tot elke prijs beproeven, uit de val te geraken. Zich terugtrekken had geen zin, de terugweg was afgesneden en overal in het rond sloegen de kogels in de boomstammen. Het enige redmiddel was, dwars doorheen het Sowjetkamp te rennen, dan af te zwenken en zich uit de voeten trachten te maken. Als wilden joegen onze makkers tussen koeien, schapen, vuren en hutten door en verbreidden paniek bij een hoop oude wijven, die in het kamp waren achtergebleven.
Slechts twee van onze kameraden ontsnapten aan de slachting; ze dwaalden lange tijd doorheen het woud en werden tenslotte, halfdood van uitputting, tijdens de volgende nacht door onze voorposten opgeraapt.

Begin december 1943 hadden de sterkste divisies van het Rijk het grote tegenoffensief aangevat, dat de herovering van Kiew tot doel had. Eerst boekten ze sukses : ze braken bij Sjitomir doorheen het front en rolden het Russische bruggehoofd tachtig kilometer ver op. Maar dan bleven ze weer steken in het slijk en werden met grote verliezen teruggeworpen. De toestand was niet gestabilizeerd, maar gevoelig slechter geworden: we werden nu rechtstreeks vanuit het noorden en het noordoosten bedreigd, terwijl in het zuiden en zuidoosten, in de richting van Oeman en Kirowograd, de troepen van de Russische generaal Konjew verbitterd vochten en ver voorbij de Dnjepr oprukten. Bij de horizon zagen we laaiende branden, die de opmars van de vijand merkten.
De staf van ons legerkorps wou er nu in elk geval achter komen, wat de Sowjets in de middensektor in het schild voerden. Wat werd daar vlak tegenover ons in het vervloekte woud van Tsjerkassy uitgebroed ? We kregen order, een groots opgezette onderneming te beginnen. Op 23 december, vroeg in de morgen, moesten we er op los. Het plan was vrij stoutmoedig: driehonderd man moesten 's nachts ongemerkt over de drie kilometer brede moerasstrook tussen het woud van Tsjerkassy en het zuidoostelijke deel van Starosselje trekken, tussen de vijandelijke wachtposten doorsluipen en doorheen het woud in zijdelingse richting vier kilometer ver achter de Russische lijnen tot bij Irdyn opmarsjeren. Op een afgesproken tijdstip moesten ze dan de Russen in de rug vallen en hun stellingen vernietigen.

Ik kreeg het bevel over de onderneming toegewezen en liet op de avond van 22 december op mijn kleine, ruwe tafel in de isba mijn testament achter, alvorens in de strijd te trekken. Om middernacht moesten we in Starosselje zijn. Het sneeuwde. Onze vrachtwagens hadden vier uur nodig om doorheen de pijnbossen in het zuidwesten vijftien kilometer af te leggen over de met boomstammetjes versterkte weg. Van Starosselje uit ging het dan omlaag naar de moerassen. Van hier uit zou de aanval

beginnen op de stellingen, die wij in de rug moesten vallen.
De tweede en derde kompanie van de brigade "Wallonie", trokken er samen op los, begeleid door Duitse pioniers met mijnen- en vlammenwerpers, wier taak het was achter ons geen steen van Irdyn op de andere te laten. Onze infanterie moest in het bos ten oosten van Irdyn openwaaieren, het dorp nemen en het net zo lang houden tot het vernietigingswerk voltooid was. Na het vermoedelijke uitganspunt voor een te verwachten Sowjetaanval in de middensektor bij middel van mijnen en vuur volledig te hebben verwoest, moesten we zo goed en zo kwaad het ging doorheen het moeras naar onze uitgangstelling terugkeren.
Zwijgend volgden we een hobbelig pad, waar de sneeuw onder onze schreden tot steen verhardde. Af en toe viel iemand en zijn helm en machinegeweer rolden hem in een greppel achterna. Het was bijna vier uur toen we de slijkvlakte bereikten. De maan was achter nevels verdwenen. Drie kilometer ver strekten zich voor ons de geheimzinnige, duistere en gevaarlijke moerassen met hun valkuilen uit. Voor ons uit liep een gids: de vorige nacht was hij op zijn eentje de weg gaan verkennen en zo wist hij toch min of meer, welke de ergste kuilen waren die we mijden moesten. Ik volgde hem op de hielen en achter mij kwamen driehonderd zwijgende mannen als Indianen in een lange rij, onrustig luisterend naar het kleinste gerucht.
Mijn soldaten stikten haast in hun zware winterkledij; onder de dikke pelsmutsen uit stroomde het zweet tappelings langs hun gezichten. Vaak moesten we over een boomstam heen over een kleine beek. Onze benen trilden en meer dan eens gleed iemand in de duisternis uit en plonsde tot aan zijn buik in het water.
Plots begon ergens in zuidoostelijke richting een sirene te loeien. Alles was verloren; iedereen wierp zich plat op zijn buik in het slijk. Maar de sirene loeide verder en er gebeurde niets. We hebben dat nooit goed begrepen: de sirene loeide twintig minuten lang en er gebeurde niets. Misschien alarm op een andere plaats?
We trokken verder. In het donker rees voor ons de vaag omlijnde omtrek van dicht kreupelhout op. Daar was de oever, maar daar waren ook de vijandelijke voorposten. Slechts met de grootste omzichtigheid zetten we nu onze viltlaarzen op de grond, om onszelf toch maar niet te verraden. Ik dorst er niet aan te denken welk drama zich afspelen zou, zo plots Russisch spervuur losbrak over een uitgeputte troep, die geen andere terugtochtmogelijkheid had dan een wilde vlucht doorheen het zompige terrein.
Ik bereikte een kreupelbosje. Achter mij kwam iemand, dan nog

iemand. Zo trokken onze driehonderd smokkelaars licht als vleermuizen voorbij. Voor ons lag het woud. Gespannen zwijgend rustte de in sneeuwjassen geklede troep enkele minuten lang uit. We waren blijkbaar op de juiste plaats doorgezijpeld: ofwel lagen de Russische wachtposten nogal ver van hier, ofwel hadden ze zich te slapen gelegd in de zekerheid, dat toch geen sterke afdeling het zou wagen doorheen die drie kilometer vuiligheid te komen ploeteren. En toch waren wij nu, een paar honderd man sterk, achter de vijandelijke linies geraakt; we moesten er nu omzichtig vier kilometer langsheen lopen, tot we pal oost van het Russische steunpunt Irdyn waren.
Geruisloos, met tekens als bevelen, trokken we midden in de nacht langs een houthakkerspad doorheen het woud van Tsjerkassy, terwijl pioniers met mijndetectors vijftig meter voorop liepen. Wij volgden tussen de beide bermen van de weg, de vinger aan de trekker en bereid, bij elk teken van onraad het bos in te springen. Maar het was beter, in deze omstandigheden niet aan een overval te denken; moest de vijand vermoed hebben dat driehonderd man zo om vijf uur in de morgen achter zijn linies wandelden, en het net hebben dichtgetrokken, dan waren we zeker allen tot de laatste man omgekomen in het bos.

De dag brak aan en we naderden ons doel. Met het kompas in de hand schreed ik dwars over alle hindernissen heen op de woudrand bij Irdyn toe. De tweede kompanie, die vanuit het zuidoosten moest aanvallen, had algauw haar uitgangsstelling bereikt, maar de derde kompanie, die van oost naar west zou doorstoten, moest eerst omhoogklauteren langsheen het hele dorp, dat zoals alle Russische dorpen eindeloos uitgestrekt was. De sneeuw was dik en het woud bestond uit dichtgeplante jonge naaldbomen. Omdat ik niet wist waar de vijand zijn wachtposten had opgesteld, had ik mijn mannen breed laten uitwaaieren. Elk ogenblik kon het handgemeen losbarsten, maar dat wou ik zo lang mogelijk uitstellen; we moesten kost wat kost de oostpunt van Irdyn bereiken, zonder dat alarm geslagen werd.
Twintig minuten lang kropen we doorheen de sneeuw, zowat honderd meter van de rand van het dennebos verwijderd. Beneden ons zagen we de daken van Irdyn, een paar rookslierten en wat heggen. Plots bemerkten we twee Sowjetsoldaten; ze hadden blijkbaar iets gehoord en keken van onder hun dikke, bruine, gewatteerde tsjapkas wantrouwig onze kant uit. We drukten ons zo diep mogelijk in de sneeuw; van onder de rand van mijn helm loerde ik over het terrein. Er waren nog meer Russen opgedoken,

eerst twintig, dan dertig; ze stonden roerloos, met hun machinepistolen in de handen, en waren even muisstil als wijzelf.

We kropen voorzichtig verder. De Russen kwamen dichter bij onze helling en begrepen klaarblijkelijk niet, wat er in het bos gebeurde: het Duitse front lag toch net aan de andere kant? Maar hoe kwam het dan, dat achter hen droog hout knakte en dennetakken zwiepten? We legden nog een vijftigtal meter af met op onze flank een zeldzaam en wantrouwig eskorte, dat ons een verleidelijk doelwit bood: één salvo, en dertig vijanden waren er geweest. Maar we waren niet hier om op de schijf te schieten, maar wel om Irdyn in te nemen; het enige wat nu nog telde, was zo ver mogelijk oostwaarts te geraken eer het klokje sloeg.
Het sloeg oorverdovend, toen we zowat het midden van het dorp zagen op onze linkerflank. Twintig meter voor ons lagen in het bos twee Sowjetbunkers: razend vuur sloeg ons tegemoet. Brullend gingen we er op los. De Russen, behaarde reuzenkerels, verdedigden zich vertwijfeld. Mijn machinepistool was door een treffer in twee stukken gebroken; ik greep het zware MG van een gekwetste en sprong midden tussen de Sowjets. Achter mij maaiden mijn soldaten de vijand neer; wie aan onze furie ontkwam, vluchtte naar het dorp, maar wij zaten de Russen kort op de hielen. Naar het zuiden toe hoorde ik de tweede kompanie aan het werk; ze vocht verbitterd van bunker tot bunker, terwijl reeds dozijnen huizen in vlammen stonden als bewijs dat de pioniers hun werk hadden aangevat. We moesten volhouden tot de tweede kompanie ons zou vervoegen.
De Russen hadden nu al hun machinegeweren, granaatwerpers en geschut in onze richting gekeerd; het regende granaten, die overal grijze sterren in de witte sneeuw sloegen. Ik was aan de rechterhand gewond. Overal rondom me vielen mannen. Tot bij de huizen was het terrein volledig kaal. Een paar van mijn mannen konden de eerste isba's bereiken door hun machinegeweer tegen hun lichamen te drukken en zich zo als tonnen van de besneeuwde helling te laten rollen, maar overal was de grond bedekt met de tere helrode bloemen, door het bloed van de gekwetsten en doden in de witte sneeuw getekend.
Nadat we met lichtkogels sinjalen hadden gegeven, grepen onze tanks op de tegenoverliggende hoogte in. Ze rolden vooruit en ondersteunden ons door met hun geschutsvuur bressen in het dorp te slaan. Zo konden we de hoger gelegen kant van Irdyn bereiken en van daar uit de vijand vastnagelen met machinegeweervuur. Er volgde nog een kort, wild, beslissend handgemeen, eer de Sowjets helemaal uit de sektor verdreven en noordoostelijk het woud ingejaagd waren.
De tweede kompanie had zich schitterend door alles heengeslagen en kwam nu luid juichend bij ons aan. Irdyn was in onze hand; meer dan tachtig dode Sowjetsoldaten lagen overal om ons heen met bloedige handen en stijf uitgestrekte benen. Gekwetsten sleepten zich doorheen de sneeuw en we waren er in geslaagd, één enkele gevangene te maken. Hun gewoonte getrouw, zetten de Duitse pioniers hun vernielingswerk sistematisch maar langzaam voort. Gelukkig waren er geen burgers meer in het dorp. Al de versterkte isba's werden bij middel van mijnen opgeblazen en vielen als verbrijzelde kaartenhuisjes weer op de grond. Schuren en stallen vormden wijdse roodgouden brandfakkels in de kristalklare mogen. Nog een uur, en heel de versterkte stelling van de Russen zou vernietigd zijn.

Het werd ons echter gauw duidelijk, dat dit een der langste uren van ons leven ging worden. Het strijdrumoer had blijkbaar heel het woud tot leven gewekt; van alle kanten kwamen Russische versterkingen aanzetten. De in het woud teruggedreven vijand lag nu boven het dorp; Russische scherpschutters waren in bomen geklauterd en bestookten ons van daar. Vlak bij de bosrand hadden we een grondstelling opgericht, maar we lagen onder moordend vuur.
De Duitse pioniers haastten zich, maar ze moesten hun werk voleinden. Van alle kanten drong de vijand op ons in. Wat moesten we doen, zo we gedwongen werden te wijken? In het kleverige slijk der moerassen zonder dekking een afstand van drie kilometer afleggen? Ik gaf bevel, dat drie vierde van ons strijdmacht zich zou beginnen af te zetten, terwijl we intussen de ene tegenaanval na de andere uitvoerden. Na een uur was het grootste deel van onze troep buiten het bereik der Russische machinegeweren. Wanneer we omkeken, zagen we onze makkers als vliegen over de kleverige stroop van het moerasgebied trappelden; maar in elk geval waren zij alvast gered.
De pioniers hadden nu ook hun reuzentaak tot een goed einde gebracht en trokken zich eveneens terug. Nu moesten wijzelf ons enkel nog van de vijand losmaken; dat was geen kleinigheid.

We hadden drie uur nodig om doorheen de drie kilometer slijk te waden. Met een paar machinegeweerschutters had ik bij de dorpsuitgang op een helling post gevat en daar vuurden we wat we konden, om ons de vijand van de hals te houden. Het grootste

deel van de achterhoede was met gekwetsten en al reeds tot bij de moerassen gesukkeld. Enkelen wisten zich verloren; een jong metaalbewerker uit Parijs — we hadden in onze brigade ongeveer honderd Franse vrijwilligers — wiens arm door een granaatscherf was afgerukt en die op de hoop toe nog een buikschot had gekregen, vroeg dat men hem helpen zou om tegen een stromijt geleund rechtop te blijven staan. "Je veux finir debout, en regardant les copains se battre."
Maar de meeste gekwetsten konden niet meer vooruit. Een van mijn jonge knapen had een schot door beide longen; hij lag op de sneeuw met ontbloot bovenlichaam, twee klein rode gaatjes gaapten in zijn gele huid. Zijn gezicht kreeg al een vaal groene kleur. We moesten tot elke prijs die arme jongen trachten te redden. De sterksten onder ons droegen hem op hun rug, maar het slijk was glibberig en we moesten doorheen diepe wadden; vaak verdwenen de gekwetsten helemaal in het ijskoude water, waar we ze met veel moeite weer uitsleurden. Voortdurend schietend zetten we ons in twee kleine groepjes om beurten af, om de terugtocht te dekken.
Een van mijn laatste gezellen liep een verschrikkelijke buikwonde op. Elk van ons droeg hem een eindje, zo goed en zo kwaad het ging. Onze ruggen waren helemaal nat van het bloed. Zo sleepten we hem mee tot we in veiligheid waren. Twee dagen later stierf hij, met veel pijn, maar als een vrij man.
Rond de middag bereikten we eindelijk, voorbij de moerasvlakte, de heuvels van Starosselje. We hadden geen enkele gekwetste achtergelaten en zelfs onze Russische gevangene, die bij de staf zozeer welkom zijn zou, hadden we tot hier meegesleept. We bereikten langs steile paden de plek, waar de tanks post hadden gevat en waar onze gewonde kameraden al op berries van takken lagen uitgestrekt. Irdyn was vernield. We hadden een flink stuk werk geleverd, maar onze gezichten waren somber en hard. Toen we onze voertuigen weer beklommen, telden we de lege plaatsen en onze harten krompen ineen.

Met Kerstmis 1943 stond in elke onderstand een kerstboom, versierd met watte die van de brankardiers was losgepingeld. Alle kerstfeesten aan het front, die ik meegemaakt heb, waren treurig. De mannen begonnen met te drinken, te zingen en geschiedenissen te spinnen; dat ging een uur lang goed. Dan dacht iedereen aan de kerststemming thuis, aan de brandende boomstronk in de haard, aan de stralende kinderen en de vrouw en aan de innige liederen van ginds. De blikken begonnen in de verte te staren,

in de richting van dorpen en huizen, waar men eens zoveel geluk gekend had. Dan begaf zich de eerste naar buiten, om helemaal alleen te gaan huilen in de maneschijn. Op een kerstavond hadden we steeds meerdere zelfmoorden in de divisie : de harten konden de druk van zoveel maanden scheiding en leed niet meer verdragen.
Ik had me tot taak gesteld, al onze vrijwilligers in hun onderstanden te gaan opzoeken. In sneeuw en duisternis legde ik zowat tien kilometer af; in elk rokerig gat kroop ik binnen. Een paar groepjes — vooral heel jonge soldaten — hielden vol en waren in goede stemming, maar ik vond overal toch meer ernstige dan vrolijke gezichten.
Klokslag middernacht, net toen de overmoedigen het "Minuit, chrétiens" aanhieven, brak de hemel in vlammen uit. Dat waren zeker noch de engelen der blijde boodschap, noch de trompetten van Betlehem : het was een offensief. De Russen hadden gedacht dat onze luidjes rond deze tijd wel duchtig onder invloed van de drank zouden wezen : ze gaven al wat ze konden met hun artillerie en vatten de strijd aan. Maar voor ons was dat een opluchting. We sprongen recht en in de sneeuw, temidden het flitsen van uiteenspattende granaten, het sissen van lichtspoormunitie, de groene, rode en witte lichtkogels der patroeljes en het gedonder van het geschut brachten we onze kerstnacht verder door met de vijand te beletten, de Olsjanka te overschrijden.
Bij het morgenkrieken verslapte het vuur. Onze aalmoezenier kwam de kommunie uitdelen; in groepjes begaven de mannen zich van uit hun stellingen naar de ortodokse kapel, waar onze Waalse pater in veldgrijs uniform als een echte kristen met de oude pope met zijn purperen mijter verbroederde. Nu kwamen de verbitterde, moede harten tot rust. Ouders, vrouwen en kinderen hadden thuis hetzelfde sakrament ontvangen. De soldaten kwamen van hun kommuniegang terug met simpele, reine zielen, wit als de wijde steppe in het middaglicht van deze kerstdag.

Rondom de kleine isba, die mij als gevechtsstand diende, waren alle gebouwen door granaten getroffen en gedeeltelijk of gans vernield, maar mijn armzalige huisje met zijn drie kale kersenbomen en zijn bronput onder een dikke laag ijs ontsprong telkens de dans. Bevend keek de oude boerin dan naar de lange scherven, die in de lemen muren staken; ze sloeg een groot kruis en verdween gauw in het donker van de hut. Op Kerstdag waren haar beide buurvrouwen, die net hun borsjstsj zaten te eten, gedood door een granaat, die door het kleine raampje naar bin-

nen was gevlogen. Maar niet door elke venster komen granaten, en trouwens, aan het front loert de dood overal. Je moet enkel maar een ogenblik lang je zenuwen niet meer meester zijn en te aarzelen, en hij heeft je al te pakken. Wie bang is in de strijd, is een dode man en ook, de dood kun je belazeren, als je hem maar scherp in de ogen kijkt.

Zo brak Oudejaarsavond aan.
We hadden maar één wens: drie of vier dagen ouder zijn. Dan was het jaar werkelijk begonnen, dan waren de dagen weer gewone dagen, waarop je niet of zo weinig mogelijk nadenkt. Maar we moesten wel een nieuwe aanval verwachten: zeker zou de vijand klokslag middernacht de schietpartij van kerstavond herhalen. We kregen bevel, hem voor te wezen: tijdens de oudejaarsnacht moesten we zelf in de aanval gaan. Twee sekties van mijn kompanie rukten uit in de duistere, met sneeuw bedekte vlakte, overschreden de rivier en verdwenen tussen het struikgewas. De derde sektie was ook over de Olsjanka getrokken, zowat een kilometer rechts van ons: ze moest enkel de vijand uit zijn hol lokken, door zich op de loer te leggen achter de bessenstruiken, een paar honderd meter ten zuiden van Sakrewka, en van daar uit door ordeloos vuur de aandacht op zich te trekken. De beide andere sekties moesten daarvan dan gebruik maken om de bunkers, die tegenover onze stellingen van Bajbusy lagen, te bezetten. Onze jongens voerden hun stormaanval uit, overweldigden de vijand in een razend handgemeen en veroorzaakten een algehele verwarring. In de vroege morgen keerden we terug. Op mijn schouders droeg ik een jonge vrijwilliger, die als eerste een Sowjetbunker was binnengesprongen en door een salvo uit een machinepistool was getroffen. Zijn beide knieën waren verbrijzeld. Hij gaf geen kik, maar zijn jongenskrullen kleefden aan zijn voorhoofd van het zweet. Arm kereltje: hij beleefde zijn kalvarie op een ogenblik, dat miljoenen mensen over heel de wereld de nacht in feestroes beëindigden.
Eén januari 1944, vijf uur 's morgens: over het witte en roestbruine woud rees de zachte rode zon. Het blauwe duister week van de steppe en de wapens zwegen in de vallei. Overal in de wereld danste en dronk men nu nog en lagen vrouwen schril taterend in de armen van kerels met getekende gezichten. Terwijl de dag traag over de witte steppe omhoogsteeg, legde ik de jongen voorzichtig op de glinsterende sneeuw voor mijn isba. Zijn haar was aan zijn voorhoofd vastgevroren; zijn gebroken ogen staarden in een verte die hij niet meer peilen kon.

Het jaar 1944 begon slecht. Ten noord- en ten zuidoosten van onze sektor oefenden de Sowjets sterke druk uit en rukten onbetwistbaar op. Toch bleef onze leiding kalm: het leek wel of men aannam, dat we tot het einde der tijden post gingen blijven vatten bij de samenloop van de Olsjanka en de Dnjepr. Een paar kilometer achter onze linies waren zelfs toneelspeelsters uit Berlijn aangekomen. De moto-estafettes, die in het voorbijrazen die heldhaftige vrouwelijke afgezanten der muzen met slijk hadden bespat, weidden koortsachtig uit over hun in een oogwenk waargenomen charmes. En dit alles terwijl van dag tot dag de geweldige tang van de Russische opmars zich dichter achter ons sloot.
Nu, het dient gezegd dat we het niet al te zwaar opnamen. Voor een soldaat blijft de oorlog tot zijn sektor beperkt, en de rest is een zaak voor generaals en dagbladschrijvers.

De stormbrigade "Wallonie" kreeg bevel, in de nacht van 3 op 4 januari een aktie te ondernemen, waarbij onze tanks ons zouden steunen. Het doel was het beruchte dorp Sakrewka, waaraan we ons reeds tijdens oudejaarsnacht hadden gewaagd. Ditmaal moesten we de diepgelegen versterkingen in het woud voorbij het dorp oprollen en vooral gevangenen maken. Dat was ook zo iets: in 1941 en 1942 wisten we niet waar met de talloze krijgsgevangenen blijven; nu echter vochten de Sowjetsoldaten tot hun laatste ademtocht of glipten ons door de vingers als reptielen. Generaal Gille, de kommandeur der divisie Wiking, wou nu echter minstens vijf gevangenen hebben teneinde hun verklaringen aan mekaar te toetsen.
De eerste kompanie moest om drie uur in de morgen de Olsjanka overschrijden en zich gaan verbergen in het door de vijand bezette woud ten noordoosten van Sakrewka, om elke aanvoer van Russische versterkingen tijdens het gevecht te verhinderen. Mijn eigen kompanie moest om twee uur op rubberboten over het water, om de westelijke ingang van Sakrewka te bereiken, waar ze wachten moest op de aanval. De tweede kompanie kwam vanuit Starosselje over de weg door het bos en moest oprukken vanuit het zuiden. In alle stilte dienden de pioniers tijdens de nacht de weg te ontmijnen. Rond vijf uur in de morgen zouden dan de tanks de hoofdmacht begeleiden; ze zouden oprukken naar Sakrewka terwijl de infanterie tussen hen in aanviel.
Het was een harde opdracht, want er was veel kans dat onze tanks onderweg op vergeten mijnen zouden lopen en dat we er ons zonder hen zouden moeten doorheenslaan.

Mijn kompanie lag niet ver van de Olsjanka verwijderd, zowat driehonderd meter ten noorden van de vooruitgeschoven posten van de vijand. We droegen onze lange witte sneeuwjassen, die ons volkomen onzichtbaar maakten. In de schaduw van de duisternis waagde ik me tot bij het water en lag daar een uur lang te luisteren met mijn oor tegen de grond. Intussen hadden de pioniers onze rubberboten opgeblazen en die voorzichtig in het zwarte water geschoven. De stroming was zo sterk, dat we een kabel moesten spannen. Zo bereikten in groepjes honderd man de rechteroever. Vandaar moesten we ongeveer duizend meter afleggen tot in het woud. Van op mijn geïmprovizeerde gevechtsstand vlak voor Sakrewka luisterde ik met gespannen zenuwen naar het fluiten van de wind, die over de steppe huilde. Maar je kon geen ander geluid horen, zelfs niet het krassen van een uil, laat staan dan het klikken van een geweergrendel.
Mijn manschappen hadden nu de begroeide heuvels bereikt. Langzaam verstreek de tijd, tot we in de verte onze tanks hoorden brommen, die nu vanuit zuidelijke richting het woud binnendrongen. De pioniers waren reeds achter de Russische voorposten op zoek naar mijnen, die ze zorgvuldig uitgroeven. Heel het bos wemelde van zwijgende gestalten. Mijn hart kromp ineen wanneer ik dacht aan al de dappere knapen, die in die ijskoude nacht oprukten, wachtten of door de sneeuw kropen.
Het werd vijf uur en dreunend kwam het rollen van pantserkettingen nader. De Russen bij de zuidelijke woudrand kregen niet eens de tijd om goed wakker te worden. Onze soldaten sprongen van de tanks en slingerden handgranaten in de bunkers. De verrassing was volledig: alle Sowjetsoldaten werden gedood, gekwetst of gevangen genomen. De tanks trokken hun spoor van vernietiging verder.

Zogauw de lichtkogels van de tweede kompanie hun stralende sterren tegen de hemel aftekenden, gaf ik het sein tot de aanval. Een deel van mijn mannen was vanuit het noordoosten en het oosten dwars doorheen Sakrewka de Russen in de rug gevallen en had zich verenigd met onze tanks, die vanuit het zuiden oprukten. De anderen verdreven en vernietigden de bezetting der antitankkanonnen op de heuvels. Hier besliste het handgemeen, waarin de Walen nauwelijks zijn te evenaren. De Russische artillerie kommandant joeg zichzelf de lucht in bij middel van een handgranaat, toen zij inzag dat zijn stukken verloren waren.
Bij de rand van het woud werd op een dozijn plaatsen hard gevochten, in de isba's, in terreinplooien en rondom stromijten.

In de meest oostelijke hoek van het slagveld werd een van onze troepen telefonisten overvallen en op enkele ogenblikken tijd werden de vijf soldaten, die verstrikt zaten in hun draden en leidingen, neergeslagen en weggesleept. We hebben ze nooit meer weergezien. Een van onze tanks kreeg een treffer, maar we hadden niet veel moeite om het tuig weer rijklaar te maken. Hopen zwaar materieel vielen in onze handen: alles eigenlijk wat zich in Sakrewka bevond. We maakten ook meer dan dertig gevangenen. Ze waren in lompen gekleed zoals steeds, maar voorts krachtig als dieren; ze leefden trouwens ook zo en waren niet kieskeurig wat hun slaapstede betrof. Die kerels aten wat ze in de isba's of op het veld vonden: beschimmelde zonnebloemen, rotte maïskolven of uitgedroogd brood. Ze hadden het weerstandsvermogen van holbewoners, en daarbij ultramoderne machinepistolen met magazijnen van zeventig schoten; in een vuile zak, die aan een touwtje op hun rug bengelde, bewaarden ze alles wat ze nodig hadden om meerdere weken in hun schuilhoeken in het kreupelhout of in de diepte van het woud te kunnen doorbrengen. Het waren behaarde reuzen, Mongolen met geweldige oren, dichtgeplant zwart haar en vlakke jukbeenderen, Aziaten met kleine glanzende oogjes, die zich nauwelijks wasten, rondliepen in vodden en nooit moe werden; ze zagen eruit als monsters uit het steentijdperk, vergeleken met onze jonge soldaten met hun smalle schouders en hun tere roze huid. Maar we voerden die elitesoldaten van de Sowjetunie met ons mee, als hadden we wilde varkens in het bos gevangen, en hun oogjes flonkelden omdat we hen niet hadden gedood: ja, we gaven hun zelfs sigaretten.
Maar al hadden we nu dertig stuks gevangen, toch lagen er nog steeds tienduizend tegenover ons, stonden er honderdduizenden ten noorden, ten noord- en ten zuidoosten van ons. Die massa's rukten op ons toe. We voelden al bijna hun greep. De uit het noorden en de uit het zuid-oosten aanstormende legers kwamen steeds dichter bij mekaar. In het westen, tachtig kilometer achter ons, bleef nog een zowat honderdvijftig kilometer brede spleet tussen de beide vleugels van de deur, die in onze rug bezig was dicht te gaan.
Op 7 en 8 januari 1944 leek bij de Dnjepr alles verloren. Rode tanks hadden vanuit zuid-westelijke richting het hinterland van het Duitse front doorkruist en in twee dagmarsen nagenoeg honderd kilometer afgelegd. Daarbij ronselden ze soldaten volgens een eenvoudige werkwijze. Enkele tanks waren volgeladen met machinepistolen en munitie. In elk plaatsje, dat in een handomdraai door vijf of zes tanks werd overrold, dreef men dadelijk

de burgerbevolking bijeen: elke snotneus, elk verlopen kereltje kreeg een automatisch wapen en een uur later draafden twee- of driehonderd guerrillastrijders in hun gescheurde jasjes zonder de minste verdere opleiding met de Sowjettanks mee. Op deze wijze vulde de Sowjetweermacht zonder moeite haar verliezen aan en beschikte ze over een praktisch onuitputtelijke voorraad aan mensenmateriaal.
Gelukkig bleek die tankdoorstoot maar een toeval te wezen; slechts een paar dozijn Sowjettuigen had zich op koene wijze een doorgang gebaand en honderd kilometer achter ons front een uitstapje gewaagd. Inderhaast opgetrommelde Duitse tankformaties sloten hen in. De Russen hadden tekort aan benzine; ze beproefden hun tuigen in het kreupelhout te verstoppen, maar na twee of drie dagen waren ze allemaal opgespoord en vernietigd. Toch hadden we het warm gekregen: als de Sowjets sterkere krachten hadden ingezet, dan hadden ze hun slag thuisgehaald. Het zag ernaar uit dat onze wigvormige stelling bij de Dnjepr niet te houden was; we vormden de spits van een lange speer, en de divisie Wiking en de stormbrigade "Wallonie" waren de enige afdelingen van het Zuidoostleger, die zich nog vastklampten aan de grote Oekraïense stroom. Vroeg of laat zouden we afgesneden worden.

Reeds bij onze aankomst in november 1943 was het duidelijk, dat onze toestand hopeloos was. Begin januari 1944 werd dat nog veel duidelijker. Alleen het intrekken van onze uitgerokken speer en een door dik en dun rechttrekken van de frontlijn konden ons voor de omsingeling redden — wanneer het vlug ging. We dachten dat men bij de top het gevaar had ingezien, want we kregen bevel tot de terugtocht; we moesten een tweede frontlijn vormen, zowat twintig kilometer verder zuidoostwaarts. Dat was nog niet ver, maar het was een eerste stap.
De terugtocht moest om middernacht beginnen. Alles was klaar. Maar om elf uur 's avonds kwam tegenorder van de divisie. Hitler zelf had woedend bevolen, de Dnjeprstellingen te houden. De stroom opgeven zou een morele nederlaag betekenen en tevens het verlies van het laatste kontakt met de stroom, van waar uit misschien eens een Duits offensief tegen Sjarkow en de Donetz kon worden ondernomen. Hoe het ook zij, nu was er geen tegenstribbelen meer aan.
Zo klauterde de in wezen konservatieve soldaat, die overigens nauwelijks inzicht had in de toestand, weer van zijn vrachtwagen en trok met wijsgerige gelatenheid opnieuw zijn wacht bij de

Olsjanka en de Dnjepr op. Wij echter, die dagelijks in de radio de berichten der Sowjetleiding hoorden en op de kaarten de dubbele opmars van de vijand in het noorden en het zuidoosten volgden, wisten dat we in het grootste gevaar verkeerden.

Onze hele sektor werd voortdurend sterk geramd. De divisie Wiking had de helft van haar effektief van de Dnjepr moeten wegtrekken en ten westen der stad Tsjerkassy moeten opstellen. In die nieuwe frontsektor vormde het woud van Teklino een gevaarlijk uitstekende driehoek: het was volledig in handen der Russen en alle tegenaanvallen waren totnutoe vergeefs gebleken. Nu besloot generaal Gille, de Walen in te zetten voor een definitieve slag tegen dit bos.
Op de avond van 13 januari 1944 verlieten we stilletjes de oever der Olsjanka en kwamen aan boord van zware vrachtwagens na enkele kilometers dwars over sneeuw en ijs ten westen van het blauw voor ons schemerend woud van Teklino aan. De aanval moest een dag later, op 15 januari, beginnen. Nog eer de nacht viel, gingen de officieren een kijkje nemen bij de uitgangsstellingen. We volgden de hoofdweg naar Tsjerkassy enkele kilometers ver en zwenkten dan af naar links; doorheen een holle weg bereikten we een espenbosje, van waar men de ganse omgeving kon overzien. Wijde, besneeuwde velden rezen naar het woud van Teklino toe, dat smal begon om in oostelijke richting steeds breder uit te lopen. Elke kompaniechef kreeg zijn taak toegewezen en vergeleek zijn kaart met het terrein. De deemstering viel en het woud was nu nog slechts een brede purperen streep. Bezorgd keken we naar de onberoerde sneeuwvelden en de blauw schemerende terreinplooien, langs waar nog tijdens deze zelfde nacht onze soldaten het bos moesten naderen. Naar ons overlevenden van vruchteloze aanvallen hadden toevertrouwd, zaten de Russen in dat nest buitengewoon sterk verschanst.
De artillerie der divisie Wiking zou ons ondersteunen en had al haar stukken achter de westelijke heuvelkammen opgesteld. Ik was enkele dagen tevoren tot ordonnansofficier van de brigadekommandeur aangesteld. Samen met hem ging ik rond drie uur in de morgen generaal Gille opzoeken. We nestelden ons in een geïmprovizeerde kleine gevechtsstand, die telefonisch verbinding had met al onze kompanies. Sinds één uur in de nacht waren de soldaten bezig, stilletjes doorheen de terreinplooien hun stellingen te betrekken. Op lichte houten sleden werd munitie aangevoerd. Om het kwartier kwam door de telefoon de vreemd vervormde, bijna onverstaanbare stem van de ene of de andere

kompaniechef, die ons op de hoogte hield van de stand van zaken.

Stipt om vier uur 's morgens ving de artillerie aan, de woudrand in een hel om te toveren. De kanonnen van de Wiking waren oud, ze hadden anderhalf jaar in Rusland gediend zonder ooit te zijn op punt gesteld. Het inschieten vergde dus ongelooflijke berekeningen, en toch lag het vuur bewonderenswaardig juist: vierduizend granaten sloegen de loopgraven van de vijand dicht en maaiden de eiken met hele rijen. Onze soldaten, die met ingetrokken hoofden onder die geweldige koepel van vuur zaten te wachten, rezen temidden een oorverdovend tumult op voor de aanval op het ogenblik, dat de artillerie haar vuur meer naar voren legde.
Mijn vroegere kompanie, de derde, wierp zich met zoveel geweld in de strijd dat ze prompt het kontakt met de rest der brigade kwijtraakte. Na een merkwaardige klauterpartij slaagde ze erin, twee hoogten in te nemen die kaal waren als klippen en die door de Russen spijt het beuken van het geschut hardnekkig werden verdedigd. Onder de roden waren ook vrouwelijke soldaten; die waren bijzonder wild, ze schreeuwden en leken buiten zichzelf van woede en haat. Onze kerels waren niet gewend, vrouwen te bevechten, en hier waren er zelfs heel mooie bij. Eén vooral, een bekoorlijk schepseltje met een snuitje vol prettige zomersproeten, streed als een leeuwin. In de hitte van de strijd was haar uniformjas opengescheurd en haar kleine witte borst kwam te voorschijn, en zo stierf ze, terwijl haar sproetjes glansden als de bloesem van het heidekruid en de kleine, ijskoude boezem zachtjes trilde en glansde. We dekten haar toe met verse sneeuw, opdat de last van de harde dood haar niet te zwaar worden zou.
De derde kompanie stormde over de resten der zwaar verdedigde stellingen heen en ging onmiddellijk los op de andere bunkers in het woud, die zich vier kilometer diep achter mekaar rijden. Na een kilometer was de kompanie zo uitgedund, dat ze zich slechts met moeite aan het gewonnen terrein kon vastklampen. Tevergeefs wachtte ze zo, tot de rest der brigade op haar rechtervleugel haar zou komen vervoegen.
Maar de andere kompanies hadden een en ander te doorstaan gehad. Ten koste van bovenmenselijke krachtinspanningen waren ze vijfhonderd meter diep in het heuvelige woud binnengedrongen. De strijd was bitter. De artillerie van de Wiking gaf nog steeds steun en liet het vuur regenen op de Russen, die zich overal op de heuvelruggen trachtten te handhaven. Maar nu greep plots ook

de Sowjetartillerie in. Ten oosten van het woud had ze Stalinorgels opgesteld, verbazingwekkende raketwerpers met zesendertig lopen, die in één minuut tijd een hele sektor met een vreselijk salvo konden bedekken. Na een uur hadden we al honderdvijfentwintig doden en gekwetsten. Van uit onze gevechtsstand zagen we onze kleine sleetjes de besneeuwde heuvels afglijden, telkens met een gekwetste beladen. Het veldhospitaal was overvol. Dozijnen sukkelaars lagen halfnaakt en bibberend in de sneeuw; hun bloed was door de koude gestold en ze wachtten kreunend van pijn op transport, terwijl de brankardiers zonder ophouden hun sleetjes naar het woud en terug sleepten.

Wat later ondernamen de Russen een tegenaanval en wierpen ze onze brigade terug; enkel de derde kompanie bleef op haar heuvel hokken, maar nu was ze voorgoed van ons afgesneden. De kommandeur en ik kwamen toegesneld teneinde een aftocht te verhinderen, maar de tegenstoot der Sowjets was onvoorstelbaar heftig; we zagen het moment naderen dat de hele brigade — op de in de diepte van het woud verloren derde kompanie na — uit haar vooruitgeschoven stelling in het bos verdreven en teruggeworpen worden zou in de kale velden, waar de mislukking dan in een echte slachting zou zijn ontaard.
Rond vijf uur in de namiddag raakte de toestand wat in evenwicht, maar bleef daarom niet minder tragisch. Het woud was niet veroverd, de brigade hield enkel nog een tweehonderd meter diepe strook bij de woudrand bezet en de derde kompanie was spoorloos. Niemand wist waar ze zich bevond en het kon wel wezen, dat ze al helemaal in de pan gehakt was. In een isba hielden we een korte krijgsraad. Iedereen schudde meewarig het hoofd. Zijn gewoonte getrouw, sprak generaal Gille tien minuten lang geen woord. Zijn kaaksbeenderen staken uit, zijn mond was een smalle streep en zijn ogen stonden hard. Eindelijk keek hij op. "De aanval gaat verder" zei hij eenvoudig. Hij keek ons een na een scherp aan, zonder te glimlachen. "En u neemt het woud in" voegde hij erbij.

De nacht viel; het was ijskoud, twintig graad onder nul. De mannen die bij de rand van het eikebos hokten, hadden niets om zich te beschermen en konden geen vuur maken. Niettegenstaande hun winteruitrusting stierven ze haast van de kou. In hele hopen drumden ze samen op de sneeuw om wat warmte te zoeken. Intussen waren pioniers bezig met prikkeldraad aan de bomen te bevestigen en het terrein overal te ondermijnen, op smalle,

nauwelijks merkbare paadjes na, langs waar onze patroeljes konden doorglippen. We beproefden voeling te krijgen met de derde kompanie; een groep vrijwilligers drong in noordoostelijke richting het bos binnen. Maar we waren niet goed ingelicht. In feite was de derde kompanie veel minder ver opgerukt dan we wel meenden. Onze troep vrijwilligers trok voort oostwaarts en stuitte op sterke Sowjetstellingen. In het donker begon een vreselijk handgemeen. De sektieoverste, een kerel als een boom en die voor stemming bij de hoop wist te zorgen, drong een vijandelijke bunker binnen, maar werd door een salvo getroffen en met verscheurd onderlichaam weggevoerd. Op de verbandpost hijgde hij als een stoomlokomtief. Men behandelde hem zonder veel hoop, maar hij sloeg er zich doorheen en kwam acht maanden later aan in de kazerne van onze reserve te Breslau aanzetten, net zo stoer als voorheen en met het IJzeren Kruis 1e klasse op de borst. Nochtans hadden zijn vreselijke wonden hem voor altijd verminkt en toen hij enige weken later inzag, dat hij nooit meer zou kunnen leven als anderen, haalde hij een mijn uit het tuighuis, begaf zich naar de oever van de Oder en joeg zichzelf de lucht in. Bij het water vond men een long en een paar brokken ruggegraat; dat was alles. Op zijn tafeltje in de kazerne had hij een briefje achtergelaten: "Ik wil geen halve man zijn. Vaarwel, makkers; leve het legioen!"

De nachtelijke tocht onder leiding van deze Spartaan was vergeefs gebleken: de derde kompanie bleef onvindbaar. De volgende morgen beproefde ik op mijn eentje onze jonge makkers te vinden. In een vlakte langs de noordrand van het woud hadden zich onze tanks verdekt opgesteld; ik ging plat liggen boven op de pantserplaten van een stormkanon en liet me zo doorheen de steppe tot bij het bos voeren, twee kilometer voorbij het uitgangspunt van onze aanval van daags tevoren. De staf vermoedde immers, dat de vermiste kompanie zich daar ergens ophield.
Dat was een dwaling; ze zat maar half zo ver en ik bereikte het woud een kilometer te hoog. Verbluft en machteloos zagen onze verloren makkers toe, hoe de tank ver voor hen uit de vlakte kwam aanrollen en mij midden in de Sowjetsektor afzette. Het warme onthaal, dat me al van bij de eerste bomen tegemoet waaide, deed me algauw inzien dat ik daar geen vrienden had. Met veel moeite kon de tank me tussen draaikolken van sneeuw en aarde weer oppikken.
Tijdens de namiddag echter stootten pioniers, die bezig waren hun prikkeldraad zo ver mogelijk uit te rollen, toevallig op een

paar knapen van de derde kompanie, die daar helemaal aan de zuidoostpunt van hun sektor lagen. De jongens zagen groen van de kou. Ze kampeerden tussen dozijnen Russische lijken. We namen snel verbinding met hen op en legden een paar honderd mijnen ter bescherming. Eindelijk, midden in de nacht, hadden we een gesloten front.

Maar wat voor een nacht was dat! De derde kompanie hing nog vast boven op de heuvels, die ze had veroverd. Er waren daar gaten in de grond, net voor het inzetten van de vorst gegraven en waarin twee of hoogstens drie mensen zich konden verstoppen. Dat soort molshopen was een Russische uitvinding; ze waren niet hoger dan doodskisten en de bodem ervan was bedekt met gedroogde bladeren. Wanneer je binnen was, moest je de ingang dichtstoppen met een ouwe vod. In die konijnenpijpen, waar je alleen maar kruipend inraakte, lagen Mongolen, Tartaren en Sibirjaken dicht aaneengedrongen en verwarmden mekaar, als dieren. Nu hadden onze knapen de plaatsen ingenomen van de moesjiks, wiens gekromde en versteven lichamen buiten lagen. Alleen al op deze beide steile heuvelkammen hadden onze vrijwilligers zeven stuk Sowjetgeschut buitgemaakt. De Duitse artillerie had hen daarbij schitterend geholpen. Het hele landschap zag eruit alsof erin geharkt was; geen boom die niet was geveld of gespleten en op vele plaatsen uitgerafeld. Hopen lijken lagen door mekaar: je zag handen, die verstard waren in een poging tot aanleggen van een verband, ronde en ruige gezichten van Kirgiezen met bloeddoordrenkte baarden, meisjes in uniform die op hun rug lagen, de haren in de sneeuw gespreid.
Voor onze jonge soldaten was het een spooknacht geweest temidden van al die ijskoude kadavers. Net zoals de befaamde "groensnavels" der Waalse wacht van keizerin Maria-Theresia hadden ze nog maar een dozijn of wat baardhaartjes, en de uitputting had donkere kringen onder hun ogen getekend. En toch trokken ze dapper de wacht op tussen de lijken, waarover ze bij elke schrede struikelden.

De andere kompanies lagen op een terrein, waar de grond zo hard als beton was bevroren. Daar konden we enkel maar versterkingen oprichten van boomstammetjes, die in de nacht werden aangesleept. We behielpen ons zo goed we konden en maakten ons zo klein als het maar enigszins ging, maar toch voelden we hoe de kou ons door merg en been drong.
Op 17 januari 1944 kwam generaal Gille onze sektor bezoeken.

Achter zijn verkenningswagen reed een tank, die volgeladen was met sjokola, sigaretten en cognac. De soldaten wisten maar al te goed, wat al dat moois betekende: er was een nieuwe aanval op komst. Het leek ongelooflijk. Onze mannen hadden al net zulke groene en gele gezichten als de Russen, die dood in de sneeuw lagen.
Er brak een koude, kristalklare nacht aan, tijdens dewelke we ons moesten voorbereiden. De inzet der volledige brigade tegen het woud van Teklino, zoals dat de eerste maal was gebeurd, had ons zeker de totale vernietiging opgeleverd. We konden immers niet meer op het element verrassing rekenen. De Russen hielden alle hoogten diep in het bos bezet. Enkel dolkoene stoten, waarvoor onze Walen bijzonder geschikt waren, konden nog enige kans op sukses hebben. We kwamen overeen dat om middernacht vijf Waalse groepen, met machinepistolen bewapend, langs de smalle paadjes doorheen onze mijnenvelden zouden sluipen. Ze hadden tot taak, diep door te dringen tussen de vijandelijke stellingen: minstens achterhonderd meter ver. Wanneer een der groepen de aandacht der Russen wekte, moest één enkele makker zich opofferen en doen alsof hij vluchtte, om de vijand in de waan te brengen dat het om een eenzame verkenner ging. Voorts was de bedoeling niet, het terrein te verkennen, maar wel zich ergens verborgen te nestelen en daar te blijven. Zoveel mogelijk moesten ze daarvoor punten uitkiezen, van waar ze het omliggende terrein konden beheersen. Van daar moesten ze dan bij het morgenkrieken, zo gauw onze brigade de aanval inzette, een wild vuur openen op de bolsjewisten en hen aldus in verwarring brengen. Alle vijf de groepen bestonden uitsluitend uit vrijwilligers. Elke groep telde drie man: twee ervan moesten telkens met hun machinegeweer de uitgekozen steunpunten bezetten, de derde moest beproeven terug te keren naar onze linies, teneinde daar verslag uit te brengen over het resultaat van de onderneming.

Hoog aan de hemel trilden tussen de geweldige kruinen der eiken de kristallen sterren en de maan glom als rood fluweel. Maar onder de boomkoepel heerste diepe duisternis, enkel verbroken door het blauwe schijnsel van enkele lichtvlekken, daar waar een omgevallen boom het zwarte kantwerk van de nacht had verscheurd. Reeds urenlang tuurden we gespannen in het duister. Ook de Russen lagen op de loer. Driemaal na mekaar dreunde de ontploffing van een onzer mijnen, die in een vlammend lichtschijnsel een vijandelijk soldaat verscheurde. Onze voorposten kregen telkens de daver op het lijf, want de ontploffing vond

slechts een paar meter voor onze bunkers plaats. "Weer een —" mompelden ze dan en wreven hun koude neuzen in met sneeuw. Dan viel weer stilte over het donkere bos.
Zo gingen twee, drie uur voorbij, vol ongeduld en zorgen. De kou was gruwelijk. We bevroren bijna, wanneer we ons niet bewogen. Af en toe daverde weer de bosrand onder de knal van een mijn, die door de vilten laars van een moesjik beroerd was. Onze waarnemers tuurden in de nacht, dat hun ogen uit de kassen puilden. Wanneer de infiltratiegroepen sukses hadden gehad, dan moest algauw de eerste boodschapper opduiken voor onze ondermijnde prikkeldraadversperring; maar evengoed als op de Russen loerde ook op hen de dood.
Daar ging een mijn de hoogte in. "Hulp! Hulp!" riep een zwakke stem. Het was de eerste van onze makkers: hij had op een Sowjetmijn getrapt. Hij sleepte zich voort door het duister. We hoorden hem hortend ademen, terwijl hij op ons toekroop. Daar deed een tweede, nog luidere explosie ons opschrikken: nu was de sukkelaar blijven hangen op een van onze eigen mijnen. We moesten hem gaan ophalen. Hij was enkel nog maar een klomp vlees, vermengd met bloed en sneeuw, en had net nog kracht genoeg om ons te zeggen dat de anderen erdoor waren gekomen en dat alles goed ging. Daarna riepen we van tijd tot tijd in het Waals in de richting van de woudrand, om de andere makkers wegwijs te maken. Viermaal hoorden we fluisteren en dan mompelden we: "Stil. Daar komt er een." Een van onze kameraden sloop doorheen de smalle doorgang tussen de mijnen, ving de terugkomer op en bracht hem naar de gevechtsstand.
Om vier uur 's morgens was de onderneming afgelopen. De vijf groepen lagen op minstens duizend meter voor onze uitgangsstellingen. Een ervan had zelfs dertienhonderd meter afgelegd en bevond zich achter de tweede vijandelijke linie. Het was prachtig.
Toen om vijf uur de vroege dag begon te schemeren, drongen onze kompanies doorheen de mijnenvrije terreinrepel, die aangeduid was met twee linten. De aanval kon beginnen.
De onderneming was terdege voorbereid. De lijnen van de veldtelefoon volgden de kompaniechefs overal: zo wist iedereen van minuut tot minuut, hoe het met de aanval gesteld was. De hoge heuvels op de rechtervleugel werden snel onder de voet gelopen. Onze MG-schutters hadden vanuit hun met zorg gekozen verborgen stellingen van bij het begin van de strijd goed gepresteerd: op de hellingen lagen de lijken der Sowjets met hele hopen. De middensektor had makkelijk terrein om voorwaarts te komen, en de linkervleugel was met steun der tanks, die langsheen het woud

rolden en de noordkant van het bos onder vuur namen, heel snel opgerukt. Voor een paar uur had ik weer de leiding van de derde kompanie genomen, om zo te zeggen als gast. Ik liep zowat dertig meter voor mijn kerels uit, teneinde geen nutteloze verliezen te hebben. De grond was met sneeuw van een halve meter dik bedekt. De vijand wist dat we in de val gingen lopen en wachtte. Achter mij dreunde een geweldige ontploffing. De eerste drie knapen, die twintig meter achter me in mijn voetsporen traden, waren op mijnen gestoten. Ik was dwars doorheen een mijnenveld gelopen zonder ook maar één enkele draad te beroeren, maar de anderen hadden minder geluk gehad: hun benen waren vreselijk toegetakeld. Vijf minuten later waren hun bloedende voeten al bevroren, geel als ivoor en hard als steen. De Russische winter was onverbiddelijk: wanneer je een kwetsuur opliep aan een der ledematen, betekende dat praktisch zeker amputatie. Op sleetjes werden onze gekwetsten weggevoerd. De aanval ging verder.
De vijand had zich goed verschanst en de strijd duurde lang. We vochten tot de avond viel. De volgende dag was het woud in onze handen. Eer we de aanval voortzetten, had de Duitse artillerie de vijandelijke stellingen nogeens extra zwaar onder vuur genomen. Bij elke voetstap struikelde je over een verstijfd lichaam, met een dikke bruine muts, een machinepistool of een oud brood ernaast.

Tijdens vier dagen strijd hadden we nagenoeg zevenhonderd bunkers veroverd. We werden afgelost door kameraden uit Letland in lange witte winterjassen. Tweehonderd meter voorbij onze uitgangsstellingen lag de vallei, en in onze rug het grote woud dat we vrijgevochten hadden. Nu schemerde het er weer vredig, wit en blauw en violet. De lijken waren stijf geworden als dode takken: ze zagen er niet meer verschrikkelijk uit.
De ene na de andere zetten onze kompanies zich af. In de vallei wachtten de zware vrachtwagens der brigade ons op. We reden over een besneeuwde hoogte en keken vaak nog om naar de driehoek van het woud van Teklino in de verte. De driehoek werd steeds kleiner, maar de toekomst lag reeds elders.
Nog twee dagen scheidden ons van het grote drama.
We hadden onze stellingen bij de Olsjanka weer ingenomen. Vanuit het noorden hadden de Sowjetlegers geheel Oekraïne doorkruist zonder op noemenswaardige weerstand te stuiten. Ze stonden nu al bij Winitza en in de buurt van de laatste stroom, die voor de Roemeense grens nog in Duitse handen was: de Boeg. Maar Winitza lag zowat tweehonderd kilometer achter ons! De Sowjets poogden nu niet meer, ons in een kleine omsingeling te wurgen zoals in het begin van januari; nu was een groter onderneming aan de gang. De zuidoostelijke legergroep had Kirowograd genomen. Zo ze erin slaagden, verbinding te krijgen met de noordelijke, dan waren we allemaal gevangen in een reusachtig net. Om die dreiging te voorkomen werd de divisie Wiking bijna voltallig ingezet op onze rechtervleugel, in de zuidoostelijke sektor, terwijl ze zich voorheen op onze uiterste linkervleugel in het noorroosten bevond, waar haar stellingen over zowat tachtig kilometer langsheen de Dnjepr en de Olsjanka tot in onze buurt, bij Mosny, hadden gelegen. Daarom moesten we nu zelf verleggen van bij Mosny tot in Losowok en zelfs tot bij de Dnjepr, en zo hielden we op ons eentje een frontsektor van meer dan vijftig kilometer bezet.
Ik keerde terug naar Belloserje, ademde de droge lucht in en bekeek de stralend blauwe, wonderbaar heldere hemel. En toch bleef er iets op me wegen.
Twee uur later telefoneerde de divisie naar onze gevechtsstand en deelde ons kort en beslist mee wat er gebeurd was.
"In het zuidwesten van onze sektor hebben de Sowjetstrijdkrachten mekaar ontmoet."
Elf Duitse divisies, min of meer voltallig, waren ingesloten. Net een jaar na de tragedie aan de Wolga begon een tweede Stalingrad.

Onze artillerie- en pioniersafdelingen waren nog zowat onaangeroerd, maar onze infanterie was na twee maanden onafgebroken strijd fel gehavend en telde nog slechts zeshonderd weerbare mannen; met andere woorden, zowat twaalf man per kilometer tegen de zwaarste vijandelijke bedrieging. We trokken ons steunpunten steeds verder uiteen, maar zo liepen ze elke nacht gevaar, vernietigd of opgerold te worden.
Ten noordoosten van Mosjny lag een soort woestijn, waar een paar boompjes en wat riet tussen zand- en slijkkuilen groeiden. Voorbij die kilometerlange eenzaamheid bereikte men dan onze stellingen in Losowok. Daar lag slechts een handvol soldaten, niet meer dan een kompanie; de tweede, die vanuit Starosselje hierheen was gestuurd. Ze moest de oostelijke flank van de sektor dekken, dat wil zeggen de steppe, het dorp Losowok zelf, meerdere kilometers stellingen doorheen de duinen en daarbij nog een stuk van de rechteroever van de Dnjepr. We waren wel blij dat

we daar waren en fier, dat onze vaderlandse kleuren er wapperden in de wind; maar afgezien van die verheven gevoelens voelden onze jongens zich maar klein op de oever van die slijkerige stroom met zijn vele mooie eilandjes, temidden een landschap dat vol vijanden stak.
De staf van de divisie was dertig kilometer naar het zuiden verhuisd. We hadden de gevechtsstand der brigade opgezet in Belloserje, dat nu voor ons zowat tot middenpunt van onze wereld was geworden. Daar waar de divisionair van de Wiking gister nog zijn uitgebreide radioinstallatie, zijn wagenpark, al hun hulpafdelingen en zelfs zijn feldgendarmerie had ondergebracht, zat onze bescheiden stafafdeling zowat als in een dode stad verloren.

Op vrijdag 28 januari 1944 begaf ik me naar Goroditsj, om er bij de staf der divisie orders op te halen. Het landschap was bekoorlijk met zijn talloze boompjes; op de besneeuwde hellingen tekenden zich romantisch de zwarte heuvels van hoge windmolens af. Generaal Gille had kwartier opgeslagen in de buurt der groenwit geverfde ortodokse kerk, in een modern gebouw dat door de Sowjetluchtmacht om het kwartier met machinegeweervuur bestookt werd. De hoge officieren tapten moppen, maar het ging niet van harte. Iemand toonde me in vertrouwen de tekst van een radiobericht, dat de divisie zopas aan Himmler zelf gestuurd had: "Binnen drie uur is de divisie Wiking ingesloten." En toch leek niemand aan de werkelijkheid te willen geloven. Men zou zeker iets voor ons doen, ons helpen. Generaal Gille keek strak voor zich uit en zweeg.
Voortdurend doken Russische vliegtuigen op en wierpen overal bommen uit. Feldgendarmen doorzochten alle isba's en pikten overal mensen op. Er heerste een wonderlijke atmosfeer. Men deed erg stoer, maar klaarblijkelijk waren de soldaten aan de grens van hun krachten en had het opperbevel zijn zelfzekerheid verloren.

Tachtig kilometer achter ons was op 28 januari 1944 de omsingeling van elf Duitse divisies in het gebied van Tsjerkassy een feit geworden.
Waar wij ons bevonden, was de vijand niet ver: hij was tot op vijftien kilometer van Korsoem, ten westen van onze gevechtsstand, genaderd. We hoorden de tanks al blaffen. Dag en nacht hielden we onze kleren aan en hielden steeds machinepistool en

handgranaten voor het grijpen. De pioniers waren bezig met hun omvangrijk vernielingswerk; de nachten waren vol dreigend lawaai.
Drie dagen verstreken. We begonnen al aan de omsingeling gewend te raken. Nadat we aan honderd valstrikken bij de Donetz, bij de Don of in de Kaukasus waren ontsnapt, was dit niet de eerste gevaarlijke toestand waarin we ons bevonden. Iedereen geloofde dat het maar een avontuur was als een ander. Het opperbevel zou ons wel niet in de steek laten en zeker zou de greep der Sowjets verbroken worden door een of andere tegenaanval.
In teorie was de zaak al geregeld door een radiobericht van generaal Hube. Het bericht luidde kort en goed: "Ik kom." De generaal kwam inderdaad. Een reusachtige kolonne tanks naderde vanuit het zuiden. Ze had reeds een flinke deuk gemaakt in het Sowjetgebied achter ons. Opgewonden volgden we op de kaart de opmars van onze bevrijders. De dorpen vielen bij dozijnen. Het legerbericht meldde de vernietiging van honderdentien Russische tanks. Twee dagen later was de kolonne nog slechts negen kilometer van ons verwijderd. Al wie van die kant kwam, vertelde met stralende ogen, dat onze bataljons daar reeds radiokontakt hadden met onze redders. Nog een stootje en de doorbraak was volledig: we waren bevrijd.

Het stootje kwam, maar van de kant der Sowjets. Onverpoosd hadden die nieuwe tankversterkingen aangevoerd. De driehonderd Duitse tanks, die zo dicht in onze buurt waren doorgedrongen, geraakten niet verder en moesten zich terugtrekken. Weldra hadden de Russen achter ons een spergebied van vijftig kilometer diep. Hierdoor aangemoedigd rukten hun divisies vanuit het zuidoosten en het oosten op naar het midden van onze "ketel" en wierpen de hoofdmacht der ingesloten troepen naar het noorden en het oosten terug, zodat die steeds verder verwijderd raakten van het Duitse front, vanwaar de redding komen moest.
Er dreigde nog een andere katastroof. Reeds vanaf het begin der omsingeling was op de vorst een echte lentewarmte gevolgd, een weertje zoals in het begin van mei. Tijdens de winter van '41 op '42 hadden we gedurende het tegenoffensief bij de Donetz twee dagen dooi beleefd, die alle wegen in slijkpoelen hadden omgetoverd; maar de kou was dadelijk weer ingevallen en had orde op de zaken gebracht.
We keken dus eerst nieuwsgierig toe, hoe de sneeuw smolt. Langsheen de hemel zeilden regenwolken. Onder een dunne, naaldfijne regen gleden we uit op natglanzende en nagenoeg onbe-

gaanbare ijzel. Dan werden de velden opnieuw geel en bruin. Na de regenvlagen lag het woud in violette schemer, met open plekken als zwarte poelen er tussen in. Onder de last van het nooit ophoudend verkeer werden de wegen zachter en zachter, om tenslotte gans in modder te vergaan. Algauw moesten de auto's doorheen echte beken rijden; vuilgrijs water reikte tot op halve hoogte der portieren.
We lachten nog steeds : het was ook erg grappig. Iedereen was van het hoofd tot de voeten met slijk besmeurd. Maar na drie of vier dagen vroor het nog steeds niet. Onze onderstanden begonnen in te storten en vormden nog slechts grote badkuipen, waarin soldaten tevergeefs met emmers of eetketeltjes rondscharrelden. De velden waren zo verslijkt dat je er helemaal niet meer doorheen kwam. De wegen losten steeds verder op in vocht. Talrijke kruispunten waren helemaal onbruikbaar geworden, omdat het water er een meter hoog stond. De hellingen waren smeerglad en kleverig als hars. Dag en nacht moesten traktoren der artillerie allerlei voertuigen uit de modder lossleuren.
In onze "ketel" staken vijftienduizend motorvoertuigen die steeds maar rondjes reden en altijd maar verder bijeengedrongen werden door de oprukkende vijand, een vijand die ongevoelig was voor de inwerking der elementen en die blijkbaar voor zijn genoegen rondploeterde in de eindeloze moerassen.

Op de plaats waar de rode legers zich hadden verenigd, zowat vijftig of zestig kilometer zuidwaarts van Tsjerkassy, hadden ze belangrijke voorraden buitgemaakt; zo verloren we vanaf de eerste dag geweldige hoeveelheden benzine en munitie. Het Duitse opperbevel had dadelijke zware Junkerstoestellen ingezet om de ingesloten divisies te bevoorraden. Korsoem beschikte over een vliegveld en de Ju. 52 kweten zich met bewonderenswaardige nauwgezetheid van hun taak. Dagelijks landden zowat zeventig toestellen vol munitie, brandstof en voedsel. Wanneer ze leeggeladen waren, werden ze dadelijk weer vol zwaargekwetsten gestopt; op deze wijze konden alle lazaretten in de "ketel" tijdig ontruimd worden. Maar de Sowjetjagers lagen op de loer; ze scheerden langsheen de regennatte hemel en stortten zich als sperwers op hun prooi. Elke dag tuimelden na enkele ogenblikken vlucht twaalf tot vijftien Duitse transporttoestellen brandend naar beneden; de gewonden verbrandden levend. Het was een afschuwelijk zicht.
Toch ging de dienst verder volgens plan, zonder onderbreking, tot het allesoverwoekerende slijk elke aktiviteit onmogelijk maakte.

Na een week dooi en overstroming was het vliegveld helemaal ondergespoeld. Pioniers zetten alles in het werk om de grond vaster te maken maar het had geen zin; de laatste vliegtuigen gingen over de kop in de meterdiepe modder. Geen toestel slaagde er nog in, in de "ketel" te landen of te starten, en van toen af waren we op onszelf aangewezen.

De brigade "Wallonie" lag helemaal op de oostelijke rand van het omsingelde gebied en had tijdens de eerste dagen niet bijzonder veel van vijandelijke aanvallen te lijden. Zoals normaal te verwachten was, zette de vijand al zijn krachten in het zuiden en zuidwesten in, waar zijn beide vleugels mekaar hadden gevonden en nu blootgesteld waren aan de druk der Duitsers, die van buiten en van binnen uit de "ketel" trachtten open te scheuren. De Sojets wierpen al hun tanks en het grootste deel van hun infanterie- en kavalleriedivisies in de door hen verwezenlijkte aansluitingsgang. Bij de Olsjanka en de Dnjepr was een soort radiooorlog begonnen. Een sterke zender recht tegenover onze stellingen strooide dagelijks in een honigzoet Frans zijn onzin over ons uit. Iemand met een Parijse tongval begon met ons welwillend onze toestand duidelijk te maken. Dan beproefde hij er ons tussen te nemen door de wonderbare goedheid van vadertje Stalin te loven. Hij nodigde ons tenslotte uit, over te lopen en dienst te nemen bij generaal de Gaulle. We moesten enkel maar met een witte zakdoek in de hand komen aanzetten, net zoals in een sentimenteel oorlogsromannetje.
De vriendelijke Sowjetpropagandisten toonden zich soms erg vindingrijk en geslepen. Nabij Losowok waren twee onzer manschappen gevangen genomen en naar de gevechtsstand van een divisionair gevoerd, die hen bij zich aan tafel noodde. Het eten was vorstelijk. Ze dronken heerlijke champagne en de generaal stopte hun zakken nog vol met sjokola. Dan liet de zwaar gedekoreerde sluwe vos hen per auto tot bij de gevechtslijnen voeren. Hun bewakers lieten hen los in onze richting, zoals men kanaries of sijsjes uit de kooi laat. Het avontuur vond bij de makkers heel wat weerklank; iedereen likte zich de lippen bij de gedachte aan de champagne en de sjokola, die de beide geluksvogels ten deel waren gevallen. En toch was de menslievende generaal de verliezer, want niemand beet in het aas omdat de verborgen haak maar al te duidelijk zichtbaar was.

Hoe harder de vijand op de rugkant van de "ketel" beukte, des te meer effektieven moest de divisie Wiking van de Dnjepr weg-

trekken om ze zuidoostwaarts te sturen. Na enkele dagen lag onze linkerflank nagenoeg helemaal onbeschermd bloot: om de tachtig kilometer lange strook langs de Dnjepr ten noordoosten van onze stellingen te verdedigen, bleven nog zowat tweehonderd Duitsers van de divisie Wiking over, die in hun kleine pantservoertuigen onafgebroken over de verslijkte wegen heen en weer reden. De Russen stuurden patroeljes over de stroom en stuitten niet op tegenstand. Enkel onze zwakke stellingen bij de samenvloeiing van Olsjanka en Dnjepr hielden nog stand. Wanneer die onder de voet gelopen en opgerold werden, dan was ook de laatste hinderpaal in het oosten van de "ketel" opgeruimd.
Het meest waren we bezorgd over de grote houten brug over de Olsjanka, ten oosten van Mosjny. Op de andere oever hadden we daar twee bunkers met tien man bezetting en twee machinegeweren. Moesten de roden ooit 's nachts in overmacht komen aanzetten, dan zouden ze in een handomdraai onze paar mensen overweldigen en viel de brug onbeschadigd in hun handen. De staf der divisie Wiking toonde geen begrip, toen we op dat gevaar wezen. Er werd ons gezeid, dat we geen voetbreed terrein mochten opgeven en zeker bij de vijand niet de indruk wekken, dat we niet meer geloofden aan de goede afloop van de zaak. Naar onze zin zat de staf wat ver verwijderd van een probleem, waar wij met onze neuzen boven op zaten. De Duitse verbindingsofficier nam de verantwoordelijkheid op zich, om stiekem de brug in de lucht te doen vliegen. Om zes uur in de morgen belde hij dan de generaal op en deelde hem mee, dat een Russische granaat in een voorraad springstof was geslagen en dat de brug aldus volledig was vernield. Hij voegde er bij, dat we dat allemaal erg jammer vonden. De generaal vond het ook en het probleem was opgelost.

In de volgende nacht verzwond onze laatste twijfel, of we wel goed hadden gehandeld. We hadden in Mosjny een afdeling Russische hulpstrijdkrachten ter beschikking, vroegere krijgsgevangen die zich vrijwillig voor de dienst in het Duitse leger hadden gemeld. Totnutoe waren ze zeer vlijtig en tuchtvol geweest, maar het bleek een fout, hen in te zetten tegen hun eigen landgenoten. De stem van het bloed liet zich horen. Ze voerden met de dorpsbewoners lange gesprekken, waarvan onze officieren geen woord begrepen. Tenslotte namen partizanen kontakt met hen op en in de nacht van 1 op 2 februari slopen onze Russen, die normaal onze zware granaatwerpers bedienden, zachtjes tot bij de Olsjanka. Daar stond een dappere kleine Waal op wacht: een messteek in de rug schakelde hem uit eer hij een kik kon geven. De rij

deserteurs klauterde over het nog warme lichaam heen, daalde de oever af en stak de rivier over. Van nu af aan hadden we tegenover ons vijftig overlopers, die drie maanden lang in Mosjny verbleven hadden en alles wisten over de ligging van onze stellingen, de opstelling van onze kanonnen, de plaats waar onze gevechtsstanden en radioverbindingen waren gevestigd. Het Sowjetbevel beschikte over vijftig geoefende gidsen.

De Russen waren nu zeker van hun zaak en vielen aan om acht uur in de morgen. De eerste stoot kwam achter Mosjny, tussen Losowok en de Dnjepr, bij de uiterste oostpunt van onze sektor. Een paar dozijn Walen, die daar in de zandige heide lagen verstrooid, verdwenen onder een hagel granaten en werden na een uur onder de voet gelopen. Nog dezelfde morgen vernamen we op de gevechtsstand der brigade, dat Losowok aangevallen en veroverd was. De uit de laatste huizen verdreven infanterie had een waterloop bezuiden het dorp moeten overschrijden en was dan zelfs nog een kilometer verder teruggeworpen. Midden in de steppe had ze zich, zo goed en zo kwaad het ging, op een zanderige heuvel genesteld.
Het had geen zin, de oever van de Dnjepr verder te willen verdedigen. Losowok, dat op een hoogte lag, leek voorgoed verloren. We stelden de divisie voor, de soldaten die uit het dorp hadden kunnen ontsnappen tot in Mosjny terug te trekken, waar onze schamele bezetting nu in het grootste gevaar verkeerde. Maar de orders bleven onverbiddelijk: niet alleen mocht de tweede kompanie zich niet zuidwaarts afzetten, maar Losowok diende onmiddellijk terug te worden veroverd.
Een bijna onverstaanbare stem had ons door de veldtelefoon de huidige stelling van de tweede kompanie opgegeven. Ik kende de sektor Losowok zeer goed en kon bekomen, dat ik zelf met de leiding van de tegenaanval werd belast. Twee tanks stonden ter beschikking als steun. Ik liet er een handvol vastbesloten vechtjassen opklimmen. Midden door het honderd meter brede water en het slijk op de baan ging het oostwaarts. Overal staken omgekipte voertuigen en starre paardepoten uit de modder omhoog. In de verte, achter het roestbruine kreupelhout der steppe, steeg de rook van de gevechten om Losowok op. We doorkruisten Mosjny, hier konden de estafettes de in het slijk verzwolgen gevechtsstand van de kompanie slechts bereikten over een brug van twintig isbadeuren heen.
Na een hobbelige tocht doorheen drie kilometer moddergaten en

rietvelden bereikten onze tanks eindelijk de helling, waar de overlevenden van Losowok zich hadden genesteld. De vijand hield voortdurend de moerassen en de gezwollen rivier onder vuur. We troffen maatregelen voor de aanval. De divisie had ons artilleriesteun beloofd; ze zouden Losowok stormrijp schieten en dan moesten wij er met onze twee tanks op los. Het was drie uur in de namiddag. Na lange onderhandelingen via de veldtelefoon beloofde de artillerie, het vuur binnen twintig minuten te zullen openen. Ondertussen lagen we in het slijk en keken naar de vlakte, die we moesten doorkruisen en waar nu nog een paar verdwaalde paarden rondliepen. Ver naar het oosten toe stegen de lichtkogels op; daar boden kleine groepjes nog weerstand vlakbij de Dnjepr, hoewel de Sowjets reeds meerdere kilometers aan hen voorbijgetrokken waren. Onophoudelijk floten kogels om ons heen. De vijand zat bij de zuidkant van het dorp, twintig meter voorbij een beek, en het zou geen klein bier wezen om tot daar te geraken.

Daar kwam de eerste Duitse granaat, en een hele tijd daarna, nog een. Er kwamen er alles samen achttien en dat was alles. We drongen aan op meer, maar het had geen zin. Meer konden we niet krijgen, want de munitievoorraden in de "ketel" slonken op angstwekkende wijze. Dus stelden we het maar met dit magere voorgerecht, klauterden de heuvel af en bereikten doorheen veld en struikgewas de wilde, diepe, drie tot vier meter brede beek. Rondom ons hagelde het granaten. Zonder aarzelen wierpen we ons in het ijskoude water en waadden er doorheen, van struik tot struik, tot we de rivier beneden Losowok bereikten. Onze twee tanks openden het vuur op de isba's, die door de Russen waren bezet. De huisjes stortten een na een in of gingen in de vlammen op; de Sowjets vluchtten van de ene heg naar de andere. In de hitte van de strijd was een handvol Walen op de houten brug afgestormd, die vanuit de vlakte naar het dorp voerde. Ze renden er overheen en bereikten de voet der klippen. Iemand klauterde naar boven met een machinegeweer en onder dekking van zijn vuur kropen de anderen als slangen doorheen het zand. Zo bereikten twintig of dertig Walen de hoogte.
Ook onze tanks wilden over de brug rollen, maar omdat die slechts drie ton kon dragen, lieten ze het liever zo en waagden hun kans doorheen de twintig meter brede rivierbedding. De eerste brak een ketting in het zand en zat vast in het water. De tweede wou alleen de aanval niet voortzetten. Hij vuurde nog een paar maal op de huizen en hield zich dan bezig met de andere tank uit het drijfzand te sleuren. We konden nu nog maar enkel

op onze infanterie rekenen. Die veroverde in wild handgemeen alle huizen van Losowok, tot het laatste toe.

Rond zes uur 's avonds stak het rode schijnsel van de brandende hutten scherper af tegen de grijze schemering. We brachten onze laatste uren door in Losowok, temidden de witte, glanzende duinen van de Olsjanka die zich verderop in de Dnjepr met zijn gele en groene eilanden wierp. Nooit meer zouden we de rode en purperen dageraad begroeten bij deze zandige klippen, waar onze nationale vlag wekenlang bescheiden maar trots gewapperd had. Nooit meer zouden we dromend bij de oever van de legendarische, machtige, stralende stroom zitten, die voortgolfde naar Dnjepropetrowsk, naar de bruine rotsen, de delta en de zee.
De veldtelefoon ratelde koortsig en hees. Het was de divisie met nieuwe orders : "De hele sektor wordt achteruitgetrokken !"
Op de linkervleugel was het al zover. De laatste tweehonderd Duitsers, die bij de Dnjepr onze flank dekten, waren met hun voertuigen afgerukt. Tijdens de nacht moesten we Losowok ontruimen, ons bij de twee Waalse kompanies in Mosjny voegen en samen met hen in de loop van morgen nieuwe stellingen in het zuiden betrekken. Onze aanval had geen nut gehad; hoogstens had hij bewezen, hoe moedig en tuchtvol we nog waren. We waren de laatsten geweest van de legers in het Oosten, die weerstand geboden hadden bij de Dnjepr. Met kloppende harten snoven we de geur van de stroom op. In de schemering staarden we naar het trillende zilveren golven van het wijde water. Droef gestemd rolden we onze kleine vlag op.
Doorheen drijfzand, modderkuilen en doorweekte straten trokken we met onze gekwetsten af. Honderdmaal keken we nog om in oostelijke richting. Daar hadden onze harten sneller geklopt... Tenslotte was het brandende Losowok nog slechts een gloeiend puntje in het donker van de nacht. Vaarwel, grootse Dnjepr !

Hoe dichter we Mosjny naderden, des te meer verbaasde ons de heftigheid van het strijdrumoer. We zaten alweer temidden nieuwe gevechten. De vijand was net met de aanval op Mosjny begonnen. Onze vijftig Russische overlopers leidden de Sowjettroepen doorheen het donker naar de knooppunten van ons verdedigingssisteem. Toen we het dorp bereikten, was een razend handgemeen aan de gang rond onze kanonnen, die vlak over de grond weg vuurden. In elke straat, in elk tuintje werd gevochten tussen slijkkuilen, glibberige hellingen en in het helle licht der brandende strodaken. We hadden in Mosjny meer dan vijftig voertuigen, heel wat ge-

schut, onze veldkeukens en al het radio- en bureelmateriaal van meerdere kompanies achtergelaten. Overal vochten nu chauffeurs, koks, foeriers, betaalmeesters en telefonisten om hun zaken en om hun huid.
De orders waren duidelijk : we mochten Mosjny eerst bij het einde van de nacht verlaten, teneinde de algemene terugtocht te dekken, die nu over een diepte van twintig kilometer aan de gang was. Tragisch genoeg hadden de Russen hun aanval een paar uur voor het begin van de terugtrekkende beweging ingezet. Daarom moesten we tot elke prijs Mosjny houden en daar tot in de morgen blijven.
Een hele nacht lang ging de onophoudelijk, wilde, woedende slachting in het donker en in het schijnsel der branden verder. Het langgerekte dorp werd stelselmatig, huis na huis, eerst dan ontruimd wanneer al het materiaal op de weg naar het zuiden in veiligheid gebracht was. Geen ogenblik lang waren onze telefoonverbindingen verbroken; we wisten steeds haarfijn hoever het stond met de ontruiming. Intussen vochten onze kerels om elke isba tegen hopen Mongolen, die uit het struikgewas, uit hagen, schuren en mestvaalten kwamen opduiken. De slachtpartij duurde tien uur. Bij het krieken van de morgen ontmoetten de verdedigers van Losowok en van Mosjny mekaar op de weg naar het zuiden; met gescheurde en vuile uniformen sukkelden ze voort naast de kolonnes vrachtwagens, die schoven en dansten op het vijftig centimeter dikke slijk.
De achterhoede, die onze aftocht dekte, had het bevel zich nog heel de morgen lang in de laatste hutten van Mosjny, bij de zuidwestelijke dorpsuitgang, te handhaven. Ze voerde dapper het bevel uit : eerst na de middag konden de roden tenslotte het dorp bezetten. Slechts twee Walen vielen levend in hun handen : twee eenvoudige telefonisten, die achtergebleven waren om ons tot op het laatste ogenblik te melden hoe het met de opmars van de vijand gesteld was. Ze spraken nog met ons, toen de Russen reeds aan hun raam voorbijtrokken.
Dank zij de bittere weerstand, die in Mosjny geboden was, had de brigade "Wallonie" zich in Belloserje kunnen hergroeperen, klaar voor nieuwe opdrachten. Zes kilometer taai slijk scheidden ons van de vijand, die niet van onze bedoelingen op de hoogte was. We schreven 3 februari 1944. Het ontruimingsbevel voor Losowok en de laatste stellingen bij de rechteroever van de Dnjepr in het oosten van de "ketel" was enkel en alleen gegeven, omdat de algemene toestand gevoelig verslecht was. De geweldige vijandelijke stoten vanuit het zuiden hadden de ingesloten divisies steeds verder naar het noorden gedrongen. De Russische doorgang was nu al tachtig kilometer breed. Elke dag verloren de Duitse troepen vijf of tien kilometer terrein; nog een week, en de Russen zouden vlak in onze rug opdagen.
Het opperbevel had alle Duitse eenheden teruggetrokken uit de sektor Dnjepr-Olsjanka. Nu zaten we nog alleen in dit gebied, overgeleverd aan de eerste de beste storm, die ons binnen de vierentwintig uur als strohalmen kon wegvegen en doorheen de hele "ketel" heenrazen. Er waren belangrijke beslissingen genomen; de sektoren in het zuidoosten en het zuiden moesten geleidelijk worden ontruimd. Alle strijdkrachten in die sektoren moesten zich beurtelings terugtrekken langsheen een lijn, die van het oosten naar het noorden liep. Daarna moesten ze, vechtend om elke meter terrein, de uiterste westpunt van de "ketel" bereiken, waar elf divisies samengetrokken werden. Van buiten uit kwamen ons uit de zuidwestelijke Oekraïene Duitse tanks tegemoet; de elf divisies, die alles op één kaart zetten, moesten zich een weg banen tot bij hen.
Er bleef geen andere uitweg over. Ofwel gingen we allen ten onder, ofwel bevrijdde ons deze vertwijfelde poging uit de omknelling.

Op 3 februari waren we nog een heel eindje verwijderd van het verzamelen voor de beslissende doorbraak. Er moest nog een hele reeks operaties plaats vinden, teneinde de ontruiming van het materiaal en de voorraden mogelijk te maken.
De rolbaan van Goroditsj naar Korsoem, van waar de laatste doorbraakpoging moest uitgaan, was opgestopt met eindeloze kolonnes. Over een afstand van twintig kilometer schoven duizenden vrachtwagens, op rijen van drie naast mekaar, over de zwarte kuilen van de weg die in een echte riool was veranderd. Oersterke artillerietraktoren beproefden moeizaam ruim baan te maken. De onvoorstelbare ophoping van voertuigen bood het Sowjetluchtwapen een doelwit, zoals men er geen beter kon vinden. Als nijdige wespen zoemden de Russische toestellen over de "ketel" heen en stortten zich met hele eskadrilles tegelijk om de tien minuten op de in het slijk vaststekende kolonnes. Overal stonden vrachtwagens in lichterlaaie.
De talloze malen gekarnde modder was nu zo diep en taai geworden, dat men er na korte tijd helemaal niet meer doorheen kon. Er dienden andere middelen beproefd. Doorheen de akkers ploegen betekende dat men zeker bleef steken na honderd of tweehonderd meter. De rolbaan kon voorgoed afgeschreven worden : daar zaten al meer dan duizend voertuigen vast en moesten in brand gestoken

worden opdat ze niet in handen van de vijand zouden vallen. Dus bleef nog enkel de spoorbaan van Goroditsj naar Korsoem over; men nam het besluit, de eindeloze voertuigkolonnes langs daar te leiden.
Van op mijlen afstand kon men die verkeersader reeds herkennen dank zij de onophoudelijk neersuizende Sowjetvliegtuigen. Hier en daar laaiden geweldige branden. Steeds weer dienden stukgereden of brandende voertuigen van de spoorberm in de diepte geworpen te worden.
Teneinde dit reuzentransport van meer dan tienduizend wagens over de kreunende dwarsliggers van een povere spoorbaan te beschutten, moesten onze soldaten tot elke prijs nog een paar dagen stand houden tegen de Russische storm. Van uit de lucht keken Stalins piloten rustig toe, hoe de ingesloten divisies zich poogden af te zetten. Alles wees op het aangeduide verzamelpunt: de fakkels van honderden brandende voertuigen vormden een wegwijzer naar Korsoem.
In het zuiden vielen de Sowjets de wijkende troepen onophoudelijk aan. Toen in het noordoosten de laatste tanks van de divisie Wiking waren afgetrokken, stroomden de Russen ook uit die richting toe. Zelfs vanuit het noorden verliep de terugtocht der weermachtsdivisies steeds maar sneller.
Wij hadden tot taak, ons vooreerst in Belloserje te handhaven teneinde de van bij de Dnjepr en uit richting Mosjny komende Sowjets af te weren. Op het laatste nippertje moesten we ons dan uit Belloserje afzetten en ons vijftien kilometer zuidwaarts terugplooien op een verdedigingsstelling, die daar tijdens het januarialarm was uitgebouwd. Die stelling verliep van het zuidoosten naar het noordwesten, van Starosselje naar Derenkowetz. In een derde beweging zouden we dan allen in de uiterste noordwesthoek van die opvangstelling, namelijk in Derenkowetz zelf, verzameld worden, om samen met andere eenheden der Weermacht en der Waffen-SS het terrein voorgoed af te grendelen. Onder die bescherming moesten dan vijftig- tot zestigduizend man vanuit alle sektoren in de buurt van Korsoem worden gebundeld voor de beslissende doorstoot naar het Westen.

Onze eerste stelling was dus Belloserje en het terugtochtplan voorzag, dat we ten oosten van het dorp zolang weerstand moesten bieden, tot alle kanonnen en materiaal zonder al te grote verliezen de lijn Starosselje-Derenkowetz hadden bereikt. Langsheen de Olsjanka, tussen Bajbusy en Starosselje, werden voorbereidingen getroffen voor het wegtransporteren van geschut en zwaar materiaal: dat moest gebeuren onder de dekmantel van de nacht.

Voortdurend zonden we patroeljes uit tot bij de dorpsingang van Mosjny. Bezuiden het dorp lagen in de dennebossen nog een paar machinegeweernesten van ons en elke Sowjetpatroelje, die zich zo ver waagde, werd onder vuur genomen. De nacht verstreek; in het slijk beulden de artilleristen zich af om hun zware rommel uit de pap te krijgen. Bij het morgenkrieken waren in de stellingen bij het water alleen nog de infanterie en de granaatwerpers achtergebleven. De laatste voertuigen verlieten Bajbusy kort na het aanbreken van de dag. Een wagen had leidselbreuk en de koetsiers reden terug naar het dorp voor een herstelling. Overal heerste een drukkend zwijgen, maar dwars over de straat heen lagen de lijken van boeren met hun gezichten in de modder en aan hun rechterarm nog de witte armband met in zwarte letters "Duitse Weermacht" er op. Tien minuten nadat onze soldaten Bajbusy hadden ontruimd, waren alle Oekraïeners, die in de Duitse hulpafdelingen gediend hadden, door partizanen vermoord. Het dorp hield zich stil: er was geen mens te zien, maar de lijken in de modder spraken duidelijke taal.
De infanteristen van de derde kompanie, die nog steeds de overgang over de Olsjanka ten oosten van Bajbusy afgrendelden, moesten zich tijdens de volgende nacht langsheen de rivier tot bij Starosselje terugtrekken. De tweede kompanie was na haar odyssee bij Losowok een ingewikkelde afzetbeweging begonnen: ze begaf zich eerst naar het noordwesten en moest de druk van de vijand op Derenkowetz opvangen, tot onze rechtervleugel klaar was met zijn maneuver.
Ik kreeg opdracht, verbinding met die afgezonderde eenheid op te nemen; ze was van Belloserje gescheiden door een moerassige woestijn van zowat tien kilometer. Ik beschikte enkel over een versleten Volkswagen, die erbarmelijk krakend doorheen zand en slijk schoof. Eén enkele kameraad vergezelde me. We vonden onze makkers bij de rand van een duister dennebos, waar ze het enige weerstandsnest vormden in heel dit uitgestrekte gebied. Toen we doorheen een uitgestorven dorp kwamen, trok net aan de andere kant een Sowjetpatroelje af; met een vorstelijk gebaar hadden ze de boeren als vergoeding voor het meegenomen gevogelte een lucifersdoosje, versierd met hamer en sikkel, aangeboden. Alle dorpelingen hielden zich in hun isba's verborgen; de hele streek werd voortdurend doorkruist door vijandelijke stoottroepjes. Elk ogenblik verwachtten we ons aan een hinderlaag. De Volkswagen deelde onze gevoelens; nu en dan hoestte hij er-

barmelijk en bleef staan. Hij had er klaarblijkelijk ook zijn buik van vol.

Je zou Belloserje in de avondschemering niet herkend hebben. Mijn kleine, met modder bespatte wagen hielden de dorpelingen voor het eerste Sowjetvoertuig : achter de heggen verschenen enkele bange gezichten. Er heerste een verlammend zwijgen. Doorheen gaten en plassen sukkelden we over de weg tot bij de laatste sektie, die nog moest vertrekken; kanonnen, vrachtwagens en materiaal waren al weg. Onze achterhoede mocht Belloserje eerst tijdens de nacht ontruimen. Het dorp strekte zich meerdere kilometers ver uit en we waren nog met veertig man : elk ogenblik konden we onder de voet gelopen worden.
De telefoonleiding werd opgerold. De avond bedekte ons met zijn eerste nevelsluiers. Eindelijk kwamen de mannen uit hun holen gekropen. We klauterden op de laatste vrachtwagen. Er klonk geen stem, er viel geen schot. Niemand verroerde. Een paar boeren keken ons na doorheen een kier van de isbadeur.

Onze nieuwe stellingen hadden van Starosselje tot Derenkowetz een lengte van zowat dertig kilometer. Een deel der brigade moest dadelijk naar Derenkowetz verleggen. Tijdens de nacht stootte de groep op partizanen, die doorheen de wouden waren opgerukt en alle wegen naar het westen versperden. Midden in het bos openden onze kanonnen het vuur, vlak boven de grond weg, maar we verloren twee stukken bij die overval. De weg van Starosselje naar het zuiden was nog gevaarlijker; zo onze gevechtstroepen, die langsheen de Olsjanka onze linkerflank beschermden, op één enkele plaats werden verdreven, dan was de enige terugweg voor ons onherroepelijk afgesloten geweest.
Reeds na twee kilometer stuitten we op voertuigen, die in het slijk waren vastgereden. De kolonnes, wier terugtocht we gedekt hadden, zaten hier klem. Vrachtwagens stonden dwars over de weg; honderden mannen waadden vloekend tot over hun enkels in het modderige water. Traktoren poogden vertwijfeld de voertuigen weg te slepen. Ieder ogenblik konden de Russen ons op de hals vallen. Na uren hard labeur kregen we de wagens los en bereikten we eerst het bos en daarna de uitgestrekte moerassen voor Starosselje. Het was één uur in de nacht. De weg eindigde in een reusachtige plas, waar de vrachtwagens enkel in topsnelheid doorheen raakten. Boven de linkeroever der Olsjanka rees een machtige heuvel, haaks tegenover het kanaal van Derenkowetz. Alle isba's op die heuvel stonden in vlammen. Honderden

vrouwen, met kinderen aan de hand of zwijntjes in de armen, tekenden zich zwart af tegen die verblindende gloed. Ze schreeuwden en weenden als vertwijfelden, stampvoetten en boden een tafereel van echte waanzin. Als een reusachtige rode en gele vuurkomeet vrat de brand verder; de gladde helling, waar geen vrachtwagen tegenaan kon, zag er uit alsof ze in rood marmer was uitgehouwen. Met ontzaglijke moeite sleurden artillerietraktoren de voertuigen omhoog, terwijl hun wielen vruchteloos de lijm maalden. De hele nacht door schreeuwden de vrouwen, brulden de dieren en vloekten de chauffeurs, wier aangezichten rood glansden in de vuurschijn. Bij het aanbreken van de dag was de sleeppartij nog steeds bezig. Maar in de vlakte ten noordoosten van ons doken zwarte stippen op; dra konden we mensen, paarden en voertuigen onderscheiden. De Russen waren in aantocht.
De achterwaartse stellingen tussen Starosselje en Derenkowetz waren begin januari door duizenden Oekraïeners uitgegraven. In de morgen van 5 februari 1944 werden ze door de stormbrigade "Wallonie" betrokken. Ze waren goed aangelegd, liepen van zuidoost naar noordwest over steile heuvelkammen en beheersten de vallei, de moerassen en het kanaal van Derenkowetz tot bij de Olsjanka. In de verte lagen de bossen, waar we op onze terugweg van uit Belloserje doorheen getrokken waren.
Onze loopgraaf had heel wat schuttersposten en liep zowat dertig kilometer in zigzaglijn, maar was jammer genoeg niet gestut en daarbij te diep; zo diep, dat je helemaal niets meer zag wanneer je eenmaal in die eindeloos kronkelende slangenkuil afdaalde. Dat ware niet zo belangrijk geweest, zo de hele linie sterk genoeg bezet had kunnen worden, maar voor de hele dertig kilometer beschikten we nu over niet meer dan driehonderd man. De tweede kompanie had vijftien kilometer ten noorden van Derenkowetz post gevat. Een andere lag met het gezicht naar het oosten in een stuk loopgraaf, dat haaks van de Starosseljeweg naar het zuiden liep. Dus bleven driehonderd infanteristen over om de hoofdlijn van het front te verdedigen; dat betekende een groepje van tien man voor elke kilometer. De rest van onze brigade, de chauffeurs van onze driehonderd vrachtwagens, de artilleristen en de telefonisten waren verspreid achter het front of ter versterking bij de infanterie ingedeeld op bijzondere bedreigde punten.

We hadden op heel het zaakje maar een sombere kijk. Het was onmogelijk gebleken, zo'n uitgestrekte sektor van een volledig telefoonnet te voorzien; er waren alleen al dozijnen kilometers

hij verder en terwijl zijn luide lach in de loopgraaf weerkaatste, won hij vijftig meter terrein.
Eindelijk, om twee uur in de middag, kwamen de Duitse tanks aan; hoop en al twee stuks, maar het ratelen van hun kettingen was al voldoende, om de Russen in paniekstemming te brengen. Velen namen de benen, terwijl anderen inderhaast hun machinegeweren uit de kleverige pap der borstweringen trachtten los te rukken. Dreunend vatten de tanks hun vernietigingswerk aan, en achter hen volgde ons kleine troepje.
Intussen kwamen in de vlakte de Russen als een vloedgolf aanzetten, terwijl ze lichte artillerie meesleepten. Ze zagen onze twee tanks, die zich langs de kale helling omhoogwerkten. Onmiddellijk kregen we een lawine van granaten te verduren, maar we stormden ongestoord verder op de molen af.
Voor de tanks uit, over het vrije veld, liep mijn chauffeur. Hij was een Vlaming, een oudstrijder uit de eerste wereldoorlog: een windmolen was voor hem een vertrouwd beeld uit het landschap van zijn jeugd. Als eerste kwam hij bij de laaghangende zwarte wentelwieken en schoot er drie vijanden neer met een salvo uit zijn machinepistool. Maar vanuit de loopgraaf mikte een Mongool hem; de kogel trof hem onder de kin en baande zich door zijn schedel weer een weg naar buiten. Hij had nog genoeg kracht om in zijn zak naar zijn rozenkrans te tasten; dan stortte hij dood neer, zijn grote blauwe, wijdopen ogen nog steeds gericht op de molen, die zozeer op de oude molens van Vlaanderen leek.

Om vier uur in de namiddag hadden we de heuvel weer volledig in onze hand. De loopgraaf was bezaaid met de grove patroontassen, die de vluchtende vijand had weggeworpen; zoals steeds staken ze vol munitie, hard, beschimmeld brood en zonnebloempitten. We hadden een hele stapel automatische wapens buitgemaakt, maar de overwinning bracht ons geen vreugde. Wat hadden we bereikt? Niets hadden we bereikt, en we hadden een hele hoop goede makkers verloren. Het had immers niet veel zin, Russen te doden; er kwamen er voortdurend meer aanzetten en ze bleven tien, ja twintig keer zo sterk als wij.
De kilometerlange loopgraaf vormde maar een lachwekkende beschutting, zolang ze slechts hier en daar door een handvol Walen werd verdedigd. Treurig stonden onze wachtposten onder de weer invallende mistige duisternis in het slijk en links en rechts van hen gaapte overal een leegte van mijlen.
De eerste luitenant, wiens arm we zo goed het ging verbonden hadden, wou met alle geweld samen met zijn mannen op de heuvel

blijven. Maar de loopgraaf, die gedurende de strijd in alle richtingen platgetrappeld was, leek nu meer op een moeras dan op wat anders: het was duidelijk, dat we ons daar niet konden handhaven. En het leed evenmin twijfel, dat zich algauw dramatische gebeurtenissen gingen afspelen.

De nacht was voortdurend vol stille geluiden. Op de helling bewogen nauwelijks zichtbare gestalten. Met honderden tegelijk klauterden de Russen omhoog, bereikten de loopgraaf en bezetten die. Bij het krieken van de dag begon de tragedie van daags tevoren opnieuw. Rond zeven uur 's morgens rolde de Sowjetaanval over onze kameraden heen en verdreef hen. Nu wisten we, dat heuvel, molen en loopgraaf voorgoed verloren waren.
Onze tanks waren weggeroepen naar het zuiden. Ze keerden niet meer terug. Wat bleef ons nog over? Alles behalve hals over kop vluchten: er waren duizenden vrachtwagens, duizenden mensen op weg naar Korsoem, en hun flank bleef onbeschermd.
Maandag, 7 februari 1944, brachten we door met een poging, de bres te stoppen die de Russen in de verdedigingslijn Starosselje-Derenkowetz hadden geslagen. In Starosselje zelf hadden onze troepen zich opnieuw geordend op de rechteroever van de Olsjanka. Hun stellingen waren goed, diep uitgegraven en gestut, en beschermd door hopen prikkeldraad en mijnen bij de boord van het water.
Aan het andere einde der stelling, in Derenkowetz, had de eerste kompanie niettegenstaande talloze aanvallen dapper stand gehouden. Vijftien kilometer ten noorden van Derenkowetz, haaks op de linie, zette de tweede kompanie haar eindeloze terugtocht voort, eerst van oost naar noord, daarna naar het westen. Ze leverde avontuurlijke achterhoedegevechten, leed weinig verliezen en hield zich stipt aan de voorgeschreven marstijden.
Maar de gapende, kilometerlange bres ten westen van Starosselje was een duivels zaakje. Wat van de vierde kompanie nog overbleef was in alle vroegte overrompeld, maar had zich toch op Derenkowetz kunnen terugplooien. Daar was de vierde weer wat opgefrist en had ze samen met delen van de eerste de ganse dag lang weer aanvallen ondernomen. Maar de Russen waren te zeer in de overmacht. Doorheen de bres van Starosselje waren ze in een naar het zuiden afhellend woud binnengedrongen. De in Derenkowetz verblijvende kompanies kregen order, samen met onze mensen uit Starosselje post te vatten bij de woudrand, teneinde de vijand te beletten daar door te breken. We zonden stoottroepjes uit in alle richtingen, om voeling te nemen met de vijand.

Onze artillerie beschikte nog over haar volle vuurkracht en maakte daarvan zonder ophouden gebruik. Ze bestreek de naakte heuvelkam, waar de Sowjetversterkingen over heentrekken moesten, met des te meer begeestering omdat we maar al te goed wisten dat we bij de volgende etappe van de aftocht ons zwaar geschut toch in de modder zouden moeten achterlaten.
Overal lagen lichte en zware voertuigen in het slijk te rotten. Onze sterkste traktor, een echt monster op rupskettingen, had een volle dag en een volle nacht nodig gehad om de dertig kilometer af te leggen van Derenkowetz naar Starosselje, waar hij een handje moest uitsteken bij de volgende stellingswisseling.
De laatste verbindingsweg met Korsoem, de spoorwegberm, was bezaaid met talloze vuurhaarden; duizenden vrachtwagens hobbelden erover onder een hagel van bommen. In het noordoosten vormden wij de achterhoede; hoe langer de terugtocht van het geweldige wagenpark duurde, des te langer moesten wij volhouden.
Het Duitse opperbevel beheerste de toestand op ongelooflijke koelbloedige wijze. Hoewel er voor de vijftig- of zestigduizend overlevenden in de "ketel" niet veel hoop meer bestond, verstrekte het zijn bevelen zonder zenuwachtigheid of overhaasting, en ze werden ook volgens plan in alle gemoedsrust uitgevoerd. In de wereld van slijk, waarin ze waren opgesloten, trokken de divisies en het materiaal zich stipt volgens de orders terug; achterhoede en flankensteun streden tot op het ogenblik, dat voor hun eigen uitwijken vastgesteld was. En overal werden de bressen gestopt, tot eender welke prijs. Iedereen wist dat men niets beters doen kon dan stipt de bevelen van de staf opvolgen; elke overhaasting zou immers een hele reeks tegenaanvallen, die slechts konden ophouden wanneer het te vroeg verloren terrein weer was veroverd, nodig maken. Dat was allemaal erg hard, maar het was geen tijd om week te worden of om toe te geven. Elke soldaat wist, dat hij te kiezen had: ofwel de terugtocht volgens plan, met tenslotte de mogelijkheid tot een geordende doorbraakpoging, ofwel de vernietiging temidden van een algemene chaos.

Zo kwam de morgen van 8 februari 1944. Starosselje hield nog steeds stand, en Derenkowetz evengoed. Zo goed en zo kwaad het ging hadden onze stoottroepen de bres aan de west-, zuid- en zuidoostrand van het bos gestopt. Maar de Sowjets gaven het niet op en vielen heftig aan overal rondom de "ketel". Het zuiden, waar de Duitse troepen hun belangrijkste afzetbeweging uitvoerden,

werd door ononderbroken stormgolven gebeukt; die aanvallen vanuit het oosten waren al sinds 2 februari aan de gang.
Onze sektor omvatte niet alleen de dertig kilometer lange loopgraaf van Starosselje naar Derenkowetz en de vooruitgeschoven stellingen der tweede kompanie in het noorden; er kwam nog een lijn van meer dan een mijl, die haaks op Starosselje naar het meer zuidelijk gelegen dorp Skiti liep. Behalve met de bedreiging door de vijandelijke bres recht voor ons en op onze linkerflank, hadden we ook op de rechterflank met een hoop last af te rekenen. Starosselje lag aan het einde van een smalle pijp. Moesten de vijandelijke strijdkrachten uit het oosten er in slagen, voeling te krijgen met de Sowjets, die gister in het westen hadden gezegevierd, dan zouden onze soldaten afgesneden, overrompeld en in de pan gehakt worden. Als buren op hun rechterflank hadden onze Walen jonge rekruten der divisie Wiking, die een maand geleden, nog in burgerkleren, aan het front waren aangeland en gedurende de heilloze verwarring van januari met moeite en nood wat opleiding gekregen hadden; de arme kereltjes waren helemaal op van uitputting en opwinding. In de morgen van 8 februari 1944 viel de vijand hen op het lijf, rolde hun voorposten een voor een op en verdreef de overlevenden. We zagen hen terugtrekken achter ons bruggehoofd; met die wrakken was niets meer aan te vangen. Sommigen weenden als kleine kinderen.
Terwijl ze vluchtten, waren de Russen doorheen de bres vooruitgestormd en hadden onze zuidoostelijke stellingen, waar om de honderd meter één man post gevat had, langs achter opgevouwen. Goedschiks kwaadschiks moesten onze makkers het bos en zelfs het kleine dorp Skiti op de heuvel prijsgeven. Ze joegen hals over kop de vallei in met de vijand vlak op hun hielen. Langs de beide doorbraken waren de Russen tot bij mekaar doorgestoten; enkel onze kleine gevechtsstand, waar we inderhaast de vluchtelingen opvingen, hield nog als een eiland temidden de Sowjetvloedgolf stand. Kost wat kost moest we weer terrein winnen; zo we nog een uur aarzelden, was elke tegenstoot onmogelijk geworden. De vijand stond reeds in Skiti.
We sleepten ons antitankgeschut de heuvel op. De kommandeur rende vooraan; achter hem volgden onze jongens, trots hun uitputting vol begeestering. Rond vijf uur 's avonds was Skiti opnieuw in onze hand en waren de Russen in stormloop tot bij het woud teruggeworpen. De toestand was weer eens voorlopig gered.
Toen ontving de brigade bevel, zich de volgende morgen verder terug te plooien. Er bleef slechts één ding over: nog een paar

uur, een avond, een nacht stand te houden — dan was de eer gered en met haar de massa der onder onze hoede langzaam naar het Westen afzakkende kameraden.

Jammer genoeg hadden de Russen het spelletje doorzien en lieten ze niets onverlet om te trachten, onze stellingen te doorbreken. Ze wisten dat ze de "ketel" bij stukjes en beetjes moesten afknagen; dat hadden ze al in Mosjny beproefd en dat beproefden ze nu ook ten zuidoosten van Starosselje. Net zogoed trouwens bij middel van talloze aanvallen van alle kanten, maar tevergeefs. Om vijf uur in de avond waren we meester van Skiti. De kommandeur begaf zich terug naar zijn gevechtsstand, terwijl wij de bloedbespatte doden van deze harde namiddag naast mekaar in een armzalige zandgroeve legden. We waren dan net bezig met het plan voor de op 's anderendaags vastgelegde terugtocht der brigade naar Derenkowetz te bespreken, toen een wachtpost in de avondmist op onze rechterflank nieuwe vluchtelingen in de gaten kreeg. De vijand was weer komen aanzetten, had onze makkers verdreven en Skiti opnieuw genomen. Nu kon hij tijdens de nacht oprukken tot bij de populieren in het dal, de verbinding tussen zijn oost- en westvleugel vormen, Starosselje afsnijden en onze sektor voorgoed fijnknijpen.
We moesten dus alweer van voren af aan beginnen, zonder een ogenblik te verliezen en met soldaten die op één dag tijd tweemaal achteruitgedreven, doodmoe en lelijk uitgedund waren. Ik kreeg bevel van de divisie, persoonlijk de vijand terug te gooien. We moesten de heuvel, die de terugmarsweg beschutte, weer zien te veroveren en hem niet voor zes uur in de morgen, nadat onze makkers van Starosselje uit hun flessenhals gekropen waren, weer ontruimen.
Het was donker geworden. De berghelling was dicht met dennebomen begroeid. Reeds kwamen de Russen naar beneden geslopen, terwijl wij traag naar boven klauterden met onze zware wapens, beproevend zo stil mogelijk en indien het kon zonder handgemeen op te rukken. We waren hoop en al veertig man sterk. De laatste honderd meter kropen we op knieën en ellebogen; dan veerden we recht. De vijand was net bezig zich op de heuvel vast te nestelen; ons onverwacht opduiken bracht hem even in de war. We haalden uit onze machinegeweren alles wat ze maar geven konden en joegen de Russen terug naar Skiti; daarbij bewezen twee antitankkanonnen, die we doorheen zand en slijk de heuvel opgesleurd hadden, ons uitstekende diensten. Dank zij hen versperden we met sukses de toegang tot de vallei tot in de vroege morgen.

Na deze laatste tegenstoot gaven de Russen er de voorkeur aan, zich meer naar het zuiden te begeven, maar dat was voor ons nog minder gunstig: wat op onze heuvel mislukt was, lukte ditmaal achter onze rug. Om een uur 's nachts raakten Russen en Duitsers slaags op twee kilometer achter de gevechtsstand van onze brigade, een paar honderd meter van onze enige en laatste uitwijkweg verwijderd. Kleine groepjes van de divisie Wiking hadden zich taai vastgebeten en versperden op hun eentje de weg aan talloze aanvallers. Het lawaai van dozijnen zulke gevechten was kilometers ver in de richting oost naar zuid duidelijk hoorbaar.
De vijand stond voor en achter ons, de weg was helverlicht door dozijnen brandende isba's, overal klonk wild geraas. Van dat rumoer hing ons leven, het leven van minstens duizend man achterhoede, af. Gelukkig hield het aan tot vijf uur 's morgens.
We staken de brand in onze vrachtwagens, die niet sterk genoeg waren om nog dertig kilometer door de modder te zwoegen. Het gros van onze troep drentelde langsheen de Olsjanka tot bij een houten brug en eroverheen, net op de plaats waar een laatste handjevol Wikingmannen de vijand nog tegenhield.

Enkele van onze machinegeweergroepen van Starosselje hadden opdracht, weerstand te bieden tot de kompanies zich volledig afgezet hadden; drie uur lang hielden ze vol. Dan kropen ze lenig als slangen doorheen het dennebos in het zuiden, dwars tussen de Russen door die intussen aan alle kanten langs hen heen waren opgerukt. Niemand van ons werd gevangen, geen machinegeweer bleef achter. Onder razend vuur holden onze schutters als allerlaatsten over de houten brug: achter hen vloog ze in de lucht in een fontein van vlammen en water.
Doorheen onvoorstelbaar kleverig slijk klauterden onze luidjes met paarden en karren de tegenoverliggende helling op, van de vijand enkel maar gescheiden door de sterk gezwollen rivier, die ingevolge de ontploffing hopen rommel met zich voerde.

Op 9 februari 1944 waren de ingesloten divisies zo ver, dat ze het zuiden, zuidoosten, oosten en drievierde van het noordoosten van de ketel van Tsjerkassy ontruimd hadden. Op het einde van januari had die ketel zowat de vorm van Afrika; op de avond van 9 februari was hij zo gekrompen, dat we ons ongeveer in Guinea bevonden, met de grendelstelling ter hoogte van het Tsjaadmeer: het dorp Derenkowetz. Korsoem, de hoofdstad van dit Russische Guinea, was reeds sinds 28 januari het algemene verzamelbekken voor

alle ingesloten troepen. Ver ten zuiden van Korsoem naderden van buiten de ketel meerdere honderden "Tijger" en "Panter" tanks, de sterkste monsters van heel het Duitse tankleger in zuidelijk Rusland. Trots heftige weerstand rolden ze voorwaarts. De vijftig- tot zestigduizend man binnen in de ketel trokken verder volgens plan terug en sleepten onder ontzaglijke krachtinspanningen zoveel mogelijk materiaal mee.
Terwijl die tienduizenden soldaten al dus post trachtten te vatten met het oog op de beslissende aanval in de richting der uit het zuiden aanrukkende tanks, moest de achterhoede zolang mogelijk de uit het noorden, oosten, zuidoosten en zuiden oprukkende Sowjets tegenhouden. Het meest vooruitgeschoven steunpunt ten noorden van Korsoem was Derenkowetz, ver links van onze vroegere stelling. Al onze strijdkrachten, die over een breedte van dertig kilometer tussen Derenkowetz en Starosselje en nog verder zuidelijk verspreid lagen, moesten zich op 9 februari terugtrekken. Ook onze tweede kompanie, die sinds ze Losowok had ontruimd bezig was een boogvormige beweging van het oosten naar het noordwesten uit te voeren, werd daar vanuit noordelijke richting verwacht. Geheel op zichzelf aangewezen moest onze brigade de sleutelstelling Derenkowetz houden.
Op de westflank van de lijn Derenkowetz-Korsoem waren eenheden der Weermacht ingezet, die order hadden zich tot het uiterste tegen elke vijandelijke doorstoot te weer te stellen. De oostelijke flank werd beschermd door het regiment Nordland en de divisie Wiking. Tussen die twee zijdelingse fronten liep van Derenkowetz naar Korsoem een veldweg langsheen een rivier; de zekeringsgordel langs deze weg tussen oost en west was zowat twintig kilometer lang.
De gevaarlijkste stelling was zonder enige twijfel de onze, bij de uiterste noordpunt van deze doorgang. We moesten kost wat kost de vijand, die zeker vanuit het noorden zou beproeven Korsoem te bereiken en eens en voorgoed de ingesloten troepen te vernietigen, de weg versperren.

De tweede kompanie zette zich zonder al te veel moeilijkheden af; onze terugtocht van de uiterste noordpunt echter, die op het laatste nippertje plaats vond, zou dramatisch worden. De vijand drong van alle kanten op ons in en de Duitse eenheden, die samen met ons van het zuidoosten naar het westen trokken, werden eveneens hard op de proef gesteld. Na het in de lucht vliegen van de brug echter bezorgde de door de dooi sterk gezwollen Olsjanka ons toch even verpozing.

Volgens plan van het opperbevel liep onze weg naar Derenkowetz bijna gelijk aan onze vroegere stelling Starosselje-Derenkowetz. Deze stelling was nochtans sinds twee dagen doorbroken; de vijand, die het woud binnengedrongen was, puilde in zuidelijke richting uit als een keelkrop. Op 9 februari hadden de Russen daar hun positie door aanvoer van antitankgeschut zeer versterkt. De uitgestippelde terugtocht voerde doorheen de uiterste zuidelijke bosrand. De vrachtwagens, die voor onze brigade uitreden, waren daar al midden in meerdere Russische wespennesten geraakt. Een onzer stafofficieren, een nijveraar uit Gent, recht door zee en met een bewonderenswaardige levenswandel, een uiterst beschaafd en oprecht man, was als verbindingsofficier naar Derenkowets uitgestuurd. Toen hij aan de spits van zijn afdeling in een hinderlaag geraakte, deed hij dadelijk beroep op de infanteristen, die de eerste Duitse vrachtwagens begeleidden, om zijn groepje bij te staan. Ongelukkig genoeg waren dat net de arme Volksduitse rekruten der divisie Wiking, die nu al sinds Skiti voortdurend op de vlucht waren. Ze gehoorzaamden schoorvoetend, rukten tegen de vijand op en redden zich bij de eerste schoten in het kreupelhout.
Getrouw aan de traditie van het Waalse legioen bleef kapitein Anthonissen ter plaatse en verdedigde zich met zijn machinepistool tot het bittere einde. Een uur later veegde een tegenstoot van de ervaren Wikingmannen de baan weer vrij. Tussen de bosjes, zowat dertig meter van de weg verwijderd, lag een dode. "Een lange kerel, hij droeg een wapenschild met de Belgische kleuren op zijn linkermouw" vertelde ons 's avonds een Duits officier.
Dat was immers de reden van onze strijd: de tegenwoordigheid van de trotse Leo Belgicus onzer voorvaderen op het front van Europa. Wij beschouwden het als een eer, dat we daarvoor elke dag vechten mochten; en daarvoor was de kapitein gesneuveld.

We hadden nu enkel nog maar een veldwegel doorheen moerasland om ons terug te trekken. Overal was het terrein met steile heuvels bezaaid. Vrachtwagens raakten slechts met de hulp van traktoren omhoog. In de diepten slibberden en gleden de voertuigen meer dan ze reden; ze moesten over beken heen, die buiten hun oevers waren getreden en nog vol ijsschotsen lagen. De wielen slipten en ploegden de bodem steeds verder om. Telkens we een van die vervloekte watertjes moesten overschrijden, kostte ons dat een of twee wagens.
Eindelijk bereikten we een hoogvlakte tegenover het woud, net toen de Wiking daar haar tegenaanval begon. Onze kolonnes moes-

ten uitwijken op een naar het zuiden afbuigend karrespoor. Enkele kilometers verder konden we weer in westelijke richting trekken. Wanneer je eenmaal vast zat in die reusachtige slang van voertuigen, was elke poging om je er weer uit te wurmen zinloos. De weg was smal en liep langs een steile helling: één enkele verkeerde draai aan het stuur en je rolde de afgrond in.
In de diepte lag een dorp met een vijver, midden in moerassig land. Onze weg liep langsheen het water. Algauw bleek hij niet meer bruikbaar: hij vormde enkel nog een taaie, koolzwarte, meterdiepe brij. We beproefden alles om daaraan te verhelpen. Eerst schudden we de inhoud van alle stro- en hooimijten leeg, dan was het de beurt aan het stro der daken, aan de deuren, vensterluiken, hokken, stoelen, tafels.
Het hele dorp werd opgebruikt. Maar de vijand stond geen twee kilometer van ons af en we konden ons nu geen zorgen maken over zulke kleinigheden. Zo goed en zo kwaad het ging slaagden honderd vrachtwagens er in, midden tussen de bange en klagende inwoners over de ordeloze boel van kapotgeslagen rommel heen de helling weer te bereiken en daarna eindelijk weer op de weg naar Derenkowetz te komen.

Rond vijf uur in de namiddag waren we er ongeveer zeker van, dat we niet enkel bijna al onze kameraden, maar — wat nog ongelooflijker was — ook een goed deel van ons wagenpark in veiligheid gebracht hadden. We hadden nu geen tijd meer te verliezen. Vliegtuigen namen de hutten bij het kruispunt onder vuur. In een ervan waren lichtkogels opgestapeld: ze kreeg een voltreffer, honderden rode, groene, witte en purperen kometen zoefden overal rond en deden onze laatste paarden steigeren.
Op de weg naar Derenkowetz moesten we dicht voorbij de westelijke rand van dat vervloekte bos, dat door de vijand bezet was. We trokken er langs op een afstand van zowat een of twee kilometer. Het ging zo traag, dat je er gek van werd: overal was de modder vijftig centimeter diep en taai als pik. Duitse vrachtwagens, die van Derenkowetz naar Korsoem reden, en voertuigen van onze brigade hadden zich in een lange, nauwe kolonne gemengd, elk ogenblik raakte een voertuig klem en hield al de andere op. We waren gedwongen, de kleine fruitboompjes langs de weg uit te rukken of om te hakken, om de grond wat te verstevigen. Overal lagen wagens met uitgebrande motoren. Wijzelf kropen meestal te voet over de hellingen heen, terwijl de klompen slijk die aan onze voeten kleefden onze beenspieren pijnlijk uitrekten. De nacht viel en de opwinding werd steeds groter. Bij de woudrand vielen schoten. Sowjetvliegtuigen namen ons onophoudelijk onder vuur. Plots kwam vanuit het woud een dikke rode vuurbol aanvliegen, dan nog een, recht op ons af. "Tanks! Tanks!" brulden de chauffeurs. Sommigen kropen onder hun wagens, terwijl anderen vluchtten na eerst hun voertuig in brand te hebben gestoken.
De Sowjets beschoten ons met antitankgeschut. Dat was op zichzelf niet zo erg: we hadden ergere dingen beleefd. Maar de in paniek in brand gezette vrachtwagens legden nu al het verkeer onherroepelijk lam, en we herinnerden ons dat de kolonne ontelbare granaten met zich voerde. Daar begonnen de ontploffingen al: iedereen wierp zich op zijn buik in het moeras. Ik slaagde erin, op een loslopend paard te springen en verzamelde een handvol makkers om me heen, teneinde te beproeven een paar voertuigen te redden.
Maar het was te laat: heel de kolonne stond al in lichtelaaie. In de grijspurperen avond brandden meer dan honderd voertuigen, ze vormden een lang rood lint dat door ontploffingen werd geschud. Al ons materiaal, heel ons archief, al onze papieren verdwenen in dat brandoffer; alleen onze roemrijke kompanievlaggen, die onze officieren sinds de eerste dagen van de terugtocht rond hun lichamen gewikkeld droegen onder hun uniformen, waren gered.

Tijdens de nacht bereikten een paar honderd man, wier benen na de inspanningen bijna de dienst weigerden, onder voortdurend Sowjetvuur de holle weg naar Derenkowetz. Als een stroom lava kroop de modder in brede slierten de vallei in, die door de vijver in twee was gesneden. Er was geen brug en het ijs op de vijver was gesmolten. In het donker waadden we er doorheen, terwijl het water ons tot aan de buik reikte.
Ten oosten van Derenkowetz viel de vijand sedert twee dagen onophoudelijk aan. In het noorden stiet hij op de tweede kompanie, die samen met ons de grendelstelling bereikt had. In het zuidoosten bestookte hij ons met antitankgeschut.
Er viel een troosteloze regen. Doorweekt van het nat vielen we halfverblind en struikelend met onze wapens in de drassige gaten, aan het eind van onze krachten en zonder hoop, maar klaar om de Russen weer op te vangen. De stormbrigade "Wallonie" had het onmogelijke volbracht: ze had zich opnieuw opgesteld bij het bruggenhoofd Derenkowetz.
Vlak daarop brak de hel los. We lagen in hoefijzervorm rond het dorp, in het noorden, noordoosten en oosten. Van uur tot uur werd de beveiligingsgordel beiderzijds van de weg smaller en

smaller. Russische tanks beukten de stellingen van de Weermacht in het westen. Overal staken Sowjetscherpschutters, die reeds dagenlang de voertuigkolonnes op de weg naar Korsoem onder vuur namen. Op minder dan één dag tijd was onze betrekkelijk veilige uitwijkruimte van twintig kilometer tot hooguit twee kilometer vernauwd.
In teorie was de andere zijde, op onze oostelijke en zuidoostelijke flank, heel wat beter beschermd. Het SS-regiment "Nordland" had bevel ontvangen de vijand daar, zowat tien kilometer van het dal verwijderd, op te houden. Met zulke dekking kon ons bruggehoofd helemaal aan de noordspits van de uitwijkstrook weerstand bieden zolang zulks nodig bleek. De algemene verzamelbeweging naar Korsoem kon aldus rustig en in goede orde verlopen.
Jammer genoeg had het regiment "Nordland" al zware verliezen geleden. Een hevige stormaanval dwong het tot wijken en het trok zich terug op de laatste heuvel, die onze weg nog afschermde, halfweg tussen Derenkowetz en Korsoem, zowat zeven kilometer achter ons. Daarmee was bijna alles verloren : onze uitwijkstrook was nu al bij al nog slechts een paar honderd meter breed en van weerskanten vlogen de kogels er overheen.
Toen hij dit vernam ontstak generaal Gille in vreselijke woede. De kommandeur van het regiment "Nordland" werd via de veldtelefoon met een stroom verwensingen bedacht en kreeg het strikte bevel, het verloren terrein onmiddellijk te heroveren. Intussen echter waren de zegevierende Russen verder opgerukt naar Derenkowetz zelf, teneinde ons op te rollen vanuit de rug. In de vroege namiddag doken ze op bij de hogergelegen isba's ten zuidoosten van het dorp, van waar uit ze de hele nederzetting konden beheersen. Derenkowetz was een langgerekt dorp met ver uit mekaar liggende huizen. De Russen hadden het strategisch belangrijkste deel ervan bereikt. Nog voor de avond viel konden ze hun zwaar materiaal ter plaatse brengen. Dan zouden we van alle kanten onder vuur genomen worden en hulpeloos overgeleverd zijn aan de granaten der Sowjetartillerie.

Maar het bleek, dat we nog over soldaten beschikten. In elk ongeluk vindt men nog wel een troost. Talloze chauffeurs zonder voertuig en artilleristen zonder kanon vormden steeds groeiende reserves, naarmate meer materiaal verloren ging in het slijk. We bevorderden hen onverwijld tot infanteristen en ze waren bij onze sterk geslonken kompanies zeer welkom.
Een artillerieofficier werd aan het hoofd van zowat vijftig van zijn vroegere kanonniers uitgestuurd om de hoogte van Derenkowetz aan te vallen en weer in te nemen. Het was een zaak van eergevoel : de artilleristen waren vaak genoeg door de luidjes uit de eerste linie uitgekafferd en wilden nu tonen wat ze konden. Ze gaven de Russen zulk een duchtig lesje, dat die zich twee kilometer in zuidoostelijke richting terugtrokken; er werden talrijke gevangenen gemaakt en op de hoogte vielen een molen en een kolchose in onze handen. Toen de mannen van het regiment "Nordland" bij hun tegenaanval met veel moeite die sektor, die ze voorheen ontruimd hadden, weer bereikten, bleven ze verstomd staan : een handjevol beslijkte maar lustige Belgen waren bezig hoentjes te plukken en spek en komkommers te snijden, teneinde even kermis te vieren tussen twee partijtjes handgranatenwerpen in. De stelling werd taai gehouden, met de hoeve was alles best in orde en onze artilleristen waren trots.

Maar overal elders dreigde de tragedie. Vanuit het oosten werd Derenkowetz sterk bedreigd. Uit alle hoeken en kanten daagden hele horden Mongolen op en wierpen zich brullend op onze vooruitgeschoven posten. We werden achteruitgedrongen tot vlak bij de huizen. Tegen de avond zag de toestand er zo uit : het bruggehoofd van Derenkowetz was bijna opgevouwen, achter ons, halfweg naar Korsoem, was de uitwijkstrook in de buurt van het dorp Arboesino nog slechts uiterst smal; elk ogenblik kon ze helemaal afgesneden worden en dan was ons lot weldra bezegeld. De vijand kon dan doorstoten van Arboesino naar Korsoem, waar vijftigduizend man met hun materiaal in de modder staken en net begonnen waren, zich opnieuw te ordenen in de hoop op redding vanuit het zuidwesten. Al moest men zich dan meer en meer afvragen hoe of het met die redding stond : de Duitse tankkolonne, die ons moest bevrijden, stak nog veertig kilometer voor Korsoem vast in zeeën van slijk. Alles zag er donker en twijfelachtig uit en alle berichten, die we ontvingen, duidden op een ramp. De ingesloten troepen waren aan het einde van hun krachten, er was nauwelijks nog munitie en helemaal geen mondvoorraad meer, en iedereen was uitgeput.
Zouden we de druk van de vijand, die wist dat we op de rand van de doodsstrijd stonden, nog lang kunnen weerstaan ? Waren de tanks in het zuidwesten nog in staat, een laatste inspanning te leveren om de slijkgordel en daarmee de wurgende omstrengeling te doorbreken ? Optimisme was goed, maar slechts enkele dagen scheidden ons nog van de volledige ineenstorting. Een geheim bericht van de staf der divisie aan onze kommandeur, dat tijdens de nacht was ontvangen, liet nauwelijks nog een straal-

tje hoop over: "Er is nog vier tot vijf procent kans om aan de totale vernietiging te ontkomen."
In de kleine gevechtsstand, waarop voortdurend stortregen neertrommelde, bekeken we mekaar en het bloed stokte ons in de aders. Als in een koortsdroom zagen we de gezichten van onze vrouwen en kinderen voor ons. Het uur was nabij, om voorgoed van dat alles afscheid te nemen.

De nacht van donderdag 10 op vrijdag 11 februari 1944 verliep onder voortdurende, verwarde gevechten. Je zag geen meter ver. De lucht leek enkel nog uit een watergordijn te bestaan; de grond was in een meer veranderd en wij staken daar tot onze knieën in. Als padden bewogen de Russen door de donkere modder; overal doken ze onverhoeds uit het duister op. Van op een bepaalde plaats werd om de minuut geschoten; we hadden een kwartier nodig om daar te geraken, waar we vermoedden dat de scherpschutter zich ophield. Maar we vonden enkel nog een slijkpoel die zich in niets van de andere plassen onderscheidde. Onze ploeteraar was er stilletjes uitgemuisd en had zich in het donker in een ander watergat neergevleid. Nauwelijks waren we weg, of de kogels floten ons alweer scherp zwepend en gevaarlijk rond de oren. Rondom ons regende het projektielen, die kris en kras in de muren, de daken en de deuren sloegen. Onze manschappen hadden sinds acht dagen niet meer geslapen, alles wat ze aan en om het lijf hadden was kletsnat; ze hadden de grens van de waanzin bereikt. Om het halfuur telefoneerde de divisie: "Volhouden! Volhouden!" Een huis was verloren gegaan; het moest in het duister dadelijk opnieuw worden veroverd.
De Russen kropen tussen ons door. We pikten ze op in het donker en brachten ze naar onze gevechtsstand. Ze praatten vrijelijk en verzwegen vooral niet, dat ze tienmaal sterker waren dan wij. Dan vraten ze eender wat op, legden zich in een hoek en vielen in slaap als dieren, snorkend en mompelend temidden een walgelijke geur van zweet, urine en natte wol.
Op vrijdagmorgen hield Derenkowetz nog altijd stand. Ook de oost- en westflank van de doorgang naar Korsoem hadden zich kunnen handhaven, hoewel Sowjetsoldaten zich overal in de struiken en het kreupelhout langsheen de weg hadden genesteld. De Russen wisten nog veel beter dan wijzelf, hoe goed ze ons in de tang hadden. Reeds meerdere dagen strooiden hun vliegtuigjes briefjes over ons uit, waarin ze ons aan de hand van een kaartschets het hopeloze van onze toestand duidelijk maakten. Op een

lijst der ingesloten eenheden stond ook de brigade "Wallonie" vermeld.
Op propagandagebied hadden de Sowjets voortdurend nieuwe vondsten. Regelmatig zagen we een witte vlag wapperen; een Russisch soldaat kwam aanzetten en overhandigde ons een schrijven, dat aan de opperbevelhebber van de divisie of het legerkorps persoonlijk was gericht. Het was een brief van een gevangen Duits generaal, die zich ten dienste van de vijand had gesteld. In naam van zijn Sowjetmeesters stelde die knecht ons in alle ernst voor, te kapituleren: zij zouden goed behandeld worden. Nee, maar! Ofwel bracht men ons foto's van makkers, die daags tevoren krijgsgevangenen waren gemaakt, en die klaarblijkelijk fris als hoentjes en in volle gemoedsrust met diezelfde mooie generaal aan tafel zaten. Op vrijdag 11 februari verschenen, nadat de gebruikelijke witte vlag vertoond was, twee erg korrekte Russische officieren en brachten een boodschap van het Sowjet-opperkommando voor de bevelhebber der ingesloten strijdkrachten.
Het was een ultimatum. De beide officeren werden achter de linies gebracht en beleefd ontvangen. Het ultimatum was kort en duidelijk: ofwel gaven we ons over en dan zouden we behandeld worden als dappere soldaten — ofwel zou te één uur een aanvang gemaakt worden met onze vernietiging.
Het ultimatum werd met nadruk afgewezen. Een wiebelende traktor voerde de beide Sowjets doorheen het slijk naar hun eigen linies terug.

Het antwoord liet niet op zich wachten; in de namiddag stortte het rode leger zich van alle kanten op de ineengekrompen "ketel". De wilde aanvallen op ons bruggehoofd en op de weg van Derenkowetz naar Korsoem werden steeds gevaarlijker. Twee dagen voorheen hadden de Duitse strijdkrachten zich in Korsoem verzameld. We wisten dat de eindstrijd nakend was, dat tienduizenden zich klaarmaakten voor het laatste gevecht; ze zouden met de moed der vertwijfeling strijden. Een radioboodschap van het Duitse opperkommando bezwoer ons, alle krachten nog één keer te bundelen. Van buiten de "ketel" zouden alle nog beschikbare tanks in een laatste inspanning op ons toestoten. We moesten alles op één kaart zetten.
De Russen hielden ons voor reddeloos verloren. Nochtans waren hun inspanningen nu reeds twee weken lang niet met sukses bekroond. Ze wilden het wild voorgoed opdrijven; nadat hun ultimatum afgewezen was, begon de storm in alle sektoren.

Bij valavond was de uitwijkstrook weliswaar nog smaller geworden, maar in Derenkowetz hadden we geen duimbreed grond, geen meter heg ingeboet. Onze kerels staken als palen in hun moerasgaten. Ze waren voor alles onverschillig geworden. Als het nu tanks geregend had, dan zouden ze zich daarover niet hebben verwonderd.
We hadden nieuwe orders gekregen. De toestand was zo ernstig geworden, dat de afzetbeweging diende bespoedigd. Op zaterdag 12 februari 1944 waagde het ingesloten leger zijn kans en stootte doorheen de vijandelijke linies heen naar het zuidwesten. Om vier uur in de morgen moesten wij Derenkowetz ontruimen en ons bij de zuidelijke aanvalsspits aan de andere kant van de "ketel" aansluiten. Het regiment "Nordland" zou als achterhoede de toegang tot Korsoem afgrendelen op de hoogte van Arboesino.
Het was nog slechts zeven uur 's avonds en het wachten duurde eindeloos. Onze zenuwen stonden op springen. Zouden we het nog negen uur kunnen volhouden, zoals de orders het vereisten? Zou het bruggehoofd niet instorten en de terugtocht niet ontaarden in een redeloze vlucht?
Kogels weerkaatsten op ons natte dak van blikken platen. Het had op aarde zeker nooit zo hard geregend. Van alle kanten klonk gebrul. Rond een uur in de nacht begonnen onze voorposten in het oosten zich voorzichtig terug te trekken. De eerste Russen slopen de isba's binnen, als spookachtige moddergestalten uit de nacht. Onze soldaten schoten niet meer, met ingehouden adem lieten ze zich naar beneden glijden tot bij de nu meer dan honderd meter brede, buiten zijn oevers getreden vijver. Hun wapen boven het hoofd tillend, waadden ze er tot bij de heupen doorheen. Wij keken uit in het donker over de zwarte waterspiegel, waaruit we hen nat als zeerobben zagen opstijgen.
In het noordwesten en het westen nam het vuren toe. Kogels floten overal, sloegen overal in. Plots vernamen we een langgerekt, dof rollend gebrom. Tanks!
Vanuit noordwestelijke richting waren Sowjettanks genaderd tot op een paar honderd meter. Ze zetten nu koers op de harde weg, waar in het donker onze laatste vrachtwagens stonden, onze enige kans om het er op het laatste nippertje nog levend af te brengen. Het rollen der kettingen was een boodschap van de dood. Er bleven ons nog vijf minuten over.

Ik sprong op een antitankkanon af, dat verlaten bij de wegrand stond. Geholpen door een makker zwenkte ik het rond. Op mijn geroep kwamen andere soldaten aanzetten en brachten een tweede

stuk in stelling. We openden een razend spervuur en dwongen de vijandelijke tanks tot stoppen.
Het was halftwee in de morgen. Onder dekking der tanks waren Russische infanteristen ons tot op een paar dozijn meter genaderd. Ze vuurden op goed geluk af over de donkere straat heen. Zonder verpozen reden de vrachtwagens op en af om iedereen op te pikken, die nog van bij de vijver kwam aanzetten. Wie aankwam, klauterde zonder dralen op een der voertuigen, maar telkens stortten een paar kameraden dodelijk getroffen neer op straat.
Om vier uur 's morgens had de laatste sektie der achterhoede ons vervoegd. Inderhaast pikten we de beide antitankstukken aan een der laatste vrachtwagens. Ons bruggehoofd van Derenkowetz had tot het einde toe standgehouden; we waren geen ogenblik afgeweken van het vastgelegde tijdschema. Nu reden we doorheen het brandende Arboesino en zagen het regiment "Nordland" zijn stellingen betrekken. Wat verder staken een paar vliegtuigen treurig met de neus in het slijk.
Bij dageraad bereikten we de eerste huizen van Korsoem. Onze brigade stelde het zich tot eer, haar vrachtwagens te verlaten: in volmaakte orde, met opgeheven hoofden en zingend, marsjeerden we de stad binnen als voor een parade.
Korsoem was een prachtige stad. Zuidoostwaarts ervan lag een zeer diep meer, vele kilometers lang. Dit meer was omringd door talloze groene, blauwe, witte en roestbruine isba's en door hoge, met bomen begroeide heuvels; een zandweg voerde langs het water. Aan het einde van het meer rees een geweldige stuwdam op: daar stortte het water zich over steile, rode en groene klippen en bruiste dan rond een eiland heen, waar in de hoogte een oude, blanke abdij met oosterse versieringen prijkte. Vijftig meter boven het bruisende water, in de schaduw van een rotspartij waar de waterval omheen kolkte, begroeven we de gevallenen der stormbrigade "Wallonie". Ze rustten aan de voet van die hoge, norse rotsen terwijl wij ons klaarmaakten om het meer te verlaten en op te rukken naar de vrijheid of naar het laatste offer.

De "ketel" was uitermate klein geworden: een paar kilometer front benoorden Korsoem, een paar kilometer in het westen, en een dubbele beschermde flank. Dat was alles. In het begin was de ingesloten ruimte zo groot als heel België; nu besloeg ze amper nog de oppervlakte van een provincie. Daar de vijandelijke druk geen ogenblik verminderde, moest de in het noorden en oosten bij de terugtocht verloren ruimte in elk geval in het westen

opnieuw veroverd worden. We hadden Derenkowetz verlaten en zeven kilometer terrein verloren; dus moesten de Duitsers nog voor valavond zeven kilometer naar het zuidwesten doordringen, teneinde te vermijden dat de vijftigduizend ingesloten soldaten met gebrek aan plaats en aan bewegingsvrijheid kregen af te rekenen.
Toen de kommandeur en ik om elf uur in de voormiddag bij de divisie waren om er orders te ontvangen, zagen we generaal Gille rood van woede bij de telefoon staan. Hij had zopas vreselijk nieuws te horen gekregen: Arboesino, dat tot elke prijs tot 's anderendaags als grendel tegen de Russische opmars stand moest houden, was in handen van de vijand gevallen die nu snel naar Korsoem oprukte. Gille greep zijn zware wandelstok, sprong in een Volkswagen en joeg in de richting van Arboesino. Het was moeilijk, zijn toorn te weerstaan: het dorp werd terug veroverd en de grendel weer dichtgeschoven. Het was ook hoog tijd.

De aanval van onze divisies in zuidwestelijke richting was reeds een paar uur aan de gang, maar boekte niet het sukses dat de Duitse legerleiding verwachtte. De Russen boden verbitterd weerstand. Zes kilometer voorbij Korsoem was een dorp ingenomen en ook op de beide flanken was enige vooruitgang gemaakt. Maar nog steeds hield de vijand ons in zijn tang vast. En we moesten snel en beslissend zegevieren, anders was het einde binnen een of twee dagen daar.
Aan de soldaten werden bovenmenselijke eisen gesteld. Tien dagen lang hadden officieren en soldaten geen ogenblik rust meer genoten. Enkel de wilde bezetenheid, die men in de nabijheid van de dood leert kennen, hield ons nog overeind. Sinds Mosjny, dat wil zeggen sinds meer dan een week, had ik geen uur meer geslapen. De behoefte aan slaap kon ik slechts overwinnen door Pervitintabletten te nemen, zoals die aan de piloten werden verstrekt voor lange afstandsvluchten. Het was trouwens onmogelijk, zich ergens rustig terug te trekken; vijftig- of zestigmaal in één nacht rinkelde de veldtelefoon, voortdurend doorbrak de vijand onze stellingen, en dan moest ik er weer op los om bijeen te rapen wat ik toevallig aan manschappen vond en met hen samen een handgemeen te beginnen. We waren enkel nog bundels zenuwen en de vraag was, hoelang die zenuwen het nog gingen uithouden.

Gedurende de harde gevechten der beide jongste weken was onze munitie bijna volkomen opgeraakt. Sinds acht dagen was

geen enkel vliegtuig meer in onze "ketel" geland en het was enkel via de luchtweg dat de ingesloten troep nog bevoorrading kon verwachten. Nauwelijks echter waren we in Korsoem aangeland, of we hoorden motorgeronk aan de bewolkte, regenachtige hemel. Een wolk van witte valschermen brak doorheen de nevel. We geloofden eerst dat het Russische valschermspringers waren, maar dan zagen we hoe aan de valschermen geen mensenlichamen maar wel grote zilverkleurige, sigaarvormige kokers zweefden. Elk van die kokers bevatte vijfentwintig kilo patronen ofwel een hoeveelheid kleine pakjes met een soort gekoncentreerde, bittere sjokola, die dienen moest om oververmoeidheid te bestrijden. Zo hadden we weer een beetje voorraad, terwijl men in de bakkerijen van Korsoem bezig was, de laatste harde, kleverige broden te bakken, die samen met de sjokola de enige voorraad levensmiddelen vormden die op 13 februari onder de soldaten werd verdeeld. Iedereen wist dat het brood, dat hij onder zijn arm knelde, het laatste was voor de ondergang of de bevrijding.
Onze afmars naar het zuidwesten was vastgesteld op elf uur 's avonds. We hadden nog illusies, want het opperbevel verspreidde met opzet optimistische berichten. Zo we de ware toestand hadden gekend, dan hadden we zeker elke verder uitbraakpoging opgegeven. Men spiegelde ons voor dat 's anderendaags, op zondag dus, alles achter de rug zou zijn: we hadden immers enkel nog maar een paar kilometer af te leggen. We geloofden dat, zoals men steeds graag gelooft wat men van harte wenst.
Sinds de morgen had het opgehouden te regenen. 's Avonds scheen de maan. We beschouwden dat als een goed voorteken. Korsoem baadde in een mild wit licht. Het zilveren schemeren van de hemel was betoverend. Het werd kouder. Met hulp van enkele tabletten Pervitin zouden we misschien toch nog in ons opzet slagen.

We hadden talrijke vrachtwagens, maar ook veel mensen verloren, en dus vond iedereen nog een plaatsje op wat aan voertuigen overbleef. Rond middernacht bereikte onze kolonne het blauwwitte, maanovergoten meer buiten Korsoem. We trokken er overheen langs een houten brug van een halve kilometer lang, die onze pioniers met veel durf ter hoogte van de stuwdam gebouwd hadden. De brug was smal en de kolonnes moesten hun beurt afwachten, maar spijt de eindeloze keten van duizenden wachtende voertuigen liep alles gesmeerd. De vijand was vlakbij, iedereen was opgewonden, maar de feldgendarmen bleven ongestoord het verkeer regelen. Hoe uitgeput we ook waren, toch

moesten we het feilloos lopen der organizatie, de koele berekening van het opperkommando en de planmatigheid van de terugtocht, die verliep met de timing van een sportwedstrijd, bewonderen. Tijdens deze spookachtige weken had de intendantie verder gewerkt met de stiptheid van een uurwerk; al waren dan zozeer verschillende troepenonderdelen door mekaar geworpen, al lagen we dag en nacht in de aanval, al hadden we in de modder hopen materiaal verloren, toch was er blijkbaar geen enkele zandkorrel tussen de machine geraakt.
Maar hoezeer hing tijdens deze beslissende nacht ons aller lot af van enkele dozijnen kubiekmeter planken! Zo een Russisch piloot de moed had gehad, zich met zijn toestel in het meer te storten, dan was onze brug doorgebroken en geen enkel Duits voertuig had Korsoem nog kunnen verlaten. Maar geen vijandelijk piloot waagde de poging of geen Russisch generaal kwam op de idee.
Om twee uur in de morgen hadden we de overkant van het stuwmeer bereikt en reden langsheen het water naar onze stellingen in het zuidwesten.

Met veel moeite kwamen we een paar kilometer vooruit. Er heerste een bijtende koude en het slijk bevroor, wat het verkeer nog maar lastiger maakte. Honderden vrachtwagens gaven het op en versperden de baan. Overal werd beproefd, de vastgelopen voertuigen weer vlot te krijgen of ze tegen de berm te duwen, maar het waren er te veel. Op drie of vier rijen naast mekaar stonden kilometers ver de ongelooflijkste voertuigen aan te schuiven: zware rode wagens van de veldpost, omnibussen, kanonnen, tanks en honderden karren, die door paarden of ossen werden getrokken. Motorfietsen bromden tevergeefs. We moesten tenslotte onze wagens verlaten en te voet doorheen die warboel verdertrekken, terwijl we onze chauffeurs veel geduld en verandering van weer toewensten.
In de vroege morgen bereikten we het eerste dorp, dat daags tevoren op de Russen was veroverd. Er wachtte ons slecht nieuws: het was niet mogelijk gebleken, diep doorheen de vijandelijke linies te breken. Na vier kilometer opmars waren de Duitse troepen in Sanderowka op ongehoord sterke vijandelijke weerstand gestuit; ze hadden slechts de helft van het dorp kunnen innemen. Vlak voor we aankwamen waren hier de drie laatste tanks van onze brigade ingezet en prompt vernietigd. De bevelhebber van onze tankkolonne, een jong kapitein met het profiel van een Griekse god, verstandige blauwe ogen en een hoge witte Kozakkentsjapka met doodshoofd op zijn blonde haar, was met zijn tuig in de lucht gevlogen toen hij een voltreffer in de munitievoorraad kreeg. Hij was tien meter in de hoogte geworpen en dood, maar met ongehavend aangezicht, weer neergestort.
Er werd nog steeds gewacht op de Duitse tanks, die ons van buiten uit zouden komen ontzetten, maar hierover hadden we slechts erg vage berichten.

In het zuidwesten schoten we nauwelijks op. En in het noorden weken we des te sneller. Arboesino, dat 's morgens verloren en 's middags terug veroverd was, ontglipte ons bij valavond voorgoed; twaalf uur te vroeg, en de Russen, die de wijkende troepen op de hielen volgden, waren in Korsoem binnengedrongen. Jawel, in Korsoem! We hadden om elf uur 's avonds de stad verlaten en bij het eerste morgenkrieken waren de Russen daar.
We kregen bevel ons dadelijk naar Nowo-Buda te begeven, dat op de kaart niet ver van het fel omstreden Sanderowka lag. De naam klonk ons zeldzaam in de oren. Het dorp lag in de verte op een langgerekte heuvel, die in oostelijke en westelijke richting glooide.
We braken op, terwijl al de beschikbare Duitse artillerie de huizen van Sanderowka, waarin de Russen zich verschanst hadden, bepoeierde. We zwenkten af naar links. De grond was bezaaid met kort voorheen gevallen Duitse soldaten. De modder was hier vreselijk. Sowjetvliegtuigen doken zonder verpozen op ons neer; we wierpen ons op de grond en trachtten ons zo diep mogelijk in de drek te boren, tot de vliegers weer weg waren. Zo ging het tienmaal na mekaar. We hadden drie uur nodig om vier kilometer af te leggen. Tenslotte bereikten we Nowo-Buda. Het was er stil als op een kerkhof. Zopas waren de Russen er door een verrassingsaanval van twee Duitse regimenten der Weermacht uitgegooid. De vijand had splinternieuwe kanonnen en zowat twintig Fordvrachtwagens achtergelaten.
Maar die onverwachte meevaller bracht niemand het hoofd op hol. Vanuit het zuidoosten naderden vijftien Russische tanks: we zagen ze duidelijk op de weg komen aanzetten. Ongeveer achthonderd meter van ons verwijderd maakten ze halt.
De twee Duitse regimenten, die Nowo-Buda hadden veroverd, moesten 's anderendaags, 14 februari 1944, door ons afgelost worden. De kommandeur en ik gingen de toestand onderzoeken in de gevechtsstand van de kolonel, die het bevel over de sektor voerde. Onze tocht doorheen Nowo-Buda riep bittere herinneringen in ons wakker. De dorpsstraten, twee gelijklopende, diepe

holle wegen, stonden ongelooflijk diep onder water: op vele plaatsen anderhalve meter en meer. Om voorwaarts te komen moest men hier en daar over de hellingen klauteren, die glad waren als wagensmeer. De Duitse kolonel was somber gestemd. Zijn twee regimenten waren tegen het einde van de nacht stilletjes komen aanzetten, hadden de Russen in de rug aangevallen en paniek onder hen veroorzaakt. In wilde haast was de vijand gevlucht en had zelfs zijn antitankgeschut achtergelaten.
Maar de Russen hadden snel hun koelbloedigheid teruggevonden en waren in een wijde boog van het noordoosten tot in het zuiden een tegenaanval begonnen. Volgens het oorspronkelijke plan diende Nowo-Buda slechts voor enkele uren bezet te worden, als flankensteun voor de reusachtige ingesloten kolonne, die na inname van Sanderowka naar het zuidwesten trekken zou. Maar Sanderowka was nog niet helemaal veroverd en voorbij Sanderowka moest men zeker op taaie weerstand rekenen, nadat de vijand twee dagen en een nacht had kunnen stand houden tegen de Duitse aanval. Zo kwam het dat Nowo-Buda nu een belangrijke stelling was geworden. Zo de vijand dit dorp heroverde, moest hij slechts vier kilometer westwaarts doorstoten om achter Sanderowka de doortocht af te snijden en een definitieve katastroof te veroorzaken.
Hiervoor was de Duitse kolonel bevreesd. Voor de verdediging van de sektor stonden al met al vijf tanks en de laatste antitankkanonnen ter beschikking. Voor de kanonnen was er bijna geen munitie meer en aan een wisselen van stelling in het taaie slijk viel nauwelijks te denken.
In de plaats van de drieduizend man van de twee Duitse regimenten, die voor het morgenkrieken wegtrokken, bleven hoop en al duizend Waalse soldaten op post, een bont gemengde schaar van koks, foeriers, chauffeurs, mechaniekers, telefonisten, dokters, apotekers en tandartsen, die men allemaal als versterking in de fel geslonken kompanies had ingedeeld.

De Duitse stafofficieren zaten te wachten, op hun ellebogen gesteund, hun bezorgde aangezichten in de handen verborgen. Niemand sprak een woord. De Duitsers vroegen zich af of ze zo gelukkig zouden zijn, de nacht door te komen zonder dat de tegenaanval losbrak; wij, of we pech zouden hebben en de tegenaanval komen zou na de aftocht der Duitsers, wanneer we er alleen voor zouden staan.
De nacht viel. In de mist kwamen onze kompanies aanzetten, verloederd en gehavend: overal hadden ze achterblijvers moeten

laten in het slijmerig moeras der velden. Ze wankelden Nowo-Buda binnen en drongen in de eerste de beste isba. De meesten wierpen zich halfdood in een hoek; enkel de taaisten onder hen kleedden zich uit en hingen hun zwart druipende broeken en uniformrokken bij een vuur uit maïsstro te drogen.
Om twee uur werd bij elke deur geroepen en geklopt. Estafettes waadden door het slijk om de brigade bijeen te trommelen. We trokken onze kleren weer aan, die hard als blik aanvoelden. Ieder poetste zo goed en zo kwaad het ging zijn geweer of machinepistool. Dan verlieten de mannen met honderden tegelijk de isba's in de koude nacht, vielen dadelijk in de plomp en ploeterden vloekend en tierend verder. We hadden bijna twee uur nodig om de kompanies op te stellen: we moesten de arme kerels, wie het water uit de oren liep en die niets gegeten of gedronken hadden tenzij wat vuil grondwater, naar hun kuilen leiden, waar net de Duitse infanteristen uitkropen. "Kom, arm oudje, maak het je gemakkelijk. Maar val niet in slaap, want ze zijn daar!"
Ze waren er inderdaad: niet slechts de Europese Russen, maar ook de Mongolen, Tartaren, Kalmoeken en Kirgiezen, die nu al weken door de beslijkte velden dwaalden, die in het kreupelhout hadden geslapen en zich gevoed van wat ze nog aan zonnebloem- en maïsresten vonden. Ze waren daar, trots op hun machinepistolen met zeventig schoten, hun granaatwerpers, hun Stalinorgels, wier salvo's de nacht vervulden met terreur.
Ze waren daar. En bij hen waren vijftien tanks, die we in het donker elk ogenblik op ons toe konden horen rollen.

De Duitse stafofficieren zaten voor ons en wachtten, tot het vijf uur zou worden. Ze hadden ons de toestand duidelijk gemaakt op de kaart. Noordoostwaarts was er een lege ruimte van meerdere kilometers; het was onmogelijk gebleken, in die richting verbinding te krijgen. In het oosten en zuidoosten lagen verstrooide stellingen bij de dorpsrand, waar de vijand daags te voren alweer aangevallen had. Natuurlijk was er nergens een gesloten gevechtslinie. En we hadden vijf ouwe, rammelende tanks.
Het liep tegen vijf uur, toen de Duitse kolonne plots om stilte verzocht. Duidelijk hoorbaar steeg het ratelen van pantserkettingen op. De kolonel stond recht, griste zijn kaarten bijeen en gaf zijn staf teken. Na de aflossing door de onzen hadden zijn soldaten het dorp verlaten. Het had geen zin meer dat hijzelf nog in Nowo-Buda bleef; deed hij dat, dan werd hij van zijn mannen afgesneden. Kort daarop waren de Duitsers weg.
Onze kommandeur zat met strakke blik te luisteren. Het geluid

der kettingen stierf weg en het werd weer stil. De tanks hadden enkel maar stelling gewisseld.
Er gingen nog twee uur voorbij, zonder dat iets gebeurde. Onze voorposten wreven hun moede ogen uit en staarden onverpoosd naar de terreinplooi, waar zich de Sowjettanks verborgen hielden. Af en toe spuwden Stalinorgels hun lading uit over het dorp.
Dat moest wel slecht aflopen.
Om zeven uur dreunde Nowo-Buda van het aanrollen der vijandelijke tanks. Onze eigen tanks trokken achteruit. Soldaten strompelden door het slijk zonder iets te zien of te horen. Onze kleine isba kreeg voltreffers van drie pantersgranaten tegelijk: heel het boeltje viel boven ons in en we zaten daar half onder het puin begraven. Ik had een groot stuk metselwerk op mijn rug gekregen. Met veel moeite wroette ik me los en stond recht, gans met leem en strostof bedekt. Aan weerszijden van onze ruïne liepen schreeuwende soldaten voorbij. Achter hen aan zaten Russische tanks. Een ervan was ons al voorbijgeschoven. De Russen stroomden het dorp binnen.
In een wip grepen de kommandeur en ik onze machinepistolen en haastten ons tot bij een groepje van zowat vijftig onzer manschappen. We bevonden ons tussen de twee dorpsstraten in, die zinderden van het tanklawaai. De vijftien vijandelijke tanks hadden onze schutterskuilen dichtgereden; de infanteristen waren onder de kettingen vermorzeld of omgebracht door de Russische soldaten, die achter de tanks kwamen aanzetten. Onze vijf Duitse tanks hadden zich teruggetrokken tot bij de dorpsuitgang. Een ervan rolde weer voorwaarts en stond plots vlak voor een Russisch tuig: op enkele ogenblikken tijd vernietigden ze elkaar volledig. Een andere Russische tank kwam zo snel op ons aanzetten, dat we hem niet tijdig opmerkten. We vlogen in de lucht, terwijl het in onze oren daverde. Dan vielen we weer terug op de grond, doden en gekwetsten door mekaar. Onze Duitse verbindingsofficier stond als een speer met zijn hoofd in de modder geplant, de benen in de lucht. De tanks vuurden verder, rolden in de dorpsstraten op en af en maakten lustig jacht op onze arme infanteristen.
Ik was er in geslaagd, me in een greppel te laten rollen. Uit mijn uniformrok stak een lange, nog hete granaatscherf. Ik voelde wel dat ik aan de borst en de arm gewond was, maar mijn benen droegen me nog.
Onze manschappen draafden langs de helling westwaarts van het dorp en meenden in verwarring, dat alles verloren was. De traktor van een onzer antitankkanonnen reed tussen hen in en

werd omgekieperd door een Russische pantsergranaat. Halfweg de helling haalde ik onze kerels in, bezorgde een onzer officieren een paard en gaf hem bevel, alles wat gevlucht was te verzamelen. Onze tanks bevonden zich samen met het antitankgeschut in het zuidelijk deel van het dorp en boden daar nog weerstand. Daar moesten we dus heen.
Langs rode heggen klauterden we tussen ontploffende granaten van Stalinorgels weer omhoog tot bij de huizen. In een van die isba's bewaarden we wat pantservuisten, die toen pas aan het Oostfront werden gebruikt. Je moest wachten tot de tank op tien of vijftien meter afstand was gekomen om het dikke metalen ei, dat vastzat op het uiteinde van een metalen pijp, op hem af te schieten. Wanneer je vuurde, schoot uit het andere einde van de pijp, die op je schouder lag, een vier of vijf meter lange steekvlam: wie achter de schutter lag, werd verkoold. De pantservuist kon dus moeilijk gebruikt worden in een loopgraaf of in een schutterskuil, want dan sloeg de vlam terug en verbrandde de schutter. Je kon enkel maar tegen een hooimijt, een boom of bij een raam knielen en dan wachten tot het laatste puntje eer je schoot. Maar het was wel gevaarlijk, want zelfs al werd de tank getroffen, dan vestigde de geweldige steekvlam toch de aandacht der andere tanks op de schutter en het antwoord liet dan gewoonlijk niet op zich wachten.
Toch speelden onze kerels dat gevaarlijke spelletje graag, zoals ze alles graag deden waarbij het meer op dolle moed dan op uithoudingsvermogen aankwam. Vrijwilligers met pantservuisten trokken op tussen de isba's, onder dekking van struiken en lage muurtjes. De Russische tanks zaten algauw over het dorp verstrooid en de Duitse tanks en het antitankgeschut vuurden wat ze maar konden. Na een uur was het zuidelijk deel van Nowo-Buda weer in onze handen en lagen vijf Sowjettanks te branden met geweldige zwartrode vlammen, die hoog boven de hellingen oplaaiden.

De Russen handhaafden zich ten oosten en zuidoosten van Nowo-Buda; de overgebleven negen tanks hadden zich verdekt opgesteld en versperden de weg voor alle tegenaanvallen. We hadden vreselijke verliezen geleden: tweehonderd doden op twee uur tijd. Groepjes achterblijvers van de vorige dag kwamen nu moeizaam op onze heuvel aanzetten. Achter een bosje hadden brankardiers mijn spullen uitgetrokken en me verbonden: de granaatscherf had twee van mijn ribben gebroken en me daarbij nog aan de rechterarm gewond. Dat was allemaal niet zo erg. Het was mijn

taak als ordonnantieofficier, de geest onder de troep te houden. Mijn benen, mijn stem en mijn begeestering waren in orde en dat was voldoende voor mijn taak. Ik was in staat de nieuwkomers in te delen, de toestand te bespreken en orders aan de officieren te verstrekken.
Elk der nieuwaangekomenen had onderweg de droeve stoet der aftrekkende gekwetsten ontmoet en naar de sterke verhalen geluisterd, waar de brankardiers bijzonder gul mee waren. De stalinorgels gingen voort met hun hels bombardement; bij elk salvo stegen uit de vallei voor het dorp dikke grauwe rookwolken op vol hulpgeroep, gekreun en gerochel. De gruwelen der jongste twee weken hadden onze mensen zozeer gesloopt, dat ze er geestelijk nog veel erger aan toe waren dan lichamelijk. Daarbij boden de talloze lijken, die in de modder overal lagen verspreid, een ontzettend schouwspel.
En toch waren enkele woorden voldoende, om de angst te verdrijven en de stemming weer op peil te brengen. De mannen lachten onder de korst vuil, die hun gelaat bedekte. Ze grepen hun wapens en vervoegden hun makkers, die op hun gevaarlijke posten lagen.

Het weer was helemaal veranderd. Sinds de maannacht van Korsoem had de regen opgehouden. De aanvankelijk nauwelijks merkbare kou was nu snijdend geworden: de wind floot scherp en stekend als een naaldenzwerm. Tijdens de inspannende mars van twee weken door de ellendige modder hadden onze soldaten druipend van het zweet hun hele winteruitrusting weggegooid. Schaapshuiden, gewatteerde jassen, gevoerde broeken, het was allemaal langs de weg blijven liggen. De meesten hadden niet eens meer een mantel.
Tijdens het wilde handgemeen van vanmorgen had niemand op de vorst gelet. Nu echter geselde hij de gezichten en joeg de rillingen over het lichaam onder de dunne, met slijk doordrenkte uniformen.
Het vijandelijke luchtwapen maakte dadelijk gebruik van de wolkenloze hemel om in dreunende golven op onze heuvel neer te duiken. Steeds opnieuw moesten we ons in het stilaan hard wordende slijk ingraven, terwijl kogels rondom ons in de grond sloegen en steen en hout verpulverden.
In het dorp volgden aanvallen en tegenaanvallen op elkaar. We hadden bijna geen munitie meer. Elk machinegeweer beschikte nog zowat over vijftig patronen: voldoende voor een salvo van een paar sekonden.

Toen we zover waren, beproefden een paar vastbesloten groepjes bij middel van roekeloze ondernemingen onze stellingen ietwat te verbeteren. Onze kommandeur, luitenant-kolonel Lucien Lippert, de enige van heel de staf die nog ongedeerd was, voerde zelf die stootpatroeljes aan. Lippert was een jong eliteofficier van het Belgisch leger, drager van de "Degen des Konings" als beste van zijn jaargang in de Krijgsschool. Als een echt kristen ridder nam hij deel aan de antibolsjewistische kruistocht. Uit zijn gelaatstrekken sprak oprechte reinheid, zijn ogen waren ernstig en klaar. Op negentwintigjarige leeftijd was hij luitenant-kolonel en hij leefde slechts voor zijn roeping als soldaat.
Vandaag spreidde Lippert, die we allen als een dapper man kenden, een roekeloosheid ten toon die ons deed sidderen. Toch was hij buitengewoon kalm en nooit hoorden of zagen we van hem een ongepast woord of gebaar. Hij wist echter goed, dat nu alles op het spel stond.
Samen met een handvol Walen was hij ver voorbij het midden van Nowo-Buda doorgestoten en had hij een reeks isba's, die zich zuidoostwaarts naar de voet der helling uitstrekten, heroverd. De vijand vlood, maar dook dan op tien plaatsen achter stromijten, bomen en terreinplooien weer op. Scherpschutters namen onze makkers onder vuur.
Er moesten nog een paar meter afgelegd worden tot bij een der hutten. De kommandeur sprong recht en bereikte als eerste de deur. Op dat ogenblik stiet hij een gruwelijke kreet uit, die men doorheen gans Nowo-Buda kon horen, de kreet van een man naar wie de dood zijn vingers uitsteekt. Een ontplofbare kogel had hem midden in de borst getroffen en daar een enorm gat geslagen; als een blok viel hij op de knieën.
Hij wreef nog met de hand over zijn voorhoofd en had de ongelooflijke tegenwoordigheid van geest, zijn gevallen pet op te rapen en die op zijn hoofd te zetten, om te sterven in volledig en verzorgd uniform.
We moesten de isba, waar hij was gesneuveld, hardnekkig verdedigen, tot zijn soldaten hem met tranen in de ogen binnen in de hut begraven hadden. Dan rukte de vijand weer op.
Maar de brigade "Wallonie" wou haar dode kommandeur niet in handen van de vijand achterlaten. Tijdens de nacht kroop een eerste luitenant, wiens gekwetste arm van etter droop, met een paar vrijwilligers tot bij de isba, wierp zich op de vijand en veroverde de hut. Het lijk van de kommandeur werd ontgraven en onder vijandelijk vuur tot bij ons teruggebracht. We legden hem op een paar ruwe planken en waren vastbesloten, hem bij de door-

braak met ons mee te slepen...... wanneer een doorbraak nog mogelijk blijken zou.
Meer dan ooit zaten we nu immers ingesloten. Op de morgen van dinsdag 15 februari 1944 was de toestand er niet beter op geworden. Wel was Sanderowka nu helemaal in handen van de omsingelde troepen, maar dat had drie dagen en twee nachten wild handgemeen gevergd en geen wezenlijke beslissing afgedwongen. Het gold nu meer dan ooit, de Sowjetlinies te doorbreken en ons te verenigen met de uit het zuidwesten ter hulp snellende Duitse tanks. Bezuiden Sanderowka waren de ingesloten divisies slechts drie kilometer verder opgerukt. Achter ons integendeel was de vijand reeds ver voorbij Korsoem: sinds 12 februari had hij in de "ketel" driemaal zoveel terrein veroverd als hij in het zuiden had moeten prijsgeven. Er bleef ons nog een klein gebied van minder dan zestig vierkante kilometer over. Hier zat een hele stroom mensen samengedrongen. Achter elk strijdend soldaat wachtten er zeven of acht op doortocht. Er waren de chauffeurs, wier voertuigen langs de weg in het slijk waren blijven steken, het personeel van de hulpdiensten, de intendantie, het materiaalbeheer, de lazaretten en de veldpost.
Sanderowska was nu de hoofdstad van dit sinds achttien dagen vervolgde leger. Na zestig uur vechten bestond die kleine hoofdstad enkel nog uit wat halfvernielde hutten zonder ruiten. In de isba's waren de gevechtsstanden van de divisie Wiking, van haar diverse regimenten en van onze brigade ondergebracht. In ons hok zonder vuur en zonder ramen hokten we bijeen met zowat tachtig man: een paar overlevenden van de staf, estafettes, stervenden en heel wat Duitsers, die hen troependeel kwijtgeraakt waren.
Mijn wonde brandde; ik had hoge koorts. Liggend in een hoekje met een schaapsvel over me heen leidde ik de brigade "Wallonie", waarover ik na de dood van Lippert daags tevoren het bevel had gekregen. Ik had noch adjudant noch ordonnantieofficier. Voortdurend kwam rampspoedige berichten, tuimelden vertwijfelde officieren of onderofficieren naar binnen of zwijmelende mannen, die zich als zoutzakken lieten vallen of begonnen te huilen als kleine kinderen.
De orders waren onverbiddelijk. Onze brigade moest als flankensteun zolang in Nowo-Buda blijven, tot de laatste faze van de doorbraak naar het Westen begon.
Onze kompanies, tienmaal teruggedreven en tienmaal weer aangetreden voor de tegenstoot, lagen her en der verspreid, zoals ze toevallig bij de gevechten versukkeld waren. Sommige sekties zaten ver oostwaarts. De helft van onze estafettes viel bij het overbrengen van orders in handen van uit een hinderlaag loerende Mongolen. Officieren zonden me vertwijfelde berichten, dat alles op zijn einde liep. Iedereen zag toen tien tanks waar er in werkelijkheid slechts twee waren. Ik moest uitvliegen, strikte orders en scherpe verwijten uitdelen. In de isba naast mij had de kommandeur van de Wiking zich genesteld. Ook hij kreeg om de haverklap erg pessimistische meldingen van eenheden, die schouder aan schouder met onze mannen vochten. Ik werd bij hem geroepen; generaal Gille ontving me met harde blik en opeengeklemde tanden. Zijn bevel klonk hard als staal: "Terugtrekken verboden! De officieren zijn verantwoordelijk voor hun troep. En u bent verantwoordelijk voor de officieren!"
Generaal Gille had gelijk: slechts een ijzeren wilskracht kon ons nog redden. Maar het was allesbehalve mooi. Ik deelde op mijn beurt mijn orders uit aan de officieren: ze waren scherp als pijlen. Arme, brave kerels, zonder uitzondering toegewijd en dapper, met hun grauwgele huid, hun kleverige haren, hun ingezonken ogen. Mijn hart deed pijn voor hen. Ze waren aan het eind van hun lijntje en moesten toch telkens weer die paar honderd man, die ook reeds alles gedaan hadden wat men van mensen vergen kon, in de aanval jagen.
Ik had nog vijftigduizend patronen gekregen. Nog steeds brachten wakkere piloten ons munitie aan, maar de "ketel" was nu al zo klein geworden dat we de toestellen nauwkeurig moesten inwijzen. Op tijd en stond, wanneer de Ju's boven ons rondcirkelden, vuurden we bij de vier hoeken van onze "ketel" lichtkogels af en bepaalden aldus ons kleine gebied, waarop dan de dikke zilveren sigaren vol patronen neerdaalden. We waren weer voor een paar uur gered.
Met de mondvoorraad echter was het erg gesteld. We hadden geen vezeltje vlees meer, geen kruimel brood; niets. Helemaal niets! In Korsoem had de divisie haar laatste voorraden opgebruikt. Sinds drie dagen hadden de mannen, die niet meer wisten wat slapen was en die van kou bibberden, geen warm of koud eten meer gekregen. Zelfs de sterksten onder hen vielen soms over hun wapens heen in zwijm.

In onze voorlopige stellingen in Nowo-Buda hadden we geloofd, dat de definitieve doorbraak maandag zou gebeuren, maar ook dinsdag zaten we nog evenver. Wat stond ons te wachten en waarvan moesten intussen leven, wanneer de kogels ons spaarden?
Ik ronselde paarden, die wagens vol gekwetsten naar Sanderowka

hadden getrokken, en verdeelde die onder mijn meest spitsvondige Walen: "Vooruit, zoeken! In de isba's, overal, onder de neus van de Iwans als het moet! Maar jullie bezorgen ons wat we nodig hebben om brood te bakken. Vooruit, en vlug!"
Intussen had ik ook enkele bakkers onder mijn soldaten opgetrommeld. In een isba vonden we een halfvernielde oven en brachten die weer in orde. Een paar uur later kwamen onze ruiters terug met zakken meel over hun zadels. Nu hadden we alleen nog gist nodig: er was nergens een gram te vinden. Onze geïmproviseerde foeriers trokken er weer op uit, doorzochten alles en vonden tenslotte een zakje suiker. Met meel en suiker kon men blijkbaar al iets beginnen; weldra stond de oven heet. Reeds in de vroege namiddag kon ik ronde, platte broodjes met een rare smaak in de stellingen laten ronddelen. Iedereen kreeg daar een vierde van. We hadden ook loslopende koeien gevangen, ze geslacht en uitgebeend en met alle mogelijke snijdenden voorwerpen op goed geluk af in honderden stukjes verdeeld. Dan bouwden we vlug een paar roosterovens uit leemstro en hielden op de punten van hooivorken en bajonetten de bloedige stukken vlees boven een flink vuur. We hadden zout noch kruiden, maar iedereen kreeg tweemaal per dag in zijn schutterskuil zijn stuk min of meer gebraden vlees onder de tand en moest maar toezien, dat hij het gekauwd kreeg.
We werden algauw weer driest en zochten naar een middel om soep te maken. Twee kilometer ten noorden van Sanderowka stak een veldkeuken in de modder tussen honderden vrachtwagens. Met ontzagelijke inspanning sleurden onze koks die eruit en kookten er een lekkere hutsepot in bij middel van de vreemdste ingrediënten. Om die meesterlijke brei te vervoeren, beschikten we enkel maar over twee tonnen zonder deksel. We laadden die op een kar, die acht uur nodig had om drie kilometer af te leggen doorheen het ingevolge de kou vreselijk taai geworden slijk. Toen de kar diep in de nacht Nowo-Buda bereikte, waren de voortdurend heen en weer geschudde tonnen voor driekwart leeg, en wat overbleef vormde, vermengd met aardkluiten en brokken ijs, een erg vies papje. Onze soldaten verkozen wijselijk, zich dan maar bij het suikerbrood en het geroosterde vlees te houden.
Waar we ook gingen, overal volgde ons het vijandelijke vuur. Dag en nacht lag Sanderowka onder het granatentapijt der stalinorgels. Overal struikelde men over verrekte paarden, verbrijzelde wagens en lijken, die niet eens meer begraven werden. De kolchose gebruikten we als lazaret: ze was wel naar alle kanten open, maar onze gekwetste makkers hadden er tenminste een dak boven hun

hoofd. Geneesmiddelen waren er helemaal niet meer en ook verband kon je in heel de "ketel" nauwelijks nog opschommelen. Eens moesten onze brankardiers vastbesloten een groepje boerinnen de lange militaire onderbroeken uittrekken, die ze in betere dagen van Duitse Casanova's ten geschenke hadden gekregen. De vrouwen liepen schreeuwend weg, terwijl ze hun rokken naar beneden sleurden, maar op die manier kregen tenminste een paar van onze zwaar gekwetste makkers een noodverband.
Zo zag je voortdurend groteske taferelen temidden van al die ellende, en lachen konden we nog.

De stalinorgels trommelden op de kolchose; het dak stortte in en dozijnen gewonden lagen dood over en door mekaar in een bloedige hoop. Anderen waren kranzinnig geworden en brulden gruwelijk tegen het oorverdovend lawaai in. We moesten nu de barak wel ontruimen en onze gekwetsten buiten leggen. Sinds meerdere dagen en nachten lagen daar al meer dan twaalfhonderd gewonden van andere eenheden in open lucht op het stro van honderden karren; nadat de regen van vorige week ze tot op de huid had doorweekt, waren ze nu hulpeloos overgeleverd aan de bijtende vorst. Sinds dinsdagmorgen was het twintig graad onder nul en buiten lagen gewonden, wier aangezicht nog slechts één gruwelijke purperen massa was, mensen met afgezette armen en benen, stervenden met wegdraaiende ogen — met honderden lagen ze daar zo.
Tegen de avond begon het te sneeuwen en weldra lag de sneeuw overal een kwart meter dik. De twintig- of dertigduizend mensen, die in ons dorp op een einde van het drama wachtten, hadden geen onderdak. Men begon aan het vluchtende leger van Napoleon bij de Berezina te denken. Niettegenstaande het voortdurende gevaar stonden de soldaten overal buiten in groepjes bijeen rondom vuurtjes die ze in de sneeuw stookten. Aan slapen viel niet te denken: bij deze koude betekende het een zekere dood, wanneer men zich in de sneeuw legde. Overal laaiden de vlammentekens van brandende isba's. In het dal flikkerden honderden andere, kleinere vuren, waar ineengedoken schaduwen omheen hokten; soldaten met rode oogleden en baardstoppels van tien dagen, die hun stijve gele vingers uitstaken naar de vlammetjes.
Ze wachtten maar en er gebeurde niets. 's Morgens vroeg zaten ze er nog net zo; ze deden niet eens moeite om aan eten te geraken. Hun blikken waren onafgebroken op het zuidwesten gericht.

De wildste geruchten deden de ronde. Niemand luisterde er nog naar. Dan verbraken plots de stalinorgels de drukkende stilte. Iedereen wierp zich plat in de sneeuw en stond dan moeizaam weer recht. De gekwetsten huilden. Om hun geweten te sussen, liepen de dokters met lege handen tussen hen op en neer.

De twaalfhonderd gekwetsten lagen nog steeds op hun karren. De meesten deden geen moeite meer om nog vragen te stellen of om iets te verzoeken. Ze borgen zich zo goed ze konden onder hun armzalige deken en spanden al hun krachten in om niet te sterven. Honderden karren stonden kriskras dooreen, paarden mager als skeletten knaagden aan het hout van de wagen die voor hen stond; hier en daar kreunde of schreeuwde iemand, waanzinnigen richtten zich op, bloedend en met de haren vol sneeuw. Het had geen zin zich af te vragen, hoe men al die ongelukkigen moest voeden of verzorgen. Ze hielden hun hoofden onder de deken verborgen. Van tijd tot tijd klopte een van de koetsiers medelijdend met de hand de sneeuw van de roerloze lichamen weg. Sommigen lagen zo al tien dagen op hun kar en voelden hoe ze levend wegrotten. Zelfs de vreselijkste pijnen konden nu niet meer gestild worden bij middel van een spuitje: er was niets meer, niets, niets. De stapel geelgroene lijken naast de karren werd steeds groter.
Het kon ons allemaal niet sterk verwonderen of ontroeren. We hadden te veel gezien, te veel meegemaakt. De grootste verschrikkingen leiden tot volkomen afstomping.

Bij Nowo-Buda viel de vijand alweer aan; zijn aardkleurige tanks tekenden zich af tegen de witte hemel. Onze soldaten boden weerstand, omdat ze niet anders konden: terugtrekken in de heuvels betekende neergemaaid worden door de Russische machinegeweren. De kompanies lagen in kleine hoopjes verstrooid over een linie van meerdere kilometers; hier vijf man, daar twintig. Geen radio, geen telefoon. We moesten wachten tot het donker werd om gekwetsten en dozijnen mannen met wasgele, bevroren voeten te bergen. Schoenen en laarzen waren gescheurd en gebarsten van modder en talloze marsen, hadden al hun nagels verloren en boden geen bescherming meer. Ze waren volledig doorweekt en tot ijsklompen bevroren.
We brachten de arme kerels naar het dal en legden ze op de karren in de plaats van de verstijfde doden, die nu tegen de berm of naast de wielen lagen. Ze keken ons aan met waterige, bloeddoorlopen ogen. Hun baardstoppels waren hard bevroren.

Ze steunden of scholden. Wat moesten we doen, wat zeggen? Het antwoord lag overal.
Ze wisten het net zo goed als wij, en tenslotte rolden ze zich maar in een bolletje en zwegen.

Woensdagmiddag was het ons allen duidelijk geworden, dat de tanks die ons tegemoetkwamen ons niet meer levend zouden aantreffen. Sinds meer dan twee dagen kwamen ze trouwens helemaal niet vooruit. Waarom wisten we niet.
De doorbraak doorheen de Sowjetlinies had op zaterdag 12 februari moeten geschieden. Dan was ze uitgesteld tot zondag. Dan tot maandag. Zo verliepen vijf dagen. Dan wisten we allemaal dat onze inspanningen niet voldoende waren of vergeefs. Opgeblazen boodschappen waren enkel maar literatuur geweest. De tanks hadden ons in de steek gelaten.
De ingesloten troepen hadden weerstand geboden zolang hoop bestond op bevrijding. Nu echter moest alles wel ineenstorten. We verschoten onze laatste patronen. Sinds zondag was er geen kruimel mondvoorraad meer. Onze gekwetsten stierven bij honderden ingevolge bloedverlies of inwerking van vorst. En wij stikten onder de druk van de vijand.
In het noorden hadden de vanuit Korsoem oprukkende bolsjewistische strijdkrachten onze aftrekkende eenheden onder de voet gelopen; ze stonden nu drie kilometer voor Sanderowka. In Nowo-Buda betekende onze weerstand enkel nog een stuiptrekking. In de nauwe vallei daalden op de bijeengedrongen Duitse Divisie granaten neer met steeds vreselijker resultaten. Nog één dag of hoogstens twee dagen, en onze laatste stellingen waren opgerold en vernietigd. Het leger, door honger en koude overweldigd, zou zich moeten overgeven of uitgeroeid worden.
Er werden nog vage optimistische geruchten in omloop gebracht, uit medelijden, om de hoop niet helemaal verloren te laten gaan. Maar oog in oog met de katastroof wist de leiding, dat er onmiddellijk een oplossing moest gevonden worden.

Ik werd bij generaal Gille ontboden. Alle hogere officieren uit de sektor Sanderowka waren daar. Er werden geen lange redevoeringen gehouden. "Enkel een vertwijfelde poging kan ons nog redden. Wachten heeft geen zin meer. Morgenvroeg om vijf uur trachten de vijftigduizend man uit de ketel naar het zuidwesten door te breken, tegen elk verzet in. Doorbraak of dood: er is geen andere oplossing. Vanavond om elf uur beginnen de troepen hun plaatsen in te nemen."

Zorgvuldig vermeden de beide korpsbevelhebbers zowel als Gille zelf ons een beeld te geven van de werkelijke toestand. Volgens hun verklaringen waren we nog vijf en een halve kilometer van het bevrijdingsleger verwijderd. De bevrijders zouden sinds daags tevoren verder opgerukt zijn en ons morgen nog verder tegemoet komen. Wanneer we aanvielen met vijftigduizend man tegelijk, dan moesten we de vijand overhoop lopen.
Alle officieren en soldaten waren aan het einde van hun zenuwen, maar de hoop sloeg door ons allen heen als een gloeiende vlam. We keerden bij onze kerels terug, om hun het goede nieuws te brengen.

De orders, die stormbrigade "Wallonie" gekregen had, waren niet zo makkelijk uit te voeren. We moesten bij Nowo-Buda tot op het laatste ogenblik de achterhoede vormen. Om elf uur 's avonds moest ik alle lichtgekwetsten, voor zover ze nog konden gaan, op mars naar het zuidwesten zetten. Om een uur 's nachts mocht dan de Waalse infanterie haar afzetbeweging van oost naar west beginnen, maar toch mochten onder geen voorwendsel de stellingen bij Nowo-Buda prijsgegeven worden voor vier uur in de morgen. Op dat stijdstip zouden dan de tienduizenden, die nu nog in het dal van Sanderowka samengedrumd zaten, drie kilometer zuidwestwaarts voorbij het dorp geraakt zijn. Eerst dan mocht onze achterhoede afrukken, nadat ze de vijand door heftig afweervuur tot het einde toe een rad voor ogen gedraaid had.
Tijdens de mars tenslotte moest de brigade "Wallonie" omgroeperen en de spits der kolonne innemen, waar ze zich moest inschakelen in de voorhoede der eenheden, die de doorbraak moesten afdwingen.

In onze toestand was alles beter dan nietsdoen. Onze manschappen wisten dat ze verloren waren, wanneer ze ter plaatse bleven hangen. Ze konden eenvoudigweg niet meer. Ze werden gekweld door honger, wankelden van uitputting, beefden van angst. Het bericht, dat we de volgende morgen zouden uitbreken, gaf hun nieuwe levenswil. Zo uitgeput waren we, dat de opwinding ons deed wenen en ons misselijk maakte. Steeds opnieuw herhaalden we dezelfde woorden: "Morgen zijn we vrij! Zijn we vrij!"
Hoe dan ook, het einde was daar voor de "ketel" van Tsjerkassy. Zo gauw de duisternis viel in het dal, zetten de Duitse kolonnes zich in beweging naar het zuidwesten. Hun weg leidde doorheen het dorp Sanderowka en dan over een brug. Achter die brug strekte zich de steppe uit tot bij twee dorpen, die in het zuiden en het

westen zowat drie kilometer van mekaar verwijderd lagen. Die twee dorpen waren zopas onder bovenmenselijke inspanningen veroverd en daar moest om vijf uur 's morgens de aanval van onze divisies beginnen. Alle voertuigen moesten zich voor het aanbreken van de dag ten westen van die twee vlekken opstellen.
Die voertuigen hadden ons al heel wat hoofdbrekens gekost. Reeds vanaf de eerste dag der omsingeling had men het leger van het dode gewicht van die vijftienduizend voertuigen moeten verlossen. Op dat ogenblik hadden de vijftig- tot zestigduizend ingesloten soldaten de vijandelijke omstrengeling nog tamelijk gemakkelijk kunnen ontgaan, wanneer ze beweeglijk genoeg waren geweest en in sterke infanterieeenheden opgedeeld. Maar eerst wou men het terrein niet opgeven, en daarna maakte het opperbevel er een staatszaak van, die sprookjesachtige voertuigenkaravaan te redden. Generaal Gille kreeg een woedende uitbrander toen hij voorstelde, het hele zoodje in brand te steken. Nu waren we al drie weken bezig, die duizenden prachtkarren overal met ons mee te slepen; radiowagens, operatiewagens, stafomnibussen, reusachtige, nutteloze vrachtwagens, die beladen waren met talloze tonnen van de meest nutteloze rommel: papieren en akten, koffers van alle soorten, toiletartikelen en persoonlijke bagage, eetgerei, zetels, matrassen, ja zelfs akkordeons en mondharmonika's, kondomen en gezelschapsspelen.
Van Petsamo tot aan de Zwarte Zee stikte het Duitse leger onder het gewicht van een steeds volmaakter materiaal en van een bagage, die van jaar tot jaar aanzwol. Men had drievierde van al die ballast moeten wegsmijten en vechten zoals de Aziaten, slapen en eten zoals zij, oprukken zoals zij, even hard en even eenvoudig en even weinig eisen stellend, zonder komfort en overtollige lasten. Maar wij, wij sleepten doorheen de meest woeste landschappen heel de handikap van onze beschaving met ons mee. De divisies, die ons op de hielen zaten, hadden de kracht en beweeglijkheid van alle natuurvolkeren. De zoon van het Oosten zegevierde over de vrachtwagen, omdat hij verder ploeteren kon daar waar de vrachtwagen vastliep.
De Duitse nederlaag in de sneeuw en het slijk van Rusland, in 1943 en 1944, was grotendeels de nederlaag van een al te goed uitgerust leger dat aan zijn ballast ten onder ging.

Het had weinig zin, die problemen te bespreken midden in de "ketel" met een leiding die zich nu reeds al de haren uit het hoofd trok. De orders luidden, dat we het materiaal moesten redden, en dus gingen kostbare dagen verloren om duizenden

vrachtwagens doorheen ontzettende slijkpoelen te sleuren, om ze tenslotte toch te moeten achterlaten in de modder of te zien vernietigen door het vuur van de Russische lichte artillerie en tanks.
Op de avond van 16 februari 1944 hadden we nog twintig tanks, meer dan duizend vrachtwagens — van de vijftienduizend — en honderden lichte karretjes, die we overal in de omliggende dorpen in beslag genomen hadden en waarop we onze gekwetsten vervoerden. Dat was voor ons een heilige taak: bij de doorbraak naar het zuidwesten moest de troep die armzalige kolonne met alle middelen trachten te beschermen. Niets mocht onverlet blijven om te beproeven, die ongelukkige makkers te redden, wier kwellingen alle beschrijving tartten. Hen morgen doorheen die duivelse grendel heensleuren tot bij de troost en de zorg en het warme onthaal der eerste veldlazaretten, hen verbonden en geborgen te weten, dat zou voor ons de grootste voldoening zijn.
Vanaf negen uur 's avonds overtrof de wanorde in Sanderowka elke menselijke verbeeldingskracht. Ik moest volgens plan per sektie en per sektor de afzetbeweging van mijn brigade uit Nowo-Buda leiden. Wanneer in onze achterhoedestelling iets verkeerd liep, dan zou heel het vertrek uit Sanderowka ineenstorten. Ik had veertig graden koorts, maar stond met beide laarzen vast in de sneeuw geplant en stuurde estafettes uit, ontving meldingen en regelde alle bijzonderheden. Op de heuvels flitste het vuur van de gevechten.
Om elf uur 's avonds beproefde ik me doorheen Sanderowka te wurmen, teneinde me bezig te houden met het transport van de gekwetsten van mijn brigade en na te gaan, welke maatregelen er voor mijn manschappen waren getroffen. Na vijftig meter te hebben afgelegd, moest ik onze laatste auto achterlaten. Een reusachtige kolonne stroomde doorheen de holle weg en door het dorp. Vrachtwagens en karren beproefden tevergeefs, met vier of vijf naast mekaar gelijktijdig verder te komen. Ik liep tot bij elk wagentje met Waalse gewonden en verzocht iedereen, wiens benen nog in orde waren, trots kwetsuren en pijn te voet zijn geluk te beproeven. Ik kreeg zowat vijftig man bijeen en kroop met hen tussen voertuigen en wagens door.
Er wachtte ons een gruwelijk schouwspel. De vijand oefende druk uit vanuit het noorden en was met zijn tanks en artillerie tot bij Sanderowka gekomen. Sedert tien uur 's avonds hamerde het trommelvuur der Sowjetbatterijen op het middden van het dorp. Isba's stonden in brand en verlichtten hel de troepenbewegingen. Dat vergemakkelijkte de taak der Russische richtschutters zeer. Onverbiddelijk en trefzeker sloegen hun granaten in de eindeloze kolonne. Stalinorgels joegen hun projektielen midden in de stroom van diverse voertuigen. Tankwagens stonden in brand; over heel de lengte van de smalle dorpsstraat brandden voertuigen. We moesten ons om de haverklap in de sneeuw werpen om dekking te zoeken.

Tussen dozijnen brandende voertuigen in hinnikten in de sneeuw gewonde paarden en sloegen vreselijk met hun poten in het rond. Voorts lagen er hopen gekwetsten op hun buik of op hun rug; het schijnsel van het vuur verleende hun met bloed besmeurde, koperkleurige gezichten een spookachtige glans. Enkelen beproefden nog te kruipen, anderen wentelden zich over de grond in gruwelijke krampen van pijn. De hele kolonne was een verschrikkelijk bloedbad in het duistere schijnsel der branden, die het besneeuwde landschap rood kleurden.
De brandende vrachtwagens langsheen de bermen maakten de verdere opmars haast onmogelijk. Slechts met de grootste moeite kwamen de infanteristen vooruit onder het vijandelijke vuur, tussen geweldige fakkels, stervenden en paarden, wier ingewanden als grote blauwgroene slangen over de beijzelde grond kronkelden. Tevergeefs dreven de koetsiers hun spannen aan. Slechts een paar zware vrachtwagens schoven nog vooruit en verpletterden de paarden, die kreunend tegen de vlammen streden. Maar al die vertwijfelde inspanningen leverden niets op. De janboel werd nog groter, onder het dreunen der motoren, het kraken der inslaande granaten, het roepen om hulp en het wilde gebrul.
Eindelijk vonden we de oorzaak van die fantastische opstopping. Teneinde het dal te kunnen verlaten, moest heel het uit Sanderowka aftrekkende leger over een smalle houten brug. Een zware Duitse tank was door die brug heel gezakt, had ze half vernield en aldus het hele verkeer in zuidwestelijke richting lamgelegd.
Toen we dat ondier temidden de wirwar van gebroken planken en balken zagen steken, meenden we dat alles voorgoed verloren was. De oevers waren steil en onbegaanbaar. Toen de bolsjewisten hier twee dagen geleden verjaagd waren, hadden ze de brug doen springen; de Duitsers hadden haar inderhaast weer opgebouwd. Langs hier waren de lichte tanks uit Sanderowka weggeraakt en ook een eerste zware tank was er ongestoord over heengerold, maar de tweede had heel het boeltje doen instorten. In een oogwenk had die stalen massa van veertig ton, die nu als een paal in de brug vaststak, het werk van twee dagen vernield.
Het was nu zo licht als overdag. Gekwetsten en infanteristen kropen zo goed en zo kwaad het ging aan het ongelukstuig voorbij.

Van op de hoogte zag men Sanderowka in de glinsterende sneeuw liggen, met een kleur als bloed en gouden schijnsels er over heen. Uit talloze kelen klonk wild geschrei.
Over dit alles heen verhief zich de brandende wind van de waanzin.

Toen onze gewonden over de brug waren heengesukkeld, vertrouwde ik hen toe aan een van onze dokters met het bevel, drie kilometer verder voorwaarts aan te sluiten bij de eerste troepen, die tot de aanval overgingen. Het groepje wankelde weg doorheen de steppe, daar waar ze niet verlicht werd door de brandende voertuigen.
Temidden een ondergangsstemming slaagden Duitse pioniers erin, na twee uur ontzaglijke inspanning de tank in de diepte te doen storten en het gapende gat te bedekken met zware balken. Onder steeds moordender vuur ging het verkeer opnieuw zijn gang. Men stapte over doden en stervenden heen. Maar men stapte. De mensen zouden alles vertrappeld hebben om maar vooruit te komen. Ze wilden immers leven.

Ver noordoostwaarts, op de ijzige hoogte van Nowo-Buda, boden onze Walen getrouw aan de orders onverzettelijk weerstand en beantwoordden het vijandelijk vuur. Ze zagen achter zich de vastgelopen kolonne van Sanderowka branden. Het gruwelijke geschrei van duizenden en duizenden kameraden, die doorheen een storm van vuur en granaatscherven voorwaarts drongen, steeg in de nacht tot bij hen op.
Tussen een en vijf uur zetten zich onze sekties de ene na de andere af. Stilletjes gleden ze doorheen de sneeuw. De grond was keihard. Ze bereikten een terreinplooi in het zuidoosten en verzamelden daar. Nu hadden ze nog drie kilometer af te leggen tot in Sanderowka. Ze moesten niet zoeken naar de weg: over het stralend lichte dorp dansten de roodgloeiende fakkels van talloze brandhaarden.
Zo goed en zo kwaad het ging persten onze makkers zich langs brandende voertuigen, dode paarden en verhakkelde lijken heen. De ganse nacht door slipten kleine, beweeglijke groepjes Walen doorheen de orkaan van vernietiging, die rond Sanderowka woedde.

De achterhoede bleef onverstoorbaar in Nowo-Buda op post, bestookte de vijand met onophoudelijk vuur en nagelde hem op de heuvel vast. Getrouw volgens plan week ze om vijf uur in de morgen op haar beurt en zocht onmiddellijk aansluiting met de laatste grendelstelling der Waffen-SS bij de noordelijke uitgang van Sanderowka. Tenslotte glipte ze achter de laatste voertuigen over de beruchte brug in het zuiden heen.
Een twee kilometer lange en vijftig meter brede kolonne vrachtwagens en karren strekte zich tot vlak bij de gevechtslinies uit. Ik was boven op een vrachtje munitie gaan zitten en verzamelde van daar uit mijn Walen rondom mij; ze waren lenig als wezels en niettegenstaande alles wat ze hadden doorstaan, nog steeds onverwoestbaar welgezind.
Op onvoorstelbare wijze woelden eenheden en voertuigen door mekaar. Sinds enkele ogenblikken scheen het daglicht over die warboel van tanks, vrachtwagens, gemengde bataljons, Oekraïense burgers en Sowjetkrijgsgevangenen. Plots sloeg midden in die mensenmassa een granaat in; dan volgden tien, dan honderd granaten. De vijandelijke tanks en kanonnen hadden de heuvel van Sanderowka, vlak tegenover ons, bereikt. We boden hun een uitgekozen doelwit.
Vastbesloten maakten de laatste twintig Duitse tanks zich los uit de kolonne, rolden op een ravijn toe en verpletterden als strohalmen alles, wat hun in de weg liep. Chauffeurs en koetsiers stoven uiteen, paarden joegen wild de velden in. Dieren, die met poten en hoeven onder de pantserkettingen gesukkeld waren, hinnikten huilend. Granaatscherven deden sneeuw en aarde omhoogwervelen en in de sneeuw wentelden roodachtige vlammentongen.
De stormbrigade "Wallonie" kreeg bevel, zich bij het aanbreken van de dag bij de aanvalsspits te voegen om deel te nemen aan de beslissende stoot die ons redding of vernietiging brengen moest.
Doorheen de ongelooflijke verwarring, die door de Sowjettanks overal onder de laatste duizend Duitse voertuigen was veroorzaakt, stieten we snel in zuidwestelijke richting door. Achter ons klonk oorverdovend lawaai. Sanderowka had niet langer dan een uur stand gehouden. De Russen waren voorbij het dorp geraakt en hun tanks rolden nu op ons toe voor de beslissende afrekening.
Tijdens een tegenaanval werden de Duitse tanks tot de laatste toe opgeofferd. Ze vochten één tegen tien, zoals een eeuw voorheen de ruiters van maarschalk Ney ten oosten van de Berezina. Ik zag hen voorbijtrekken, vlak voor ze zich op de vijand wierpen. De jonge pantsersoldaten waren prachtig om zien met hun korte zwarte uniformrokken, met zilver afgeboord; ze stonden rechtop in hun koepels en wisten goed, dat ze de dood tegemoet rolden. Meerdere van hen droegen trots aan hun hals het lint met het grote, zwart en zilveren Ridderkruis, dat een schitterende schiet-

schijf vormde voor de vijand. Geen enkele van die dappere strijders leek opgewonden of zelfs maar ontroerd.
Ze rolden doorheen de sneeuw en de warboel van het terugtrekkende leger, en geen van hen is ooit weergekeerd. Geen tank, geen man. Bevel was bevel en ze brachten hun offer geheel en zonder vragen. Om een uur tijd te winnen, een uur dat misschien nog tienduizenden weerbare mannen redden kon voor het Rijk en voor Europa, sneuvelden tijdens de morgen van 17 februari 1944 ten zuiden van Sanderowka de Duitse pantsersoldaten tot de laatste man.

Onder bescherming van deze tanks stormde het leger zuidoostwaarts. Het sneeuwde in dikke vlokken, die ons allen het zicht ontnamen. Moest de hemel helder geweest zijn, dan had de vijandelijke luchtmacht ons allen vernietigd. We liepen onder de sneeuwstorm, zo vlug we konden.
Onze uitwijkstrook was smal : de stoottroepen hadden ons slechts een uitweg van enkele honderden meter breed kunnen vrijvechten. Het terrein was heuvelachtig. We strompelden van de ene hoogte naar de andere. In de diepten tussenin lagen wild door mekaar vernielde voertuigen en dozijnen gesneuvelde soldaten in de roodgekleurde sneeuw. De doorgangen werden door het vijandelijk geschut woest onder vuur genomen. We struikelden over bloedende gekwetsten en zochten dekking achter lijken. Karretjes vielen krakend uiteen. Paarden wierpen hun poten in de lucht, tot een treffer hun warme ingewanden over de vuile sneeuw slingerde. Nauwelijks hadden we een terreinplooi verlaten, of de salvo's van vijandelijke scherpschutters sloegen van beide kanten over ons heen. Mannen schreeuwden, vielen op hun knieën in de sneeuw en grepen naar hun borst of buik. De sneeuw dekte algauw de stervenden toe; vijf minuten later zag je enkel nog kaaksbeenderen, neus en haarbos, en na tien minuten waren het enkel witte hoopjes, waar andere vluchtenden over struikelden.
Tijdens die waanzinnige jacht werden onze gekwetsten op hun karretjes vreselijk heen en weer geschud. De paarden struikelden in dichtgevroren gaten, wagentjes kipten om en gewonden werden ter aarde geslingerd.
Toch had de kolonne alles bij mekaar nog een zekere orde bewaard. Maar op dat ogenblik kwam een golf Russische tanks aanzetten en reed aan de voertuigen voorbij. De koetsiers zochten dekking onder hun bokken. Op Duitse tanks moesten we niet meer rekenen : tevergeefs wierpen we ons de aanvallers tegemoet om een ramp te verhoeden. Het was onmogelijk. In woeste

wreedheid reden de Sowjettanks over de karretjes heen, verbrijzelden ze voor onze ogen als luciferdoosjes en brachten zonder onderscheid paarden, gekwetsten en stervenden om.
We dreven de lichtgewonden voor ons uit zo vlug we konden en beproefden de vlucht te dekken van de enkele wagentjes, die aan de furie der tanks waren ontkomen. Maar overal vielen mannen neer met het gelaat in de sneeuw, als blokken, of knielden op de grond met long- en buikschoten, temidden het vijandelijk vuur dat van beide kanten de doorgang dekte met zijn wilde melodie.
We kregen een ogenblik rust, toen de in de nauwe pas vastgelopen Sowjettanks beproefden los te raken uit de overblijfselen der vele honderden voertuigen, waar ze over heengerold waren. We bereikten een woud, in wonderbare roestbruine en purperen kleuren, en dan een dal. Nauwelijks waren we boven op de volgende heuvel of we zagen meerdere honderden ruiters op ons toestormen van op een hoogte in het zuidwesten. We meenden eerst dat het Duitsers waren, maar door mijn verrekijker herkende ik al gauw Kozakkenuniformen en zag ik ook hun kleine, bruine, krachtige paardjes. Ze wierpen zich in wilde jacht op onze achterhoede. We stonden als verlamd. Na infanterie en tanks nam nu ook nog de Russische ruiterij deel aan de ongelijke strijd. Wanneer zouden we eindelijk de Duitse tanks ontmoeten, die ons vanuit het zuidwesten tegemoet rolden ? We waren nu al meer dan tien kilometer ver gelopen en er was nog niets te bespeuren. We moesten dus verder, steeds sneller, steeds verder. Net zoals vele andere gekwetsten kon ook ik nauwelijks nog vooruit. De koorts sloopte me. Maar ik mocht niet opgeven. Met mijn Walen stormde ik naar de spits der kolonne, om de kameraden aan te moedigen. De helling was steil. Links van ons gaapte een wijde, vier meter brede en vijftien meter diepe kloof. We bereikten de heuvelkam en zagen plots drie tanks in volle snelheid op ons toerazen. Onze vreugde laaide op : "Eindelijk ! De Duitse tanks zijn daar !"
Daar sloeg een salvo granaten midden tussen ons in. Het waren Sowjettanks. Op de kale heuvelspits zouden ze ons zeker in enkele ogenblikken vernietigd hebben. Ik wierp een blik op de kloof en riep naar mijn makkers : "Mij volgen !" Dan liet ik me vijftien meter diep vallen. Op de bodem der kloof lag meterhoge sneeuw. Ik schoot erin als een pijl, en mijn makkers volgden me. In een handomdraai was de kloof gevuld met een paar honderd soldaten. We moesten er ons elk ogenblik aan verwachten, dat op de rand Mongolen zouden verschijnen om ons met handgranaten

te bestoken. Onze toestand was hopeloos. Toch wilden enkelen tot elke prijs beproeven, verder te trekken. Ze begaven zich naar de uiterste zuidpunt van de kloof en klauterden daar omhoog. Dadelijk werden ze vanuit de tanks neergemaaid en stortten vreselijk verminkt weer omlaag. Algauw lagen hun lijken twee meter hoog opgestapeld en de sneeuw bedekte hen traag maar zeker.
Ik had mijn Walen rondom mij verzameld en bereidde hen op het ergste voor. We stonden dicht samengedrumd om niet te bevriezen. Iedereen had al zijn papieren en zelfs zijn trouwring weggeworpen. Ik sprak mijn mannen moed in zo goed ik kon. Hoeveel hoop bestond nog om levend uit dit gat op te duiken, nu blijkbaar vijandelijke tanks de doorgang naar het zuiden versperden? En terugtrekken betekende, dat we weer zouden stoten op de andere Sowjettanks, op de infanterie en de Kozakken, die vanuit het noorden kwamen en nu de laatste hindernissen opruimden.
Toen gebeurde er iets ongelooflijks. In de kloof kwamen twee uitgeputte Duitse soldaten op ons toe, die elk een pantservuist droegen. Ze waren zo moe, dat niets meer tot hen doordrong; ze droegen hun wapens helemaal werktuiglijk, zoals ze de hoofden droegen die op hun schouders stonden. Twee pantservuisten. We sprongen op hen toe. Een Duitser en een Waals vrijwilliger grepen elk een van die kostbare wapens en klauterden langs de wand der kloof omhoog. Ze slaagden erin, te mikken zonder gezien te worden. Er dreunden twee zware ontploffingen: de twee dichtsbijzijnde tanks waren getroffen en vernietigd. Een jong Duits officier was mee omhooggeklauterd op de andere helling en had het tafereel bijgewoond. Hij stond te dansen en te springen als een schooljongen, schreeuwend van vreugde, tot hij plots in een rookwolk verdween: een treffer van de derde tank had hem in stukken geslagen. Na enkele sekonden verstarring begonnen talloze kleine stukjes vlees, waarvan geen enkel groter was dan een oor, traag van alle kanten op ons en rondom ons in de sneeuw te vallen. Dat was alles wat overbleef van de vrolijke luitenant, die onze voorbijgaande triomf een minuut te vroeg had willen vieren.

Er viel nu geen ogenblik meer te verliezen. Ik greep mijn machinepistool en kroop over de lijkenhoop heen, die zich bij het einde der kloof had opgestapeld. Aan mijn koppelriem had ik zes laders van tweeëndertig schot elk; in mijn sneeuwlaarzen staken nog eens zes laders en in mijn broodzak had ik nog driehonderd reservepatronen. Zo kon ik de Kozakken, die intussen de hoogte hadden bereikt, tegenhouden, terwijl honderden Duitsers

en Walen de kloof verlieten. Op ons geroep kwamen van bij de voet der helling de laatste karretjes met gekwetsten aanzetten. Veertig meter voor ons stond nog de overgebleven Sowjettank; die kon ons het leven zuur maken, maar er was geen andere oplossing. We moesten redden wat te redden viel en voorwaarts stormen. In die kloof konden we toch niet blijven rotten. Het enige schemertje hoop, om het er levend af te brengen, lag in de aanval.

Ik had de kaart van het hele gebied vaak en lang genoeg bestudeerd om haar van buiten te kennen. Zonder enige hulp zou ik zeker mijn pad gevonden hebben van hier tot bij de Roemeense grens op driehonderd kilometer van Tsjerkassy. Ik was trouwens vastbesloten, niet levend in handen der Sowjets te vallen en droeg al het nodige bij me, om desnoods maandenlang vechtend doorheen de wouden te dwalen.
Bij het verlaten der kloof had ik aan de overzijde van de heuvelkam een dikbebost terrein opgemerkt, dat me ooit op kaart was opgevallen en waarvan ik zowat richting en verloop kende. Daar konden we een tijdje verpozen zonder door vijandelijke tanks lastig te worden gevallen. Van alle kanten stormden onze manschappen erheen. We hadden nog zowat achthonderd meter vlak terrein voor ons. Met de geredde karretjes tussen ons in gingen we er op los. Maar ook de Sowjettank zette zich in beweging, omringd door een woeste zwerm Kozakken. We vuurden wat we konden uit onze machinepistolen, braken door de vijand heen en wierpen ons voortdurend op de grond wanneer de tankgranaten rondom ons ontploften. Hijgend en koortsig sukkelden we verder; weldra konden we niet meer. Voor onze ogen rolde de Russische tank op de karretjes met onze gekwetsten af, stiet ze omver en reed erover heen. We hoorden de makkers gillen terwijl ze vermorzeld werden, en de paarden, die wild met hun poten om zich heen sloegen, hinniken in stervensnood. Meer dood dan levend bereikten we tenslotte de zoom van het woud. Achter ons was de grijze sneeuw bezaaid met lijken. De tank en de horde Kozakken eromheen dansten er verder hun woeste dodendans. Gelukkig konden tanks en ruiterij ons doorheen de dichte wirwar van takken en twijgen en het kreupelhout niet volgen.
Een smal pad leidde naar een open plek, waar een brave oude kolonel, op een uitgeteerde knol zittend, zich vergeefs trachtte te doen gehoorzamen. Er lagen hier meerdere duizenden soldaten moedeloos in de sneeuw. Onder de bomen klonk geweervuur. Nu die duizenden makkers aan de grootste gevaren waren ontsnapt, mochten ze niet aan hun lot worden overgelaten.

Ik stelde me voor aan de Duitse kolonel en verzocht hem beleefd, mij met de leiding van de strijd in het woud te willen belasten. Hij ging begeesterd op mijn voorstel in, steeg van zijn knol en ging tussen de anderen in de sneeuw zitten.
Ik slaagde erin een jong Duits officier te vinden die Frans verstond, en liet hem zin na zin een korte toespraak tot de mannen vertalen: "Ik weet heel juist waar we ons bevinden. We hebben nog maar drie kilometer af te leggen om de kolonne uit het zuiden te ontmoeten, maar als we nu verdergaan, worden we uitgeroeid. Ik neem de taak op me, jullie tijdens de nacht tot daar te brengen. We zullen slagen, maar dan moet de woudrand dadelijk tot bij het vallen van de nacht verdedigd worden, om de Sowjetinfanterie te beletten het bos binnen te dringen."
Ik vroeg vrijwilligers voor die taak en de ietwat verblufte Duitsers meldden zich in hopen. Ik vormde gevechtsgroepen van tien man elk en voegde bij elke groep een Waal als estafette. Alle wapens, munitie en pantservuisten van hen, die niet meer in staat waren om te vechten, werden in beslag genomen. Zo vlug mogelijk gingen Duitsers en Walen in stelling bij de zoom van het woud.
De Russen hadden ons teruggedrongen in het zuidoostelijke deel van het woud en namen ons daar wild onder vuur. Ik gaf mijn manschappen bevel, zich enkel bij verdediging te houden, omdat we toch niet zinnens waren ons 's avonds in die richting af te zetten. Ik had namelijk op de kaart gezien, dat de stad Lysjanka drie kilometer zuidwestelijk van ons lag en was er rotsvast van overtuigd, dat die in handen moest zijn van de Duitse strijdkrachten, die ons ter hulp kwamen. Het was een belangrijk centrum en het lag zowat twintig kilometer verwijderd van onze uitgangsstelling van hedenmorgen; dus kon het niet meer door de Sowjets bezet zijn. Zeker waren de bevrijdende tanks daar al aangeland. De stad lag ook aan een rivier; wanneer we de eerste huizen zagen, konden we wel een brug vinden of desnoods een noodbrug bouwen. Daarbij kwam nog, dat ons woud in de richting van Lysjanka liep; dus konden we tijdens de nacht een deel van de weg doorheen het bos afleggen. Ik zond alvast patroeljes uit om het terrein voorzichtig te verkennen.

Het grootste gevaar loerde langs de westkant. Van bij de woudrand zagen we op driehonderd meter voor ons op de tegenover-liggende heuvel een machtige kolonne Sowjettanks; dat was deze, die ons een uur geleden drie tuigen op de hals gejaagd en ons bijna vernietigd had. Die tanks bevonden zich op de rolbaan

naar Lysjanka. Van op hun hoogte beheersten ze heel de buurt; ze konden de westelijke sektor onder vuur nemen, waar een deel van de ingesloten troepen trachtte door te komen, en eveneens hielden ze de vallei in het oog, die tussen ons woud en henzelf in lag. Die volledig lege vallei betekende een grote verleiding: ze leidde immers naar Lysjanka. Nog een laatste sprong, en we waren vrij. Maar al wie zich in die kale vlakte waagde, zou zeker ten onder gaan. De tanks waren vergezeld door sterke infanteriestrijdkrachten.
Ik bezocht dus al mijn stellingen om het ongeduld der manschappen in toom te houden. Maar jammer genoeg kon ik enkel voor mijn eigen mensen zorgen. Op onze rechterflank, net in de noordwestelijke hoek van het bos, brak een golf van meerdere honderden Duitsers uit, die vlak achter ons de hoogvlakte overschreden hadden; inplaats van in het woud binnen te dringen, waren ze langs de rand heengetrokken. We hoorden een dreunend geroep, dat door merg en been drong: "Hoerra! Germania!" Met de moed der wanhoop trachtten de Duitsers door te breken. Maar geen enkele kwam er doorheen. Van bij de woudrand zagen we de slachting gebeuren. De Russische tanks openden een moordend vuur: met hele rijen stortten de arme kameraden in de sneeuw. Dan kwam de Sowjetinfanterie aanzetten, wierp zich op de gekwetsten en gevallenen, maakte hen af en plunderde de lijken. Vanuit onze schutterskuilen onder de bomen, honderd meter van de slachtpartij verwijderd, ontging ons geen enkele bijzonderheid van het gruwelijk schouwspel. Maar we moesten machteloos toekijken; ik had strikt bevel gegeven, niet te schieten. We zouden geen enkele der dode of stervende makkers in het dal hebben kunnen redden en hadden enkel maar een algemene stormloop op het woud uitgelokt. Ik was er vooral op bedacht, de drieduizend man waarvoor ik me nu verantwoordelijk voelde, te redden. Dat was echter uitgesloten, wanneer ik ze blindelings zonder artillerie noch tanks in een zinloze strijd joeg. We moesten onze energie sparen en rustig de nacht afwachten: dan zou de vallei in het duister zijn gehuld en konden de Russische tanks geen jacht meer op ons maken.

Toen in de morgen vijftigduizend ingesloten soldaten de omsingeling trachtten te doorbreken, waren de diverse eenheden op zeer korte tijd volledig dooreengegooid. Wij waren er dank zij de beschutting van het bos in geslaagd, ons met een paar duizend man voorlopig aan de greep der vijandelijke tanks te onttrekken.

Maar voor het gros der Duitse troepen, die links en rechts van ons opgerukt waren, zag het er anders uit. Uit het strijdrumoer konden we opmaken, dat ten westen van de door de Russische tanks versperde doorgang een belangrijke Duitse doorbraakpoging aan de gang was; de tanks hadden hun koepels in die richting gedraaid en vuurden onophoudelijk. Een andere, nog grootser opgezette Duitse aanval was ten zuidoosten van ons woud bezig en had tot doel, doorheen de steppe Lysjanka te bereiken.
Bij alle andere moeilijkheden kwam echter nog het probleem van het overschrijden der rivier. Met veel zorg had ik die hindernis op de kaart bestudeerd, en was tot de slotsom gekomen dat we die hindernis moesten vermijden en tijdens de nacht rechtstreeks op Lysjanka marsjeren, dat zich uitstrekte aan beide kanten van het water. Aldus wou ik verhinderen dat mijn manschappen bij vijftien of twintig graad onder nul doorheen de diepe en wilde stroming moesten ploeteren. We hadden immers temidden het strijdgewoel met veel geluk dit door de voorzienigheid gezonden woud kunnen bezetten, dat ons in zijn schoot zou bergen tot we in het donker vlak bij de stad zouden gekomen zijn. Zolang het nodig was hield ik mijn soldaten tegen, maar ik was vastbesloten op het gepast ogenblik de voordelen van onze positie tot het uiterste te benutten.
Vele tienduizenden kameraden echter hadden het pech, dat ze naar het westen en het zuidoosten werden weggedrukt. De zuidoostelijke flank stond onder het bevel van een korpsoverste, die al dadelijk aan het hoofd van zijn mensen sneuvelde. Generaal Gille nam zijn plaats in. Tegen een uur 's middags bereikte die groep, terwijl de Sowjettanks haar kort op de hielen zaten, de rivier die ingevolge drie weken dooi sterk gezwollen was en nu een diepte van twee en een breedte van acht meter had. De plots invallende koude had haar echter weer bedekt met grote messcherpe ijsschollen, die door de hevige stroming werden meegesleept. Op een half uur tijd hoopten zich twintigduizend man bij de oever op. Bespannen artillerie, die aan de vernietiging had kunnen ontsnappen, stortte zich als eerste in het met ijs gemengde water, maar haar paarden verloren algauw hun evenwicht en verdronken. Infanteristen sprongen eveneens in de vloed, maar nauwelijks hadden ze de overkant bereikt of ze zagen zich in ijsblokken veranderd: hun kledij was vastgevroren op hun lichaam. Velen kregen een bloedopdrang en stortten dood neer. De meesten verkozen zich van hun spullen te ontdoen; ze beproefden die tot op de andere oever te werpen, maar misten vaak genoeg hun doel, waardoor de zaken in het water belandden en

dadelijk werden meegesleurd. Weldra stonden honderden poedelnaakte soldaten rood als kreeften op de andere oever.
Intussen vuurden de vijandelijke tanks als dol tussen de saamgedrumde mensenmassa. Velen konden niet zwemmen; in hun opwinding en angst wierpen ze zich toch maar in de ijzige golven. Sommigen brachten het er heelhuids af door zich vast te klampen aan drijfhout en boomstammetjes, maar honderden verdronken jammerlijk. De oever was bezaaid met laarzen, broodzakken, koppels, wapens en talloze fototoestellen. Overal lagen kreunende gekwetsten, die de kracht niet meer hadden gehad om zich in de rivier te wagen.
Nochtans was het grootste deel van de legergroep gered; nog steeds onder het vuur der tanks renden duizenden en nogeens duizenden soldaten halfgekleed en druipend van het ijswater of helemaal naakt doorheen de sneeuw op de in de verte oprijzende isba's van Lysjankatoe.

Driehonderd meter voor ons bleven op de weg de vijandelijke pantserkoepels nog steeds naar het noordwesten gericht, waar de tweede doorbraak uit de "ketel" aan de gang was. Ook daar was de poging omvangrijk genoeg om urenlang de aandacht van de tanks en de infanterie der Sowjets op zich te vestigen.
Deze afleiding was onze redding. De nacht viel. In grote trage vlokken dwarrelde sneeuw omlaag. In de verte hoorde men overal uit de steppe de vertwijfelde, hartverscheurende kreten der gewonden opstijgen: "Kameraden! Kameraden! Kameraden!" Het roepen bleef onbeantwoord. Bloedend en hulpeloos vochten de arme makkers van hedenmorgen in de eindeloze vlakte hun laatste gevecht tegen de allesverslindende dood.
Terwijl we de volledige duisternis afwachtten, hadden officieren en onderofficieren de driezuidend overlevenden, die verstrooid waren doorheen ons woud, min of meer ordelijk ingedeeld. Alle soorten wapens waren hier vertegenwoordigd. We hadden zelfs een dertigtal Russische krijgsgevangenen, die werktuiglijk samen met ons doorheen het vuur van tanks en Kozakken waren gelopen zonder een ontsnappingspoging te wagen of ons ook maar enigszins te hinderen. Voorts waren er talrijke burgers, waaronder een aantal totaal uitgeputte jonge vrouwen. Die mooie Oekraïensen met hun helblauwe ogen en stroblond haar wilden met ons mee naar het Westen. Meerdere ervan waren omgekomen in het vuur. Ik had bij de beklimming van de laatste heuvel een heerlijk, groot, stralend meisje met een vrolijke blauwwitte hoofddoek lenig als een hinde voor me uit zien lopen, en ik had haar

zien omslaan als een kegel toen een pantsergranaat haar het hoofd van de schouders rukte. Enkele der vrouwen drukten kleine blonde kinderen, die door de angst en het rumoer helemaal van streek waren, aan hun borst.
Sinds vanmorgen hadden we niets gegeten of gedronken en enkel maar van een paar handvollen sneeuw geleefd. Maar de sneeuw wakkerde de dorst nog aan. Onze gewonden rilden en klappertanden van koorts. We kropen zo dicht mogelijk bij mekaar in de schutterskuilen, om ons een beetje aan mekaar te warmen. Maar vooral wachtten we vol zorg op het einde van deze gruwelijke dag. Eerst wanneer de tanks op de heuvel niet meer in staat waren ons te zien bewegen, mochten we onze stelling verlaten.

Rond halfzes 's avonds zetten we ons in volmaakte orde in beweging. Nog steeds weerklonk in de verte het geroep van honderden stervenden overal in de steppe: van op de hoogte waar de tanks stonden, van uit de dalen waar we vanmorgen waren doorheen gerend. De sneeuwnacht bracht de geluiden bijzonder duidelijk over...... "Kameraden! Kameraden!" We vergrendelden onze harten voor die vreselijke klacht en trokken de vrijheid tegemoet.
Een smal pad leidde langsheen de bosrand. De nacht werd klaarder. De kolonne was muisstil: uit die hoop van drieduizend mensen steeg geen stem, geen gefluister op. Je kon zelfs hun ademen niet horen.
Ergens hoorden we op onze rechterflank nog andere spoken klagen. Daar liep het dal, dat zich tussen ons en de Sowjettanks uitstrekte, in geweldige moerassen uit. Bij de eerste stormloop vanmorgen was een aantal Duitse karretjes in wilde galop over alle hindernissen heengerold om tenslotte hier vast te lopen, te blijven steken in diepe modderkuilen. De paarden waren al helemaal weggezonken in het slijk. In het vale maanlicht zag men enkel nog hun kop en hun hals, maar nog steeds hinnikten ze klagend, en daar tussen in weerklonk het vertwijfeld hulpgeroep der koetsiers, die eveneens langzaam in de brij verzonken. Ze klampten zich nog vast aan de wielen, maar ook die waren al bijna helemaal overspoeld.
We waren zo zelfzuchtig hen te vervloeken omwille van hun lawaai, waarmee ze de aandacht der Russen op ons hadden kunnen trekken. Konden ze niet stilletjes kreperen? En wat hadden we kunnen ondernemen om hen te helpen? We zouden enkel bereikt hebben dat nog twintig of vijftig ongelukkigen meer verzwolgen werden door het slijk. Zo trokken we aan dit Danteske tafereel

voorbij met gesloten ogen en oren, terwijl we ons afvroegen wat nu het ergste was: het staal dat wonden sloeg, het slijk dat de lichamen genadeloos opzoog, of de verschrikkelijke eenzaamheid waarin die sukkelaars ten onder gingen.

Achter onze verkenners aan trokken we nog twee kilometer verder over een sluipwegel doorheen het moeras, maar zelfs daar reikte het slijk ons soms tot bij de knieën. De Russen zagen of hoorden ons niet. Dan klauterden we een besneeuwde helling op; aan de andere kant glansde een waterloop in de maneschijn, een na een overschreden we die over een glibberige balk. Nog vijftig meter en drie gestalten met stalen helmen doken voor ons op.
Na een ogenblik van wilde paniek vielen we in mekaars armen, lachten en weenden en dansten in het rond, terwijl de hele last van angst en ontbering als bij toverslag van onze schouders glipte.
We hadden de eerste Duitse voorposten ontmoet, die uit het zuiden kwamen. We waren geen gejaagd wild meer en leefden niet meer op afbetaling; de "ketel" was enkel nog een gruwelijke nachtmerrie. We waren gered, gered!
Nadat we de Duitse voorposten verlaten hadden, bereikten we een holle weg. De sneeuw wervelde er rond, zweepte onze aangezichten en belette ons, eender wat waar te nemen. Maar we hadden Lysjanka bereikt. Zo goed en zo kwaad het ging zochten we onderdak in de nabije isba's. Nog waren de Russen vlak in de buurt, maar waar moesten we bij nacht en ontij anders heen? We kropen met vijftig man bij mekaar in een hut en lieten ons vallen waar we stonden. Van slapen kwam niet veel: voortdurend sprong iemand op, schreeuwde, bazelde en sloeg om zich heen.
Nog maanden lang had ik voortdurend afschuwelijke nachtmerries: ik riep en sloeg met mijn vuisten tegen de muur, de meubels en alles wat zich rondom me bevond. Tijdens de drie weken in de "ketel" had ik aan zeventien lijf-aan-lijf gevechten deelgenomen. Nog lange tijd daarna vervolgden me tijdens rusteloze nachten de tronies der Tartaren, Kirgiezen, Samojeden en Mongolen, met wie ik om mijn huid gevochten had. En zelfs nu nog voel ik me duizelig wanneer ik aan die dagen van verschrikking denk en de machinepistolen weer kort en heet hoor blaffen in mijn oren.

Om vijf uur in de morgen wekte ik mijn troep. We stapten door de diepe sneeuw langsheen de straat. Tenslotte bereikten we midden in Lysjanka de brede, diepe rivier, wier bedding bij de oevers al was dichtgevroren. De Russen hadden de brug vernield en

duizenden stonden hier te wachten tot het hun beurt was om over de noodbrug van ruwe planken, die op pijlers van benzinevaten rustten, te trekken. Het bevel luidde, dat we Lysjanka dadelijk moesten verlaten en zolang en zo ver mogelijk moesten voortmarsjeren. We drentelden doorheen de sneeuw als een eindeloos lint van mizerie.
Bij de doorbraak waren zowat achtduizend man gesneuveld, maar meer dan veertigduizend soldaten hadden het er niettemin levend afgebracht. Enkel de stoottroepen zoals de SS-divisie Wiking en de stormbrigade "Wallonie", die voortdurend de achterhoede gevormd hadden, hadden zware verliezen geleden.
In november 1943 waren we met ongeveer tweeduizend man bij de Dnjepr aangeland. Op 18 februari 1944 bleven daar nog welgeteld zeshonderdtweeëndertig man van over. Wel waren gedurende de eerste dagen der omsingeling in december en januari onze gewonden per vliegtuig afgetransporteerd, maar toch moesten we erop rekenen dat we de helft van onze makkers hadden verloren: dat was het hoogste verliesprocent van alle eenheden, die aan de heldhaftige strijd van Tsjerkassy deelgenomen hadden.

Na de val van Korsoem meenden de Sowjets, dat ze ons in de tang hadden; hun legerberichten verkondigden al een definitieve zegepraal. Maar in een krachtige tegenzet, waarin net zoveel strijders betrokken waren als in de slag bij Waterloo, hadden we vertwijfeld de bres geslagen, waardoor we hadden kunnen ontsnappen. De vijand, die zich zo zijn zekere buit zag ontglippen, luchtte zijn gemoed door onze terugtochtweg als razend te beschieten. De Sowjetartillerie, die nog aan beide kanten was opgesteld, legde hierbij een bijna komische woede aan de dag. In de diepe sneeuw konden we slechts moeizaam voorwaartsploeteren. Maar hoe uitgeput we ook mochten wezen, iedereen haastte zich zozeer hij kon, want voortdurend sloegen granaten overal in en joegen grote klompen aarde omhoog.
Ook de vijandelijke infanterie vervolgde ons nog, maar Duitse tanks dekten onze terugtocht op de flanken en rolden onophoudelijk over het terrein heen en weer. We zagen hoe ze zich naar een berm of stromijt begaven, veertig of vijftig meter van de weg verwijderd: daar stonden dan Sowjetsoldaten recht en staken hun handen omhoog. Een tank joeg ze op onze kolonne toe, maar ook verderop slopen andere als ratten door de sneeuw, tot het uiterste bereid om ons nog te kunnen raken.
Evengoed als hun manschappen marsjeerden de Duitse generaals te voet en iedereen voedde zich met de gezonde steppelucht,

want we hadden nog vele kilometers af te leggen eer we de eerste bevoorradingscentra bereikten. Het opperbevel had weliswaar onmiddellijk veldkeukens uitgestuurd, maar hoe moest dat met veertigduizend mensen, die allemaal honger en dorst hadden? Duizenden gegadigden omringden één arme keukenpiet, die voortdurend kans liep door de hongerige menigte in zijn ketel geduwd te worden. Aanschuiven had geen zin. We vulden een paar veldflessen bij een klare bron; het water was heerlijk fris en voor de koortsige gekwetsten een weldaad. Maar we konden het jammer genoeg niet bewaren: na vijf minuten was de hals der veldfles dichtgevroren en verstopt en binnenin kon je het water schudden als een kristallen klokje.
Toen we verder trokken werd ons eerst voorgoed duidelijk, welke offers de tankdoorstoot vanuit het zuiden had gevergd. De steppe was één reuzengroot tankkerkhof. Honderden Russische en Duitse gevechtswagens waren tijdens de drie weken van bevrijdingspogingen vernield — en het had maar weinig gescheeld, of er was niets meer te bevrijden geweest. Stalinorgels lagen verlaten in de sneeuw en rekten hun dubbele rij aardkleurig geverfde lopen naar de hemel.
Bij het invallen van de dooi waren vele Duitse tanks blijven steken in de modderige grond. Zo stilaan zonken ze weg tot over hun kettingen. Dan kwam de vorst weer opzetten, maakte de modder hard als steen en omringde de tanks met een dikke bevroren aardkorst. Toen de "ketel" leeggelopen was, bleek duidelijk dat de bevrijdende doorstoot voorgoed was vastgelopen. De tanks moesten zo snel mogelijk uit het ijs losgewerkt worden, teneinde niet in handen der Russen te vallen. De bemanningen hakten met bijlen in de sneeuw en de grond, die harder was dan ijzer. Dan legden ze rondom hun tuigen geweldige vuren aan, goten benzine uit op de grond en beproefden alles om de modder week te krijgen en de vastgelopen kettingen tot draaien te brengen. Het zag er naar uit, dat hun pogingen maar weinig sukses hadden.
Toch waren er nog dozijnen Tijger- en Pantsertanks over, die ons het gevoel gaven dat we goed beschermd waren. Steeds opnieuw rolden die zware monsters voorwaarts tegen de vijand, die onze flanken en achterhoede nog steeds bedreigde. Maar onze terugtochtweg was enkel een smalle spleet tussen de Russische legers, en we moesten haast maken.

We dwaalden lang rond zonder rust te vinden. Er stak een sneeuwstorm op; miljoenen kleine, spitse kristalletjes kwelden ons. Nog steeds strompelden we verder, zonder te weten of we

ons nu naar links of naar rechts moesten laten vallen. De tweede dag hadden we nog twintig kilometer af te leggen. De storm was geluwd. De sneeuw lag diep en rood en stralend scheen de zon er overheen. Onze doorgang werd wijder, de artillerie zweeg. Over het landschap lagen blauwe, purperen en teergroene schaduwen, temidden de blanke velden rezen windmolens met wijde zwarte wieken.
Eindelijk bereikten we een uitgestrekt dorp. Hier was onze tocht ten einde, maar hier heerste ook alweer de Duitse orde. Dozijnen sterke, weldoorvoede kerels, met kaken waarin we wel hadden kunnen bijten, hielden grote borden omhoog waarop de namen van al de verschillende eenheden prijkten. Kompanies en sekties dienden opnieuw opgesteld. Je hoorde onderofficieren al bevelen brullen en dat betekende, dat het avontuur werkelijk voorbij was.

Zo goed ik kon verzamelde ik mijn Walen, die in tegenstelling tot hun Pruisische makkers de tijd van vrijheid graag nog wat langer rekten. Toen ontstond beweging; een korpsbevelhebber kwam op me toe. Ongeschoren en van kop tot teen bedekt met bevroren modder zette ik me voor de generaal in de houding. "Komt u maar mee," zei hij. "De Führer heeft al driemaal laten telefoneren. Hij verwacht u. We zoeken u al twee dagen lang overal" En hij nam me mee.
Bij het aanbreken van de dag dook aan de hemel een Fieseler-Storch op, een klein verkenningstoestel van waaruit men elk detail van het terrein kon overzien. Het vliegtuig landde geruisloos op zijn ski's. Mijn makkers duwden me naar binnen zoals ik reilde en zeilde, met mijn zwarte viltlaarzen en mijn vuile schapenpels.
De kleine Fieseler-Storch vloog over het gebied achter het front. Overal in het witte landschap tekenden zich de donkere lijnen van het terugtrekkende leger af, hopen van voertuigen, tanks en soldaten bewogen zich als insekten over de vlakte. De dorpen wemelden van troepen. De natuur was prachtig in haar eindeloos witte tooi, waartegen het roestbruin der fruitbomen, het geel der strodaken, de lange zwarte omheiningen, de ronde bronputten en op de heuvels de grote molens, wier wieken wentelden in de blauwzilveren hemel, afstaken.
In Oeman ging ik aan boord van een speciaal vliegtuig, samen met korpsoverste generaal Liebe en met SS-generaal Gille, de roemrijke kommandeur van de divisie Wiking. Een half uur lang vloog de driemotorige machine laag over de steppe; dan

steeg ze plots heel hoog en verdween in de wolken. Oekraïene lag achter ons: dat was voorbij. Nooit meer zou ik de witte en gele steppe weerzien, de langgerekte dorpen die in de winter onder sneeuw begraven en 's zomers vol van het zoemen der muggen waren, nooit meer de gekalkte isba's met hun groene en blauwe luiken, met duivenmotieven versierd; nooit meer de grootse violette zonsondergangen en nooit meer de hooggewassen meisjes, met hun vooruitstekende jukbeenderen, die bloemen van Azië die bloeiden tussen miljoenen gouden zonnebloemen.
Onder een opalen lucht vlogen we over de Pripjetmoerassen heen. Het weer was helderder geworden en doorheen rafelige gaten in het wolkendek zagen we af en toe dennebossen, populieren of een dorp met rode pannedaken. Dat was Europa reeds. En dan eindelijk de blauwe meren, waarin kleine witte eilanden als waterrozen lagen gesprenkeld. We bevonden ons in de buurt van Litauen en cirkelden boven het Hoofdkwartier van de Führer.
Allereerst werd ik opgewacht door Heinrich Himmler. In de auto, die me van het vliegveld wegvoerde, voelde ik hoe honderden luizen op mijn huid rondkropen. Mijn uniform zag er vreselijk uit. Maar men had geraden dat wilden zoals wij, die van het front kwamen, bij hun aankomst in dit hoofdkwartier dat wel van een Spartaanse eenvoud was, maar waar de mensen toch met fris ondergoed rondliepen, behoefte hadden zich eerst even te ontspannen. Men bracht me in een badkamer, waar ik me een uur lang in zalig heet water liet weken als een oude, taaie biefstuk. Himmler had me een prachtig groen hemd laten brengen en ik liet dus het oude, dat in een hoek van de badkamer lag, maar voor wat het was. Er kroop een hele stam Oekraïense luizen in rond, die zeker heel erg onder de indruk waren van die onverwacht nette omgeving. Men vertelt dat er in de naaste omgeving van de Rijksführer-SS nog heel wat over die luizen werd nagepraat.
Een vriendelijk onderofficier herstelde de afgescheurde kraag van mijn uniformrok, die ook nog werd afgekrabt, gewreven en geborsteld, omdat ik weigerde hem af te leggen. Nog steeds met mijn grote viltlaarzen aan, nam ik 's avonds plaats naast Himmler in de lange groene auto, die hij zelf bestuurde en waarmee hij me veertig kilometer verder naar de kommandobunker van Hitler voerde.

Het Hoofdkwartier van de Führer in het oosten van Oostpruisen was bij het begin van het jaar 1944 één gewemel van aktiviteit. We kwamen er aan te middernacht. Schijnwerpers onder de dennebomen belichtten het werk van honderden en honderden ar-

ons nu naar links of naar rechts moesten laten vallen. De tweede dag hadden we nog twintig kilometer af te leggen. De storm was geluwd. De sneeuw lag diep en rood en stralend scheen de zon er overheen. Onze doorgang werd wijder, de artillerie zweeg. Over het landschap lagen blauwe, purperen en teergroene schaduwen, temidden de blanke velden rezen windmolens met wijde zwarte wieken.
Eindelijk bereikten we een uitgestrekt dorp. Hier was onze tocht ten einde, maar hier heerste ook alweer de Duitse orde. Dozijnen sterke, weldoorvoede kerels, met kaken waarin we wel hadden kunnen bijten, hielden grote borden omhoog waarop de namen van al de verschillende eenheden prijkten. Kompanies en sekties dienden opnieuw opgesteld. Je hoorde onderofficieren al bevelen brullen en dat betekende, dat het avontuur werkelijk voorbij was.

Zo goed ik kon verzamelde ik mijn Walen, die in tegenstelling tot hun Pruisische makkers de tijd van vrijheid graag nog wat langer rekten. Toen ontstond beweging; een korpsbevelhebber kwam op me toe. Ongeschoren en van kop tot teen bedekt met bevroren modder zette ik me voor de generaal in de houding. "Komt u maar mee," zei hij. "De Führer heeft al driemaal laten telefoneren. Hij verwacht u. We zoeken u al twee dagen lang overal" En hij nam me mee.
Bij het aanbreken van de dag dook aan de hemel een Fieseler-Storch op, een klein verkenningstoestel van waaruit men elk detail van het terrein kon overzien. Het vliegtuig landde geruisloos op zijn ski's. Mijn makkers duwden me naar binnen zoals ik reilde en zeilde, met mijn zwarte viltlaarzen en mijn vuile schapenpels.
De kleine Fieseler-Storch vloog over het gebied achter het front. Overal in het witte landschap tekenden zich de donkere lijnen van het terugtrekkende leger af, hopen van voertuigen, tanks en soldaten bewogen zich als insekten over de vlakte. De dorpen wemelden van troepen. De natuur was prachtig in haar eindeloos witte tooi, waartegen het roestbruin der fruitbomen, het geel der strodaken, de lange zwarte omheiningen, de ronde bronputten en op de heuvels de grote molens, wier wieken wentelden in de blauwzilveren hemel, afstaken.
In Oeman ging ik aan boord van een speciaal vliegtuig, samen met korpsoverste generaal Liebe en met SS-generaal Gille, de roemrijke kommandeur van de divisie Wiking. Een half uur lang vloog de driemotorige machine laag over de steppe; dan

beiders, die bezig waren geweldige bunkers te bouwen uit beton. Er groeide hier een ware onderaardse stad temidden van dit wijde, geheimzinnige dennewoud. Hitler zelf woonde in een bescheiden houten loods. Eerst kwam je in een vierkante kamer, waar je de jassen kon afleggen en waar een grote deur toegang moest verlenen tot de werkkamer van de Führer. We moesten even wachten en Himmler sprak ondertussen wat moeizaam Frans met me. Toen ging de grote deur open.
Ik had geen tijd om aan iets te denken. Hitler schreed recht op me toe, nam mijn rechterhand in zijn beide handen en drukte ze lang en hartelijk. Flitslicht straalde in de ruimte: onze ontmoeting werd gefilmd.
We gingen op houten zetels bij de reusachtige open haard zitten. Hitler hield een zware hoornen bril in de hand; uit heel zijn wezen sprak bezorgde aandacht. Maar hij leek me ook door brandende wilskracht bezeten: hij sprak van zijn wil tot overwinnen, hoe groot de huidige beproevingen ook mochten zijn. Dan luisterde hij naar mijn verslag over de tragedie van Tsjerkassy.
Toen ik klaar was, zat hij peinzend voor zich uit te kijken en sprak vijf minuten lang geen woord; enkel zijn kaken bewogen, alsof hij stilletjes iets kapotbeet. Iedereen wachtte zwijgend. De Führer keek op uit zijn gepeinzen en stelde verder vragen. Hij stond recht en troonde me mee tot bij de kaartentafel; ik moest hem de Odyssee van Tsjerkassy in bijzonderheden vertellen. Hij vroeg me, dag na dag de verschillende troepenbewegingen te beschrijven en volgde die nauwgezet op de kaart. In de wijde werkkamer klonk enkel het geluid van zijn stem, die klare en rechtstreekse vragen stelde, en van de mijne, die met nauwelijks verholen opwinding antwoordde.

Hitler had mij het Ridderkruis toegekend; mijn beloning, omdat ik me als een soldaat had gedragen. Ik was er trots op. Ik ben het nog.
Tijdens de nacht van 20 op 21 februari verkreeg ik tevens van de Führer, dat de strombrigade "Wallonie" volle eenentwintig dagen thuisverlof zou mogen genieten. Het bericht werd onmiddellijk telegrafisch doorgegeven vanuit het Hoofdkwartier. Nu wist ik dat mijn manschappen zich onverwijld op weg zouden zetten en maakte me niet al te veel zorgen om hen: ze kwamen er wel en vlug ook.
Het verlofbevel redde ons voor erger, want nauwelijks waren de overlevenden van onze brigade per trein afgereisd, of heel het front in Oekraïene stortte ineen als een vermolmde boom, die door

de bliksem werd geveld. Ik was niet verrast, omdat ik gezien had hoe lastig de sterke Duitse tankformaties het hadden gehad om ons te bereiken — en dan hadden we de laatste twintig kilometer, die ons scheidden, nog op eigen krachten moeten afleggen, terwijl de tanks machteloos voor de vijandelijke linies stonden.
Vlak op onze hielen was de Russische stormvloed losgebroken, had alles voor zich weggespoeld en op enkele dagen tijd de Dnjestr bij de Roemeense grens bereikt. Heel Oekraïene was verloren, het roerend schone Oekraïene met zijn eindeloze gouden tarwevelden, zijn witte en blauwe dorpen die als bloemkorven midden tussen de velden lagen, Oekraïene met zijn overvloed aan maïs en koren, waar tijdens de twee voorbije jaren honderden nieuwe bedrijven waren opgericht. Dit alles was overspoeld door de donderende stormloop der Mongolen en Kalmoeken; op anderhalf jaar tijd waren ze van bij de Wolga tot in Galicië en Bessarabië opgerukt.

Na heel wat ronddolen vond ik mijn manschappen weer bij de grens van het vroegere Polen, in Vlodawa. De Russen, die net doorheen de Pripjetmoerassen waren getrokken, waren alweer niet zo heel veraf meer.
In het legerkamp Wildflecken in Beieren, van waar we op 11 november 1943 waren vertrokken, hielden we halt. We waren teruggekeerd met een geslonken brigade, maar er wachtte alweer een hoop nieuwe vrijwilligers op de overwinnaars van Tsjerkassy, teneinde de plaats van de gesneuvelden en gekwetsten in te nemen. Binnen twee weken zou de nieuwe stormbrigade "Wallonie" nog sterker zijn dan de vorige: ze zou drieduizend soldaten tellen, even begeesterd als hun voorgangers, goed geoefend en erop gebrand, met de vijand slaags te raken.
Maar eer we opnieuw de slagvelden opzochten, moesten we ons toch even tonen in ons vaderland. De roem der Waalse vrijwilligers was er doorgedrongen. In anglofiele en kommunistische kringen hield men wel niet erg van ons, maar niemand kon loochenen dat onze vrijwilligers de militaire traditie en de spreekwoordelijke moed van ons volk alle eer hadden aangedaan.
Op 2 april 1944 overschreden we in de vroege morgen de Belgische grens en begonnen we onze tocht doorheen het land. Onze tankkolonne was zeventien kilometer lang. Vanop hun stalen monsters keken onze jonge krijgers lachend neer op de vriendelijke dorpjes met hun rode en zwarte daken. Voor alles, wat zich zo rijkelijk in dit landschap ontplooide, waren ze doorheen de hel gegaan, hadden ze mateloos leed verdragen en tenslotte het

lot bedwongen; nu kwamen ze met hoog kloppende harten naar huis.
De brigade hield haar feestelijke intocht in Charleroi, stad van de arbeid. Dan rolden de tanks verder doorheen Waals-Brabant en vanop zijn hoge voetstuk keek de Leeuw van Waterloo op ons neer. Wij dachten aan al de naamloze helden, die ooit op deze vruchtbare grond gestreden hadden net zoals wij in het Russische slijk. Maar dat slijk lag ver achter ons. Onze tanks waren bedolven onder bloemen, de stalen platen waren met kransen eikenloof van twee meter hoog versierd. Bij de intocht in Brussel stonden scharen vrolijk juichende jonge meisjes ons met stralende ogen op te wachten.
Het hart der hoofdstad was één gewemel van vlaggen en aangezichten. Slechts met moeite konden de tanks zich tussen de menigte bewegen, die van overal toestroomde en onze soldaten geestdriftig toejuichte. Men riep en wierp ons duizenden rozen toe, de eerste rozen, de mooiste en de teerste, die het licht van de komende lente verkondigen.
Mijn kommandotank stopte voor het Beursgebouw. Mijn ganse kinderschaar had ik bij me op de koepel gehesen, hun kleine hete handjes lagen in de mijne. Ik keek neer op dit wonderbare feest, op de verbroedering van mijn soldaten met een volk, dat zich steeds gevoelig had getoond voor glorie.
Onophoudelijk kwamen tanks aanrollen over de met bloemen bedekte straat. Dezelfde straat, waarlangs nauwelijks vijf maand later de Angloamerikaanse tuigen Brussel zouden binnenrukken.

In mei 1944 zou in het reusachtige troepenkamp van Debicka in Polen, tussen Krakau en Lemberg, ons legioen zich opnieuw gevechtsklaar maken.
Tijdens de zomer hadden meer dan achthonderd Belgen, die in het Rijk arbeidden, vrijwillig dienst genomen in onze brigade. Driehonderd daarvan waren in juli 1944 net in het troepenkamp aangeland, toen het nieuwe Sowjetoffensief losbrak. Minsk werd onder de voet gelopen. Op veertien dagen tijd rolde een geweldige stortvloed over de Duitse linies heen, begroef alles onder zich en sloeg driehonderd kilometer verder neer; nog tijdens dezelfde maand bereikten de Sowjetlegers de grenzen van Litauen en Oostpruisen en overspoelden de helft van Polen : ze stonden reeds in de voorsteden van Warschau.

De weg naar Berlijn lag open.
De divisie Wiking werd met haar nieuwe, nog niet eens ingereden tanks naar Warschau verlegd, waar een opstand was uitgebroken. Intussen trof een tweede, vreselijke stoot der Sowjets het front : dit keer begon de sektor Estland tot bij de Finse Golf te wankelen. De vooruitgeschoven stelling Narwa werd nog steeds verdedigd door een keurkorps der SS, het Derde Tankkorps, dat samengesteld was uit vrijwilligers uit alle Germaanse landen, Vlamingen, Hollanders, Denen, Zweden, Noren, Esten en Letten. Ze boden dapper weerstand, maar hadden zware verliezen geleden. Ook hier moesten inderhaast de gaten worden gestopt. Maar wie moest het doen ? Bepaalde diensten in Berlijn pakten de stier bij de staart inplaats van bij de horens en stuurden ongelooflijke boodschappen in alle richtingen. Zo ontving men in het kamp Debicka bevel, nog dezelfde dag de driehonderd nieuwe, pas aangekomen Waalse vrijwilligers naar Estland te sturen. Zowat honderd van hen waren sinds vier dagen onder de wapens; de tweehonderd anderen verbleven reeds twee weken in het kamp, maar konden nauwelijks met een geweer omspringen. Geen van allen had ooit een machinegeweer bediend.
Ikzelf was op dat ogenblik net dringend naar België ontboden, waar terroristen mijn broer op gruwelijke wijze hadden omgebracht. Toen ik van dat krankzinnige bevel hoorde, waren onze driehonderd makkers reeds op weg naar de Oostzee, samen met zowat honderd veteranen, die in Debicka als instrukteurs dienst hadden gedaan. Ze waren allemaal samen opgeschept, zonder onderscheid. Op het laatste puntje had men hun machinegeweren in de hand geduwd en hen geheten, zich tijdens hun tocht in de goederenwagens met die ingewikkelde wapens wat vertrouwd te maken.
Ik kon eerst mijn oren niet geloven en telefoneerde naar Berlijn. Daar bevestigde men, dat het nieuws wel degelijk met de waarheid overeenkwam. Ook in andere eenheden was iets dergelijks gebeurd; zo waren bijvoorbeeld de Vlaamse vrijwilligers onder gelijkaardige omstandigheden naar het front gestuurd als de Walen.
Ik was radeloos. Die driehonderd jonge soldaten moesten we wel voor een zwendelaar houden. Ze hadden vertrouwen in me gesteld en ons legioen vervoegd; nu joeg men hen vlak na hun aankomst midden in een zinloos avontuur, terwijl ze toch hadden gemeend dat ze een degelijke militaire opleiding zouden krijgen. Ik maakte me des te meer zorgen, omdat Hitler me na Tsjerkassy verboden had, nog naar het front te gaan. Wat moest ik nu doen om mijn

nieuwbakken soldaten te redden of tenminste eerlijk hun lot te delen? Ik nam een kort besluit en telegrafeerde naar de staf van Himmler: scherp protesteerde ik tegen het op mars zetten der rekruten en verlangde dat men ofwel het bevel zou intrekken, ofwel mij toelating verlenen zou om mij bij mijn mannen te voegen. Er kwam geen antwoord. Ik zat op gloeiende kolen. Na drie dagen wachten zond ik een nieuw telegram: "Met of zonder toelating vertrek ik morgen naar het front in Estland." Enkele uren later antwoordde Berlijn droogweg: "Dat wordt dan een zaak voor het krijgsgerecht." Ik kaatste dadelijk terug: "Voor de krijgsraad hoort ook hij, die rekruten naar het front stuurt met vier dagen opleiding."
Tijdens de nacht trok Berlijn een streep onder de zaak: "Doet u maar wat u wilt."

Bij het aanbreken van de dag stond mijn wagen klaar. Nog dezelfde avond was ik in Berlijn, maar ik hield er me niet op uit angst, dat ik nog een tegenorder zou ontvangen. Ik reed verder tot in Danzig en vernam daar dat mijn manschappen, kort voor de Sowjetvoorhoede de spoorweglijn naar Riga had afgesneden, het grondgebied van Litauen doorkruist hadden. Het was toen al niet meer mogelijk, Estland te bereiken doorheen het Baltenland. Een vliegtuig was niet ter beschikking. Tenslotte ontdekte ik in een of ander havendok een traag oud schip, dat net op punt stond uit te varen met bestemming Finland; op de terugweg zou het ook in Reval aanleggen. Na veel onderhandelen werd mijn oude Citroën aan dek verstouwd. Tegen de middag lichtte ons schip het anker en verliet de wijdse rede, net terwijl aan de blauwe en gulden hemel een Russisch eskader vliegtuigen opdook.
Het schip — een ouwe cargo die vroeger bananen had vervoerd — sjokte traag door open zee noordwestwaarts, langsheen de kust van Oostpruisen. Het was een van de laatste boten, die naar Finland voeren: enkele dagen later kapituleerde dat land. We waren met zowat duizend soldaten aan boord, van de meest diverse wapenonderdelen. We speurden langsheen het stille, fonkelende wateroppervlak en zagen vaak in plaats van een meermin een periskoop opduiken: onze duikboten hielden de wacht. Maar het is met duikboten net als met mensen: er zijn er meer slechte dan goede, en reeds meermaals waren troepentransportschepen in de Oostzee tot zinken gebracht. Dus hingen er overal reddingsgordels en sliepen wij aan dek, kriskras door mekaar als een kudde vetganzen, in de buurt van de laadluiken en de reddingsboten.
We voeren langsheen de kusten van Litauen en Letland en dan

kreeg onze kustvaarder bevel, zijn tocht te onderbreken en Reval binnen te lopen, om er onmiddellijk meerdere honderden gekwetsten op te nemen. Rond vijf uur 's morgens stoomden we de spiegelgladde, staalblauwe zeeboezem in, voor de hoofdstad van Estland, het beroemde Reval der Ridders van de Teutoonse Orde, dat met zijn spitse kerktorens langsheen een helling lag in de schaduw van zijn machtige burcht. Al die oude steden van het Baltenland droegen de stempel van het verleden; ze hadden allemaan zulk een trotse burcht en vertoonden verder de sporen van eeuwenlange Germaanse kultuur in hun blanke kerken met pijlslanke spitsen, hun handelshuizen uit vakkundig gehouwen sierstenen waarover de glans lag van de ouderdom en die er tegelijk ernstig en vriendelijk uitzagen net als de eendere gebouwen in Lübeck, Bremen of Brugge: laatste bloesems van de kunst en de rijkdom van de Hanzesteden. De rede van Reval — een naam die me aan valleien en dromen deed denken — strekte zich boogvormig uit over een mijl lengte, gebouwd uit machtige, roodachtige rotsblokken. In de verte tekenden zich temidden de gouden velden de bemoste ruïnes van een groot Gotisch bouwwerk af, net zoals men er bij de kust van Vlaanderen vindt.
Ik vernam van een generaal, waar ik mijn soldaten moest gaan zoeken: ergens voor Narwa. Een uur later was ik al op weg, langs een zandig en platgereden pad dat aan de Finse Golf voorbij in de richting van Leningrad kronkelde. Het landschap zag er maar armoedig uit: heide en hazelnootstruiken, pijnbomen en populieren, zandgrond en overal in het wild groeiende bloemen. Van tijd tot tijd dook ergens de blauwe zeespiegel op. De huizen waren bedekt met hout; je zag niet veel mensen, maar de jonge meisjes waren heerlijke wezentjes, krachtig gebouwd, met sterke benen, gekleed in lichte katoentjes of zomerjurken van gaas.
Na een urenlange, stoffige rit zag ik een luchtversperring, die uit ongeveer veertig ballons bestond. Ze beschermde een reusachtige fabriek, waar onder toezicht van Duitse ingenieurs grote hoeveelheden minerale olie werden gewonnen; net zoals wij in de Kaukasus gestreden hadden voor vliegtuigbenzine, leverde men hier slag omwille van de brandstof der duikboten. Het front was nabij; ik trok doorheen dorpen die in as lagen, de bomen langsheen de baan waren geveld, gespleten of verkoold. De lucht was grijs en in de verte gromde het geschut.
Tenslotte vond ik toch mijn manschappen. Ze lagen tien kilometer achter de voorste linies. De officier, die het bevel over hen voerde, wist dat de Walen nooit zonder mij slag geleverd hadden en had de kommanderende generaal zelfzeker medegedeeld, dat ik elk

ogenblik zou aankomen, dat de mannen nog niet klaar waren voor de inzet en dat hij elke verantwoordelijkheid afwees tot ik er was. De korpsoverste, generaal Steiner, was een prachtkerel. We hadden mekaar al in de Kaukasus leren kennen. Hij besloot dus, geduld te oefenen. Bij het vallen van de avond ging ik hem in zijn gevechtsstand bezoeken. Hij droeg een smetteloze witte das, net als Pierre Laval, en was voorts ook zeer elegant; je kon zelfs een zweem van parfum ruiken. Vol begeestering omarmde hij me, en toen ik midden in de nacht bij mijn kerels terugkeerde, had ik drie weken uitstel en tevens ook een stel gehaaide instrukteurs voor hen kunnen bekomen.
We sloegen ons kamp op boven op een zandige heuvel; voor ons strekte zich het grootse panorama van de Finse Golf uit. Honderd meter beneden ons groeide een rij zwarte bomen tot vlak bij het water. We klauterden naar beneden, naar een klein strand waarvan het zand een lichte vlek vormde in de warme oogstnacht. Naakt sprongen we in het water en zwommen lang en krachtig in de bruisende zee.
Het front in Estland was een laatste toetssteen voor Europa. De Russen stonden reeds voor de poorten van Warschau, maar terzelfdertijd klampten zich nog tienduizenden vrijwilligers uit alle Germaanse landen vast aan de stukgeschoten wouden voor Leningrad. De Narwa vormde immers de grens tussen het oude Europa en het Slavische Azië; de kleine stroom, die doorheen de stad liep, was de scheidingslijn van twee werelden. Op de westelijke oever stond het oude slot der ridders van de Teuteoonse Orde met zijn tinnen en net op de overkant, in het Russische stadsdeel, rezen de groene, uivormige torens der Oosterse kerken omhoog.
Het Derde Germaanse Korps, waarin de Duitsers slechts een minderheid vormden, hield deze grendelstelling bezet. In Juli 1944 was de grendel bijna terzijde geschoven geworden; toen werden tijdens harde gevechten meer dan duizend tanks vernietigd. De Europese vrijwilligerslegioenen waren leeggebloed. Een der beide Hollandse regimenten had nog twintig van de drieduizend mannen over; al de andern waren, na meerdere dagen te zijn ingesloten, ter plaatse over de kling gejaagd. Maar de Sowjetaanval was mislukt en het Derde Korps had al met al slechts vijftien kilometer moeten wijken. Toch moest het dringend weer worden opgefrist, en daarvoor waren wij nu hier uitgerust en klaar tot het brengen van nieuwe offers.
Zonder ophouden dreunde het geschut. Tijdens de nacht kwam het geluid steeds dichter. Af en toe verschenen Sowjetschepen;

dan openden onze marinekanonnen het vuur en verdreven hen. Het marinegeschut lag uitmuntend gedekt, in langgerekte stellingen en met bunkers voor officieren en manschappen hoog boven de zee: vijftig tot tachtig meter beneden die adelaarsnesten sloegen de golven op het strand of spoelden tussen de bomen verloren. Zover het oog reikte glansde de zee. In de verte kon men bij mooi weer een streep wit eiland onderscheiden, smal als de vleugel van een meeuw. De zonsondergangen deden denken aan machtige branden, met geelrode vuurschijn en grote teerrode of gouden wolken. Die kleurrijke avonden, die stierven in een tumult van purperen en rode tinten, de nachten met hun glinsterende sterren, de verfrissende eenzaamheid van een diamanten morgen; dit alles viel onze soldaten, hier aanwezig omdat we het onze plicht achtten, wel enkel en alleen daarom nog ten deel, opdat we nog eenmaal vóór de komende wilde dagen van strijd en uitputting, vóór de grote opmars, het leven met volle teugen in ons zouden kunnen opnemen.
Midden oogst begonnen de Russen met een geweldige omsingelingsbeweging, teneinde Estland voorgoed te vernietigen; nadat ze er niet in geslaagd waren, het front te doorbreken tussen de Narwa en de noordelijke spits van het Peipusmeer, ontketenden ze tenzuiden van dit meer een groot offensief van bij de grensstad Pleskau. Hun doel was klaarblijkelijk, eerst de stad Dorpat, daarna Reval in te nemen en aldus de ganse sektor bij de Finse Golf van achter op te rollen. Dagelijks stelde de Duitse luchtmacht belangrijke troepenverplaatsingen vast.
Het Derde Korps kreeg bevel, de vijandelijke bewegingen te volgen en met de Sowjets voeling te blijven houden. Onverwijld moest een sterke gevechtsgroep zich naar het zuiden begeven en post vatten tussen de Russische legers in, die zich in geforceerde marsen noordwestwaarts bewogen zonder op noemenswaardige weerstand te stuiten. Generaal Steiner maakte zijn rekening op: hij moest inzetten wat hij inzetten kon, zowel ons als de anderen. Hij nam het besluit, onze minst geoefende rekruten nog een paar dagen te gunnen; maar de driehonderd man, die nagenoeg klaar waren, kwamen op de lijst. Tijdens de nacht van 15 op 16 oogst ontving ik het marsbevel en rond vijf uur in de morgen haalden de vrachtwagens ons op. Terwijl we onze oude liederen van thuis zongen, rolden we op een klein rood puntje op de kaart af, dat in het Duits Dorpat en in het Estisch Tartu heet.
Tartu, de oude geestelijke hoofdstad der Balten! Tartu, waar nog tijdens diezelfde maand de beroemde bibliotheek, de zo schilderachtig versierde gevels, de drukkerijen en de oude hoge-

school in vlammen zouden opgaan en als reusachtige zwarte fakkels acht dagen lang van de rokende aarde in de roerloze hemel stijgen......
Het Peipusmeer, waar nu beiderzijds het lot van Estland bezegeld werd, was eeuwenlang de grens tussen dit land en de Sowjetunie. De Narwa verbindt het meer met de stad Narwa aan de Finse Golf; het is een echte binnenzee, waarop vroeger de schepen voeren, wier roestige karkassen in oogst 1944 uit het schemerende water oprezen. Vanuit het noorden bereikte men het Peipusmeer doorheen geurige, roodglinsterende dennenwouden, wier ondergrond bezaaid was met bessenstruiken. Bij de kale oever vond je enkel grashalmen en kiezelstenen. Bij lichte baaien lagen onder een hemel van smaragd enkele grote marktvlekken, maar de huizen waren er door luchtaanvallen vernield. Er bleven enkel kapotte boten en puinen over, waartussen de Duitse wachtposten hokten.
Het meer vormde immers de langste sektor van het Estisch front. Op de andere oever lagen de Russen. Een nachtje roeien en je was bij hen. De verdediging op onze eigen oever was belachelijk zwakjes. Weliswaar zag je hier en daar een paar bunkers uit boomstammen en een stuk loopgraaf in het zand, maar er waren nauwelijks troepen; wanneer we bij het zuidelijke deel van het meer hadden post gevat, dan was onze linkerflank blootgesteld geweest aan eender welke landingspoging der Sowjets.
Volgens order van het opperbevel liep de hoofdverdedigingslinie van de gevechtstroep van bij het Wirzmeer, nagenoeg midden in Estland, tot zuidwestelijk van het Peipusmeer. De rivier Embach, die beide meren met mekaar verbindt, vormde aldus een natuurlijke stelling, wanneer de vijand er in slagen zou naar Dorpat op te rukken.
Ik begaf me naar het stadhuis in de oude universiteitsstad, teneinde de toestand eens na te gaan. Hoge officeren voerden er gesprekken. De situatie leek erg onduidelijk. Dan kwam de kommandeur van de gevechtsgroep er aan: SS-generaal Wagner, een reus met het Ridderkruis. Hij had de naam, een verstandige en dappere houwdegen te zijn en het weerstandvermogen van een landsknecht te bezitten; kortweg, een echte soldenier uit de tijd der Renaissance, steeds vergenoegd, sterk, genotzuchtig en onvermoeibaar — echt de man die nodig was voor de harde beproeving, die ons naar alle waarschijnlijkheid te wachten stond.
De kolonne voertuigen van de gevechtsgroep Wagner had een lengte van dertig kilometer. Meer voertuigen dan manschappen, in feite, maar wat er was kon eender welke proef doorstaan. In

Dorpat vervoegden ons nog bont door mekaar gegooide versterkingen, die inderhaast dienden hergegroepeerd: overblijfselen van Duitse eenheden en Estische burgerwachten. De Esten waren ontzettend slecht bewapend, sleepten hun vrouwen met zich mee en zweetten van uitputting en angst tijdens de mars over de stoffige wegen.
Generaal Wagner nam het verstandige besluit, zijn kolonne ten noorden van Dorpat te laten wachten tot het terrein en de verhouding der krachten wat verkend zouden wezen.

Onze vrachtwagens stopten bij Maria Magdalena, een klein dorp. Bij het aanbreken van de dag werd ik door een estafette gewekt: we moesten onmiddellijk naar voren.
Van Dorpat liep een weg zuidoostwaarts in de richting van Pleskau, een andere zuidwestwaarts naar Riga. Ik zette zes voorpostengroepjes uit, vijfentwintig kilometer van Dorpat verwijderd, binnen de door die twee wegen gevormde driehoek. Nooit tevoren had ik zo'n onduidelijke bevelen gekregen; ik had gevraagd wat er nog tussen mijn voorpostjes en de opmarsjerende vijand in lag, en had een ontwapenend antwoord gekregen. In teorie bevond zich daar nog het aansluitingspunt tussen twee divisies, maar in de praktijk wist men van die twee divisies helemaal niets meer af: ze waren eenvoudig verdwenen, waarschijnlijk westwaarts, naar Riga toe. Men voegde er nog bij: "Rekent u er in elk geval maar niet op en houdt u zich maar klaar!" Zich klaar houden, met zes groepjes soldaten, om een sektor te verdedigen die in vogelvlucht veertig kilometer lang was!
Ook heel de rest van het front leek wel onder dezelfde omstandingheden geïmprovizeerd. De gevechtsgroep Wagner had haar gepantserde verkenningswagens er op uit gestuurd om de vijand op te sporen, en die brachten nu hun tijd door met dag en nacht op en af te rijden langs de talloze wegen, waarlangs de Sowjetvoorhoede mogelijkerwijze oprukken kon.

In plaats van zich tussen de beide hoofdverkeersaders heen te bewegen, viel de vijand rechtstreeks aan, zonder zich al te ver te verwijderen van het Peipusmeer en de hoofdbaan van Pleskau naar Dorpat. Hij zocht de zwakste plek in onze verdedigingslinie, vond die even ten oosten van die hoofdbaan en slaagde erin, op maandag 19 oogst 1944 over een breedte van tien kilometer acht kilometer diep door te breken, op een geweerschot afstand van onze linkervleugel.
Vrachtwagens kwamen aanzetten; terzelfdertijd bracht een esta-

school in vlammen zouden opgaan en als reusachtige zwarte fakkels acht dagen lang van de rokende aarde in de roerloze hemel stijgen......
Het Peipusmeer, waar nu beiderzijds het lot van Estland bezegeld werd, was eeuwenlang de grens tussen dit land en de Sowjetunie. De Narwa verbindt het meer met de stad Narwa aan de Finse Golf; het is een echte binnenzee, waarop vroeger de schepen voeren, wier roestige karkassen in oogst 1944 uit het schemerende water oprezen. Vanuit het noorden bereikte men het Peipusmeer doorheen geurige, roodglinsterende dennenwouden, wier ondergrond bezaaid was met bessenstruiken. Bij de kale oever vond je enkel grashalmen en kiezelstenen. Bij lichte baaien lagen onder een hemel van smaragd enkele grote marktvlekken, maar de huizen waren er door luchtaanvallen vernield. Er bleven enkel kapotte boten en puinen over, waartussen de Duitse wachtposten hokten.
Het meer vormde immers de langste sektor van het Estisch front. Op de andere oever lagen de Russen. Een nachtje roeien en je was bij hen. De verdediging op onze eigen oever was belachelijk zwakjes. Weliswaar zag je hier en daar een paar bunkers uit boomstammen en een stuk loopgraaf in het zand, maar er waren nauwelijks troepen; wanneer we bij het zuidelijke deel van het meer hadden post gevat, dan was onze linkerflank blootgesteld geweest aan eender welke landingspoging der Sowjets.
Volgens order van het opperbevel liep de hoofdverdedigingslinie van de gevechtstroep van bij het Wirzmeer, nagenoeg midden in Estland, tot zuidwestelijk van het Peipusmeer. De rivier Embach, die beide meren met mekaar verbindt, vormde aldus een natuurlijke stelling, wanneer de vijand er in slagen zou naar Dorpat op te rukken.
Ik begaf me naar het stadhuis in de oude universiteitsstad, teneinde de toestand eens na te gaan. Hoge officeren voerden er gesprekken. De situatie leek erg onduidelijk. Dan kwam de kommandeur van de gevechtsgroep er aan: SS-generaal Wagner, een reus met het Ridderkruis. Hij had de naam, een verstandige en dappere houwdegen te zijn en het weerstandvermogen van een landsknecht te bezitten; kortweg, een echte soldenier uit de tijd der Renaissance, steeds vergenoegd, sterk, genotzuchtig en onvermoeibaar — echt de man die nodig was voor de harde beproeving, die ons naar alle waarschijnlijkheid te wachten stond.
De kolonne voertuigen van de gevechtsgroep Wagner had een lengte van dertig kilometer. Meer voertuigen dan manschappen, in feite, maar wat er was kon eender welke proef doorstaan. In

Dorpat vervoegden ons nog bont door mekaar
kingen, die inderhaast dienden hergegroepeerd
Duitse eenheden en Estische burgerwachten. D
zettend slecht bewapend, sleepten hun vrouwe
zweetten van uitputting en angst tijdens de ma
wegen.
Generaal Wagner nam het verstandige besluit
noorden van Dorpat te laten wachten tot het
houding der krachten wat verkend zouden weze

Onze vrachtwagens stopten bij Maria Magdale
Bij het aanbreken van de dag werd ik door een
we moesten onmiddellijk naar voren.
Van Dorpat liep een weg zuidoostwaarts in de
kau, een andere zuidwestwaarts naar Riga.
postengroepjes uit, vijfentwintig kilometer van
binnen de door die twee wegen gevormde drieh
had ik zo'n onduidelijke bevelen gekregen; ik h
nog tussen mijn voorpostjes en de opmarsjere
en had een ontwapenend antwoord gekregen.
zich daar nog het aansluitingspunt tussen twe
de praktijk wist men van die twee divisies h
af: ze waren eenvoudig verdwenen, waarschi
naar Riga toe. Men voegde er nog bij: "Reken
maar niet op en houdt u zich maar klaar!"
met zes groepjes soldaten, om een sektor te
vogelvlucht veertig kilometer lang was!
Ook heel de rest van het front leek wel onde
dingheden geïmprovizeerd. De gevechtsgroep W
pantserde verkenningswagens er op uit gestu
op te sporen, en die brachten nu hun tijd door
op en af te rijden langs de talloze wegen, wa
voorhoede mogelijkerwijze oprukken kon.

In plaats van zich tussen de beide hoofdverl
bewegen, viel de vijand rechtstreeks aan, zon
te verwijderen van het Peipusmeer en de hoof
naar Dorpat. Hij zocht de zwakste plek in onz
vond die even ten oosten van die hoofdbaan
maandag 19 oogst 1944 over een breedte van
kilometer diep door te breken, op een gewe
onze linkervleugel.
Vrachtwagens kwamen aanzetten; terzelfdertij

fette per moto me het aanvalsorder. Om vijf uur 's avonds moest ik met alles waarover ik beschikte van west naar oost dwars doorheen het invalsgebied der Sowjets stoten. Van uit het oosten zouden Duitse eenheden beproeven, ons tegemoet te komen. We moesten mekaar ontmoeten in het dorp Patska, dat vlak bij een kale heuvel lag, waarop een windmolen verrees. Vier tanks stonden klaar om ons te steunen.
Er wachtte ons een mooie taak. De vijand had een bres geslagen; zo onze tegenstoot slaagde, was zijn offensief voor meerdere dagen tot staan gebracht. In allerijl groeven Duitse pioniers, geholpen door duizenden burgers, een halve cirkel stellingen zowat acht kilometer ten zuiden van Dorpat. De bedoeling was, aldaar een bruggehoofd op te werpen dat de toegang tot de stad beletten zou. In het westen en oosten sloot dat bruggehoofd aan bij de rivier Embach, die een diepe natuurlijke hinderpaal vormde.
Maar de vijandelijke tegenaanvallen waren nog niet ten einde. Versterkingen waren onderweg, maar die konden eerst na enkele dagen in stelling gaan. Ingevolge de doorbraak van hedenmorgen was de vijand tot op enkele kilometers van de versterkingswerken genaderd. Morgen of overmorgen zouden de Russen daar zijn, zo niet voorheen een krachtige tegenstoot hun opmars tot staan bracht.

Om vier uur in de namiddag sprongen mijn manschappen van de vrachtwagens, zes kilometer voor Patska. Ik beschikte over een aantal jonge officieren, prachtkerels die net de krijgsschool van Bad Tolz achter de rug hadden; ze waren er op gebrand, hun vaardigheid te tonen. Verscholen onder appelbomen wachtten onze tanks.
Ik stelde het aanvalsplan op. Om klokslag vijf uur zouden we er met hulp der tanks op los gaan. De kompanies moesten nu dadelijk in uitgangsstelling, zo onopvallend mogelijk. De vijand was slechts een kilometer van ons verwijderd. Ik lichtte al de kompaniechefs in omtrent de punten, van waar uit hun eenheid voor de aanval moest vertrekken. Dan kropen onze soldaten met gebogen ruggen en hoofden onder de gloeiende namiddagzon doorheen de rijpe tarwevelden.
De laatste ogenblikken voor een handgemeen zijn steeds zwaar. Hoeveel van die wachtende kerels zullen zo dadelijk roerloos, met wijdopen ogen op de grond liggen? Hoeveel anderen zullen zich kruipend, bloedend uit vele wonden, beproeven te redden uit het vuur?
We luisterden naar het lawaai, dat de vijand bij zijn opmars

maakte. De Russen moesten nu uit de verte reeds de torens van Dorpat kunnen zien.
Het leek wel of de heuvel bij Patska sterk bezet was. Ik was vooruitgekropen tot bij een soort palmbosje, vanwaar ik door mijn kijker de bewegingen der Sowjets kon volgen. Ze hokten met hopen en met artilleriesteun aan beide kanten van de weg, die we vijf kilometer ver dienden vrij te vechten. Het terrein was kaal als de rug van mijn hand, maar de hoogten links en rechts, waar de Russen zich hadden genesteld, waren bebost.
Mijn manschappen lagen zwijgend en roerloos als houtklompen in de greppels en het koren. Om vijf uur rolden de tanks voorwaarts; de soldaten sprongen recht en vielen aan. Toen het gedreun der pantserkettingen uit de diepte opsteeg, leek heel de vijandelijke sektor wakker te worden. Russische soldaten renden naar hun loopgraven, kanonnen en granaatwerpers. Een reus van een Russisch officier was rechtop en onbeschut op de heuvel gaan staan, deelde bevelen uit en wenkte ons uitdagend toe.
Onze eerste pantsergranaten sloegen de molen tot puin. De Russische officier week niet van zijn plaats. Op hun beurt stortten de huisjes in de buurt ineen, maar de reus verroerde niet; toen de rook optrok, stond hij daar nog net als een standbeeld. Reeds klauterden onze kompanies de heuvel op. Talloze kogels kletsten op de pantsering van onze tanks. De Sowjetmachinegeweren hielden de helling dicht onder vuur. Een der tanks kreeg van ergens een voltreffer, maar ze zette onverstoord haar weg voort. Als wezels rennend, legden onze kerels negenhonderd meter bergopwaarts af. De puinen van de molen werden taai verdedigd. Twee onzer officieren doorbraken alle hindernissen en bereikten het puin, maar bij de molenpoort stortten ze ineen: de ene was op slag dood, de andere zwaar gewond. Hun kompanie stormde over hun lichamen heen. De russische reus werd neergeschoten en de molen was in onze hand.
De andere kompanie, die op de rechterflank aanviel, had zich met evenveel begeestering op de vijand geworpen en had reeds een bloedige tol betaald. Haar kompaniechef was driemaal gekwetst en kon niet meer verder; toch klampte hij zich nog vast aan een veroverd Russisch antitankkanon, dat hij tegen de vijand gekeerd had, en vuurde nog twintig minuten lang alvorens boven op een hoop rokende granaathulzen te sterven.
Op vijftig minuten tijd waren we vijf kilometer diep doorgebroken, hadden Patska genomen en uitgekamd en de Sowjetartillerie buitgemaakt. Jammer genoeg wisten we niets af van onze makkers, die ons van uit het oosten tegemoet moesten komen om

zich bij de molen met ons te verenigen. We mochten de vijand echter niet met rust laten. Ik zette dus mijn manschappen ook voorbij Patska in en betrad aldus de vijf kilometer brede zone, die aan onze deelgenoten in het offensief voorbehouden was. De stoot op Patska had immers slechts dan waarde, wanneer de vijandelijke doorbraak voorgoed afgegrendeld werd; zoniet waagden we onze hoofden erbij. We konden nog twee kilometer verder oprukken, maar ten koste van zeer zware verliezen : van mijn vier nieuwe officieren uit Bad Tolz waren er reeds drie gevallen en de vierde zwaar gekwetst. Dat bevestigde de bewering, dat de doorsnee levensduur van een SS-officier aan het front zowat drie maanden bedroeg. Mijn eigen ordonnantieofficier moest ons met doorschoten arm verlaten. Nagenoeg honderd van mijn manschappen waren dood of gekwetst. En waar bleven voor de donder de troepen, die ons vanuit het oosten tegemoet moesten komen ?
We vochten verbitterd op beide flanken, waar de vijand ons beproefde af te wurgen. Als we nog verder oprukten, zaten we waarschijnlijk als ratten in de val. Het feit dat er vanuit het oosten geen hulp opdaagde, baarde me veel zorgen; om acht uur 's avonds waren we nog altijd alleen. Onze tanks werden weggeroepen en rolden achteruit.
Om negen uur kreeg ik bericht dat de aanval vanuit het oosten volledig mislukt was. Onze makkers waren te klein in aantal en waren er zelfs niet in geslaagd, voorbij hun uitgangstelling te komen. We kregen nu order, ons ten westen van Patska vast te nestelen; van daar uit zouden we dan toch tenminste nog het oprukken van meer Sowjetversterkingen kunnen verhinderen. Al was dit dan niet de enige aanvalspits der Russen, maar tot daar toe.

Bij valavond gingen de Russen er weer op los, om ons ditmaal voorgoed in de pan te hakken. Met honderdvijftig man verdedigde ik midden in de vijandelijke sektor een smal bruggehoofd bij een heuveltje. Als flankendekking hadden we enkel machinegeweren, geen enkel stuk artillerie. De tanks waren niet meer opgedaagd. De vijand bracht stalinorgels in stelling : de hele nacht door bestookte hij ons met salvo's van telkens zesendertig granaten.
Dan brak de dag aan. Het begon te dauwen en we bibberden van de kou. Bij de rand van een berkenbos had ik een reeks machinegeweren opgesteld, die de invalsweg der Sowjets naar Dorpat bestreken. De stalinorgels ploegden meter na meter dit kleine bosje om, maar we drukten ons diep in onze schutterskuilen en gaven geen voetbreed terrein prijs. De vijand kwam niet door

Patska heen en de vlakke landweg bleef onder ons vuurbereik liggen.
Estafettes brachten merkwaardige berichten. Reeds meerdere kilometers westwaarts voorbij ons zouden Russen opgedaagd zijn. Men was bezig, ons te omsingelen. Overal bij de zoom van het woud hielden zich Sowjets op. Enkelen lagen drie kilometer achter ons dood op de weg. Generaal Wagner had ons al vol begeestering per radio gegroet en ons verzekerd, dat we in het weermachtsbericht zouden vernoemd worden; maar we moesten volhouden, tot de legerleiding erin geslaagd zou zijn, ten zuiden van Dorpat een treffelijke grendelstelling op te richten.
Als om ons te verstrooien, doken plots overal tussen ons zilvervossen op; een eindje verderop lag namelijk een kweekfarm, waar zowat tweeduizend van die prachtdieren verbleven hadden. Eer ze vluchtten, hadden de eigenaars al de kooien opengezet. Opgeschrikt door het krijgsrumoer holden de zilvervossen nu in alle richtingen weg : ze waren prachtig en lenig en veegden in het voorbijflitsen de grond met hun lange, zijdeachtige staarten.
In het westen had de vijand zijn aanvalsspits nog verbreed; tijdens de namiddag overschreed hij de baan naar Pleskau. Meer westwaarts van die baan, midden in de sektor van de gevechtsgroep Wagner, braken de Russen op één plaats door tot bij het dorp Kambja. Een estafette, die in woest tempo doorheen het van vijanden wemelende bos geraasd was, bracht ons 's avonds het bevel dat we dadelijk in de buurt van Kambja post moesten gaan vatten, daar waar het gevaar voor een doorbraak het grootst was. Behoedzaam als slangen kropen we van struik tot struik en legden dan onverwijld twintig kilometer af om rond twee uur in de morgen te stoten op de tweede Russische aanvalsgolf, die Kambja al had veroverd en klaarblijkelijk zinnens was, verder op te rukken teneinde verbinding te krijgen met de suksesvolle strijdkrachten in het oosten en zuidoosten.
In de morgen van 21 oogst 1944 was de toestand van het front in Estland enigszins overzichtelijk geworden. De vooruitgeschoven verdedigingsstelling van Dorpat, tussen het Peipusmeer en de baan naar Pleskau, was doorbroken en de Russen landden scharenwijze op de westelijke oever van het meer. Onze middensektor was sterk bedrukt door de aanvalsgolven, die Kambja hadden veroverd. Enkel op de westflank, van Kambja tot bij de baan Riga-Dorpat en daar tot bij het Wirzmeer, was het nog enigszins kalm. Kortom : generaal Wagner kon niet anders dan vaststellen dat zijn linkervleugel vernietigd was en zijn middenlinie in groot gevaar verkeerde; enkel de rechtervleugel hield nog stand.

Van Kambja liep een veldweg tot bij de hoofdbaan naar Pleskau, vijftien kilometer bezuiden Dorpat, maar zelfs die wegkruising werd reeds door de vanuit het zuidoosten oprukkende Russen bedreigd. Mijn allereerste taak was, de vijand in Kambja vast te nagelen: daarvoor beschikte ik over hondervijftig infanteristen, een granaatwerpersektie en enkele stukken Duits geschut. Dan moest ik ook zorgen voor de beveiliging van het kruispunt der banen Pleskau-Dorpat en Kambja-Dorpat. De vijand was tot op een kilometer van dit knooppunt — dat trouwens open en onverdedigd lag — genaderd. Vijandelijke artillerie, granaatwerpers en stalinorgels lagen in de bossen links van ons. Om de doorgang te versperren had ik hoop en al drie antitankkanonnen. Ik had mijn gevechtsstand ingericht in een boerderij vlak bij het kruispunt. Voortdurend bestookten toestellen der Sowjetluchtmacht ons in duikvlucht. Gedurende de nacht verwachtten we elk ogenblik Russische tanks te zien komen aanzetten. We sliepen nooit langer dan tien minuten aan één stuk, en dan nog met onze laarzen aan en met handgranaten en machinepistool binnen ons bereik. Drie- of viermaal per nacht en per dag joeg ik heen en weer van bij het kruispunt tot aan onze stellingen voor Kambja, vier kilometer zuidwestwaarts. Overal wemelde het van Russen. Met waanzinnige snelheid suisde ik in mijn kleine Volkswagen her en der, terwijl de kogels me als muskieten om de oren vlogen. Wanneer ik in Kambja was, sloeg me de schrik om het hart omwille van mijn antitankgeschut bij het kruispunt. Bij het kruispunt vreesde ik een ramp in Kambja, keek vol angst uit over de weg en dacht ieder ogenblik de resten van mijn eenheid te zien opduiken met brullende Kirgiezen en Kalmoeken achter haar aan.

Achter onze ruggen speelde zich intussen een hartverscheurend drama af. Gans Estland was op de loop voor de aanrukkende Russen: geen menselijk wezen dat thuisblijven dorst. Het waren niet enkel burgers die vluchtten; ook tienduizenden arbeiders, dagloners, kleine boertjes of houthakkers, die hun bossen vaarwel zegden. Langs de weg sleurden vrouwen een zwijn of twee, drie schapen achter zich aan; de arme dieren sukkelden voort op bloedende poten. Een meisje duwde een varken voor zich uit, dat ze bij de achterpoten vasthield als een kruiwagen. Brullend en krijsend warrelde alles door mekaar. Het vee stierf onderweg in ganse kudden. Daarbij was het ontzettend heet. Oude moedertjes vielen uitgeput langs de baan. Russische jachttoestellen doken onverhoeds op, wierpen zich in duikvlucht op de lange rijen

vluchtelingen en mitraljeerden ze zonder genade temidden het verschrikkelijke geschrei van vrouwen en kinderen en het schorre hinniken van de paarden, die met doorzeefde lijf op hun rug lagen tussen gebroken wagenwielen. Daarrond lagen dan nog de armtierige bezittingen van twintig of vijftig gezinnen, van opengescheurde matrassen tot gescheurde zakken levensmiddelen, kriskras verspreid over het gloeiende zand van de weg.
De ongelukkige overlevenden wisten hun zweet af, vrouwen drukten vertwijfeld hun kleine kinderen dichter tegen hun borst en liepen verder op hun gekneusde voeten, op de kerktorens in de verte toe. Bevende grijsaards sleepten hun kisten en hun vee verder. Waar trokken ze naartoe? En waar werden ze achterhaald, of beter, waar gingen ze tenonder? Want overal trokken eendere stromen vluchtelingen doorheen het land en overal zochten dezelfde jachtvliegers hun prooi om ze te vernietigen.
Nadat ik in een voorstad van Dorpat bij generaal Wagner rapport had uitgebracht, kruiste ik op de terugweg die lange slierten ellende, waarvan de aanblik mijn hart deed bloeden. In de richting vanwaar ze kwamen stond alles in lichterlaaie: grote rechthoekige hoeven met stallen, waarin honderden zwartwitte en bonte koeien hadden gestaan, rijke dorpen, mooie blanke kastelen aan de oever van blauwe meertjes, schuren met daken van dennehout, ja zelfs de kleine kapelletjes op de kerkhoven, die trapsgewijze langsheen de heuvels lagen met heggen van cypressen en geverfde zitbanken, van waar de levenden zo vaak vredig over het landschap hadden uitgestaard terwijl ze hun doden herdachten.
Een gans land was bezig, te sterven. De heerlijke nachten van oogst werden verlicht door de geweldige rode fakkels der brandende dorpen en hofsteden. Koeien, varkens, hoenders, ganzen, al het vee en pluimvee dwaalde verlaten en verwaarloosd langs veld en weg. Geen levende ziel bleef achter: iedereen, alles verkoos de straat, de verbanning en het moordend vuur van machinegeweren en geschut boven de Sowjetheerschappij.
Ik had nog een derde opdracht gekregen: de spoorlijn van Pleskau naar Dorpat in de lucht doen vliegen. Dat was een vak waarin ik me nog bekwamen moest. Om me daarbij te helpen had ik een dapper, jong Duits officier en een handvol vastbesloten pioniers meegekregen. Die ondermijnden het spoor met telkens tien meter afstand, wachtten op mijn bevel en vernielden dan in één klap tweehonderd of vijfhonderd meter spoor. Eigenlijk mocht ik de spoorbaan slecht in geval van uiterste nood opofferen; de legerleiding in Dorpat hoopte immers nog steeds, dat ze eens tot de tegenaanval zou kunnen overgaan. Ik moest dus wel wachten tot

het laatste ogenblik, maar toch mocht ik het er niet op wagen dat de Russen zich meester maken zouden van het spoor.
Zo liet ik op enkele dagen tijd zoveel bruggen, stations, tunnels, kruispunten, overwegen en sporen opblazen, dat mijn hoofd er waarschijnlijk nog tot het eind van mijn dagen van dreunen zal. We moesten vooral tijd zien te winnen. Dat hoorde ik steeds opnieuw doorheen de veldtelefoon: tijd winnen! Tijd winnen, en daarbij zonder te berekenen hopen waardevolle dingen en — wat veel erger was — mensenlevens opofferen.
Tien kilometer achter onze rug was de bevolking van Dorpat bezig met het voltooien van de grote loopgraaf, die de hoofdverdedigingslijn moest vormen. Ze waren er nu bijna mee klaar, maar het werd me toch vreemd te moede toen ik daar een kijkje ging nemen en zag, wat voor bonte verzameling verdedigers men in de lange donkere gracht stopte: hele bataljons veldwachters, politiemannen en raar uitziende burgers, die men bij middel van een gele armband en een oeroude Franse buks uit Napoleons tijd tot soldaten had omgetoverd.

De Russische tanks vermeden zorgvuldig, voor de lopen van ons antitankgeschut op te dagen: we schoten al te trefzeker naar hun zin. Ons kruispunt hield stand. Ik verwijlde nu meer en meer in Kambja, waar onze soldaten aan zware druk blootgesteld waren. We handhaafden ons nog steeds op de heuvels bij de noordelijke dorpsuitgang, maar waren ook daar voortdurend blootgesteld aan het vreselijke getrommel der stalinorgels. Toch lieten onze houwdegens zich niet klein krijgen. Ze hadden hun machinegeweren piekfijn opgesteld en hun granaatwerpers keurig verborgen in kleine stromijtjes, en ze presteerden er ook allerlei mee. De stemming was uitstekend. Ik vereremerkte meerdere mijner gekwetsten terwijl ze op de grond lagen, getroffen door ontplofbare projectielen; de gruwelijke, gapende kwetsuren beletten hen niet te glimlachen en zelfs nog kwinkslagen ten beste te geven, terwijl ze trokken aan de sigaret die kameraden hun tussen de bloedige lippen staken. Je kon die jongens er doodeenvoudig niet onder krijgen. Waar ze stonden, kwam Iwan geen stap verder. Hun simpele, vrolijke dapperheid ontroerde me diep, want al hun lustig gedoe was immers slechts de uitdrukking van een bescheiden zelfspot op een moment, dat ze toch waarlijk grote moed aan de dag legden. De Russen moesten tot staan gebracht worden en ze brachten hen tot staan. Op 21 oogst kwam er geen doorbraak en daags daarna evenmin; toen onze legionairs op 22 oogst rond de middag afgelost werden, hadden de Russen ten noorden

van Kambja nog niet eens tien meter terrein veroverd. Meer nog: ze hadden het dorp moeten ontruimen, dat onder het vuur van onze granaatwerpers en van de mij toebedeelde Duitse artillerie lag.

Onze honderdvijftig rekruten, die in de buurt van Toila intussen nog verder opgeleid waren, kwamen ons nu vervoegen; ik moest immers uit deze reserve putten om mijn verliezen weer goed te maken. We ontmoetten mekaar in Maria Magdalena. In teorie hadden we een week tijd voor hergroepering, maar nauwelijks hadden we de middensektor verlaten, of ver in het westen brak een aanval tegen de Duitse linkervleugel los. De Russen bereikten de hoofdweg van Riga naar Dorpat en sneden die af. Onze sektie antitankgeschut kreeg niet eens de tijd, om Maria Magdalena te bereiken; daar moesten ze al naar de bedreigde plek, en nog dezelfde avond stonden onze kanonnen opgesteld bij de ingang van een vlek, dat de vreemde naam Noô droeg.
Bij valavond begaf ik me naar de gevechtsstand van generaal Wagner. Zijn ogen waren bloeddoorlopen. Voortdurend zond hij zijn lichte tanks uit op zijwegen, die reeds door de Sowjets onder de voet waren gelopen. Hij beschikte eigenlijk over geen fatsoenlijke infanterie meer, maar werd wel overspoeld door duizenden en duizenden Esten, die naar hem toe waren gestuurd; allemaal even opgewonden en bang, getooid met rare jagershoedjes met pluimen en gewapend met jachtgeweren en sportkarabijnen, en allemaal met één enkele hartewens: hem knijpen.
"Grote kak! grote kak!" riep de generaal steeds opnieuw uit. "Grote kak!" voegde zijn stafchef er vol overtuiging aan toe. "Grote kak!" herhaalde de ordonnans, die ons belegde broodjes bracht. Ik kreeg de indruk, dat mijn kompanies in Maria Magdalena de tijd niet zouden hebben om zich te vervelen.
Nog tijdens de nacht wou ik langs de baan naar Riga tot in Noô rijden, om daar de bediening van mijn antitankgeschut een bezoek te brengen. Nadat ik echter in het weermachtsbericht vermeld was, had generaal Wagner van Himmler een zeer scherp gesteld telegram gekregen, waarin hij persoonlijk verantwoordelijk werd gesteld voor mijn huid. De generaal verbood me dus de nachtelijke rit en zulks op niet weinig strenge toon. Ik deed maar alsof ik gehoorzaamde; maar een bevel dat voor de nacht gold, kon je toch maar moeilijk op de dag toepassen, of wel? Uit de tijd van mijn politieke bedrijvigheid had ik voldoende zin voor schakeringen overgehouden om me uit de slag te trekken; ik was trouwens niet voor niets neef en achterneef van niet minder dan zes paters

Jezuïeten. Ik reed dus braafjes terug naar Maria Magdalena, deelde daar tot vijf uur 's morgens bevelen uit in verband met de onmiddellijke hergroepering van het bataljon, en reeds om zes uur frisgeschoren alweer doorheen Dorpat in zuidelijke richting. Eigenlijk had ik nog wel eens bij generaal Wagner moeten aanlopen om te vernemen of de toestand zich soms in de loop van de nacht nog had gewijzigd; maar daar ik zeker was dat hij weer met een nieuw veto voor de dag zou zijn gekomen, liet ik het maar zoals het was en joeg blindelings met mijn kleine Volkswagen de weg naar Riga op.
Er was echter wel degelijk nieuws. Bij het morgenkrieken hadden de Russen Noô veroverd. Ze waren zelfs een eind verder doorgestoten. Zonder het te weten reed ik recht op hen af.
Die morgen van 23 oogst 1944 zal ik niet licht vergeten. Reeds dadelijk na Dorpat te hebben verlaten, had ik me verbaasd over het grote aantal vrachtwagens, die met hopen naar de stad toe reden. Aan al die voertuigen klemden zich trossen soldaten vast. Daarachter kwamen enkelingen, die me in wilde haast tegemoet stormden. Kogels floten voorbij; een ervan sloeg ongeveer op schouderhoogte in mijn voorruit. Ik sprong uit mijn Volkswagen en ging midden op de weg staan met mijn machinepistool in de aanslag. Om mijn hals droeg ik mijn Ridderkruis: dat maakte steeds indruk. De eerste vrachtwagen, die aankwam, hield stil. Met uitpuilende ogen schreeuwde de chauffeur me toe: "De Russen zijn daar! De Russen zijn daar!"
"Waar?" vroeg ik.
"Vijfhonderd meter verder! Overal!"
Vijfhonderd meter verder! Bliksemsnel zag ik in, welke ramp zich aftekende. De bolsjewisten hadden niet enkel Noô veroverd, dat vijftien kilometer zuidelijk van Dorpat lag, maar ze naderden de stad zelf met reuzeschreden. De beroemde versterkingsgordel was onder de voet gelopen. Hoe? Dat wist ik niet en ik had ook niet de tijd me dat af te vragen. Ik wist maar één ding: in Dorpat waren honderden en honderden vrachtwagens op terugtocht, niets was ontruimd omdat de frontlijn nog in de nacht meer dan tien kilometer van de buitenwijken verwijderd geweest was. Binnen het half uur zouden nu de moejiks Dorpat binnenrukken, alles zou in hun handen vallen, ze konden bij verrassing de Embach overschrijden en heel de sektor oprollen.
Ik beval de soldaten, van de vrachtwagens af te stappen en hield achtereenvolgens nog twee voertuigen aan. Gelukkig sprak een der onderofficieren uitstekend Frans. Hij vertaalde mijn orders: "We beginnen dadelijk een tegenaanval. Vanavond nog zullen de

dappersten onder u het Ijzeren Kruis krijgen. De Russen verwachten zich niet aan een tegenstoot, het is dus nu het geschikte moment om er op los te gaan. Jullie zullen wat beleven; er is alleen maar wat moed nodig. Vooruit, kameraden!" Met zestig man, die een ogenblik voorheen nog op de vlucht waren, wierp ik me op de bolsjewisten, die oprukten doorheen de greppels langs de weg. Naar ouder gewoonte had ik twaalf reserveladers bij me, zes aan mijn koppel en zes in mijn laarzen. Samen vierhonderd schot: een mooie voorraad en hij kwam me goed te pas. Na een kwartier gingen de Sowjettroepen voor ons op de loop; het waren immers slechts verstrooide groepjes, die zich sterk voelden omdat ze op geen weerstand waren gestuit. We bereikten dra de versterkte gordel, waar zopas duizenden burgers met armbandjes en veertjes op hun hoeden geen ogenblik lang stand gehouden hadden. In een handomdraai verdreven we de Russen, die de benen namen doorheen de loopgraven, en in stormloop heroverden we heel het westelijk deel van het bruggehoofd voor Dorpat.
Maar de toestand bleef allesbehalve rooskleurig. Ik bevond me nu ingevolge een blind toeval in de vijfhonderd meter lange loopgraaf, waar men eigenlijk vanmorgen de stoot van de langs de baan naar Riga aanvallende vijand had moeten opvangen, en ik had de leiding van een geïmprovizeerde verdedigingsgroep van Duitsers en Esten, die enkel en alleen ingevolge een paniek waren samengedrumd.
Dadelijk koos ik een paar vastbesloten kerels uit en gaf hun opdracht, de Russen te vervolgen over de velden en doorheen het kreupelhout. We vonden een pracht van een Russisch kanon, dat door Duitse artilleristen vijf meter rechts van de baan was opgesteld. Maar niets op aarde is volmaakt: we hadden er geen enkele granaat voor. Het was een mooi zicht, maar dat was dan ook alles. Gelukkig sukkelden er net twee Duitse stukken bespannen geschut voorbij, die ook maar terugtrokken omdat alles toch wegliep. Ik zag ze in de verte aankomen en stuurde er mijn Volkswagen heen met het bevel, ons onmiddellijk te vervoegen. Ze kwamen en gingen in stelling. Ze hadden honderdvijfentwintig schot munitie en dat was prachtig.
Wat tijdens de nacht en de morgen voorgevallen was, was minder prachtig. De Russen waren tussen Noô en Dorpat doorgestoten, waren dan noordwaarts gezwenkt en hadden Noô in de rug gevat en omsingeld. Onder de geparkeerde kolonnes voertuigen was vreselijke wanorde ontstaan; de chauffeurs sliepen rustig, omdat ze zich gedekt waanden door de hoofdgevechtslinie. De toestand werd snel katastrofaal. Steeds meer vluchtelingen uit Noô, die zich

door moerassen en dennebossen heengewerkt hadden, kwamen bij ons aanzetten. Het leed nu geen twijfel meer, dat de grendelstelling verloren was.
Het was echter moeilijk, de afmetingen van de ramp te overzien. De door ons heroverde stelling liep langs de bovenkant van een soort vallei, waar je in de diepte een waterloop zag glanzen. Natuurlijk had niemand eraan gedacht, daar de brug te doen springen toen de Sowjets opdaagden. Nu was het te laat daarvoor; de enkele hoeven en het terrein er om heen waren door de vijand bezet. In handgemeen met mijn kleine schaar de vallei weer veroveren was ook al uitgesloten. Dat zou me drie vierde van mijn mensen gekost hebben en een uur later hadden we toch alles weer moeten ontruimen.
De weg liep in een wijde boog de vallei in, dan over de witte boog van de onbeschadigde brug, vervolgens achter de huizen weer omhoog en tussen de velden, om tenslotte tegenover ons in een bos te verdwijnen. De Russen hadden zich bij het water genesteld. Ik hoopte nog steeds, dat uit Noô terugtrekkende troepen uit het bos in het zuidwesten zouden opduiken: samen met hen hadden we dan de vijand in het dal kunnen vastnagelen. Maar vluchtelingen vertelden ons, dat niemand nog uit Noô weg kon en dat de vijand overal zat.
We moesten generaal Wagner waarschuwen. Tenzij die al iets vernomen had over de ongunstige wending van de toestand; maar uit Dorpat bereikte ons niet het minste nieuws. Toevallig ontdekten we een telefoondraad. Onze artilleristen hadden het nodige bij zich om de verbinding in orde te maken. Zo kon ik de generaal bereiken, die volledig verbluft was toen hij hoorde wat er gebeurd was en waar ik me bevond. Hij wist evengoed als ik, dat het lot van Dorpat afhing van mijn stelling hier op de heuvel. Veel moest hij niet zeggen: ik beloofde hem dat de Russen niet zouden doorbreken zolang ik in leven was. Maar ik kon natuurlijk sneuvelen en mijn mensen konden onder de voet worden gelopen: er konden trouwens elk ogenblik Russische tanks komen aanzetten. Ik had dus versterking en tanks nodig: zo veel en zo vlug mogelijk.
"Volhouden! Volhouden!" brulde generaal Wagner door het toestel. En hij voegde er telkens weer bij: "Grote kak! Grote kak!" Daarin moest ik hem wel gelijk geven.

Onverwijld had ik mijn luidjes ingedeeld: met wat er nog aan verstrooide vluchtelingen was bij gekomen, beschikte ik zowat over honderd man. Ik verdeelde ze in twee sekties, die elk aan één

kant van de weg post vatten. De linkervleugel werd geleid door een jong officier van de intendantie, die in de rommel vastgelopen was toen hij vanmorgen onbezorgd honderden broden naar Noô voerde; hij had nog nooit een schot gelost aan het front. Een Duits sergeant-majoor voerde het bevel over de rechtervleugel. Als beschutting voor onze flanken zond ik twee patroeljes uit, tamelijk ver oost- en westwaarts tussen de doornstruiken en hazelnootbosjes. Voorts had ik de vrachtwagens laten leegmaken en beslag gelegd op alle machinegeweren en bijhorende munitie. Mijn mensen hadden weer vertrouwen gekregen. Ik ging van de een naar de ander en sprak hen toe in een koeterwaals van Frans en Duits. De meesten hadden ooit wel eens mijn foto in de krant gezien en wenden zich stilaan aan de gedachte, dat de zaak misschien toch een origineel verloop zou krijgen.
Intussen namen de Russen ons duchtig onder vuur. Teneinde te beletten dat mijn mannen het op hun zenuwen zouden krijgen, ging ik op de borstwering staan. Dat was geen bijzondere verdienste; er zijn dagen waarop je heel goed weet dat je echt niets overkomen kan. Zo was het nu met mij gesteld. De vijand kon schieten zoveel het hem lustte, ik zou niet getroffen worden: dat leed niet de minste twijfel.
Ik had ook een Estisch officier van hoge rang opgeschommeld en hem graag benut om het bevel te voeren over zijn landgenoten, die deel uitmaakten van mijn troep, maar hij stond doodsangsten uit en zag groen van schrik voor de overal rondfluitende kogels. Tenslotte was hij plat en stijf als een plank vlak voor mijn voeten op de grond gaan liggen. Inplaats van mijn voet te raken, trof een kogel hém in het gezicht, doorboorde hem van boven tot onder en drong tussen zijn dijen weer naar buiten. Hij kromde zich als een worm, schreeuwde, spuwde en braakte, maar het baatte hem niet: tien minuten later was hij dood.

De Russen brachten steeds meer versterkingen aan. In kleine groepjes van zes, zeven of acht man kwamen ze opdagen uit de berkenbossen in het zuidoosten en slopen langsheen de rivier. Ik had opdracht gegeven, spaarzaam om te springen met de munitie. We zouden die immers nodig hebben voor het handgemeen, dat ongetwijfeld voor de deur stond.
Om elf uur zag ik plots iets uit het woud ten zuiden van ons opdagen: een tank. Ik dacht dat het een Duitse tank was, die uit Noô had kunnen ontsnappen. Achter de eerste tank volgde een tweede, dan nog een. Weldra waren er acht. Russen of Duitsers? Van op deze afstand viel dat niet vast te stellen. We hielden onze

adem in. De tanks rolden langs de helling omlaag. Nu zouden we vlug weten, waar we aan toe waren: wanneer de Russische infanterie daar in de diepte het vuur opende, dan wisten we dat het onze tanks waren. Maar ze bereikten het eerste huis bij de rivier en er viel geen enkel schot. Het waren dus Russische tanks.
Ik beschikte enkel maar over twee armzalige kanonnetjes. Ik liet de tanks, die blijkbaar zeker waren van hun zaak, naderen. Eerst toen de hele kolonne onder het helle zonlicht voor onze neus de weg opreed en de eerste rode tank nog enkele meters van de brug was verwijderd, liet ik mijn twee stukken er midden tussen in vuren. De eerste tank werd al dadelijk getroffen en stak vast; de andere gingen zich onder een hagel van dozijnen granaten achter de hoeven verschuilen. Eén maakte een prachtige salto en boorde zijn kanon in een slijkgat in de grond. Toen ik vaststelde dat de vijand enkel nog beschutting zocht, liet ik toch nog een salvo tussen de huizen jagen om te tonen, dat we geen gebrek hadden aan munitie. Maar dat was bluf, want in feite hadden we nog slechts een dozijn granaten over: wanneer niet snel hulp opdaagde, waren we verloren.

Ik kreeg versterking. In Dorpat was het nieuws ingeslagen als een bom en nu joeg de staf inderhaast alles wat uniform droeg de weg naar Riga op om me te vervoegen. Er kwam een pracht van een verzameling kandidaten voor de bloedopdrang aanzetten: oude, ziekelijke majoors, kleedkamerhengsten, kazerneleeuwen, keldermeesters, etappepaarden en foeriers. Ze zweetten in hun gloednieuwe uniformen en waren volkomen uitgeput na acht kilometer te hebben gelopen. Voorts kwam er nog een hoop brillemannen mee, die totnutoe allerlei bureelwerk verricht hadden. Wel dient gezegd dat ze allemaal zeer waardig en dapper waren en niet beter vroegen dan hun plicht te doen. Toch zag ik niet goed in hoe al die heren er konden toe bijdragen, die zes tanks tegen te houden die daar aan de overkant nog steeds stonden te dreunen. Ik deelde die rekruten in bij de flankensteun en zond ze zo ver mogelijk weg om te beletten, dat de Sowjetinfanterie in hen een gemakkelijk prooi zou vinden. Per telefoon wendde ik me weer tot generaal Wagner: "Verduiveld aan toe, tanks en Stukas heb ik nodig!" Hij antwoordde luid schreeuwend: "We doen alles om jullie te helpen. Maar we hebben een beetje tijd nodig. Volhouden! Volhouden maar!" We wilden wel. Maar wat wanneer onze laatste twaalf granaten op waren?
Het was nu halfeen. Ik liep nu al vijf uur heen en weer op mijn borstwering en bracht de tijd door met Duitsers en Esten op te

monteren. Daarbij bleef mijn blik voortdurend op de hoeven in de vallei gericht. De Russen hadden nu zeker toch al wel vastgesteld, dat we hier niet zeer sterk waren.
Daar kwam achter de eerste hoeve een Sowjettank kijken. Er zaten twintig infanteristen bovenop. De vijf andere tanks volgden. Ik kon nog net door de telefoon generaal Wagner verwittigen: "Het is zover! De Russen komen er aan." Daar waren ze al; in volle snelheid schoven ze over de brug en dan de helling op. Dertig meter voor ons sprong de vijandelijke infanterie op de grond. Dat was de beslissende bestorming en er bleef ons nu niets meer over dan onze resterende granaten te verschieten en ten onder te gaan. Net toen de laatste granaat ontplofte, daalde uit de hemel een reusachtig geraas neer. Duitse Stukas, veertig toestellen, die huilend op de Russen neerdoken! Alles vloog de lucht in en wij mee, want de Russen waren niet zo heel ver meer van ons verwijderd. De Stukas leverden grondig werk. Weldra brandden drie Russische tanks en de drie andere maakten rechtsomkeert en gingen zich op de overkant weer in het woud verbergen. Met onze machinegeweren maaiden we de vluchtende Sowjetinfanterie neer. We brulden daarbij als gekken: gewonnen hadden we, gewonnen!

Er kwamen ook nog Tijgertanks. Tegen de avond was de gevechtslijn weer sterk bezet. Er kwam een Duits kolonel om mij af te lossen. Ik kroop weer in mijn Volkswagen en begaf me naar de kommandopost van generaal Wagner. Daar had men de hele dag bloed gezweet: iedereen had er vol spanning onze strijd gevolgd, waarvan het lot van Dorpat en de Embach en aldus van geheel Estland afhing.
Om middernacht kwam er een telegram uit het hoofdkwartier van de Führer: Hitler had me het Eikenloof bij het Ridderkruis toegekend.
Zo eindigde een onbenullig uitstapje naar Lemnasti, op de hoofdweg van Estland naar Letland, op 23 oogst 1944.

We hadden ons voortdurend afgevraagd wat er tijdens de gevechten om Noô geworden was uit onze drie antitankkanonnen en de sektie Walen, die ze bediende. Zowel manschappen als geschut golden als verloren. Een enkel soldaat was ontsnapt en had ons kunnen vervoegen bij de grendelstelling Lemnasti: hij was van zijn makkers gescheiden tijdens een vreselijk handgemeen.
Maar de Iwans hadden onze jongens er niet onder gekregen. Met hun drie stukken en hun machinegeweren hadden ze zich als ra-

zenden geweerd. Op 24 oogst vernam ik van eerste luitenant Gillis, hun bevelhebber, dat ze met kanonnen en al de omsingelingsring der Sowjets doorbroken en zich opnieuw opgesteld hadden vóór de Embach, westwaarts van Dorpat.
Ze waren trots op wat ze hadden volbracht en verlangden ernaar, nog meer te presteren. Dat verlangen werd snel vervuld: rond vier uur in de namiddag rolden tien zware Stalintanks over de baan op hen af. Gillis, een oude rat van het Oostfront, liet de zwaar gepantserde, logge reuzen tot op twintig meter naderen; hij had zijn stukken goed verdekt opgesteld. De Russen dachten al dat ze erin gingen slagen, de Embach te over schrijden, toen vlak voor hen de hel losbarstte.
Er volgde een meedogenloze strijd, waarin onze gevechtsgroep nagenoeg ten onder ging. De tanks vernielden een van onze kanonnen; dan vloog een tweede de lucht in, samen met de verhakkelde lichamen der kanoniers. Gillis, zwaar verbrand in het gelaat, brulde nog altijd zijn bevelen. De overlevende Walen klampten zich vast aan hun laatste kanon en vuurden als waanzinnigen, vastbesloten het beetje leven, dat hun nog restte, duur te verkopen. Toen ze twee van de Stalins in brand hadden geschoten, gaven de overige het op en maakten rechtsomkeert.
Er was één stuk overgebleven en de meeste kanoniers lagen dood of zwaar gekwetst op de grond. Maar de eer was gered: de Sowjets hadden niet gezegevierd. Toen Gillis een paar maanden later uit het lazaret terugkeerde, droeg hij een bril met donkere glazen, maar evengoed aan zijn hals het Ridderkruis, dat hem voor zijn heldhaftig gedrag was verleend.

Tot dertig kilometer noordwaarts van Dorpat was het leven een hel geworden. De Sowjetluchtmacht waarvan vroeger nauwelijks een spoor viel te bekennen, beheerste nu de hemel volkomen. Ze leek wel over een overvloed van Amerikaanse toestellen te beschikken: hele eskaders trokken als zwermen wespen over het land heen en bestookten met taaie woestheid elke weg. Het brandde overal: vernielde munitie- of tankwagens, armzalige boerenkarretjes die gebroken tussen opgezwollen paardenlijken lagen. Zelfs het kleinste dorp werd tienmaal per dag vanuit de lucht aangevallen. In ons bescheiden nest Maria Magdalena, ver van elke straat verwijderd, lagen we meer plat op de grond dan we rechtstonden. De jachtvliegtuigen zwenkten handig rondom de kerktoren, wierpen zich op ons als vanuit de hemel afgeschoten pijlen en stegen dan weer steil de hoogte in, als zwaluwen onder een heldere feestzon. Twintig kilometer in de ronde kon je zien waar

dorpen lagen, aan de hoge grijze en zwarte rookzuilen, die recht opstegen in het blauw van de hemel.
Ingevolge het gevaar dat vanuit de lucht dreigde en ook door de talloze hindernissen op de weg was elk verkeer bijna onmogelijk geworden. Je moest doorheen waren brandhaarden en overal lagen granaten verstrooid langsheen kapotgeschoten en uitgebrande vrachtwagens. Ik had veel moeite om de kommandopost van generaal Wagner te bereiken, die me in allerijl bij zich ontboden had. De vrachtwagens, waarin hij kwartier had opgeslagen, stonden gedekt in een dennenbos voorbij Dorpat. Het werd me gauw duidelijk dat de toestand zich steeds ongunstiger ontwikkelde, want het geroep: “Grote kak! Grote kak!” was niet van de lucht. Men lichtte me in. De Russische tankaanval, die tijdens de namiddag door de dappere weerstand van onze Walen nog even was opgehouden, was vier kilometer verder westwaarts opnieuw begonnen. Daar lag een belangrijke brug over de Embach, die door meer dan duizend Esten bewaakt werd. Toen twee kolonnes Stalintanks opdoken, verdwenen de duizend helden zonder ook maar een poging te ondernemen om de brug te vernielen. Kortom, de vijandelijke tanks waren de rivier overgestoken; om zeven uur 's avonds hadden ze reeds een kruispunt vijfhonderd meter benoorden de Embach bereikt. Twee bataljons infanterie hadden hen ingehaald en begeleidden hen nu steevast.
Ik kreeg order, een ramp te verhoeden. Geholpen door een paar Duitse tanks moest ik tijdens de nacht doorstoten naar het kruispunt en dan met mijn mannen de brug bereiken, teneinde haar te doen ontploffen.
“Die brug moet eraan, begrijpt u! Ze moet eraan! Grote kak! Grote kak!” riep generaal Wagner opgewonden. Zijn ogen waren meer bloeddoorlopen dan ooit.
Alles goed en wel; maar ik moest terug naar Maria Magdalena om het bataljon, dat net nieuw werd ingedeeld, te alarmeren en het op de vrachtwagens te zetten, die me tegen tien uur in de avond waren beloofd. Als we eerst zo laat naar het westen konden rollen, dan moesten we er nauwelijks op rekenen voeling met de vijand te krijgen voor middernacht of één uur in de morgen. En waar zouden de Russen zich dan bevinden?
Al wat we wisten was dat lang voor het vallen der duisternis twee Sowjetbataljons en zowat vijftien tanks een belangrijk kruispunt vijfhonderd meter voorbij de Embach hadden bereikt. Bij middel van de kaart kon men zich wel een idee vormen van de wijze, waarop de dingen verder waren verlopen. Van bij het kruispunt liep een weg, nagenoeg evenwijdig met de rivier, doorheen een

dennewoud dat zich ongeveer tien kilometer ver in onze richting uitstrekte. De weg voerde langs verscheidene dorpen. In de tijdspanne tussen zeven uur en middernacht zou de vijand zeker zijn stellingen verbeterd hebben en meerdere van de bewoonde dorpen bezet, die hem konden dienen om er zich in vast te nestelen. Het was immers voor de Sowjets al te belangrijk, deze zekeringsgordel zo snel en zo volledig mogelijk te veroveren, teneinde overnacht in massa mensen en zwaar materiaal te kunnen laten aanrukken.
Tijdens de bespreking bij generaal Wagner had ik gevraagd: "Is er iets ondernomen om de Russen tot staan te brengen? Hebben we strijdkrachten die de Russen kunnen beletten, hun bruggehoofd in het woud te vergroten?" Als enig antwoord had ik een nieuwe vloed van: "Grote kak!" gekregen: de leegte was compleet. Je kon er zeker van zijn dat de Russen in dat diepe dennenbos hun tijd niet verspilden.

Om negen uur 's avonds stond ik voor het front van ons bataljon. Er waren nog veel rekruten bij, maar allen brandden van verlangen om zich in de strijd te werpen; de oude houwdegens staken de jeugd met hun begeestering aan. Vanavond zat er bijzonder veel spanning in de lucht. Ik heb altijd zo mijn eigen manier gehad om een gevecht voor te bereiden: ik hield namelijk steeds een rede voor de verzamelde manschappen. De brave Duitsers, die bij ons als estafettes en radiomannen waren ingedeeld, verwonderden zich daar altijd wat over. Maar ook nu bleef ik mijn gewoonte trouw. Onze soldaten verzamelden zich op een weide. De schemering viel, maar overal bloeiden als grote rode gladiolen branden tegen de hemel op. Van op een helling spoorde ik mijn mannen aan, zich waardige telgen van ons oude Legioen te tonen. "De Iwans zullen merken, wat een Waalse tegenaanval betekent!"
Onze kolonne zette zich in beweging en al dadelijk merkten we, wat ons te wachten stond. Terwijl we westwaarts in de richting van het dorp Noëla reden, trachtte ik met mijn povere gegevens een plan voor de aanval op te stellen. Ik had geen benul van wat er zich sinds zonsondergang had afgespeeld. Waar stak de vijand? Hoe sterk was hij? Mysterie. De Russische luchtmacht ontrukte me aan mijn overpeinzingen. Langsheen de straat gooide ze een rij "kerstbomen" af; we werden met vrachtwagens en al in een dagheldere klaarte gezet en hadden tien sekonden om als hazen de velden in te vluchten en ons dan neer te gooien. Honderden bommen sloegen krakend in en troffen onze voertuigen en onze makkers.

Het was maar al te duidelijk, dat onze wisseling van stelling ontdekt was. Over heel de sektor hing de lucht vol valschermen met lichtjes. Ontploffingen deden de grond trillen. Hele dorpen brandden, terwijl dakbalken en -spanten zich zwart aftekenden tegen een roodgouden dansende achtergrond.
Rond elf uur 's avonds ontmoetten we bij een zijweg het half dozijn Duitse tanks, dat onze tegenstoot zou ondersteunen. Ook kwam hijgend een ordonnantieofficier aanzetten, die ik vooruitgestuurd had om het terrein te verkennen. Hij was op de Russen gelopen, die reeds meer dan tien kilometer voorbij de Embachbrug geraakt waren, het grote dennenwoud gans hadden doorkruist en de drie dorpen langsheen de weg bezet. Midden tijdens de nacht rolden hun tanks scharenwijs naar voren; onverwacht waren ze opgedoken in Noëla, dat vlak voor ons lag. Enkel de tegenwoordigheid van geest van een batterij luchtafweer, die onmiddellijk haar stukken op de stalen monsters gericht had, was er de oorzaak van dat hun opmars nog even gestuit werd.
Per radio maakte ik deze belangrijke nieuwtjes over aan de staf van de gevechtsgroep. Kort daarop kwam de verwachte boodschap: "Aanvallen! Dadelijk aanvallen!"
Mijn vier kompanies, elk zestig man sterk, vatten post bij de inkom van het dorp. Ik wees de officieren de dichtstbijzijnde doelen aan. Allereerst moesten we Noëla heroveren, dan de weg naar het tweede dorp vrijvechten, maar die weg leidde dwars doorheen het woud. De officieren moesten aan de spits van hun mannen aanvallen. Er was haast bij.
We vielen aan. Het was één uur in de nacht. Flink gesteund door onze zes tanks liepen mijn kerels de eerste vijandelijke afdelingen overhoop. De Russische tanks weken, omdat ze zo gauw niet konden vaststellen hoe sterk we waren. In looppas drongen onze kompanies Noëla binnen, zuiverden de huizen bij middel van handgranaten en maakten een hoop gevangenen. Het waren allemaal knapen met spitse muizekoppen, in doorsnee zestien jaar oud, tenger en doodmoe van het marsjeren en het gebrek aan slaap. Ze waren te voet van Pleskau gekomen en hadden in vier dagen tweehonderd kilometer afgelegd. Zogauw ze langzamer liepen, werden ze door hun officieren met kolfslagen aangespoord. De meesten van hen droegen bonte camouflagejassen van het Duitse leger; ze hadden die aangetrokken teneinde ons om de tuin te leiden. Daarop stond de doodstraf, maar het waren kinderen en ze beefden van angst. Toen ik hun zegde dat ze moesten gaan slapen, wierpen ze zich met hele rijen tegelijk op de grond als jonge honden.

Onze tanks hielden de vijandelijke gevechtswagens onder zwaar vuur. Van die verwarring moesten we gebruik maken. Ik beval, zonder verpozen over te gaan tot de tweede gevechtsfaze: het veroveren van de weg doorheen het woud.
Dicht bij de woudrand lag Russische infanterie. Het was stikdonker: enkel de zilveren en rode lichtsporen, die de machinegeweren ons tegemoetspuwden, waren te zien. Schreeuwend stortten onze soldaten zich op de vijand. Een van mijn sektiechefs, een luitenant die ik daags tevoren had moeten vermanen, had me geantwoord: "Ik zweer u dat ik dat weer zal goedmaken!" Hij was een reus met roestbruine gelaatskleur, krulhaar en grote blauwe ogen. Als een kanonbal joeg hij er nu op los, sprong over alle hindernissen heen en wierp zich in het donker op een Russisch machinegeweer. Hij had woord gehouden en een bres geslagen, waar zijn mannen nu doorheen konden; maar zelf was hij doorzeefd, getroffen in de borst, de armen en de benen. Ik kroop naar hem toe en speldde hem het Ijzeren Kruis op zijn met bloed doordrenkte wapenrok.
De Russen sloegen op de vlucht. Aan beide kanten van de weg stormden onze manschappen voorwaarts als bij een wedren. De tanks, die hun flankensteun gegeven hadden, schoten verder de baan vrij. Om drie uur in de morgen werd het tweede dorp bereikt, veroverd en gezuiverd.
We hadden nu twee van de drie dorpen weer in de hand en hadden de Sowjets de helft van het verloren terrein weer afgenomen. Nog vijf kilometer inspanning, nog één dorp dat met machinepistool en handgranaten diende uitgekamd, en dan konden we het beslissende gevecht nabij de brug leveren. Maar dat was enkel mogelijk op voorwaarde, dat we vlug de vruchten van ons sukses wisten te plukken, en daarvoor had ik minstens vijfhonderd man nodig gehad; nu had ik er op twee uur tijd tachtig verloren. We waren nauwelijks nog honderdvijftig man sterk. En ik had twintig tanks moeten hebben, was met zes gestart en daarvan was er in Noëla al één onklaar geraakt. En nu kwam pas het moeilijkste.
Al waren we ook slechts met een handjevol, toch hadden we het gestelde doel kunnen bereiken. Het gold immers niet, de massa der vijandelijke strijdkrachten te vernietigen, maar wel dwars door hen heen de brug te bereiken, al was het maar met twintig of zelfs tien man. Elke sektie had bevel, te handelen zonder zich om de anderen te bekommeren, en ik had het nodige materiaal verdeeld om de brug in de lucht te doen vliegen. We wisten wel dat we voor dit doel werden opgeofferd en waren ook bereid,

het gevergde offer te brengen. Maar we wisten ook dat enkel en alleen onze eigen wilskracht, samen met het verrassingselement en een mogelijke paniek bij de tegenstander, ons helpen kon om onze slag thuis te halen.
Jammer genoeg werden we opgehouden, toen we voorbij het tweede dorp weer oprukten. Er stonden daar meerdere Russische antitankgeschut opgesteld, waarmee we af te rekenen hadden. Een wild handgemeen ontstond in het dennebos met zijn talloze valstrikken. De helft van onze officieren was reeds gevallen. De slachting duurde een vol half uur. Overal doken Russische tanks op en een tweede Duitse tank werd buiten gevecht gesteld. De tankbemanningen hadden strikt bevel gekregen, behoedzaam te wezen. Wilden we echter sukses hebben, dan hadden we moeten bereid zijn, de overblijvende vier tanks op het spel te zetten, ze mogelijk ook te verliezen. Dan waren vermoedelijk enkelen onder ons erin geslaagd, de brug te bereiken en ze in de lucht te jagen. Nu echter zagen we onthutst, hoe de vier overblijvende Duitse tanks zich terugtrokken. Onze doden lagen overal verspreid en onze gekwetsten sleepten zich moeizaam voort. Toen de Russen merkten dat onze tanks zich afzetten, vermanden ze zich opnieuw. Nadat we eerst tegen halfvolwassen jongens hadden moeten vechten, kregen we het nu aan de stok met een bataljon dwangarbeiders, kerels als reuzen met platte neuzen en gladgeschoren schedels. We hadden die ook nog wel klein gekregen, maar plots doken Sowjettanks op en de lucht dreunde van hun wilde salvo's; vijftien van die tuigen drongen opnieuw het brandende dorp binnen. De Duitse tanks riposteerden niet meer, ze stopten zelfs niet meer bij de dorpsuitgang. In zeven haasten rolden ze terug naar Noëla, met als enige wens zo snel mogelijk weg te komen uit de lange, gevaarlijke greppel, die de straat midden in het dennebos vormde. In de brandlanen begon de nieuwe dag al te schemeren.
De vijandelijke tanks waren ver doorgestoten voorbij onze soldaten, die nog slechts met de grootste moeite doorheen drie kilometer dicht dennebos het dorp, van waar de aanval was vertrokken, weer bereiken konden. Daar stonden ook de vier overblijvende Duitse tanks en deden wat ze konden om de Russische tankstoot op te vangen. Ik liet dicht in hun buurt zo goed en zo kwaad het ging een grendelstelling innemen.
Onze onderneming was niet geslaagd. Ik had nog honderdentien man over. Van gevangenen uit de verschillende vijandelijke bataljons, die ik inderhaast verhoorde, vernam ik dat tijdens de nacht meer dan dertig Russische tanks de Embach overschreden

hadden. Vijftien daarvan joegen nu een na een de huizen, waarin we ons ter verdediging hadden genesteld, de lucht in.
25 oogst 1944 was de wildste dag in de slag rond Dorpat. Het was halfvijf in de morgen. De Sowjets overtroefden ons in massa en materiaal. Ze oefenden nu hevige druk uit tien kilometer benoorden de Embach. Dorpat lag op de zuidelijke oever van die rivier. Alles wees op uitzonderlijke gebeurtenissen.
Hoe moesten we met nauwelijks honderd man in die geïmproviseerde stelling van Noëla nog weerstand bieden ? En als we het deden, zouden we dan niet worden omsingeld ? Ik had generaal Wagner een boodschap gezonden, waarin ik hem de ernst van onze toestand uiteenzette. Hij antwoordde niet en daar was reden voor: de Russen hadden eens te meer, ditmaal in de oostsektor, de Embach overschreden en om negen uur in de morgen Dorpat, het middelpunt van heel de verdediging, in een handomdraai veroverd ! Zonder een ogenblik te verliezen wierpen ze zich nu op de andere oever.
Wij zaten zelf in zulke hevige gevechten verwikkeld, dat we nauwelijks tijd hadden te denken aan wat elders op het front wel mocht gebeurd zijn. Op twee uur tijd was mijn gevechtsstand tweemaal getroffen. Mijzelf was niet veel gebeurd, behalve dan dat een hoop hout en metselwerk op mijn staalhelm beland waren; maar mijn radiotoestel was stuk en mijn wagen was niet meer te gebruiken, want zijn vier banden staken vol scherven. Tenslotte had ik me midden in een veld opgesteld en kon van hier uit de resten van mijn kompanies enkel nog aanvoeren bij middel van estafettes, die als wezels langs de heggen en onder de bomen joegen.
Op een rijtje na mekaar trokken vele van mijn arme dappere jongens aan me voorbij, gekwetst en verminkt, besmeurd met bloed maar trots alles glimlachend. Achter ons lag de weg van Dorpat naar Reval. Ze sleepten zich moeizaam tot daar en klauterden op de vrachtwagens, waarvan er honderden langs de baan wegvluchtten temidden grauwe stofwolken.

Elke kompanie vormde een egelstelling en beproefde aldus de opmars der Russen te verhinderen. De Russen wroetten als paarden; doorheen het woud sleepten ze kleine antitankstukken aan, die ze achter onze rug opstelden. Het belangrijkste voor ons bleef, dat we de baan konden versperren. Geen leger ter wereld kan immers zijn zware wapens door wouden en ravijnen vervoeren. Slechts twee Russische tanks slaagden er in, aan ons voorbij te rollen; ze waren plots opgedoken als twee olifanten, twintig meter

op onze linkerkant. We lieten ze maar voor wat ze waren, zonder ons al te zeer op te winden, en namen er genoegen mee, hun de terugweg af te snijden. Ze hielden een ogenblik lang de weg naar Dorpat versperd, maar werden tenslotte vernield zoals te voorzien was.
De namiddag kwam en we vochten nog steeds op de helling, die de dorpsuitgang van Noëla bij de baan van Dorpat naar Reval beheerste. Een estafette bracht me het bevel, dadelijk de kommandopost van generaal Wagner te vervoegen.
Een paar kilometer achter onze stelling kreeg ik een apokalyptisch schouwspel te zien. Zover het oog reikte, heerste afschuwelijke paniek. Alles wat Estland nog aan regelmatige troepen bezat trok hier over de zandige wegen. Met duizenden tegelijk hadden de kerels hun schoenen uitgeschopt en renden weg temidden een onvoorstelbaar gewemel van mensen en voertuigen. Duizenden boerenkarren staken tussen de vrachtwagens. Overal brandde het. Huilende vrouwen sloegen met stokken op hun uitgeputte koeien. De greppels langsheen de weg lagen vol zakken, balen, kuipen, vaten, dode schapen en vogelkooien. Over al die rommel heen schoof de eindeloze stroom verlodderde Estische burgers en soldaten, terwijl ze onder mekaar de wildste geruchten verbreidden, op Reval toe. Tussen hen in renden zowel korpsbevelhebbers als jonge kompaniechefs opgewonden heen en weer, om tenminste nog de laatste Duitse eenheden, die nog voor een inzet deugden, opnieuw op te stellen.
Bij generaal Wagner wachtte me een nieuwe verrassing. Ik moest niet enkel Noëla blijven verdedigen, maar ook nog op de hoogvlakte van Dorpat een grendenstelling Parna-Lombi-Keerdu leggen. De Russen, die vanuit het westen en het oosten oprukten, beproefden mekaar daar te vervoegen en alles, wat nog aan reserves voorhanden was, moest nog deze zelfde avond op die hoogvlakte in de strijd worden geworpen.
Mij bleven enkel nog lichtgekwetsten en al het trospersoneel over. Ik haastte me naar Maria Magdalena, langsheen prachtige blauwe meren die straalden in de schoonste glans van de zomer, in grootse onverschilligheid voor de wilde aftocht die langsheen de wegen in hun buurt rolde.
Ik wou enkel maar vrijwilligers vragen, doch onmiddellijk melden zich al onze brave oude makkers van de tros als één man. En waarvoor had ik dit moment eigenlijk nog een tros nodig ? De schrijvers sloten hun boeken. Legionairs van meer dan zestig jaar, die sinds 1941 worst hadden gesneden en broden geteld, gooiden hun messen weg en grepen naar pantservuisten. Het was om te hui-

len. Al onze gekwetsten, die nog konden lopen, waren aangetreden voor de pastorij. Van de twee enige officieren, die ik hier nog had, was er een met een schot door de arm, terwijl de andere een borstwonde had opgelopen. Maar allebei stonden ze voor hun kleine heldentroep.
Alles samen waren het zestig man. Ik nam ze mee. Twee uur later stonden ze tegenover de Sowjets, groeven in allerijl schutterskuilen en verborgen zich achter hooimijten. De nacht was in aantocht; ze waren bereid.

Op de heuvel van Noëla zag het er tijdens de namiddag uit, alsof het einde nabij was. Nadat ik in Lombi onze gekwetsten, foeriers en koks in stelling had gebracht, raasde ik weer naar de plaats, waar we zo'n gruwelijke morgen beleefd hadden.
Mijn strijders waren weggesmolten als sneeuw voor de zon, maar hielden nog altijd stand.
De nacht viel. Onze stelling hield het nog steeds uit. Op onze flank waren verse troepen ter versterking aangekomen : uit Reval kwam op vrachtwagens in razende haast alles aanzetten, wat nog aan Duitse soldaten in de hoofdstad van Estland voorhanden was. Tijdens de nacht had de toestand blijkbaar een gunstige wending genomen : de Russen leken uitgeput te raken.
We hadden vanzelfsprekend geen kans meer om nu nog die beruchte brug over de Embach te bereiken, maar waren erin geslaagd een ramp te vermijden. De strijd had zware offers gevergd : de Russen waren bij hopen neergemaaid, maar ook de Duitsers en onze Walen, die met inzet van meer dan twintig uur de vijand hadden opgehouden, hadden hoge tol betaald.
Acht dagen en acht nachten lang klampten zich de armzalige restanten van mijn vier kompanies aan de heuvel van Noëla vast. Er bleven nog tweeëndertig man over : tweeëndertig van de tweehonderdzestig, die ik op 25 oogst om één uur's morgens doorheen de verradelijke nacht ten aanval had gevoerd. Overdag waren hun machinegeweerstellingen en schutterkuilen onbereikbaar. Hun gezichten waren aardkleurig geworden en ze waren met dichte baardstoppels bedekt. Ze lagen in gaten, half gevuld met hooi dat ze tijdens de nacht in de buurt opgeschommeld hadden. Het waren echte nesten, maar er huisden lelijke nachtvogels in.
In zijn bewondering voor hun prestatie had de bevelvoerende generaal van het legerkorps hen allen tegelijk het Ijzeren Kruis toegekend, iets wat aan het front bijna nog nooit geschied was. Gedurende een regenachtige nacht kroop ik de heuvel op en bracht hun de eretekens. Ik begaf me in elk der gaten, waar onze kerels

verkleumd op hun natte stro lagen te waken. De Russen lagen tien meter van hen af. Ik bevestigde band en kruis op hun vuile uniform en gaf hun een kus op hun stoppelige wangen. Ze fluisterden me in het oor dat ze zouden volhouden zolang dat nodig was en dat ik gerust mocht wezen : de Russen kwamen niet door. Tien kilometer verder trok de andere krukkenkompanie de wacht op : de gekwetsten, de koks, foeriers en schrijvers, allemaal vervuld met hetzelfde geloof en met de stralende ogen van mensen die niet slechts anderen, maar ook en vooral zichzelf hebben overwonnen.
Wanneer een zware veldslag ten einde loopt, dan zijn meestal de toekomstige winnaar en de toekomstige verliezer allebei even dicht bij de ineenstorting. Tenslotte wint deze, die het hardst op de tanden bijt en de grootste inspanning levert. Zo ging het ook op de hoogvlakte van Dorpat in die laatste dagen van oogst 1944. De Russen hadden wel de stad veroverd, de Embach overschreden en ten noorden der rivier een doorbraak van tien kilometer verwezenlijkt; maar dat was niet hun doel geweest, hun propagandablaadjes hadden vaak genoeg verkondigd dat ze zinnens waren geweest, Reval in te nemen, het hele Narwafront op te rollen en de Duitse legers vlug de zee in te drijven of tot overgave te dwingen. Op 25 oogst 1944 was dat allemaal nog mogelijk. De Estische troepen waren in wanorde gevlucht. Het krioelde overal van Sowjettanks. Duizenden rode soldaten renden over de hoogten en bereikten de belangrijkste verkeersknooppunten. Overal leken de Russen te zegevieren.
En toch was het tegendeel waar : we hadden ze tot staan gebracht. Ze hadden tegenover zich een legerleiding die het hoofd koel hield, trots het gebrek aan middelen geen overijlde beslissingen trof en vooral geen ogenblik de hoop opgaf. In de staf van generaal Wagner had niemand de hele week lang een oog dicht gedaan. De kommandovrachtwagens stonden onder dennen verborgen, vijfhonderd meter van de vijand. Granaten uit stalinorgels sloegen voortdurend rondom de kommandopost in. Maar de vrachtwagens bleven staan waar ze stonden. Generaal Wagner bleef op zijn post. En tenslotte bleef de zege aan de slimste en de taaiste.

De Duitse troepen waren niet talrijk, maar van beste kwaliteit. de infanterie-eenheden waren sterk uitgedund en net zoals wij blootgesteld aan zinloze aanvallen. Een kern van zware wapens, met uitmuntende bediening, stond ons nog bij. De hele week lang waren tanks en pantservoertuigen onophoudelijk in gevechten gewikkeld; ze rolden van oost naar west en terug en nogeens heen

en terug, en waren zonder verpozen in kleine groepjes van vier of zes in kontakt met vijftien of twintig tegenstanders. De helft van het Duitse gepantserde materiaal was vernield of ingevolge de ononderbroken inzet over alle soorten terrein onbruikbaar, maar de andere helft liet de minder voorzichtige en vooral minder handige tegenstander, die enorme verliezen te boeken had, geen ogenblik respijt. Het slagveld rond Dorpat was letterlijk bezaaid met de verkoolde resten van Sowjettanks. De gepantserde eenheden van de vijand waren helemaal verstrooid en in de war geraakt. Dat was een der grootste oorzaken van de Russische mislukking.
Onze soldaten vonden het heerlijk, op de Duitse tanks mee te rijden, de Russische stellingen te doorbreken en met handgranaten alles op te ruimen. De bedachtzame tanksoldaten van het Rijk en de van levenslust overkokende Waalse infanteristen waren door een echte kameraadschap verbonden. De Duitsers wisten allen zeer goed, dat de Walen de meest dynamische vrijwilligers op het Oostfront waren. Ze praatten met mekaar met veel kluchtige gebaren en begrepen elkaar zeer goed bij middel van een vreemd soort koeterwaals, een ongelooflijk mengsel van Frans en Duits, het nieuwe Esperanto van het Oostfront. Bij elke inzet werd die broederlijke verbondenheid nog vaster gesmeed.

Terwijl op het front van Dorpat om elke kilometer taaie weerstand werd geboden, waren tamelijk belangrijke Duitse strijdkrachten vanuit het noorden komen aanrukken. We moesten het nog een week volhouden en dan was alles klaar voor de tegenaanval die over ons heenrolde. Verse troepen doorbraken de Russische stellingen en wierpen de Sowjets achteruit tot bij de Embach; dan dwongen ze de vijand, in wilde verwarring weer over de rivier te trekken. Spijt hun aanvankelijke suksessen hadden de Russen de slag om Dorpat verloren.
Later ontruimden de Duitsers Estland, op bevel van Hitler, die de al te ver uit mekaar gespreide strijdkrachten verzamelen wilde. De terugtocht verliep rustig en er was een hele maand nodig nodig om al de divisies en het zware materiaal naar andere fronten te verleggen.
De gevechtsgroep Wagner ruimde plaats voor nieuwe eenheden. Ze had haar taak met glans vervuld en Estland gered op een ogenblik, waarin zijn val en de daaruit voorspruitende overgave der troepen en verlies van het materiaal voor de Duitse weermacht een zware slag zou betekend hebben.
Jammer genoeg bleef er van onze dappere kompanies van begin

oogst niet veel meer over. Toen ik voor de laatste maal uitkeek over de hoogvlakte van Dorpat met haar lage dennebomen, haar reeds verwelkende velden en in de verte de stad met de gescheurde en nog rokende kerktorens, was ik nog slechts door een handvol makkers omringd. Meer dan tachtig procent van mijn effektief had ik aan doden en zwaargekwetsten verloren, zonder daarbij rekening te houden met de talrijke lichtgewonden, die geweigerd hadden het lazaret op te zoeken. In feite was in het verloop van enkele weken vijfennegentig procent onzer manschappen op een of andere wijze door vijandelijke wapens getroffen.
Door de moed, waarvan ze blijk hadden gegeven, hadden ze zich onsterfelijke roem verworven. Generaal Steiner, die hen tijdens die dramatische weken driemaal in het weermachtsbericht liet vernoemen, verleende hun meer dan tweehonderd Ijzeren Kruisen. Hij stond er op, de eretekens zelf te overhandigen en besloot zijn toespraak met de kernachtige vaststelling: "Eén Waal is duizend andere soldaten waard." Dat vonden we zelf wel wat veel, maar toch hadden onze vierhonderdvijftig vrijwilligers het allerbeste van zichzelf gegeven. Dat maakte hen niet verwaand; ze geloofden niet dat ze iets beters hadden gedaan dan hun voorgangers bij de Donetz, in Sjarkow, aan de Don, in de Kaukasus en in Tsjerkassy. Ze waren hun ellende alweer vergeten, tapten moppen en waren kinderlijk vergenoegd toen ze generaal Steiner vroegen, of hij wel de namen kende van de twee laatste legionairs, die hij net vereremerkt had. De ene heette Rommel. De voorouders van de Duitse veldmaarschalk stamden immers uit onze Lage Landen, het graf met hun wapen, waarop de Leeuw van Vlaanderen prijkt, kan men heden nog in Brugge zien. De andere droeg de naam Montgomery, net als de Britse maarschalk. Die twee waren een topnummer van het Legioen: Rommel en Montgomery, Waalse vrijwilligers, die broederlijk naast mekaar aan het Oostfront het Ijzeren Kruis tweede klasse ontvingen.

Onze legionairs trokken naar Reval. De Estische kranten schreven breeduit over hen. Men overstelpte hen met flessen champagne, die ze vrolijk leegdronken aan boord van het schip, dat hen naar Duitsland terugvoerde.
Ikzelf was weer bij Hitler ontboden, om uit zijn hand het Eikenloof en de hoogste infanterieonderscheiding, de Gouden Eregesp voor vijftig lijf-aan-lijf gevechten, te ontvangen. In de buurt van Toïla klom ik aan boord van een kleine Fieseler Storch. Als laatste afscheidsgroet glinsterden beneden ons in de morgenschemering de witte klippen en het helblauwe water van de Finse Golf. Onder

ons kleine toestel gleden de eindeloze, sombere pijnboomwouden voorbij, zilverglanzende berkenbossen, velden van brem, reusachtige rotsblokken, hutten, die hier en daar verloren lagen in het groene en roestbruine landschap, de houten daken van een paar eenzame hoeven. Af en toe herinnerde een grote zwarte vlek of een roestig stalen karkas aan het voortdurende gevaar voor vijandelijke jachtvliegtuigen. Ons toestel sprong en danste als een hazewind over lage heuvels heen.
Dan kwam Riga en de vlucht langsheen de kust van Litauen, dat nu bijna gans door de Sowjets was veroverd, en tenslotte het vliegveld bij het Hoofdkwartier van de Führer.
Daarboven, bij de zoom der Baltische landen, waren onze doden achtergebleven om voor alle tijden te getuigen, dat ook de zonen van ons volk in de tragische strijd om het bestaan van Europa hun plicht hadden gedaan, onzelfzuchtig en zonder iets te vragen. Wij hadden geen belangen ginds en niets stoffelijks te verdienen. Velen begrepen niet wat we er gingen zoeken, maar dat deerde ons niet: we waren vastbesloten en gelukkig.

De machtige doorstoot der Sowjets in januari 1945 betekende het einde van de oorlog in het Westen.
Er werd nog steeds gevochten. Tussen Aken en de Rijn boden de Duitsers vertwijfeld weerstand, toen de Gealieerden, na zich hersteld te hebben van de verrassende schok van het decemberoffensief 1944, opnieuw oprukten. Maar het gevaar in het Oosten was zo dreigend, dat het Duitse opperbevel wel een beslissing nemen moest. Het Westfront werd opgeofferd, de meest gevechtsklare divisies en het grootste deel der tanks werden er weggetrokken.
Op de linkeroever van de Rijn bleef enkel nog een dun gordijn van troepen over: alles wat werkelijk meetelde werd in de onverbiddelijke strijd tussen Weichsel en Oder geworpen. Nooit tevoren hadden de Sowjets zulke troepenmassa's en vooral nooit zulke geweldige hopen materiaal ingezet. Overal waar ze er aankwamen, brak alles voor hun opmars als wormstekig hout. Lodz viel. Posen viel. Ontelbare Russische tanks rolden op Bromberg en Breslau toe. Oostpruisen was verloren. Inderhaast bracht men het stoffelijk overschot van Hindenburg in veiligheid, alvorens het beroemde gedenkteken van Tannenberg in de lucht te doen vliegen.

Alles werd overspoeld door de geweldige vloedgolf. Steden en dorpen gingen in vlammen op. Het wilde geblaf der pantserkanonnen dreunde nu diep in Duitsland en verspreidde overal ontzetting. Daarbij kwam nog, dat de winter ongelooflijk hard was.
Al de inwoners van de bedreigde gebieden vluchtten voor de Russen: de Duitsers wisten maar al te goed hoe genadeloos wreed de vijand was. Vluchtelingen, die het begin van een Russische bezetting hadden meegemaakt, landden in de nog vrije dorpen aan met eindeloze gruwelverhalen. Hele gouwen gingen op de loop. De bevolking van de grotere steden bestormde het rollend materiaal, dat overal nog op de sporen stond. In koude en ijzige storm stonden vrouwen en kinderen dagen en nachten aan één stuk recht, vijftig tot tachtig in getal, op open goederenwagens. Velen vroren dood tijdens de tocht. Kinderen stierven aan de borst van hun moeders. De spoorbermen waren bezaaid met lijken, die men uit de treinen geworpen had om andere vluchtelingen wat meer plaats te bezorgen. Op een spoor in de buurt van Breslau was een vergeten trein blijven staan: in de onbeschutte goederenwagens lagen honderdtweeënveertig lijken van kinderen. Teneinde de inwoners van Berlijn niet al te zeer te verontrusten, leidde men de kolonnes vluchtelingen, die reeds een of twee weken op tocht waren, af langsheen de snelweg die rondom de stad cirkelde.

Einde januari 1945 kreeg ook onze divisie weer bevel, via Stettin naar het Oostfront te trekken. Van Berlijn tot Stettin was de prachtige snelweg nog slechts één reusachtige lijdensbaan. Twee- of driehonderdduizend mensen, ouderlingen, vrouwen en kinderen, trokken uitgeput en blauw van de kou in de ijle vrieslucht verder. De lange kolonnes met hun talloze wagens en karretjes mochten enkel maar de rechterpand van de snelweg gebruiken; aan de andere zijde ging de oorlog verder. Regelmatig kwam de Sowjetluchtmacht aanzetten om terreur uit te strooien over die ongelukkige lieden, die zich toch kennelijk niet konden verdedigen. De voertuigjes schoven zo dicht naast en achter mekaar voort, dat elk salvo van boordgranaten of machinegeweren een vreselijk bloedbad aanrichtte. Temidden brokstukken van omgevallen karren steigerden paarden, wier ingewanden dampend in de sneeuw hingen, in hun doodsstrijd. Vrouwen en kleine kinderen klampten zich vast aan wagenwielen en stukken hout, terwijl in hun ruggen grote bruine of zwarte gaten gaapten en het trage bloed in dikke druppels op hun voeten lekte. De lucht hing vol warrelende veertjes van opengescheurde matrassen.

Bij die ellendige aanblik moesten we telkens denken aan de Russische tanks, die deze ongelukkigen dicht op de hielen zaten. We wisten dat ze niet zo ver vluchten konden, of ze werden vroeg of laat ingehaald en vielen in de handen van de vijand. We dachten aan de Mongolen met hun spleetogen, die er zo op belust waren deze gezonde, krachtige, nette meisjes te verkrachten, te besmeuren, te besmetten met hun erfelijke syfillis, zoals Stalin en Ilya Ehrenburg het hun bevolen hadden. We dachten aan de allerkleinsten, die ellendig ten onder moesten gaan bij gebrek aan warmte en melk. Aan de oude moedertjes, die moeizaam verder sukkelden om binnenkort ergens langs de weg te eindigen als een levensloos zwart bundeltje. We klemden de tanden opeen en trokken verder naar het Oosten, de vijandelijke horden tegemoet.

Ik liet mijn wagen over de Oder zetten en sloeg dan rechts de weg in, die oostwaarts leidde.
Overal was men bezig, in koortsachtige haast op hellingen en heuvels kilometers loopgraven aan te leggen, die voortdurend afbrokkelden en instortten. Vrachtwagens voerden hele ladingen splinternieuwe schoppen aan, die uitgedeeld werden aan duizenden opgeëiste vrouwen.
Langs de baan haalde ik mijn soldaten in, die in Stettin de trein hadden verlaten en nu op eigen kracht naar Stargard trokken. Ze sleurden hun voertuigen zelf voort, als pakezels. De ons toegedeelde paarden waren niet op tijd aangekomen en dus pakten onze luidjes moedig met hun twee handen aan, spanden zich met de glimlach voor de wagens en legden doorheen de sneeuw monter de vijfendertig kilometer af, die ons nog van de vijand scheidden. Toen ik in mijn Volkswagentje voorbijreed, juichten ze en wuifden me toe en waren blij dat ik bij hen was.
Ik reed langsheen het Medumeer, dat zich ver zuidwaarts uitstrekt, en zag dan in de verte de majesteitsvolle, vierkante rode torens der kerken van Stargard. Doorheen een stadspoort, die ook al uit oude plavuizen was opgetrokken, bereikte ik de stadskern, die uit de late Middeleeuwen stamde. In al zijn stoere kracht en zijn verloren troosteloosheid had Pommeren toch een bepaalde bekoorlijkheid met zijn eeuwenoude muren, zijn hoge bewolkte hemel en daaronder zijn uitgestrekte heidevlakten, dennebossen, vijvers en bootjes. Nu echter was gans de bevolking druk in de weer. Stargard zag er uit als een lawaaierige jaarmarkt. Iedereen rende her en der. Ik vond tenslotte de kommandopost van de bevelvoerende generaal in een school. "Daar bent u dan!" begroette hij me. Alles bij mekaar beschikte hij over twee tanks, restjes van uiteengeslagen troepenonderdelen en een paar bataljons ouwe heren van de "Volksturm, en sinds vanmorgen stonden de Russen nog op zowat twaalf kilometer van de stad.

In de tweede helft van januari 1945 waren de legers der Sowjetunie als een orkaan over Pommeren heengevallen. Men dacht dat ze nog in Bromberg waren, en daar was al één van hun gepantserde verkenningswagens in razende vaart bij het station van Schneidenmühl opgedaagd. De Russische aanval werd gevoerd in drie stootspitsen, die algauw als lange lansen diep in het oude Pommerse land doorgedrongen waren: de ene in oostelijke richting om Danzig af te snijden, de andere mikkend op het beroemde Kolberg aan de Oostzee, de derde in richting Stettin. Stargard was de laatste grote stad op weg daarheen, nog slechts vijfendertig kilometer van de benedenloop van de Oder verwijderd.
Toen we in de morgen van 6 februari in Stargard aanlandden, was de toestand bijna hopeloos geworden. Ten zuidoosten, zuiden en zuidwesten van de stad waren Russische tanks zopas diep doorgebroken. Verdediging was er alleen nog maar op papier. De moedige oude heren van de Volksturm deden al wat ze konden, maar ze oogstten uiteraard meer verkoudheden dan overwinningen.

De bres in het zuiden moest bij hoogdringendheid worden gedicht. Dadelijk werden we op mars gezet naar Kremzow en Repplin, drie mijlen voor Stargard op de baan naar Arnswalde. De weg leidde doorheen lichtjes heuvelig weideland, een slechts enkele kilometer brede strook waarin zes dorpen lagen, ingesloten tussen de beide stroomarmen die alle twee de naam Ihna dragen. De gewone Ihna kabbelde braafjes recht, zonder grillen voort, terwijl de luie Ihna heel wat verleidelijker was: ze droomde onderweg en draaide zich in sierlijke bochten, omdat ze verstrooid was of enkel maar omdat ze een lieflijk plekje had ontdekt. Tenslotte vonden die twee mekaar ondanks hun zeer verschillende aard, net zoals een echtpaar dat zich tenslotte wederzijds aanpast. De nu verenigde Ihna liep doorheen Stargard, dan doorheen de bossen in het noorden, om tenslotte beneden Stettin in het Oderbekken uit te monden.
Ik had strikte orders gekregen: men rekende op ons. Binnen een paar dagen zouden er Duitse tanks komen. Intussen moest Stargard kost wat kost gered worden. Wanneer wij weken, dan stonden Sowjettanks binnen het uur in de stad.
Eerst en vooral zond ik een deel manschappen naar Repplin, bij de uiterste grens van onze sektor. Daar had je een stelling, die

heel de omgeving beheerste en dat was voordelig voor iedereen. Klaarblijkelijk had even tevoren ook een bolsjewistische patroelje dat uitgevonden, want nauwelijks waren onze kerels daar aangekomen of er kwam ook een afdeling Sowjets aanzetten, rustig met de neuzen in de lucht en de handen in de zakken. Onze legionairs lieten voertuigen en mensen diep in het dorp binnendringen en vielen hun dan van alle kanten op het lijf. Eén enkele Russische soldaat slaagde erin, langs het kerkhof te ontkomen. Die eerste schermutseling bracht mijn mannen in vorm en verschafte ons tevens een rustpauze van achtenveertig uur, waarvan we gebruik maakten om ons overal vast te nestelen.
Er rees dikke mist en het begon te regenen. Slijk kleefde aan onze laarzen als lijm. We hadden ons verschanst in langgerekte bietensilo's, omdat onze schutterskuilen vol water waren gelopen.
De Russen zetten hun dreigende opmars in het zuidwesten voort en bezetten op onze rechterflank uitgestrekte dorpen; branden rezen als vuile rode vlekken in de regenachtige nacht. De overmoed van de Russische tanks was onvoorstelbaar. Toen ik terugkeerde uit Stargard, waar ik orders was gaan ophalen, rolde er eentje recht op me af. En ik bevond me op zeven kilometer achter onze linies ! De tank was dwars doorheen de velden opgerukt tot bij de baan, onbeschut en helemaal alleen. Een Duits soldaat, die gelukkig een pantservuist bij zich had, verstopte zich in wat kreupelhout, liet de tank voorbij trekken en vernielde ze dan. In de brieventas van de jonge Russische tankkommandant, die daarbij de dood vond, ontdekte ik een pasgeschreven brief. Triomferend liet hij zijn familie weten, dat hij tijdens de jongste weken bijzonder veel "Fritsen" onder zijn pantserkettingen had vermorzeld en dat weldra de rode vlag boven Berlijn zou wapperen. Achteraan kwam dan de wonderlijke ontroerende zin : "Daarna kunnen we terugkeren naar onze dorpjes."

Eindelijk kregen we in onze sektor steun van een paar Duitse tanks. Op vrijdag 9 februari 1945 zou bij dageraad een tegenaanval worden ondernomen tussen het Medumeer en de Ihna. Wij moesten de luie Ihna oversteken en dan in stormloop de hoogten en het kruispunt Lindenberg veroveren, waar gewoonlijk de vijandelijke tankkolonnes voorbijkwamen.
Om halfzes in de morgen maakten we ons in alle stilte klaar. De tegenaanval had slechts een zeer beperkt doel : de aanvalskracht der Roden breken, een paar kilometers terrein heroveren en het knooppunt Lindenberg weer in de hand krijgen. Om dit te bereiken, moesten we van uit het dorp Strebelow dwars doorheen de akkers oprukken. De Duitse tanks, die ten noordwesten van het Medumeer startten, moesten verscheidene dorpen innemen en ons tenslotte bij het kruispunt vervoegen.

Onder dekking van kleine groepjes machinegeweerschutters, die zich naar oude gewoonte voor het krieken van de dag in de vijandelijke sektor verborgen hadden opgesteld, raakten we zonder al te veel moeite voorwaarts op een langgestrekte leemheuvel, van waar we zowat twee kilometer verder het dennenwoud zagen dat het kruispunt Lindenberg omsloot. Aan onze linkerkant lag de vijand in de bosjes verborgen, maar de bliksemsnelle Waalse aanvalstaktiek haalde eens te meer de overhand. Onder razend vuur stormden onze jonge officieren voorwaarts aan de spits van hun eenheden. We rukten snel op en trots slijk en tegenstand waren we om halftien de meesters van het kruispunt. Ons antitankgeschut verdreef de Russische tanks, die zich inderhaast in zuidelijke richting terugtrokken.
Ik leidde zelf de eerste aanvalsgolf tot bij de zoom van het dennenbos. Twee gevechtsgroepen werden voorbij het kruispunt vooropgestuurd en stelden vlug hun antitankkanonnen op bij de zuidewestelijke woudrand, om een terugkeren van de vijand te beletten, en aan de noordwestkant, teneinde ons te behoeden voor de Russische tanks wanneer de Duitse ons na hun overwinning zouden komen vinden.
Dra kwamen onze patroeljes terug. In het kreupelhout achthonderd meter voor ons lag een heel park vijandelijke tanks verscholen. Er heerste daar een drukke bedrijvigheid. Dat wees niet bepaald op vredelievende bedoelingen.
Ons kruispunt lag niet ongunstig. De wegen sneden mekaar achter ons en liepen dan in een diepte doorheen het woud. Het terrein lag hoog en daalde sterk in westelijke richting. De hele heuvel was dicht met dennen begroeid. In het zuidoosten was de grond eerder moerassig.
Jammer genoeg hadden we geen andere beschutting dan deze beboste hoogte. Rondom ons heen lag een uitgestrekt, volledig kaal gebied. Zo we uit ons klein dennenbos werden verdreven, dan moesten we met ons antitankgeschut terug over vier kilometer zompige vlakte, langs waar we gekomen waren. Zo'n terugtocht bij daglicht, achtervolgd door vijandelijke tanks, was onmogelijk. We waren nu eenmaal hier en moesten de heuvel van Lindenberg zo lang zien te houden, tot de Duitse tanks kwamen.

Wij hadden ons zeer snel van ons deel der taak gekweten en volgden nu opgewonden de taaie strijd, die de Duitse tanks leverden tijdens hun opmars vanuit het noorden. Ze hadden het dorp bereikt, dat vlak bij ons kruispunt lag. Stukas vielen huilend in duikvlucht de Sowjettanks en -artillerie aan, voor wie de normale terugtochtweg naar het zuidoosten nu versperd was. Ze beproefden niet eens in onze richting uit te wijken. Hun tanks stonden in een rij achter mekaar op de weg, diep naar het zuiden, en bromden en schoten onverpoosd. De Stukas richtten in het dorp wilde verwoestingen aan: alles stond in vlammen. Twee of drie keer zweeg het lawaai van het gevecht en we dachten telkens dat de weerstand voorgoed gebroken was, maar altijd weer begon de strijd opnieuw. Rond de middag werd nog altijd verbeten gevochten. Doorheen onze kijkers zagen we de tanks doorheen de roodgouden orkaan van het brandende dorp rollen. Maar het Russische antitankgeschut week geen duimbreed. De Russische tankkolonne achter het dorp schoof een ogenblik achteruit, maar dan weer opnieuw voorwaarts, ten aanval.

Om elf uur 's morgens kwamen twee vijandelijke tanks uit het kreupelhout te voorschijn en openden het vuur op ons. Een onzer soldaten kroop vooruit met een pantservuist en slaagde erin, een der tuigen te treffen. Dat maakte een einde aan de schietpartij. Maar een uur later hoorden we alweer het malen van de kettingen. Tussen de dennen in rolden vijf tanks op ons toe, op korte afstand gevolgd door nog drie andere. Terzelfdertijd sloeg uit stalinorgels een regen van granaten op ons bosje neer. De scherven hakten honderden takken af, overal kreunden en riepen gewonden, de tanks namen ons van vlakbij onder vuur. We konden nauwelijks onze hoofden oprichten en toch moesten we schieten en ons met de pantservuist verdedigen om te beletten dat de tanks doorheen het woud braken en ons omsingelden. Ik sprong van het ene groepje naar het andere en monterde sommige knapen op, die uit angst voor de regen van vuur diep hun neus in de grond geboord of zich als egels diep in terreinplooien verstopt hadden. We mochten ons gelukkig prijzen, dat het dichte woud ons beschermde en de tanks belette, ons te overrollen en plat te walsen. Ons antitankgeschut vuurde als bezeten. Vier keer rolden de Russische tanks tot vlak bij onze schutterskuilen bij de woudrand, en viermaal dwongen we hen, zich terug te trekken. Twee tanks hadden voltreffers gekregen, maar een van onze kanonnen was vernield. Taltrijke doden en gekwetsten lagen overal verspreid. Maar we waren niet afgesneden of omsingeld.

Er was nu vooral koelbloedigheid nodig. Links strekten zich de moerassen uit en rechts daalde het terrein twintig meter diep. Aan terugtrekken viel niet te denken: dat betekende onze ondergang.

Rond drie uur in de namiddag stierf het kabaal weg in de richting van het Medumeer. Het dorp, dat twee kilometer noordwestelijk van ons kruispunt lag, was niet veroverd. De Duitse tanks hielden het station en een deel van het dorpsgebied bezet, maar de Roden boden hardnekkig weerstand en versperden de baan. Het werd steeds minder waarschijnlijk dat de tanks er zouden in slagen, ons te vervoegen. Nu was ons aanvankelijk sukses alleen van betekenis, zo heel het front gesloten kon oprukken en de tanks de nieuwe stellingen beschermen konden. Wanneer we in het ijle op onze eenzame heuvel aan onszelf bleven overgelaten, dan zouden we zeker vroeg of laat ingesloten en in de pan gehakt worden.
Het begon lichtjes te regenen en we waren tot op het been verkleumd. De nacht viel. Onze veldtelefoon ratelde: het was de generaal in Stargard. Hij liet ons weten dat de doorbraak der tanks niet geslaagd was en dat ze zich onder bescherming der duisternis moesten terugtrekken. Wij zelf moesten om elf uur in alle stilte onze uitgangsstellingen van heden morgen weer trachten te bereiken.
Nauwelijks hadden we die aftocht doorheen het slijk achter de rug of er kwam bevel, een van mijn kompanies naar het dorp Krüssow op onze rechterflank te zenden, waar zich totnutoe enkel een paar magere eenheden van de Volkssturm bevonden. Dit dorp strekte zich uit aan beide zijden van de baan Lindenberg-Stargard en een opmars van de Russen, die overmoedig geworden waren ingevolge hun triomfantelijke weerstand van daags tevoren, werd er verwacht.
Onze soldaten kwamen er gelijktijdig met de Russische tanks aan, werden overrompeld en teruggedreven op de andere oever van de Ihna. Het zaakje was helemaal verkeerd aangepakt. De kompaniechef nestelde zich vast op de rechteroever der rivier. Hij kon het ook niet helpen, dat men hem veel te laat naar Krüssow had gestuurd. Maar het was een belangrijke opdracht en onze trotse knapen hielden niet van mislukkingen. De vertwijfelde jonge kompaniechef nam stilletjes zijn maatregelen, deelde me via de telefoon mee wat hij zinnens was en liep dan helemaal alleen de baan naar Krüssow op. Vlak bij het dorp werd hij dodelijk ge-

troffen. Zijn dood was vergeefs, maar hij stierf voor de eer van zijn schouderstukken.
Daags daarop beproefde de Duitse kommandeur met tien tanks en alle beschikbare Stukas het dorp te nemen, maar zonder resultaat. Alle pogingen liepen spaak. Het dorp brandde helemaal uit, maar de Russen bleven taai bij hun kanonnen en tanks tussen de puinen hokken.
Intussen ging ook het belangrijke Damnitz verloren. De berichten werden slechter en slechter. Ik werd naar Panke ontboden, waar de legerstaf in een trein huisde. Opperbevelhebber was niemand anders dan generaal Steiner, onze vroegere chef op het Estische front bij Narwa en Dorpat. Hij deelde me in vertrouwen mee, dat een poging op touw werd gezet om de toestand te doen keren. Een groot Duits offensief in het Oosten werd gepland. Op een bepaalde dag moest het losbreken in twee stootspitsen, de ene vanuit Pommeren, de andere vanuit het zuidoosten van het Rijk. Generaal Sepp Dietrich was in de buurt van Breslau met de voorbereidingen bezig en onze legergroep stond onder het bevel van Himmler persoonlijk. Meerdere tankdivisies werden in onze sektor verwacht; ze moesten allereerst doorstoten van Stargard tot in Landsberg. Daarna zouden we vanuit Landsberg de aanvalsspits, die zich voortbewoog van bij de Slowaakse grens, tegemoettrekken.
Toen ik vertrok, gloeide mijn hoofd. Hier werd alles op het spel gezet. Welke koenheid, welke kracht toonde nog een van alle kanten in het nauw gedreven leiding, door haar militaire kennis en haar onbuigzame wil op te werpen als dam tegen de rijzende vloed van het geweld! Wat een blijde verrassing, zo het de oprukkende legers uit Noord en Zuid zou lukken, zich vlug te verenigen en net zoals tijdens de zomer van 1941 het gros van de Sowjetstrijdkrachten in het Rijksgebied te omsingelen en te vernietigen!
Het geheim bleef goed bewaard. Goering in hoogsteigen persoon kwam de vooruitgeschoven stellingen bezoeken en er zich rekenschap van geven, hoe het met de voorbereidingen tot de aanval stond. Hij oogstte heel wat sukses bij onze Waalse soldaten, toen hij zich druk en vrolijk met hen onderhield. Enorm vet was hij geworden en uit de boezem van zijn resedakleurige jas haalde hij voortdurend sigaren te voorschijn, die zo dik waren als melkflesjes en die hij gul uitdeelde. Iedereen bevoorraade zich vlijtig aan die beroemde bron.
In de nacht van 15 op 16 februari 1945 bleek plots zeer duidelijk, hoe dichtbij het begin van de grote operatie was gekomen.

In onze kleine sektor kwamen drie tankdivisies aan en zonder ophouden kwamen er nog pantservoertuigen, kanonnen en vrachtwagens bij. Totnutoe hadden onze legionairs niets van het aanvalsplan geweten. Ze keken mekaar verbluft aan en sperden wijd hun ogen open. Wat gebeurde er hier? Dan echter brak opgewonden vreugde los. In de vroege morgen schoven de tanks voorwaarts. Het offensief was begonnen. Het Duitse opperbevel wierp alles, wat aan krachten overgebleven was, op 16 februari 1945 in de tegenaanval naar het Oosten. Himmler had een vlammende oproep laten horen: "Voorwaarts! Voorwaarts door slijk en sneeuw! Voorwaarts bij dag en bij nacht! Voorwaarts voor de bevrijding van onze Duitse grond!"
Zogauw we Landsberg bereikten, moesten we de Sowjets in de rug vallen die nu reeds ter hoogte van Berlijn bij de Oder stonden en aanstalten maakten om die te overschrijden. Wanneer Sepp Dietrich voorbij Breslau sukses kon boeken, en zo we ons allemaal dan nabij Lodz konden verenigen, dan waren de gunstige gevolgen van dit winteroffensief nauwelijks te overzien.
Generaal Steiner, wiens legergroep weer met de zwaarste taak belast was, verkeerde vlak voor de strijd in opperbeste stemming. Hij sloeg me steeds weer op de schouder en verzekerde me, dat we nog dit jaar weer bij de Dnjepr zouden staan. Maar bij de legerstaf had men meer oog voor de moeilijkheden der onderneming. Daar heerste een stemming als destijds in Montmirail, toen Napoleon zich klaarmaakte om zijn laatste kaars — de helste, maar ook de korste — te ontsteken. De technici waren immuun voor droombeelden. Maar evengoed als iedereen wisten zij, dat nu de laatste kaarten op de bloedige speeltafel werden gespreid.

Omdat de Walen niet meer gemotorizeerd waren, konden ze aan de eerste stoot niet deelnemen. We moesten de aanvalsgolven laten voorbijtrekken en gereedstaan, voor het geval de vijand een flankerende beweging zou aanvatten. De Duitse legerleiding vreesde op de westflank van de aanvalsbazis een Sowjetpoging tot afsnijding der Duitse tankdivisies, die in de uiterste zuidpunt oprukten. Teneinde zulks te verhinderen, kregen we nog tijdens de nacht van de grote doorstoot het bevel, de zekeringsgordel uit te breiden en vooral de beruchte heuvel van Lindenberg te heroveren, die we reeds in de vroege morgen van 9 februari hadden bezet om hem daags nadien tijdens de nacht weer te ontruimen.
Het lukte voor de tweede keer. Een versterkte kompanie vatte post op de heuvel, onder leiding van luitenant Capelle, een dapper

officier die aan het front in Estland zijn sporen had verdiend, een jonge blozende reus, taai, bescheiden en door en door fatsoenlijk.
Onze flankensteun was eveneens opgerukt tot in het uiterste zuidwesten van de heuvel en had de vijand uit een strategische stelling, twee kilometer voor de hoofdgevechtslinie, verdreven. Snel als gewoonlijk hadden de Walen reeds om tien uur in de morgen de gestelde doelen bereikt. Zo kon ik naar Repplin in het zuidelijke deel van de sektor rijden, waar de gemotorizeerde divisies hun aanval moesten beginnen.
Reeds vanaf de eerste minuten kreeg ik een ongunstige indruk. De tankdoorstoot had niet zoals voorzien om vijf uur in de morgen plaats gevonden; eerst tegen tien uur hadden de tanks zich in beweging gezet. Vanuit een machinegeweerstelling volgde ik alles tot in bijzonderheden. De Duitse pantsersoldaten hadden nog steeds dezelfde grootse gevechtsstijl. Wel spaarden ze thans hun materiaal, maar ze waren nog altijd uitstekend op mekaar afgestemd. De Russen beschikten echter over een overvloed aan antitankgeschut en nog eer de tegenoverliggende beboste helling was bereikt, brandden meerdere onzer tanks als fakkels. De andere stieten nochtans op de flanken door en aan het woud voorbij. Nu was het ogenblik gekomen voor de infanterie, om met evenveel zwier te volgen. Maar het was de infanterie van voorheen niet meer. Ze had niet meer dezelfde stootkracht, hetzelfde doorzettingsvermogen. Miljoenen infanteristen waren in het Oosten gebleven en op goed geluk af had men de bressen met hele scharen kazerneburgers en reservisten opgestopt, die noch de aanvalslust noch de lichamelijke konditie, noch de opleiding, de ervaring of het geloof van hun dode of verminkte voorgangers bezaten. Ook ontbraken de buitengewone onderofficieren van de jaren '41 en '42, die de nieuwelingen hadden moeten onderrichten en leiden.
Het werd twee uur in de namiddag eer het eerste dorp, Brallentin, genomen werd. Dat had eigenlijk al in de vroege morgen moeten gebeuren. Door die vertraging ging tevens het element verrassing verloren. Reeds vanaf middernacht, wanneer de Duitse tanks nog hun motoren opwarmden, vingen we Russische radioberichten op, die in allerijl om versterking vroegen. Uren waren sindsdien verlopen en de vijand had ruim de tijd gehad om zich te hergroeperen. Ook het verhoor der gevangenen stemde tot nadenken. Naar zij verklaarden, lagen achter de eerste grendelstelling van Brallentin nog twee even sterke stellingen, telkens op twintig kilometer van mekaar. Heel het gebied voor ons stak vol Russische tanks, volgens de gevangenen wel meerdere honderden.

Ze noemden namen van plaatsen en gaven een hoop bijzonderheden, waaruit duidelijk bleek dat ze de waarheid zegden.
Het was me niet heel duidelijk, hoe die reservisten dat allemaal moesten klein krijgen. Wel beschikten we zelf over heel wat tanks; alleen in onze sektor waren er al zestig opgerukt, en nog tweehonderdvijftig meer waren tegelijkertijd in Pommeren doorheen de vijandelijke linies gebroken. Maar zo we de Russen tijd lieten om tot bezinning te komen, zouden ze twee of driemaal zoveel materiaal tegen ons in de strijd kunnen werpen. Ze hadden nu eenmaal meer materiaal en moesten dus bij middel van snelheid verslagen worden, maar het begon slecht.
Eer de nacht viel werden nog twee dorpen veroverd en de doorbraak breidde zich nu zowat tien kilometer in zuidelijke richting uit. Dat was tenminste iets, maar van overal werden nu heftige Russische tegenaanvallen gemeld. Ze waren met hopen naar het derde dorp teruggekeerd en daar woedde nu een woest handgemeen.

Bij het invallen der schemering stortte zich een zwerm Russische vliegtuigen op Stargard, dat het middelpunt was van ons offensief. Rond tien uur begon bij het schijnsel van talloze "kerstbomen" het werk der vernietiging. Kort daarop ontstonden reusachtige branden. Een magazijn der bekende firma Mampe, met achthonderdduizend flessen likeur, stond in lichterlaaie. Dan was het de beurt aan een ander magazijn, waar honderd miljoen sigaretten opgeslagen lagen. Dan volgden hele straten. De bomaanvallen gingen onverpoosd urenlang verder; de ene aanvalsgolf volgde op de andere. In onze enge stellingen tien kilometer bezuiden de stad voelden we hoe de grond daverde. De hemel werd rood tot vlak boven onze hoofden. De hele omgeving was hel verlicht.
Om twee uur 's morgens werd ik naar de gevechtsstand van het legerkorps geroepen. In mijn Volkswagen raasde ik doorheen de brandhaarden. De generaal had kwartier genomen in een villa buiten Stargard. Ik ontving mijn orders. Toen ik wegliep liep ik doorheen de tuin en zag beneden me de stad : één geweldige vlammenzee. Rechtop en donker staken de oude vierkante torens der middeleeuwse kerken nog uit het laaiende vuur omhoog en weerstonden aan deze orkaan, alsof ze de hemel om hulp wilden smeken voor de eeuwenoude kultuur, die hier ten offer aan de vlammen viel. Arme toren van Stargard, zwartgeblakerde masten van een brandend schip, dat vijfhonderd jaar lang de edele vlag van het kristelijk Europa had gevoerd! Europa, dat nu bij levende lijve brandde, was ons aller heimat. De vierhoekige, strenge torens

van het Oosten waren de broeders van de hoge grijze spitsen van Sint Rombout in Mechelen en het Belfort in Brugge. Al onze Europese landen behoren tot één gemeenschap. Mijn hart deed pijn toen ik het onheil aanschouwde. Op het eenzame, roodverlichte terras kreeg ik de tranen in de ogen toen ik de oude stad zo ten onder zag gaan en haar torens nog in het ongeluk vol kracht naar de hemel rekken.

17 februari 1945 was de beslissende dag.
Wanneer de Russen zich in de lucht al zo snel en zo sterk te weer hadden gezet, dan was op de begane grond zeker geen ogenblik meer te verliezen. Ofwel benutten we dadelijk ons gedeeltelijk sukses, en tot het uiterste toe, ofwel haalden de Russen uit voor een tegenstoot.
De Duitse tanks, die van bij het Medumeer waren opgerukt, hadden eveneens terrein gewonnen. Volgens plan hadden de uit het noordwesten komende tanks zich nog de eerste avond met die uit het zuidoosten moeten verenigen: dan waren alle Sowjetstrijdkrachten tussen de Ihna en het Medumeer ingesloten geweest zonder dat ze de tijd hadden gehad, iets te ondernemen. Maar in feite was het gedeeltelijk sukses van gister een tegenslag geweest, want de poging tot omsingeling was doorzien eer ze slaagde; de vijand had nu de hele nacht om in beide richtingen grendelstellingen op te richten.
Toch was het spel nog niet verloren. Er kwam bevel, zich tot elke prijs met mekaar te verenigen. Bij het eerste krieken van de dag bereikte de strijd zijn hoogtepunt. Dozijnen tanks stonden te branden. Eskaders Stukas trokken boven ons voorbij en stortten zich dan als pijlen uit de hemel op de Russen. Eigenlijk hadden de Russen verstandig gehandeld, zo ze ze zich onder de bedreiging van de sterke, mekaar in hun rug naderende tankspitsen met al hun materiaal onverwijld uit de bijna afgegrendelde doorbraakzak van Stargard hadden teruggetrokken. Voor hun aftocht bleef nog een smale strook van hoogstens twintig kilometer breed over en het zag er naar uit, dat het net in de morgen van de tweede aanvalsdag helemaal ging dichtgetrokken worden. De hele nacht lang hadden luisterposten het oor gespitst om geluiden van een Russische aftocht op te vangen. En inderdaad heerste er druk verkeer, maar wat we hoorden beantwoordde niet aan onze wensen: het verkeer ging van zuid naar oost, in plaats van af te trekken versterkten de Russen hun positie. Ze antwoordden op de Duitse dreiging door zelf het Duitse hinterland te bedreigen. Tegen

de morgen vielen ze met veel geweld aan, zowat vijftien kilometer in de rug van de oprukkende divisies van het Rijk.
Ons steunpunt Lindenberg stond bloot aan de zwaarste druk en dat was begrijpelijk. Wie de heuvel van Lindenberg bezette, beheerste meerdere wegen in de omgeving. Toen de Roden van de heuvel werden verjaagd, moesten ze wel denken dat van daar weldra een nieuwe aanval zou begonnen worden om de "ketel" na zijn afsluiting in het zuiden leeg te vegen.
Beide tegenstanders stelden zich aan veel gevaren bloot, de aanvallers door het zwaartepunt van hun krachtsinspanning helemaal naar het zuiden te verleggen, de verdedigers door zich in de ketel nog te versterken in plaats van hem te ontruimen. Maar niemand wou zwichten, Russen en Duitsers gaven heel de dag lang alles wat ze hadden. Overwinnaar zou hij wezen, die de laatste tank en de laatste man van de overkant voor zijn rekening nemen kon. De Duitse legerleiding in Stargard was er zich van bewust, dat onze honderdzeventig makkers op de heuvel van Lindenberg geen benijdenswaardig lot wachtte. Ze beschikten over geen enkele tank: alle gepantserde voertuigen en artillerie staken in het zuiden vast, en materiaal ter hulp zenden om de flanken te verdedigen, betekende de kans op afgrendeling van de ketel verkleinen en de vijand in de kaart te spelen.
Onze kameraden op de heuvel werden van alle kanten door Sowjettanks bedreigd. Na enkele uren was het al onmogelijk geworden, hen te bevoorraden. Overal rondom hen breidden zich geweldige moerassen uit en de luttele toegangswegen lagen helemaal onder het vuur van de Stalintanks. Gekwetsten konden enkel nog ten koste van ontzaglijke inspanningen door het slijk tot bij ons gesleept worden. We beproefden versterkingen te sturen, maar slechts een half dozijn mannen slaagde erin, doorheen het spervuur der Russen de heuvel te bereiken. De anderen vielen of bleven steken in de modder.
Luitenant Capelle behield zijn koelbloedigheid. Om het kwartier bracht hij verslag uit via de radio. De Russische tanks zorgden er wel voor, buiten het bereik der pantservuisten te blijven. Meter na meter strooiden ze met hun pantsergranaten de stellingen af. Vele kameraden waren reeds gevallen, maar de overlevenden boden nog verbitterd weerstand. Capelle had order, zich vierenentwintig uur op de heuvel te handhaven; dat waren de vierentwintig uur die moesten beslissen over het rezultaat van het omsingelingsmaneuvrer. Maar de verliezen waren zo ontzettend, dat steeds meer vrijwilligers hun schutterskuilen verlieten om zonder dekking met pantservuisten tot bij de vijandelijke tanks

te kruipen. Een onzer jonge officieren stelde daarbij een ongeevenaard voorbeeld. Nadat hij reeds tweemaal gekwetst was en de dood voelde naderen, verkoos hij zich op te offeren liever dan het einde af te wachten in zijn kuil. Bloedend sleepte hij zich tot vlak bij een Stalintank en vuurde zijn pantservuist af: het projectiel drong niet doorheen de pantserplaat en onze makker werd dodelijk getroffen.
Heel de nacht lang hield Capelle onverstoorbaar stand. Twee vijandelijke tanks brandden uit, maar de anderen hadden hele stukken stelling platgewalst en ingenomen.
En nog steeds had de Duitse tang in het zuiden zich niet gesloten. De Duitse tanks waren wel iets verder opgerukt, maar de Stalintanks der Russen waren nagenoeg onkwetsbaar. Een ervan, een waar voorhistorisch monster, had een uur lang de uitgang van een pas ingenomen dorp versperd door zich in een huis vast te rijden. Men slaagde er niet in, het ondier te verdrijven en deed ten einde raad beroep op de Stukas, die heel de dorpsuitgang platbombardeerden. Toen de stofwolken optrokken, zag men hoe de Stalintank zich uit de nog trillende puinen loswerkte en zich weer in beweging zette: met resten van muren en daken bedekt schoof hij over de straat. Men joeg hem granaten achterna, maar hij reed onverstoorbaar verder en verdween tenslotte in het kreupelhout.
In de nacht was de gaping nog vier kilometer breed. Slechts vier kilometer... Duitse tanks trachtten vanuit het westen en het oosten tien tot twintig keer door te stoten. De Sowjettanks, het antitankgeschut en de infanterie weken niet en hielden het gat open door hun tegendruk. De onzen slaagden er niet in, mekaar te vervoegen. De dag van 18 februari ging onder vertwijfelde inspanningen voorbij. In plaats van de laatste vier kilometer terrein te veroveren, verloren beide aanvalsspitsen reeds bij het aanbreken van de dag terrein. Intussen waren vijandelijke versterkingen aangekomen brachten de Duitsers in het gedrang en verdreven hen uit meerdere der zo moeizaam veroverde dorpen. De hoop op een beslissende doorstoot naar Landsberg moest nu wel worden begraven, nadat we er niet eens waren in geslaagd de doorgebroken Russen te omsingelen en te vernietigen. Onze poging had gefaald.

De arme stakkers op hun slijkerige heuvel van Lindenberg hadden intussen verbeten stand gehouden, gehoorzaam aan het bevel. Geen van hen wou de schijn geven, dat hij niet alles veil had gehad om de Duitse kameraden tijdens hun harde strijd in het zuiden

te steunen. De gewonden vochten al even hard als de anderen; ze wilden liever vechtend sterven dan met geweerkolven doodgeslagen worden. Luitenant Capelle had nog zevenenzeventig man. Tussen het aanbreken van de dag en drie uur in de namiddag werden die ter plaatse in de pan gehakt.
Via de radio rapporteerde Capelle nog steeds rustig het verloop van die doodsstrijd. Sowjettanks doken overal op. De soldaten waren nu al in kleine eilandjes verdeeld, die zich wanhopig tegen de ondergang verzetten. Tenslotte bleef enkel nog de kommandopost over. Toen het einde nabij was richtte de zwaargewonde Capelle, die zich nog steeds met zijn pistool verdedigde, zich zo goed hij kon op en schoot zichzelf twee meter voor de aanstormende Russen een kogel door het hoofd.
Slechts vier gekwetsten, die tot aan hun hals in ondergelopen slijkgaten staken, hadden de laatste ogenblikken van het drama meegemaakt. Tijdens de nacht sleepten ze zich doorheen het ijselijke moeras. Twee van hen stierven van uitputting in de modder; de twee anderen werden halfdood door een patroelje opgepikt.
De offergang der Walen van Lindenberg maakte een diepe indruk op de Duitse divisies in Pommeren. Een dagorder verkondigde hun helfdhalftige moed en ze werden in het weermachtsbericht vernoemd. Postuum werd Capelle voorgesteld voor het Ridderkruis.
Net als de zeshonderd mannen van Franchimont uit de vaderlandse geschiedenis hadden onze kameraden trouw, onbekend en bescheiden totterdood volgehouden, om hun plicht en hun eed gestand te doen.

In het zuiden stond de nederlaag voor de deur. De laatste poging der Duitsers om het getij aan het Oostfront nog te doen keren, was mislukt. Er bleef enkel de hoop, dat de vijand door zijn verliezen zou worden gedwongen, zijn aanval op Stargard wat uit te stellen. Maar ook die hoop was bedrog. De vernielde Sowjettanks waren reeds vervangen en dra kwamen de nieuwe tuigen op onze stellingen in de modder aanrollen. De Duitse tankdivisies verdwenen weer, zo snel als ze verschenen waren. Het doorbraakplan van Landsberg was opgegeven en reeds tijdens de volgende nacht trokken tanks en vrachtwagens af. Ze werden dringend in Küstrin verwacht. Er bleven enkel hun diepe sporen in het slijk achter, samen met lege artilleriestellingen en het dreigende gat in het zuiden. Het weermachtsbericht vermeldde nauwelijks de mislukkig van dit offensief, dat toch onze laatste hoop

voor het Oostfront was; in enkele regels werd vaag van een plaatselijke tegenaanval gesproken.
We zaten weer in onze oude schutterskuilen en achter ons lag het verwoeste Stargard als een vervallen kerkhof.
Als enig rezultaat van het Duitse offensief van 16 februari 1945 met zijn lange kolonnes tanks, vrachtwagens en kanonnen, die vier dagen lang aan ons voorbijgetrokken waren, bleven ons het schamele dorp Brallentin en een paar vlekken, die nog in onze hand waren. Het door Himmler uitgedachte tegenoffensief was mislukt en nu was voorgoed bewezen, dat elke poging om de Sowjet nog de baas te worden, zinloos was. De Russen waren tienmaal zo sterk als wij, in mensen maar vooral in materiaal. Wanneer nu op het laatste nippertje niet een of ander toverwapen opdook om de toestand te doen keren, was de oorlog gewonnen voor de Sowjets en de Anglo-Amerikanen. Had het nog zin, de strijd voort te zetten?
Het Rijk verkeerde in het grootste gevaar. In het Westen bleven nauwelijks nog troepen over. Het Oostfront was helemaal ineengestort. Een paar tankdivisies trokken nog van hier naar daar en speelden hun laatste troeven uit tussen Stettin en Küstrin, tussen Küstrin en Dresden. Afgezien daarvan werden de overblijvende, leeggebloede troepen elke dag meer door mekaar gegooid. Ze hadden geen tanks of voldoende munitie meer. Een scherp dagorder verbood mijzelf en de andere divisiekommandeurs aan het Pommerse front per dag meer dan zes tot tien granaten, al naargelang het kaliber, te verbruiken. Wanneer de Russen aanvielen, vuurden onze batterijen een paar minuten lang en zwegen dan tot de volgende dag.
In alle sektoren werd onder die voorwaarden verder gevochten: een paar honderd man, wie het aan alles ontbrak en die ingevolge uitputting, modder en vijandelijke vuur de grens van elk menselijk uithoudingsvermogen bereikt hadden, moesten standhouden tegen een vijandelijke lawine, die aanrollen kwam op de kettingen van talloze, alles onder zich verpletterende tanks.

Na het vastlopen van het laatste offensief in het oosten waren we eenzamer dan ooit achtergebleven. Onze sektor had de vorm van een lange visgraat, met de staart in Stargard en de kop in Kremzow en Repplin, in het zuiden. Onze linkerflank in het oosten liep langs de rechte Ihna en de baan van Stargard naar Schöneberg, onze westelijke linkerflank werd gevormd door de luie Ihna, het dorp Strebelow en de vlek Collin. Deze beide laatste plaatsen lagen, sinds de heuvel van Lindenberg door de Sowjets was veroverd, onder het voortdurend vuur: alle daken waren er vernield en het vee lag dood in de stallen. De verbindingwegen konden nauwelijks gebruikt worden. Honderden granaten sloegen er in. Razendsnel joegen we er met onze Volkswagen overheen, telkens wanneer een salvo afgevuurd was.

We zagen hoe de Russen steeds meer versterking aanvoerden, maar wisten niet juist wat er aan de overkant gebeurde. Sinds een week hadden we geen enkele gevangene meer gemaakt: de Russen waren eenvoudig niet meer te vatten. Tijdens de laatste weken van de oorlog in het Oosten moesten meer soldaten worden opgeofferd om één enkele Mongool te vangen, dan we in 1941 nodig hadden gehad om een hele Sowjetprovincie te veroveren.
En toch was nu zo'n gele Mongool, groenachtige Kalmoek of ander soort Siberiër onontbeerlijk voor de legerleiding. Het legerkorps beval ons, een echte expeditie te ondernemen. Tweehonderd man werden in de duisternis ingezet, om één enkele Rus op te pikken. We moesten hiervoor een groot landgoed aanvallen, dat de naam Carlsburg droeg en iets ten westen van Strebelow lag. In het grote bakstenen herenhuis met zijn stallen en nevengebouwen hadden de Russen zich bij hopen genesteld. We wilden de vijand in de rug pakken, hem in lijf aan lijf gevecht verdrijven en zonodig tien of twintig man opofferen om één of twee gevangenen te maken, die dan de staf moesten inlichten over wat aan de overkant plaats vond.

Op een avond, om negen uur, begonnen we ermee. Reeds bij het invallen der schemering was een deel van onze soldaten vanuit Collin vertrokken. Ze kropen doorheen de moerassen en wilden onopgemerkt westwaarts van Carlsburg geraken, in de rug van de Sowjets. Terzelfdertijd trokken de anderen op dezelfde wijze, maar noordwaarts, om het landgoed heen. We waren van plan, eerst het goed onder geschutsvuur te nemen en er brand te stichten, teneinde de vijand in verwarring te brengen. Om tien voor negen begon een andere kompanie met een afleidingsmaneuver vóór Krüssow.
In zoiets waren onze Walen sterk. Als katten drongen ze door de duisternis naar voren. Het rezultaat stond al bij boorbaat vast. Om kwart voor negen opende een kanon het vuur op het landgoed. Algauw brandde een grote schuur. Er stond een sterke wind en een zolder, waar grote hopen wol geborgen lagen, braakte vlammen en gensters. Jammer genoeg verbrandden ook zeshonderd schapen levend bij hun voerkribben, maar die zouden de

Russen tenminste dan toch niet meer tot voedsel dienen. De storm joeg stromen vonken ver en hoog de hemel in.
Onze makkers vielen aan vanuit het noorden en het westen, teneinde de vijand op onze linies toe te drijven. Verbitterd verdedigden de Russen zich nog temidden hun gloeiende oven. Bij de gebouwen flikkerde duidelijk zichtbaar het mondingsvuur der machinepistolen. Schaduwen renden op en af, vielen, richtten zich weer op, vielen opnieuw en voorgoed.
Om kwart voor tien steeg een groene lichtkogel op : dat was het teken dat er gevangenen gemaakt waren en dat onze kameraden weer naar onze stellingen terugkeerden. We hadden nogal hoge verliezen gehad, maar het had net zo goed gekund dat we geen gevangenen meebrachten of dat onze aanval afgewezen was geworden. Het sukses was te danken aan de onvermoeibare aanvalsgeest van onze troep. Er was ook nog een grappig intermezzo. Trots beschieting en brand sliepen twee Aziaten nog rustig en met gesloten vuisten in hun wachtpostgaten voor het landgoed toen het gevecht al voorbij was; we moesten hen wekken en op mars naar onze stellingen zetten, en slaapdronken wankelden ze met ons mee.
De hele nacht nog verlichtte de brand van Carlsburg de door de storm gegeselde omgeving.

Ik bracht de korpsoverste zijn hoop bruinrode moejiks, waaraan hij zo'n behoefte had. De verhoren gaven ons een duidelijk beeld van de toestand. Alles was klaar voor een aanval op Stargard en de stoot zou vooral ten oosten van Ihna plaats vinden. En inderdaad overrolden de Russen reeds de volgende dag Brallentin en Repplin, die door Duitse en Hollandse SS verdedigd werden, overschreden de Ihna en naderden Schöneberg, zowat twintig kilometer zuidoostaarts Stargard. Zonder zware wapens konden de Duitsers zich niet handhaven : Schöneberg viel op zijn beurt. Een paar Duitse tanks, die in de dertig kilometer brede bres zomaar wat heen en weer reden, beproefden tevergeefs de stortvloed te stuiten. De golven sloegen over hen heen. Sowjettanks braken door in de sektor ten oosten van ons en begonnen een uitstap op de hoofdweg van Schöneberg naar Stargard. Tussen hen en ons lagen nog enkel de rechte Ihna en een helling. Meerdere aardkleurige monsters schoven voor onze ogen langs onze kommandopost voorbij. Reeds de dag daarna werd er achter ons gevochten en moesten we ons afzetten in noordwestelijke richting, om de Russische tanks te volgen.
Onze stellingen in Collin, in het uiterste zuidwesten, hadden alle

aanvallen getrotseerd. Het vernielde dorp met zijn verlaten, met puin bezaaide straten, bood een beeld van doodse troosteloosheid, maar onze soldaten hadden zich niet uit de ingestorte huizen en uit hun machinegeweernesten laten verdrijven. Toch had het geen zin, op een keren van de toestand te hopen. We kregen order, Collin en Strebelow te ontruimen en alles naar Kremzow te verleggen, dat als een bruggehoofd de tweede toegang tot Stargard dekte.

De verdediging van onze nieuwe stellingen had ik toevertrouwd aan een van onze meest bekende veteranen van Donetz en Kaukasus, majoor Jules Mathieu. Met zijn regiment wees hij vanuit het uitgestrekte, sterk in het gedrang gebrachte dorp Kremzow elke aanval af. De Russen wilden doorheen de velden het dorp omtrekken. Onze loopgraven waren in zeven haasten gegraven en boden niet veel dekking. Ze werd tienmaal onder de voet gelopen, kapotgetrapt en voor de helft vernield, maar telkens terug heroverd. Overal hingen in de prikkeldraad gezwollen, vormeloze en loodzware lijken.
Enkel tanks hadden ons hier nog kunnen helpen. Eindelijk werden we door het legerkorps vier Duitse tanks toegewezen, doch enkel en alleen op voorwaarde dat we onze hele benzinevoorraad inleverden. Nauwelijks hadden de vier tanks in Kremzow post gevat, of men riep er twee van weg. De twee die overbleven hadden elk, zegge en schrijve, vier granaten voor hun pantserkanon ! Maar ook die fantastische munitievoorraad was ons van geen nut, want ook de twee overblijvende tanks moesten plots weer weg, omdat de bres op de weg van Schöneberg van moment tot moment meer gevaar begon op te leveren. We waren weer alleen en op onszelf aangewezen. De tanks rolden weg langsheen de huizen en het verlaten kerkhof. Nauwelijks waren ze achter ons verdwenen of we kregen bevel, Kremzow te ontruimen en onze stellingen recht te trekken. Dat was een mooie illuzie : achter ons knalden niet enkel tankkanonnen, maar ook reeds geweren. Tijdens de nacht had de vijandelijke infanterie samen met de tanks de rechte Ihna overschreden. Het leed geen twijfel meer dat we vlug omsingeld zouden zijn.

Op zaterdag 3 maart 1945 viel Stargard. Tussen de oude Pommerse stad en onze toevallige stelling lagen nog het grote dorp Wittichow en het kruispunt van Klützow, waar zich een suikerfabriek bevond. Slechts veertien dagen geleden waren de binnenkoeren en loodsen van die fabriek vol Duitse tanks, die klaar

stonden voor het offensief. Nu was alles leeg en enkel mijn kleine Volkswagen suisde rond in de grote ruimte.
Reeds 's morgens waren vijandelijke tanks naar de buitenwijken van Stargard opgerukt. Sowjetinfanterie overschreed een tweede maal de Ihna, dit keer vlak bij de stad, en sneed achter ons de zandweg naar Wittichow af. Onmiddellijk stuurde ik een kompanie daarheen, maar het was al te laat: de weg was verloren. Honderden kogels floten ons rond de oren. Een ervan scheurde mijn mantelkraag open vlak bij mijn hals. Overal werd op zeer korte afstand geschoten en gevochten. Onze soldaten waren lichamelijk en geestelijk aan het einde van hun rolletje. Hun gezichten zagen er vaal en zelfs groenachtig uit. Van achter hopen slakken, van uit modderige greppels of uit silo's, die volgestapeld lagen met geelblauwe, muf ruikende suikerbieten, vuurden ze op de vijand. Maar de moejiks bleven met honderden tegelijk uit hun slijkputten opspringen.
De spil van de strijd om Wittichow was een stafofficier van het vroegere Belgische leger, majoor Hellebaut, die nu stafchef van onze divisie was. Zijn vader en grootvader waren beide generaal en allebei Minister van Oorlog geweest; hijzelf droeg op zijn veldgrijze uniform, naast het Ijzeren Kruis eerste klasse, het Britse Military Cross dat hij in 1918 bij de Ijzer had verdiend. Aangemoedigd door zijn dapper voorbeeld hadden onze jongens het ten zuiden van Wittichow nog verder volgehouden, hoewel ze acht kilometer verwijderd lagen van Stargard, dat sinds de morgen door vijandelijke tanks onder vuur genomen werd. Ze waren de allerlaatsten in de zuid- en zuidoostsektor en ze klampten zich verbeten vast aan de grond, al was de vijand dan in het oosten reeds aan hen voorbijgetrokken en stonden ze aan voortdurende bedreiging uit het zuidwesten bloot. Als stoïcijnen vochten manschappen en officieren totterdood. Luitenant Paul Mezetta, Provoost van de Rexistische jeugdbeweging, lag in de modder met opengereten buik te sterven. Hij was dichter en soldaat en had in zijn begeestering en offerwil trots de reeds in Kaukasus opgelopen zware kwetsuren eraan gehouden, zijn plaats in de rangen weer terug in te nemen.
Alles bij mekaar bleven van het bataljon Dierickx nauwelijks honderd man over. Ze trokken achteruit, vuurden, ondernamen een tegenaanval en rolden in handgemeen met de Kirgiezen en Mongolen door de bloedige sneeuw.

Het geraas der pantserkettingen verraadde ons, dat de Russen nu reeds vlak bij Stargard stonden. Onze toestand was ongelooflijk tragisch; al vormden we dan een steeds meer door omsingeling bedreigde, afgezonderde spits in het zuiden, toch kregen we sinds de vroege namiddag van de kommandopost der divisie geen berichten of bevelen meer.
Het werd vijf uur en we waren er nu zeker van, dat we in handen der Sowjets gingen vallen. Ik vond het ongehoord, dat men ons zo in de steek liet: dus sprong ik in mijn Volkswagen om me naar de generaal te begeven. Geen ogenblik dacht ik eraan, dat alles reeds voorbij zou kunnen wezen: ik reed recht naar Stargard. Dan had ik nauwelijks nog de tijd, met een scherpe zwenking mijn wagen snel een der buitenwijken in te jagen. De Russische tanks waren net de straten der stad binnengerold. Een hele hoop dode vrouwen lag tussen verspreide koffers bij de spoorwegbrug, daar waar ze door een tanksalvo weggemaaid waren. In het noordwestelijke deel der stad stonden tanks in slagorde opgesteld aan beide kanten van de weg naar Stettin.
Een paar kilometers verder vernam ik bij het legerkorps dat de staf van Stargard, waaronder we ressorteerden, tijdens de namiddag door een vijandelijke aanvalsgolf onder de voet gelopen was: onze generaal was verdwenen. Later had het korps ons nog een terugtrekkingsorder gestuurd, maar de motoestafette was onderweg door de Iwans opgevangen. Als een stormwind joeg ik doorheen het landschap terug naar Wittichow. Gelukkig vond ik onderweg een van onze telefoonleidingen; ik sloot er mijn handapparaat op aan en kon zo nog net bijtijds mijn jongens bij Wittichow weghalen. Om de vijandelijke omknelling te ontgaan, voerden ze vanuit het zuidoosten een wijde omtrekkende beweging uit langsheen het Medumeer; van daar uit vochten ze zich de weg vrij naar Stargard en gingen in stelling ten noordoosten van de stad.
De sukkelaars waren uitgeput door de gevechten van de jongste tien dagen en nachten en nu moesten ze nog een nachtmars van vijfentwintig kilometer doorstaan, dwars doorheen modder en zand en voortdurend bedreigd door de vijand die hen op de hielen zat.
Het ontbrak niet aan allerlei spannende avonturen. Een sektie, die tot diep in de nacht bij de zandweg van Wittichow had gevochten, verstond noch de toestand noch het telefonische bevel tot terugtrekken. In marsorde trokken onze kerels doorheen de stad, die reeds sinds meerdere uren door de sowjets bezet was. De nacht was donker en nat, en de Russen, die op wacht stonden bij de spoorwegbrug, hielden onze sektie voor een Sowjetafdeling, terwijl de onzen hen op hun beurt voor Duitsers hielden. Zo doorkruis-

ten ze heel de stad en verlieten haar aan de noordwestkant, zonder dat iemand hen ook maar aansprak. Tenslotte zagen ze dan voor zich het mondingsvuur der Russische tanks; ze begrepen waar ze aan toe waren en trokken stilletjes op kompas doorheen het slijk der duistere akkers aan de stalen kolossen voorbij.

Toen ik om negen uur 's avonds onze nieuwe sektor bereikte, trof ik een wilde warboel aan. Twee bataljons der Organisation Todt, die daar nieuwe stellingen moesten uitgraven, waren bezig in wilde haast te vluchten, terwijl ze zo luid ze konden riepen: "De Russen komen er aan! De Russen komen er aan!" Ze hadden een Duitse tank, die vanuit het oosten kwam, voor een Russische gehouden en beschoten vlijtig het tuig van alle kanten. Nieuws kon je nauwelijks krijgen. Het leek wel of de Russen in het noordoosten ver voorbij Stargard doorgestoten waren.
Ik had nog één moto-estafette en twee soldaten bij me. Gehoorzaam aan de orders richtte ik een kommandopost in en zond mijn estafette de verlaten weg op, drie kilometer voor het dorp uit, met opdracht me onmiddellijk te waarschuwen wanneer vijandelijke tanks zouden opduiken.
Bij het morgenkrieken was de straat echter nog zo leeg als voorheen. In kleine groepjes kwamen nu vanuit het westen onze kerels aanzetten. Je kon ze nauwelijks nog herkennen: ze waren tot over hun oren bespat met bloed en vuiligheid, waggelden als dronkemannen en wisten of begrepen niet meer goed, wat er eigenlijk allemaal rondom hen gebeurde. Het legerkorps verlangde, dat ik hen dadelijk in stelling zou brengen, maar ik had evengoed kiezelsteentjes op de grond kunnen schikken: deze mensen waren niet meer in staat, ook nog maar één enkel ogenblik te vechten. Ik dreef hen de leegstaande hoeven en huizen binnen: "Eten en drinken en slapen jullie nu maar en laat de zorgen voor mij!" Algauw snurkte het hele Legioen harder dan een eskader Stukas. Meer als gebaar had ik in zuidelijke richting een paar onderofficieren uitgestuurd als wachtposten.
De volgende morgen om acht uur bracht ik mijn kerels, die intussen toch een beetje op adem gekomen waren, in stelling. Ze kregen de tijd niet om zich te vervelen. Onder dreunend lawaai kwamen eerst vijftien en daarna nog eenentwintig Sowjettanks op ons af.
We schreven 5 maart 1945 en we stonden nog steeds bij de Ihna; nu niet meer midden in de moerassige heide, maar tussen de beide rivierarmen ten noorden van de zoëven verloren stad. Op de beide oevers lagen de dorpen Lübow en Saarow, vlak tegenover mekaar.

De linkeroever was heuvelachtig en gedeeltelijk met bomen begroeid; de rechteroever was kaal. Enkel een wegberm verbrak voorbij de huizen van Lübow de eentonigheid van de bruine, lichtjes golvende aarde.

De eerste golf Sowjettanks dook op bij de dorpsingang van Lübow. Ik was net bezig onze stellingen in Saarow te bekijken, toen de herrie begon. Op elk van de beide oevers lagen de restanten van een van onze bataljons, maar in onze sektor was geen enkele Duitse tank te bekennen. De vijftien zware Russische tanks rolden dwars doorheen Lübow, terwijl onze soldaten vanuit de huizen weerstand boden. Honderd meter daarvandaan, op de andere oever, zette ik alle granaatwerpers in die in Saarow voorhanden waren, teneinde de Russische infanterie op te houden, die de tanks op de voet volgde. Na een half uur vechten waren onze makkers uit Lübow verdreven en lagen nu in het vrije veld. We zagen vanuit Saarow hoe ze beproefden, met grote sprongen de wegberm te bereiken, om daar een nieuwe weerstandslijn te vormen. Maar rondom hen woelden de pantsergranaten diep de grond om, en telkens bleven twee of drie man als onbeweeglijke groene vlekken op de roestbruine aarde achter.
Een paar onzer Walen werden naar de oever van de rivier gedrongen. Ze vonden daar, godweethoe, een paar grote waskuipen en scheepten zich zonder aarzelen in. Men zou het niet geloven, maar die rare kleine vloot bereikte veilig en wel de overkant, waar onze matrozen ons konden vervoegen.

Dat was allemaal nog maar net voorbij, of bij de ingang van ons eigen dorp doken eenentwintig Russische monsters op. We merkten net nog hoe de muren rondom ons instortten, dan waren de tanks al midden in het dorp. Een van onze makkers had zich achter een open kerkdeur kunnen verbergen en redde voorlopig de toestand door de kommandotank met een pantservuist te kraken.
Alleen hij, die de gruwelijke laatste weken van de oorlog in het Oosten van nabij heeft beleefd, kan meepraten over de slachtpartijen, die zich toen om de haverklap afspeelden. Tanks hadden we helemaal niet meer. Ons Derde Pantserkorps, dat vroeger beroemd was om zijn sterke tankbezetting, had nog dertig stuks, daarna nog een dozijn, die dag en nacht een sektor van zeventig kilometer breed moesten afpatroeljeren. Aan de overkant schoven — alleen in Pommeren — zowat vierduizend tanks voor de Russen uit! En wij hadden niets, om die tuigen tegen te hou-

den, tenzij dan pantservuisten, en ons eigen leven op de koop toe. Een tank kraken met een pantservuist is iets prachtigs voor een film, maar in werkelijkheid lang niet zo eenvoudig. Je moest eerst wachten tot de tank voorbij was. Was het monster alleen en trof je met wat geluk een kwetsbare plek, dan liep alles nog goed af, maar vaak genoeg slaagde je er niet in de tank te vernietigen. Daarbij kwam, dat de tanks zich steeds in horden voortbewogen en zorgvuldig het terrein voor zich uitkamden. De vijf meter lange steekvlam van de pantservuist verried waar de schutter zat en zelfs al trof hij doel, dan rekende de volgende tank met hem af in enkele ogenblikken. Toch doken overal dappere kerels op, die tot de laatste dag nog tanks kraakten; het kon niet anders, het was alles wat ons nog overbleef, maar je was er nagenoeg zeker van dat je het er niet levend zou afbrengen.
Mijn bataljon in Lübow was nu half uitgeroeid en ingesloten op de rechteroever van Ihna. Voorbij Saarow had ik nog zowat tweehonderdvijftig man zitten. Mijn kommandopost lag ergens in een vlek, niet ver van de beide verloren dorpen. Ik kon die plaats nauwelijks houden met mijn handjevol soldaten, en toch werd dat van me verlangd. Ik schommelde een paar Duitse kanonnen op en bracht ze in stelling, met bevel slechts te vuren wanneer de opdringende Russische tanks vlakbij zouden zijn. Onder de hagel van vuur trokken de tuigen zich terug in het eikenbos en bleven van daar uit het dorp beschieten. Boven de hoofden van mijn stafofficieren en telefonisten stortten de huizen een na een in.
Bij de zuidoostelijke dorpsuitgang hadden mijn jongens zo goed en zo kwaad ze konden een tankversperring opgericht. Al was de toestand dan hopeloos, toch bleven ze goed gemutst. Hun stemming werd er zelfs nog beter op, wanneer ik hun een aantal verdwaalde soldaten van diverse eenheden en verschillende nationaliteiten stuurde, die ik ergens opgevangen had en die ze nu vol vertrouwen op de goede afloop over hun verschillende kompanies verdeelden.
Regelmatig bracht ik verslag uit bij de nieuwe staf, waarvan we nu blijkbaar afhingen en die zich niet van de gemakkelijkste toonde. De toestand was nu echter zo verward dat je nauwelijks nog wist bij wie je eigenlijk hoorde; gedurende de laatste dagen vlogen kommandeurs van allerlei slag en rang als tennisballen door de lucht. Je had een paar uur lang de ene en dan dook alweer een andere op. Maatstaf was het houden van terrein: een generaal, die toelating gaf tot het ontruimen van een duimbreed grond, werd gedegradeerd, afgezet of aangehouden. Tijdens een

maand strijd in Pommeren wisselden we achttien keer van leiding! Ik nam dus de protesten van de staf tamelijk kalm op en dacht bij mezelf: het zal wel loslopen. Daarbij verzekerden die kerels aan de andere kant van de draad me voortdurend, dat er niets te vrezen en dat de toestand helemaal niet ongusntig was, dat er voor ons helemaal geen Russische tanks meer stonden (er kwamen er net weer een paar aanzetten) enzovoort enzovoort. Kortweg, we leefden in het paradijs. Ik dacht er het mijne van, toen ik met eigen ogen zag hoe onze arme gekwetsten beproefden, over de grond weg te sluipen en hoe de Sowjettanks hen daarbij spelend met tientallen granaten beschoten. Voor die wrede grappen hadden de Sowjets blijkbaar munitie in overvloed, maar hoe zat het met ons?
Ik besloot, een van mijn jongste ordonnantieofficieren er op uit te sturen om eens een kijkje te gaan nemen bij die bijzondere hardnekkige en optimistische staf. Hij mocht zich voordoen als verbindingsofficier, maar ik droeg hem op ogen en oren goed open te houden. Luitenant Tony Gombert wist waaraan zich te houden; hij was wel zwaar verminkt, maar zijn hersens waren in orde. Toen Gombert de staf bereikte, waar men net bezig was ons alweer te verzekeren dat we op onze twee oren konden slapen, ving hij net een melding van de luchtmacht op: een kolonne van meer dan veertig tanks rolde op ons af. De luitenant sprong op zijn motorfiets en joeg in razende vaart naar mijn kommandopost om me te waarschuwen. Toen hij aankwam, waren we al met de tuigen in druk gevecht gewikkeld.
Er stonden ons nog andere verrassingen te wachten. Toen een van onze patroeljes verbinding met de rechtervleugel wou nemen, vond ze niemand meer. Onze buren waren eenvoudig verdwenen en doorheen de bres stroomden de Russen vanuit het zuidwesten het woud binnen. Intussen was ook vanuit het oosten een Russisch infanteriebataljon, dat bij het vallen van de nacht tamelijk ver achter ons over de Ihna was getrokken, aan onze linkervleugel voorbijgestoten.
Zo stonden de zaken, toen de donderende aanval van de veertig Russische tanks losbrak. Binnen de tien minuten waren onze versperringen overal doorbroken. Onze kerels verschoten hun laatste pantservuisten en beproefden dan onder een regen van vuur het bos te bereiken. De Russen drongen aan. In de telefoon herhaalde de staf steeds weer: "U bent verantwoordelijk voor het dorp! U moet stand houden!" Het werd me hoe langer hoe meer duidelijk, dat ze ons volledig afgeschreven hadden.
De nacht was intussen gevallen en we beleefden een verbluf-

fend schouwspel: net zoals de auto's vóór de oorlog, knipten de tanks hun schijnwerpers aan en reden recht op het woud af, waar zich de Duitse batterijen een paar uur geleden hadden teruggetrokken. We lagen nog met zowat vijftien man bij de noordelijke uitgang van het dorp aan de woudrand, en ik had nog steeds mijn telefoon bij me. Midden in het strijdgewoel telefoneerde ik: "De Sowjetinfantierie heeft ons langs alle kanten in het nauw gedreven en het front is overal doorbroken. U mag het geloven of niet, maar er staan veertig tanks tegenover ons. We hebben geen enkel kanon meer om de toegang tot het woud te versperren. Niets kan die tanks nog tegenhouden. Geef u zich rekenschap van de toestand?"
Als antwoord kreeg ik enkel te horen: "Volhouden!"
Volhouden. Veertig tanks tegen helemaal niets. Om acht uur 's avonds waren we nog met vier man en mijn telefoon was kapot. Nu hadden we geen verbinding meer, maar dat was me om het even.
Verscheidene tanks rolden op ons af, om de eerste versperring op de weg in het woud op te ruimen. We offerden onze laatste pantservuist op en kregen in ruil een pantsergranaat, die een van mijn drie overlevende mannen doodde en een andere verwondde. Nu kon ik enkel nog beproeven mijn tussen de dennen ronddwalende soldaten te groeperen. Mijn chauffeur sleepte de gesneuvelde en de gekwetste tot bij mijn Volkswagen, die in het kreupelhout verborgen was.
Onafgebroken vurend om de aftocht te dekken, voegde ik me bij hen. Doorheen het woud, waar overal granaten openbarstten, bereikten we een ander dorp dat vijf kilometer noordwestwaarts temidden een wijde open plek in het bos lag. Langsheen heel de weg was trots het dreigende gevaar geen enkele tankversperring gesloten of bezet. Het dorp strekte zich uit over een of twee kilometer en stak vol lazaretmateriaal en stafofficieren van de meest diverse uiteengeslagen of in de pan gehakte eenheden. Niemand leek een vermoeden te hebben van het naderende onheil; in de boerenhuizen zat iedereen smakelijk te eten en de soepketels stonden op de tafel te dampen.
Ik koesterde nog steeds de hoop, dat de Sowjettanks zich midden in de nacht niet doorheen onbekend woudgebied zouden wagen. Buiten viel sneeuw in dikke vlokken. Wat was er met mijn jongens gebeurd? Waren ze aan de drijfjacht ontkomen en hadden ze zich in het dennebos kunnen verschuilen? Hadden ze op tijd het dorp Augustenwalde kunnen bereiken, aan de andere kant van het woud, waar de officieren hun manschappen moesten verzamelen wanneer we in de duisternis van mekaar gescheiden werden? Ik stelde me levendig voor, hoe ze op kompas doorheen de wirwar van dennebomen en struikgewas slopen, die dozijnen kilometers ver welig tierde. Dan zag ik weer voor mijn geestesoog de tanks met hun grote verblindende schijnwerpers.

Het was elf uur. De nacht was vol gevechtsrumoer. Maar het was onze eerste drukke nacht niet. We waren zinnens, een paar uur te rusten eer we verdertrokken naar Augustenwalde en Altdamm, waar volgens de zopas ontvangen orders de restanten der divisie zich moesten hergroeperen. De sneeuw viel dikker en dikker. Mijn chauffeur was reeds meermaals binnengekomen om me te melden, dat kogels in de wand van het huis sloegen. Ik liet ze maar inslaan, ik voelde me veel te moe.
Plots echter dreunde het ontzettend vlak in de buurt. Dat eendelijk lawaai kenden we maar al te goed: alleen een tankkanon kon zo kort en hees blaffen. Ik sprong naar de deur en zag bij de ingang van het dorp de rode tongen van het mondingsvuur zich aftekenen. De tanks hadden de vijf kilometers doorheen het woud afgelegd.
Bij de volgesneeuwde horizon stegen ruikers nachtbloemen naar de brandende hemel op. Honderd vrachtwagens reden her en der. Een Duitse kolonne, die langs de autosnelweg kwam, belandde midden tussen de vijandelijke tanks. Een andere kolonne wou moedwillig naar de andere kant. De weg was niet breed. Kogels schampten af op de muren en de staalplaat der voertuigen, of sloegen dof in vlees en been. Branden en ontploffingen verspreidden een waar daglicht. Het leed geen twijfel, dat al die voertuigen vernietigd gingen worden. Reeds woedden de Sowjettanks er tussen in en overal nam het vreselijke lawaai nog toe.
Ik slaagde er tenslotte in mijn kleine snelle Volkswagen doorheen de besneeuwde velden te sturen. Over alle hindernissen heen bereikten we de autosnelweg voor de Russen. Achter ons zag en hoorde je nog slechts rode brandfakkels, geschreeuw, geschutvuur en ontploffingen. Hoe kon die hoop in verwarring gebrachte tandartsen, chauffeurs, foeriers en schrijvers, die als kippen zonder kop doorheen het donker renden, ook weerstand bieden? De chauffeurs der zware vrachtwagens van de korpsstaf hadden tijdig lont geroken en waren reeds een kwartier geleden weggereden. Al de anderen waren reddeloos verloren; ik zou geen cent meer hebben gegeven voor de honderden voertuigen, de talloze mensen die in de dorpskuip waren achtergebleven, ten prooi aan de woeste tankaanval der Russen.

Op de autosnelweg zag je altijd maar meer vluchtelingenellende. Tienduizenden vrouwen en kinderen zaten te wachten op hun rampzalige karretjes, die met verse sneeuw bedekt waren. Met holle ogen en ingevallen wangen keken ze naar de vuurrode hemel. Ze wachtten maar: de vijandelijke tanks zouden hen wel inhalen. Ze leken niets meer te begrijpen; hun blikken waren volkomen leeg. De paarden stonden met halfgeloken ogen en verroerden niet.
Een paar kilometer verder legde ik me te rusten in een verlaten gebouwtje, midden tussen een hoop bont door mekaar gemengde uniformdragers.
Toen het weer morgen werd, reed ik nog eens zover het ging de Russen tegemoet, om misschien nog de ene of de andere van mijn kerels op te pikken. Op de autosnelweg was alles rustig: de Russen waar vermoedelijk afgezwenkt of hadden kortere wegen doorheen het woud genomen. En toch kon je zelfs met lichte voertuigen in de brandlanen nauwelijks vooruit. Ik kon me niet voorstellen hoe tanks onder de bomen langs de zandige smalle sporen konden oprukken; en als je één of twee stukken antitankgeschut had gehad... Die tanks moesten toch ergens zitten. Maar op de hoofdweg waren ze in elk geval niet te bespeuren.
Om tien uur bereikte ik Augustenwalde, een groot dorp bij de noordwestrand van het woud, zowat twaalf kilometer ten oosten van Stettin. Het leek zo goed beschut door het uitgerekte bosgebied, dat de korpsstaf er zich al sinds de vorige avond had genesteld.
Ik begaf me bij de generaal. De stafchef, kolonel von Bockelsberg, hing aan de telefoon en maakte vertwijfelde gebaren. Telkens er berichten binnenliepen, wees hij op de kaart: "Hier twintig tanks! Daar vijftien! Ginds dertig!" Hij wreef zich over het voorhoofd en voegde er zachtjes aan toe: "Ze zijn overal en er komen er nog voortdurend meer."
Het leek ons weer zoiets als destijds bij de Dnjepr, toen ook alles dreigde in elkaar te storten. Nu, we zouden wel zien. Buiten stonden de vrachtwagens van het korps nog geparkeerd, dus leek het wel of we niet zo dadelijk een ramp moesten verwachten. Ik verzamelde een deel van mijn officieren en manschappen in het dorp; volgens beste soldatentraditie waren ze al dadelijk bezig, allerlei gevogelte te braden. Met veel genoegen staken ook wij de handen uit de mouwen.

Daar sloegen buiten een paar kogels in de muur. Dan kwam er nog een, die een ruit verbrijzelde. "Men jaagt kippen," zei majoor Hellebaut zonder met kauwen op te houden. Toen kwamen dertig of veertig projektielen tegelijk. "Veel kippen," zei ik en we werkten ons verder door ons eigen kippetje heen. Het hele huis waggelde onder een salvo van granaten. "Nu jagen de tanks ook al mee," zei ik nog en reikte mijn buurman een schotel vol heerlijk ingemaakt fruit, dat we in de kelder hadden gevonden.
Toen we klaar waren met onze maaltijd waagde ik een kijkje door het raam. Overal renden soldaten rond. We begaven ons naar de deur. Voor onze ogen speelden zich verwarde tonelen af. De grote radiowagens van de korpsstaf vertrokken in allerijl, zonder hun tien meter hoge antennes te demonteren. Overal knalde het. In het voorbijlopen werd ons toegeroepen: "Daar zijn ze! Veertig tanks!"
Het bleek algauw, dat de Sowjettanks doorheen dertig kilometer bebost terrein waren opgerukt zonder weerstand te ontmoeten. Lenig als eekhoorns klemden onze makkers zich nu aan de vrachtwagens van het korps vast en reden mee. De Russen hadden reeds het dorpsstation bereikt en namen nu de weg onder vuur, waarlangs al het in Augustesnwalde gebleven materiaal aftrekken moest. Je zag auto's met zo'n schok stoppen dat elegante stafofficieren, die op het dak ervan gekropen waren, met hun hoofden vooruit in de modderige sneeuw vlogen. Het was niet mogelijk om tegenstand te organizeren. Nergens was er een Duitse tank, nergens antitank- of luchtafweergeschut. Heel de buurt was door de Iwans overrold. We moesten ons dus wel vanuit het zuiden op de weg naar Stargard terugtrekken en bereikten van daar Altdamm.
Daar vond ik het gros van mijn manschappen terug. Ze hadden hun terugtocht heel handig uitgevoerd en tijdens de nacht slechts geringe verliezen geleden. Toch verkeerde onze divisie in een jammerlijke toestand. Reeds in Stargard hadden we onze twee infanterieregimenten tot één enkel moeten verenigen. Nu telden beide bataljons van dat verenigd regiment samen nog slechts vierhonderd man. Veel officieren waren gevallen en geen enkele kompanie was er zonder kleerscheuren afgekomen.
De Russen hadden een belangrijk sukses behaald en hadden nu enkele dagen nodig, om al hun materiaal doorheen het woud te slepen. Van Altdamm uit werden dus enkele tegenaanvallen ondernomen en zodoende kregen we wat rust.
Ik had nu een week de tijd om mijn gekrompen effektieven te hergroeperen en ze te vermengen met de versterkingen, die 's morgens waren aangekomen. Ik wou enkel echter de echte "Taaien" bij me houden. Dus blies ik verzamelen, dankte alle makkers voor

hun lofwaardige verrichtingen en liet niet na hun de toestand onverbloemd af te schilderen en te wijzen op de harde kamp, die ons nog te wachten stond. "Elkeen is vrij, de strijd voort te zetten of een rustkompanie te gaan vervoegen. Jullie bent gekomen als vrijwilligers, allemaal. Nu is er nauwelijks nog hoop, en ik wil het offer van jullie bloed slechts aannemen, wanneer het verder vrijwillig gebracht wordt. Nooit mag gezegd worden, dat naar het einde toe ook maar één enkele Waal tegen zijn zin gesneuveld is."
Tachtig man vonden het welletjes. Ik behandelde hen even hartelijk als tevoren: ik was immers geen slavenhandelaar en zag wel, dat de meesten van hen werkelijk aan het eind van hun krachten waren. Ik zorgde ervoor, dat ze ten noordwesten van de Oder goed gehuisvest en verzorgd werden. Met de overblijvende zeshonderd veteranen en rekruten bouwde ik een stormbataljon op. Op de ochtend van de zesde dag trokken we zingend in de richting van Stettin.
Ons stormbataljon stond onder het bevel van majoor Dierickx, een niet alledaags koloniaal soldaat, die het Kongolese oerwoud voor de sneeuw der steppen geruild had. Naar kolonistengewoonte droeg hij zijn pet steeds in de nek. Hij was dapper als een held uit een legende en had daarbij zulk een kinderlijk rein en trouw hart, dat de tranen hem vaak in de ogen kwamen omwille van een kleinigheid.
De frontsektor, waar we gingen post vatten, was op acht dagen tijd maar smalletjes geworden. Hij omvatte nog een deel van de Oderdelta ten noordoosten van Stettin, liep dan westwaarts van Augustenwalde langsheen de autosnelweg tot bij Altdamm en verder over de grote betonbrug van de snelweg verloren. Wij zaten zowat in het midden, voor Finkenwalde, een langgerekte vlek die eigenlijk slechts een zuidelijk verlengstuk was van de buitenwijken van Altdamm. Aan de overkant hadden de Russen op de rechteroever van de Oder talrijke heuvels bezet en richtten van daar meer dan duizend kanonnen op ons. Met hun bestendig vuur vernielden ze onze stellingen, de huizen en straten van Altdamm en Finkenwalde en alle drie de bruggen. Sinds 1941 hadden we zo'n grondig werk van vernieling niet meer meegemaakt.

Rond het midden van maart 1945 was het leven in het bruggehoofd Stettin op de rechteroever van de Oder nagenoeg ondraaglijk geworden. Altdamm en Finkenwalde waren bijna helemaal vernield, overal lagen de straten vol puin, de leidingmasten van de trams lagen kriskras over de grond, alle bomen waren kapot-

geslagen of hadden hun kruinen verloren. Telkens moesten we een ommetje maken, om niet in de granaattrechters te vallen. De Sowjetartillerie vuurde bij de minste beweging, die ze zag.
Om onze stellingen te bereiken, moesten we dwars over het vliegveld dat bezaaid was met de verkoolde resten van vliegtuigen. Langs een met glasscherven bezaaide trap bereikte men het terras van het vlieghavenrestaurant, waar men van een bedenkelijk panorama kon genieten: je zag elke tank staan bij de woudrand in het oosten en je kon duidelijk de artilleriestellingen van de vijand op de heuvels onderscheiden. De Duitse weermacht hield van in het noorden van Altdamm tot bij de brug van de autosnelweg nog een lange, maar slechts drie of vier kilometer diepe strook bezet. De Russen ondernamen verbitterde aanvallen op die oeverstrook, met de bedoeling ons in de Oder te werpen.
Zelfs bij nacht was het nagenoeg onmogelijk, verbinding met mekaar te houden. Er ontploften duizenden granaten; de gevechtsstanden der kompanies werden snel herkend aan de beweging, die er heerste, en dan onder waanzinnig vuur genomen. Toch werd de legertucht bij ons steeds maar strenger. Wie zijn huid trachtte te redden door te vluchten, werd ter plaatse opgeknoopt; de veldgendarmerie hing de deserteurs op een rij aan de steunpilaren van de brugoprit Altdamm-Stettin. Het was een jammerlijk zicht, daar de verstijfde lijken te zien bengelen van prachtige, grote Duitse knapen, die na de verschrikkingen der jongste weken een ogenblik van zwakte hadden gekend. Hun lichamen wiegden in de wind; rondom hun hals droegen ze een bord, waarop "lafaard" stond geschreven. Wasbleek en met harde blauwe tong hingen ze aan hun touwen. Bij elke ontploffing trilden hun ledematen en kapotgeschoten draden der elektrische leiding kronkelden om hen heen. Ieder soldaat wist bij hun aanblik, welk lot hem te wachten stond wanneer hij week. Dan was het nog beter, aan het front te blijven temidden het vuur en het gedreun der tanks.

We hadden vreselijke verliezen. Op drie dagen tijd werden zestig procent van onze manschappen gedood of gewond. Ze hokten in schutterskuilen, waaruit enkel hun hoofd en armen te voorschijn kwamen en werden vaak door granaatscherven in het gelaat getroffen. Ik zag ze op mijn kommandopost komen aanwankelen met enkel nog een gruwelijk, bloedig gat op de plaats waar hun kin gezeten had, terwijl de rode tong zich nog in de wonde bewoog en woorden trachtte te vormen. Soms kwamen er twintig of dertig gekwetsten tegelijk. Menigeen werd nogeens geraakt terwijl hij liep en er waren er, die stalen scherven in hun geslachts-

delen hadden steken: ze sloegen blauw uit en klappertandden als met hoge koorts. Ik werkte heel de dag temidden een walgelijke stank van geronnen bloed, etter en uitwerpselen, en ongewassen ondergoed.
De ene bunker na de andere werd stukgetrommeld. Reeds de eerste dag kreeg mijn gevechtsstand, die ik twee minuten tevoren had verlaten, een voltreffer die hem met de aarde gelijk maakte. De ijskelder van Finkelwalde, van waar uit ik tijdens de laatste nacht bij het schijnsel van een kaars de gevechten leidde, werd door een luchtmijn getroffen die doorheen de dikke zoldering sloeg en zonder te ontploffen midden tussen mijn manschappen belandde.
Ik was snel naar de voorste linie gelopen; de Russen hadden rond één uur in de nacht op onze rechterflank het front doorstoten. Onze kerels bij de wegberm verdedigden zich heldhaftig en weken niet. Drie Duitse tanks, oude modellen maar met een dappere bezetting, kwamen ons een handje toesteken; enkel de monding van hun kanonnen stak boven de berm uit. Op een half uur tijd vernielden ze vijf Russische tanks, die op korte afstand voor hen stonden. Het helle flitsen van het geschutvuur verblindde ons.

Tegen het einde van de nacht wees de bevelvoerende generaal met als kommandopost een andere kelder in Finkenwalde toe, die in zijn buurt, maar ver van de Waalse stellingen verwijderd lag. Dat maakte de verbinding met de gevechtsstanden van mijn kompanies erg moeilijk, maar als officier die gewend was orders te gehoorzamen, nam ik onmiddellijk mijn intrek en liet door estafettes mijn staf, mijn telefonisten en radiopersoneel bijeentrommelen. Overal vlogen kogels in het rond. Dan ontplofte de brug over de autosnelweg en slopen de Russen op mijn rechterflank doorheen Finkenwalde. Ze bereikten de Oder en hun machinegeweren, antitankkanonnen en tanks hielden de mogelijke aftochtwegen onder vuur.
De generaal, die nog amper een uur geleden zijn kommandopost vlak bij de mijne had gehad, gaf geen teken van leven meer. Zijn telefoonlijn bleef stom. Ik zat daar helemaal alleen, voelde me verlaten en vroeg me af wat er nu eigenlijk gebeurde. Toch wou ik op mijn post blijven en bijna was me dat duur te staan gekomen. Op het allerlaatste nippertje werd ik gered door de tegenwoordigheid van geest van een Vlaamse moto-estafette. Toen die man de aftrekkende generaal ontmoette, herinnerde hij hem er met vierkante brutaliteit aan dat ik zeker nog in mijn kelder

moest zitten. De generaal, die me temidden al het tumult gladweg was vergeten, deed nogal opgewonden, maar onze Vlaming joeg over alle hindernissen heen naar me toe en nam me op de duozit. Langs heel onze weg lagen talloze gesneuvelde Duitse soldaten in het zand. Onder het vuur der tanks bereikten we de nieuwe bunker van de generaal nog net op tijd om te horen, hoe hij van zijn kommando werd ontheven.

Die morgen leek alles wel verloren, maar dra verscheen een nieuw kommandeur, die ons beval tot elke prijs het terrein te houden. Dat was heel verstandig van hem, want een algemene terugtocht bij heldere hemel onder zulk een regen van vuur zou tot een regelrecht bloedbad hebben geleid. De kommandoposten bleven op de rechteroever en ook de generaal zelf bleef daar.
Vervolgens vloog de spoorwegbrug de lucht in. Nu bleef enkel nog de stadbrug van Stettin over. Sowjetartillerie bedekte haar met trommelvuur. Granaten schampten op de harde stenen af of ontploften temidden reusachtige fonteinen water bij de brugbogen. De gehangenen schommelden in de wind als harlekijnen.
De Russische luchtmacht gooide honderden bommen op ons. De eskaders doken neer, wierpen hun last af, wendden en suisden over de daken heen weg. Hele rijen huizen stortten in. Onze hoofdverbandpost werd getroffen en vanuit de puinen steeg het hese geschreeuw van de levend begraven gekwetsten tot ons op.
Bij de wegberm van Finkenwalde boden onze makkers net zo taai weerstand als hun Duitse kameraden in de puinen van Altdamm. Zoals steeds in hopeloze situaties, deden de Walen zich opmerken door hun bijzondere koenheid en hun onverwoestbare goede luim. Ze liepen patroeljes en ondernamen verrassingsstoten in de vijandelijke sektor. Enkelen werden gevangen genomen. De Russen brachten hen naar een heuvel, maar tijdens een hevige Duitse artillerieoverval slaagden ze erin, te ontsnappen. Allen bereikten ze weer onze stellingen, behalve één die onderweg sneuvelde.
Manschappen, onderofficieren en officieren verrichtten ongelooflijke prestaties. In het bataljon Dierickx diende een tengere, bleke jongeman, luitenant Leroy uit Binche, die in 1944 als zestienjarige vrijwilliger tijdens de gevechten om Tsjerkassy zijn rechterarm en zijn linkeroog had verloren. Op zijn herhaald aandringen om naar het front te mogen terugkeren, was hij tot verbindingsofficier aangesteld. Zijn tegenwoordigheid vooraan op het front maakte op iedereen steeds de grootste indruk. Een van zijn broers, die sektiechef was, sneuvelde bij de wegberm van Finkenwalde, drie

dagen voor het einde van de slag om de Oder. Onze zwaar verminkte kameraad verspilde geen tijd met treuren, maar vroeg kort en beslist of hij de plaats van de dode mocht innemen. Ik kon niet anders dan het hem toestaan en we beleefden nu het merkwaardig schouwspel, hoe die zeventienjarige groot oorlogsinvalide drie dagen en drie nachten lang in lijf-aan-lijf gevecht zijn man stond en daarbij zeer handig met zijn linkerarm zijn machinepistool bediende. Een onzer Belgische verpleegsters, een niet meer jonge weduwe, had drie zonen bij onze troep. Ze sneuvelden alledrie. De beproefde moeder verwaarloosde geen ogenblik haar dienst; integendeel, ze wou haar plicht daar doen, waar haar zonen gevallen waren en vroeg me of ze vlak bij het front mocht dienen. Temidden de regen van vuur zorgde ze dan voor onze gekwetsten met zoveel offervaardigheid en moed, dat haar het Ijzeren Kruis verleend werd.

Onze Walen waren nog zo vechtlustig, dat hun bij de ontruiming van de rechteroever van de Oder werd opgedragen, Finkenwalde tijdens de laatste nacht te verdedigen. Terwijl de drie divisies zich afzetten, moesten ze alleen de wegberm nog drie uur lang houden. Geen der drie divisies telde nog meer dan duizend man. De strijd om Stargard en de Oder had vijf weken geduurd; tijdens die vijfendertig dagen hadden de Roden telkens weer moeten aanvallen, ze hadden veel materiaal verloren en meer dan vierhonderd tanks opgeofferd om vijfendertig kilometer terrein, tot bij Stettin, te veroveren.
De nacht van de terugtocht was bijzonder opwindend. Onze vrijwilligers gaven met hun twee tanks de schijn, dat ze een aanval op touw zetten. Van op de linkeroever bestookten de Duitsers de vijand met zwaar artillerievuur. Onder die beschutting slaagden de overlevenden der drie divises er in, met al hun wapens en materiaal de Oder te bereiken, stilletjes de eerste brug te overschrijden en aan de overkant in stelling te gaan in een uitgestrekte houtstapelplaats op de eerste landtong. In het grote havengebied rezen stoer de betonnen kolossen der magazijnen met hun acht of tien verdiepingen in het schijnsel der branden : de Sowjetkanonnen konden hen niet de baas. In duistere kelders, waar nu in allerijl gevechtsstanden werden ingericht, lagen hopen Russische en Poolse arbeiders, zo vrouwen als mannen, woest door mekaar op vuile dekens en oude zakken en zochten beschutting voor de furie van hun bevrijders.
Bij Stettin verdeelt de Oder zich in vijf armen. Enkel de grootste der bruggen, die over de eerste arm was geslagen, vloog tegen

het einde van de nacht de lucht in. Om drie uur in de morgen hadden alle eenheden hun nieuwe stellingen betrokken. Onze laatste sektie vrijwilligers, die nog steeds kontakt had met de vijand, klom nu op de twee tanks die haar tot het einde toe hadden bijgestaan. In zeven haasten zetten ze zich af en joegen over de grote stalen brug heen, die dan met verschrikkelijk geraas vlak achter hen instortte en in de bruisende stroom viel.
De morgenschemering rees. Vlak in onze buurt lagen de uitgebrande, roestbruine geraamten van weleer trotse schepen in de droogdokken. Aan de overkant, in Altdamm, stonden nog een paar mooie bakstenen kerktorens recht, waaruit rook omhoog kronkelde. Duitse achterblijvers, die tussen de puinen van Finkenwalde hadden geslapen en niet gemerkt hadden dat de aftocht begonnen was, kwamen nu op de oever aanzetten en riepen zo luid ze konden. De Russen zaten vlak achter hen aan. De Duitsers wierpen zich te water; enkelen bereikten ons al zwemmend, maar de meesten verdronken.
De Russen naderden de Oder voorzichtig, in kleine groepjes, als vreesden ze een valstrik. Maar de slag was voorbij. Een uur later zweeg de artillerie aan beide kanten. De zon scheen. De wind blies de zoute geur van de zee in onze neusgaten. Aan de palen van de ingestorte brugoprit bengelden nog drie gehangenen, die bij de ontploffing niet in het water waren meegesleurd. Ze waren de enigen, die zich nog tussen de vijand en ons bevonden, met hun witte bordjes, hun verglaasde ogen en hun zonderling gezwollen, purperen uitgestoken tong.

Einde maart 1945 stortte het Westfront voorgoed ineen.
Rond dit tijdstip werden, tussen de twee even tot stilstand gekomen legers in, de divisies uit Pommeren tussen Stettin en Pasewalk opnieuw opgesteld, achter de breed vloeiende Oderstroom. We luisterden met groeiende onrust naar de radioberichten. Heel het Rijnland was veroverd en de Rijn overschreden : de Amerikanen naderden Kassel. Ik wist dat er in de streek rond Hannover nog veel Waalse soldaten verbleven, rekruten die daar hun opleiding ontvingen en een deel herstellende gekwetsten. Daarbij kwam nog, dat blijkbaar zowat zevenhonderd man van ons artillerieregiment en tweehonderd van ons pioniersbataljon, die een leergang in de buurt van Praag hadden gevolgd, pas op mars gezet waren om ons bij Hannover weer te vervoegen.

Ik wilde al mijn kerels zo vlug mogelijk bij mekaar hebben, dus liet ik mijn manschappen in ruststelling achter en reed naar Hannover. In die buurt leek niemand zich erg op te winden. Dat de geallieerden in aantocht waren, leek de bevolking zo ongelooflijk dat ze het niet gepast vond, erover te praten. De "Kreisleiter" der N.S.D.A.P. van Springen ging in alle kalmte verder met de voorbereidingen voor zijn huwelijk, dat op zaterdag 31 maart moest plaatsvinden. Op 29 maart echter stootten de Amerikaanse tanks honderdentien kilometer verder door en bij valavond waren ze nog veertig kilometer van de Weser verwijderd; nog even, en ze zouden over de straatstenen der dorpen van het Hannoveraanse gebied komen aanrollen.
In de industriestad Gronau, waar zich onze kazerne bevond, leek er geen mogelijkheid te bestaan om onze gewonden te vervoeren. Ik nam dus het besluit, alle herstellenden dadelijk te demobilizeren. Vanuit Gronau reed ik dan zuidwaarts tot in de buurt van Holzminden. De stadkommandant van Hannover had tweehonderd jonge Waalse rekruten bevolen, zich daar met pantservuisten op te stellen teneinde de Amerikaanse opmars tot staan te brengen. Die knapen hadden zich gemeld om tegen Rusland te strijden en mochten dus niet ingezet worden tegen Amerikanen en Engelsen. Een hele dag lang moest ik onderhandelen tot ik bekwam, dat ze teruggetrokken werden. Op het laatste puntje kon ik ze nog op de trein zetten, waarmee net mijn tweehonderd pioniers en zevenhonderd artilleristen in Gronau waren aangekomen. Het hele transport zond ik onmiddellijk op weg naar Stettin. In de verte hoorde men reeds het geblaf der geallieerde tanks, die de overtocht over de Weser zochten af te dwingen.
Met ernstige weerstand op het Westfront viel niet meer te rekenen. Tussen de oprukkende Amerikanen en Berlijn in lag alles verlaten. Het front was in rook opgegaan, niemand wachtte de Yankees op; de autosnelwegen waren leeg.
Aan het Oostfront echter bereidde men zich voor op een strijd tot het uiterste. Hals over kop haastte ik me naar mijn legionairs in Stettin. De Oder lag in de zonneschijn te glanzen als een reusachtige, slapende slang. Er klonk geen strijdrumoer. Alle hoeven en huizen waren ontruimd en het wild liep vrij en onbevreesd over de bruine akkers. De lucht was zacht en de vogels zongen. Het einde was in aantocht, temidden de vochtige lentegeur van margrieten, primula's en boterbloemen.

Begin april 1945 overspoelden de geallieerde tanks heel Beieren; verder noordwaarts bereikten ze de Elbe en rolden op Bremen

en Hamburg toe. De Russen voor ons verroerden geen vin. Ze hadden voor hun sukses in de slag om Pommeren een hoge prijs moeten betalen. Tijdens het Duitse tegenoffensief van half februari ten zuiden van Stargard hadden ze troepen moeten wegtrekken uit de sektor van Küstrin en daarna hadden ze vijf weken lang verbitterd moeten vechten om ons uit onze stellingen te verdrijven en de rechteroever van de Oder bij Altdamm te veroveren. Nu likten ze hun wonden en sleepten materiaal bijeen.
Stettin was een onafhankelijk bruggehoofd geworden met een bezetting van achttien bataljons. Het Derde Germaanse Korps, waarvan we deel uitmaakten, had het gebied van Penkum toegewezen gekregen als operatieterrein. Net zoals steeds voorheen was de ons toebedachte sektor veel te groot: wensdromen bleken taai. Half april 1945, drie weken voor de kapitulatie, deelde generaal Steiner me mede dat mijn divisie geheel zou worden gereorganizeerd. Ter versterking zou ik een artillerie- en een infanterieregiment met Duits personeel toebedeeld krijgen: zo zou mijn divisie weer tot haar volle effektief worden aangevuld. Daarbij kwam nog, dat men zinnens was, binnenkort een legerkorps "Westen" op te richten, dat de divisies "Charlemagne", "Vlaanderen" en "Wallonie" zou omvatten en waarover ik het bevel zou voeren. Ik koesterde enige twijfel en hield me liever aan de tastbare feiten; met de overlevenden uit de slag om Pommeren, de kanonniers zonder kanonnen en de pioniers zonder pontons, had ik net genoeg volk om één echt infanterieregiment op te stellen. Die taak vertrouwde ik majoor Hellebaut toe.
De rest van mijn divisie verzamelde ik in een tweede, onvolledig reserveregiment, dat bestond uit zieken, geamputeerden en oudere mensen, die niet zo rechtstreeks aan het front konden worden gebruikt. Van dit regiment maakten gedurende korte tijd ook honderd landgenoten deel uit, die totnutoe vrijwillig in fabrieken in Duitsland hadden gewerkt en die een of andere gekke, onverantwoordelijke ambtenaar naar ons toe had gezonden, nadat men ze in veldgrijs uniform had gestoken zonder eerst om hun mening te vragen. We waren nog altijd een vrijwilligerslegioen en tot geen enkele prijs wou ik dat fatsoenlijke lui, die onze mening niet deelden en niet met hun volle instemming gekomen waren, in uniform werden gezet, laat staan dan in de strijd geworpen. Ik sprak die mannen toe en deelde hun mee, dat ze vrij waren om te gaan waar ze wilden. Ze kregen mondvoorraad voor drie dagen en een handvol sigaretten, en een van mijn officieren begeleidde hen met een demobilizatiebevel.
Kort daarna besloot ik ook de zieken en lichtgekwetsten weg te

zenden. De Duitse weerstand liep ten einde en het leek me beter, iedereen nog te redden voor de Sowjetgreep die ons tijdens de laatste gevechten toch maar tot last zou wezen. Dat was wel niet volgens de voorschriften, maar ik trok me daar niets van aan en ondertekende een hele stapel marsbevelen, waarmee tweehonderd ontslagen soldaten dan naar Rostock, de oude haven bij de Oostzee, trokken. Op diskrete wijze ontdeed ik me zo van alle ballast en konden de uiteindelijke verliezen zo laag mogelijk worden gehouden.

Het was me ten andere niet wel te moede, wanneer ik dacht aan het lot dat de meer dan duizend gevechtsklare overlevenden te wachten stond, die met mij aan de Oder bleven. We vormden het uiterste puntje van het geslonken Oostfront: twee dagen tegenslag en we zouden allen door de Sowjets worden ingesloten en in de pan gehakt. Anderzijds rukten achter ons de Amerikanen en Engelsen steeds verder op. De Duitse legerleiding in onze sektor verheugde zich daarover en vond zelfs, dat het niet vlug genoeg ging. Illuzies waren niet van de lucht en meer dan een Duits generaal dacht in zijn kinderlijke onnozelheid dat de geallieerden nu wel dadelijk de strijd tegen de Russen zouden aanvatten. Wanneer de Amerikanen en Engelsen eens maar de Oder hadden bereikt, dan kwam alles wel in orde: dat zou je zien. Ik hoorde generaal Steiner zelfs opperen, achter onze stellingen grote, naar het westen gerichte borden op te stellen waarop geschreven stond: "Hier is het Antisowjetfront."
Ik was zo vrij, me minder gerust te voelen in de afloop en maakte gebruik van de nog even voortdurende rust in onze sektor om me naar Berlijn te haasten en daar Minister van Buitenlandse Zaken von Ribbentrop te verzoeken, even voelhorens uit te steken via een neutraal land of het Internationale Rode Kruis, ten einde te weten te komen wat de Engelsen en Amerikanen dachten te doen met onze vrijwilligers, zo die in hun handen moesten vallen. Een week later, toen ik me al terug op mijn post bevond, kreeg ik antwoord. Het klonk geruststellend: wanneer ze in Engelse of Amerikaanse gevangenschap raakten, zouden onze soldaten behandeld worden als krijgsgevangenen; dat zou trouwens evengoed het geval zijn voor alle Europese Oostfrontvrijwilligers en ook voor hen, die tot het Russische Wlassowleger behoorden. Het klonk normaal en stelde onze jongens gerust. Een deel van hen gaf zich achteraf in goed vertrouwen aan de Engelsen en Amerikanen over. Ze werden niet eens als soldaten behandeld. De dappere strijders van het Ruslandfront, die bijna allen tijdens de

strijd min of meer zwaar gekwetst waren geworden, werden uitgeleverd aan de Belgische politieke politie en als misdadigers van gemeen recht in gevangenissen of koncentratiekampen geworpen. Honderden onder hen werden door uitzonderingsrechtbanken, waarin domme en haatdragende magistraten zetelden, ter dood veroordeeld, meerdere duizenden tot tientallen jaren gevangenisstraf. Ze waren allen soldaten geweest en niets meer dan dat, maar ook niets minder. Allen droegen ze eretekens, die ze in dapperheid en lijden hadden verdiend. Ze hadden fatsoenlijk en vooral geheel onzelfzuchtig gestreden. Wat hun aangedaan werd, is voor eeuwig een onuitwisbare schande voor het land, dat voor hun offer te klein bleek.

Op de vooravond van het laatste Sowjetoffensief had ons legioen een dubbele opdracht gekregen. Het eerste bataljon, zeshonderdvijftig man sterk, was voorlopig aan mijn bevel onttrokken en zes kilometers westwaarts van de vernielde brug, waar de autosnelweg de Oder kruiste, uitgewaaierd in stelling gebracht. Het lag in een kleine, door heuvels omringde vlek. In geval van nood moest het hulp bieden aan een Duits regiment politie, dat de hoogten bij de linkeroever bezette.
Ikzelf was belast met de verdediging van de tweede stelling, vijftien kilometer ten westen van de stroom, vier mijl lang en in de buurt van uitgestrekte moerassige terreinen. Voor die taak beschikte ik hoop en al over mijn tweede infanteriebataljon en een regiment Vlaamse vrijwilligers, dat de divisie "Vlaanderen" me in bruikleen had afgestaan.

Half april haalden de Russen uit voor de beslissende slag. In de noordsektor, waar wij lagen, bleef het van bij Stettin tot aan het Hohenzollernkanaal nog een paar dagen lang vreemd stil. Maar in Saksen rukten de Russen al op en voor Berlijn waren ze erin geslaagd, door te breken. In de kommandopost van generaal Steiner zag ik op de kaart, hoe de Sowjetspitsen toeschoven op de hoofdstad van het Rijk. Nu de grendelstelling was doorbroken, zou men nauwelijks de duizenden Russische tanks kunnen beletten, in Berlijn binnen te dringen. Tijdens de avond van 19 april 1945 gaf generaal Steiner me een overzicht van een naderende ramp: de rode tanks hadden reeds bijna de Ring, de bekende uitwijkweg rondom de hoofdstad, bereikt. Een deel onzer makkers bevond zich met dienstopdrachten in Berlijn. Met onverstoorbare koelbloedigheid lieten ze daar tot op de dag voor de omsingeling nog onze in het Frans opgestelde krant "L'Avenir" verschijnen.

Ik sprong in mijn Volkswagen, teneinde hen te gaan waarschuwen voor het dreigende gevaar. Van bij mijn kommandopost was het naar Berlijn anderhalf uur rijden. Ik schoof langs de beklagenswaardige stromen vluchtelingen, die in alle richtingen op en af trokken, heen en kwam om negen uur 's avonds in de oude Pruisische hoofdstad aan.
Het Hotel Adlon was spijt bommen en granaten, die nu reeds overal in de straten insloegen, nog volop in bedrijf. In de stralend verlichte eetzaal schikten kellners in smoking en obers in habijt met plechtige gebaren stukjes aardappel en raapkool op de grote zilveren schotels uit betere tijden. Alles bleef ordelijk en verzorgd, zonder opwinding noch haast. Morgen of overmorgen zou het gebouw zeker in brand staan of zouden de Russen met hun vuile laarzen door de vergulde hall trappelen. Maar de hoteldirektie was van mening dat dat er niet toe deed. Het was echt mooi om te zien. De houding der Duitsers, hun zelfbeheersing en hun zin voor tucht en orde tot in de kleinste bijzonderheden en tot op het laatste ogenblik, zullen voor allen, die ginds het einde van het Derde Rijk hebben meegemaakt, steeds een herinnering blijven vormen aan een groots getuigenis van menselijke waardigheid.

In het ondergaande Berlijn viel geen spoor van paniek te bekennen. En toch, wie kon twijfel koesteren omtrent de afloop van de strijd? De versperringen in de voorsteden waren belachelijk, de infanterie ter beschikking was klein in getal en tanks waren er bijna geen meer .Voor Küstrin lag nog een laatste bolwerk; wanneer dat zou instorten was de weg naar de hoofdstad vrij.
Tijdens de nacht reed ik door de stad, die onder artillerievuur lag. Ik bereikte zelfs Potsdam. Nergens een spoor van wanorde of plunderingen, laat staan van opstand. De grijsaards van de Volkssturm en de baardeloze knapen der Hitlerjeugd wachtten met de wapens in de vuist, ernstig als ridders van de Teutoonse Orde, op het opdagen van de vijand.
In de vroege morgen viel de stroom uit en verstomde de telefoon. Honderden vijandelijke vliegtuigen scheerden over de daken en vulden de hemel met hun kondensstrepen. Langs alle kanten sloegen granaten in. Duizenden Sowjetkanonnen brulden als waanzinnig. Tanks dreunden dichter en dichter bij de stadskern.
Ik zette mijn kameraden op weg en verliet het Hotel Adlon om een uur 's middags. Een van mijn Duitse vrienden, een groot invalide die in 1941 voor Moskou door eenentwintig granaatscherven getroffen was, kwam trots het vijandelijke vuur afscheid van me

nemen. Enkele bekoorlijke Berlijnse meisjes vergezelden hem en brachten me de eerste groeten van de lente: ze tooiden de koeler van mijn kleine Volkswagen met honderden gouden paasbloemen en rode tulpen. Terwijl hun handjes druk bezig waren, glimlachten ze dapper en stilletjes. Het Rijk stortte ineen, Berlijn stond voor zijn val, elk van die meisjes moest zich aan de gruwelijkste vernederingen verwachten, maar ze brachten me bloemen en lachten me toe, omdat ik voor hen en voor al hun zusters overal in Europa nog ten strijde trok.
Slechts met de grootste moeite kon ik nog de oude laan van Prenzlau naar Stettin bereiken. De autosnelweg was reeds door de Russen afgesneden. Overal vuurden de Sowjettanks in het wilde weg om zich heen en richtten onder de ontelbare scharen vluchtelingen een onbeschrijflijke verwarring en slachting aan. Toen ik eindelijk in de buurt van Brüssow kwam, waar zich mijn kommandopost bevond, zag ik over een breedte van dertig kilometer machtige rookwolken ten hemel stijgen. De laatste rustige sektor van het Oostfront werd nu door de dood beroerd. Vlak voor onze moerassen kwamen de Russen aanzetten, over het zand van de linker Oderoever heen. Op 20 april 1945, de verjaardag van Hitler, had de Sowjetartillerie om zes uur in de morgen de Duitse stellingen, die ten zuiden van Stettin de restanten der vroegere autowegbrug verdedigden, met razend vuur belegd. Sinds drie dagen hadden de Russen zich daar op de rechteroever buitengewoon bedrijvig getoond en zwaar materiaal, schepen, pontons en baggerboten aangesleept. De bedreigde sektor werd uitsluitend door politiestrijdkrachten verdedigd. Toen nu meer dan duizend kanonnen plots vuur spuwden over het dorp en de oever, waar hun loopgraven lagen, bleken de eenzame handhavers der orde niet in staat de sterke Russische kommandotroepen tegen te houden, die hun aanvankelijke sukses en het element verrassing benutten om per boot meerdere stormbataljons naar de linkeroever. over te brengen. De kommando van de politie, die bang was om een tegenslag te melden, verzweeg zijn falen zo lang mogelijk en zo kwam het dat onze divisie van de ramp hoorde, toen de bolsjewisten reeds ver westwaarts van de stroom doorgedrongen waren en de tijd gehad hadden om belangrijke versterkingen aan te voeren. Om zeven uur 's morgens was de vijand doorgebroken en eerst om twee uur in de namiddag werd het Waalse infanteriebataljon, dat in reserve lag, in de strijd geworpen. Om drie uur zette het de tegenaanval in.
Van op de heuvels van de linkeroever liep het terrein in brede, zanderige vlekken heideland in westelijke richting omlaag. Er wa-

ren geen terreinplooien of andere natuurlijke hindernissen. Een aanval doorheen die vlakte op een bij de heuvels genestelde vijand moest in een bloedbad eindigen. Dat stelde ik vast toen ik in gezelschap van mijn officieren een kijkje was gaan nemen. En nu zaten meerdere duizenden Russen op de linkeroever; ze hadden de zanderige heidevlakte doorkruist en post gevat op de heuvels in het westen. Het Waalse bataljon, dat taktisch niet meer onder mijn bevel stond en nu van minder omzichtige lieden dan ik orders gekregen had, die er niet bepaald op wezen dat men het wenste te sparen, moest midden op de dag aanvallen over het kale terrein, de verloren grond terugwinnen en nieuwe stellingen betrekken op de linkeroever. Onze dappere knapen gehoorzaamden zonder een woord van protest, trouw als steeds. Ze wilden tot op het laatste ogenblik tonen, dat hun eed hun heilig bleef. Ze moesten aanvallen zonder steun van de artillerie of van granaatwerpers: het ontbrak aan de nodige munitie en voor de meeste stukken stonden slechts een of twee granaten per dag ter beschikking. Een half dozijn tanks begeleidde hen voorzichtig een eindje en vuurde een salvo af.
Trots dit alles verdreven mijn Walen de Russen uit hun stellingen en namen op minder dan een uur tijd drie kilometer terrein weer in, maar dan ten koste van ongehoorde verliezen. Ononderbroken vechtend naderde het bataljon stap voor stap de oever. De strijd duurde tot diep in de nacht. De Roden hadden tijd gehad om overal machinegeweren op te stellen en hun artillerie teisterde onze makkers met een moordend vuur. Al was ik dan hun bevelhebber niet meer, toch kon ik het niet laten me naar de kleine bataljonsgevechtsstand te begeven teneinde mijn mannen moed in te spreken. Honderden gekwetsten sleepten zich naar ons toe. Talrijke officieren en onderofficieren waren gevallen. Toch ging de strijd met ongekende hevigheid voort. Tenslotte bereikte een onzer kompanies het dorp, van waaruit men de Oder beheersen kon, en nestelde zich vast op de zandige heuvels, tweehonderd meter van de boord van het water.
Gehoorzaam aan het bevel hadden ze de stroom bereikt. Maar wat moesten ze daar nu ? Er dienden meerdere duizenden soldaten dadelijk in de strijd geworpen te worden als versterking, artillerie en luchtmacht moesten de vijandelijke batterijen bestoken en de voortdurend nog landende verse Sowjettroepen onder vuur nemen. Er kwamen een paar troepjes Letten aanzetten en dat was alles. De Russische luchtmacht trad in aktie. Alle kruispunten stonden in lichterlaaie. Uit alle dorpen in de omtrek stegen reusachtige rode en grijze brandfakkels op. De vuurhagel zwol aan tot een

orkaan. We wisten niet eens meer hoe we onze gekwetsten in veiligheid moesten brengen. Alle wegen waren door granaten en bommen omgeploegd; geen huis tot vijf of zes kilometer achter het front, dat niet door granaatscherven doorzeefd was.
Tijdens de nacht brachten de Russen nog hele scheepsladingen materiaal over de Oder heen. Een artillerie zonder munitie en een luchtwapen zonder benzine konden hun dat nauwelijks beletten. Bij het aanbreken van de dag zagen we Russische tanks tegenover ons komen aanzetten. Ze leken nog wat te aarzelen, maar vormden bij de pijlers der vernielde brug toch een geduchte spergrendel.
Tijdens de nachtelijke gevechten had de kompanie op de heuvel bij de stroom vier vijfde van haar effektief ingeboet. Toen kwam het bevel, de aanval verder te zetten.
Dat was nu volkomen van elke zin ontbloot. Voor zo'n aanval op open terrein waren artilleriesteun nodig, tanks en Stukas, en minstens een half dozijn stormbataljons. Toch dacht niemand er aan, na vier jaar gehoorzamen nu weerspannigheid aan de dag te leggen. Onze kompanies sprongen recht en stormden in het vuur. De verliezen stegen van ogenblik tot ogenblik. Kapitein Thyssen, onze specialist in lijf- aan-lijf gevechten, werd door drie kogels tegelijk getroffen en stortte neer, boven op een hoop lijken van Sowjetsoldaten. Eerste luitenenat Regibeau, die aan het Oostfront zevenmaal gekwetst was, werd nu voor de achtste keer door talrijke granaatscherven geraakt en wentelde zich heen en weer in een bloedplas. Eerste luitenant Albert Verpoorten, een jong en veelbelovend schrijver vol wilskracht en humor, lag op de grond met gespleten schedel en afgerukte armen.
Zesmaal kregen de Walen op die gruwelijke 21 april bevel tot de aanval op de linker Oderoever. Zesmaal stormden ze de hel in. Van de zeshonderdvijftig man, die sinds daags tevoren in het gevecht geworpen waren, bleven er op de avond van 21 april nog vijfendertig ongedeerd. De zeshonderdvijftien anderen — vijfennegentig procent van het bataljon — waren dood of gewond, gevallen voor een zaak waarvan iedereen wist, dat ze verloren was.

Ik had heel de dag lang beproefd, de twintig kilometer brede linie ten oosten van Brüssow, dat ik moest verdedigen, een beetje in orde te brengen. Maar dra was de sektor bijna helemaal leeggezogen. Men ontnam me één na één al de kompanies van ons Vlaams vrijwilligersregiment, om ze over de lijken van hun Waalse kameraden heen naar de Oder te zenden. Aan verdediging moest ik nu nauwelijks nog denken. Ik beschikte nog over één gevechts-

klaar bataljon Waalse vrijwilligers, om een twintig kilometer brede terreinstrook te betwisten aan een vijand, die in drommen ongestoord over de stroom trok. Russische pioniers hadden een brug geslagen en honderden kanonnen en tanks alsmede hele divisies infanterie schoven nu van oever tot oever; daarbij kwam nog dat de Sowjets enkele kilometer stroomopwaarts nog twee bruggehoofden hadden opgericht, die nog groter waren dan dat bij de autosnelweg.
Van de Duitse legerleiding hoorden we maar één ding: "Volhouden!" We hielden dus vol, terwijl dienduizenden Russen over de heide stormden en heel het land rondom ons in vuur en vlammen stond. We hielden onze stelling bij Brüssow op 22, 23, 24 en 25 april, omdat het nu eenmaal van ons verlangd werd. Dozijnen vliegtuigen, met rode sterren versierd, stortten zich op ons vanuit de rokerige lucht en vernielden daken, deuren en muren van het stervende Brüssow. Mijn kommandopost was door honderden projektielen doorzeefd. Op 25 april stond hij zelfs gedeeltelijk in brand. Vlammen woedden nu overal. Dieren brulden en krijsten. Vrouwen werden door brandpatronen getroffen en rolden over de grond, terwijl ze met krampachtige bewegingen aan hun laaiende kleren en haren rukten. Om het kwartier nam het geweld nog toe.
Om vijf uur 's avonds daagde een estafette op. Het legerkorps gaf Brüssow verloren: de vijand was er langs beide kanten omheengetrokken. We moesten ons terugtrekken op nieuwe stellingen noordwestwaarts van Prenzlau.
Ik zette mijn kerels dadelijk op mars. We moesten doorheen een echt hels landschap trekken. Een machinegeweersalvo uit een vliegtuig sloeg drie banden van mijn Volkswagen aan flarden. Ik wisselde koortsachtig snel de wielen, omringd door varkentjes die in doodsangst uit een brandende stal waren gevlucht. Overal doken Russen op als ratten uit riolen. De sluisdeuren stonden wijd open en de rode vloed stortte er zich doorheen. We vroegen ons af of we ooit nog heelhuids uit die janboel zouden geraken. Prenzlau was een oude stad met massieve bakstenen kerktorens, waartussen sierlijke smalle spitsboogjes prijkten. Toen we op 25 april doorheen de stad trokken, begon net haar doodsstrijd. Reeds meerdere dagen zaaide de Sowjetluchtmacht bommen uit. Ingestorte huizen bemoeilijkten het verkeer en uitgeputte burgers vluchtten met hele hopen. Uit de kazerne van Prenzlau, waar ze na de kapitulatie van het Belgisch leger op 28 mei 1940 waren geïnterneerd, waren zopas drieduizend krijgsgevangen officieren vertrokken om betere oorden op te zoeken. Hoestend en zwetend

strompelden ze nu voort langs de landweg; er waren generaals bij met hoogrode hoofden en scheefstaande petten, die zich voortdurend het gelaat moesten afwissen met grote zakdoeken. Sommigen schoven als kortademige kindermeisjes kinderwagens voor zich uit, waar ze heel hun boeltje op geladen hadden. Van al die kampioenen moest men geen sportieve prestaties verwachten: de Russen zouden hen wel gauw inhalen.
Onze stellingen lagen enkele kilometers ten noordwesten van Prenzlau. Ik richtte mijn kommandopost op in het slot van Holzendorf, dat reeds van sidderende vluchtelingen wemelde. Velen van hen waren destijds vanuit het Rijnland naar het Oosten getrokken: nu zaten de Russen achter hen aan en dreven hen terug naar het Westen, vanwaar ze gekomen waren. Voor meerderen onder hen waren de angst en de opwinding de laatste druppels, die de beker deden overlopen. Sommige vrouwen keken met lege blikken voor zich uit. Een ervan had drie kinderen aan haar rokken hangen; ze verwachtte een vierde en droeg haar gezwollen, spits en schokkend lichaam met haar laatste krachten doorheen de ellende. Dezelfde avond nog werd ze krankzinnig. Ze lag daar maar plat op haar rug, huilde en snikte en schopte naar iedereen, die haar helpen wou.

Van nu af aan bleven Vlaamse en Waalse vrijwilligers verenigd tot op het laatste ogenblik. Ik ging de Duitse staf opzoeken, waar we taktisch gezien van afhingen. Ver naar het westen toe vond ik die in een lelijk bakstenen kasteeltje, dat diep verborgen in het bos lag. Alles wat ik aan bevelen lospingelen kon was het eentonige: "Volhouden!" Nieuws was er blijkbaar ook al niet. Of was er meer dan genoeg nieuws? Ik reed langsheen het nu volop brandende Prenzlau terug naar mijn kommandopost in Holzendorf. Overal stegen rookzuilen steil omhoog in de schemering.
Rond negen uur 's avonds werd het strijdrumoer in het zuidoosten bijzonder hevig. Overal vielen de laatste ruiten aan scherven; Sowjettanks stonden te vuren bij de inkom van Prenzlau. De stad werd nauwelijks verdedigd en bood niet langer dan een uur weerstand. In de vroege morgen meldden mijn wachtposten, dat vijandelijke tanks ver naar het zuidwesten doorstieten, zelfs meerdere kilometers voorbij onze linies.
Men had me een radiowagen beloofd, maar die was natuurlijk niet komen opdagen. Ik wist helemaal niets af van de plannen van het opperbevel. Eindelijk bracht een Duitse estafette me om elf uur in de voormiddag een order tot terugtrekken, dat de vorige avond om acht uur geschreven was: hij was doorheen de Rus-

sische linies gereden en verdwaald en kwam nu met vijftien uur vertraging aanzetten. Tijdens de nacht waren we dus eenvoudigweg overrold en het zou niet zo eenvoudig wezen, uit dat wespennest weg te komen.
Voor de zoveelste keer hadden onze jongens zich sinds het krieken van de dag taai en met uitzonderlijke moed verdedigd. Teneinde de vijandelijke druk enigszins draaglijk te maken, hadden ze zelfs vertwijfelde tegenaanvallen ondernomen. Een jong officier was helemaal alleen met zijn machinepistool een huis binnengerend, dat de Russen in een versterkte vesting hadden omgetoverd. Hij richtte binnen een vreselijk bloedbad aan en wankelde tenslotte met een aan flarden geschoten linkerarm weer naar buiten.
De Russen waren voor die heftige weerstand niet bezweken, maar uitgeweken en opgerukt op de beide open, onbeschutte flanken van onze troep. Aan een terugtocht in westelijke richting viel nu niet meer te denken. De Russen stonden al tien kilometer ten westen van Prenzlau! We wendden ons dus naar het noorden: dat leek ons nog het minst gevaarlijk toe. De stadjes, die we bereikten, hadden hun tankversperringen al gesloten. Dat was steeds de grote moeilijkheid voor mensen als wij, die voortdurend in de achterhoede vochten; we moesten ons inspannen om rond die hindernissen heen te trekken of er onze paar Volkswagens, die onze laatste mogelijkheid tot snelle verbinding vormden, over heen te sleuren.

De Duitse kommandeur had in zijn terugtrekkingsbevel vermeld, dat hij zijn gevechtsstand zou verleggen naar de rand van een woud, twintig kilometer ten westen van Prenzlau. Na talloze omwegen en heel wat avonturen landde ik daar rond drie uur in de namiddag aan en vond vanzelfsprekend niemand meer op de aangeduide plaats, tenzij dan Sowjettanks die zich langsheen de woudrand bewogen. Na urenlang hobbelen over hellingen en dwars doorheen velden was de koeler van mijn kleine wagen kokend heet gelopen. Sinds acht dagen hadden we immers geen benzine meer gekregen en reed ik uitsluitend nog met aardappelsnaps, die je overal in de buurt kon opschommelen. Maar dat was een allerslechtste brandstof, die weinig kracht en merkwaardig veel giftige gassen ontwikkelde. Verborgen achter kreupelhout, moesten we nu een kwartiertje geduld oefenen en de leiding van de ventilator herstellen, terwijl de motor ondertussen afkoelde. Van uit onze schuilplaats zagen we de Russische tanks in pijlvormige formatie oprukken.
Over smalle veldwegels bereikten we het kruispunt Carpin, waar

vijfhonderd Franse vrijwilligers met mooie blauwwitrode armschildjes post hadden gevat. Ze zagen er zeer opgewekt uit, al hadden ze dan enkel hun geweren om zich te verdedigen tegen de Russische tanks. De staf, die ik zocht, leek zowaar in de buurt te liggen, maar het was al nacht toen ik hem na eindeloos zoeken vond. Daar wachtten alweer nieuwe afzetbevelen: nu moesten we in één trek vijftig kilometer afleggen tot benoorden de lijn Neustrelitz-Neubrandenburg.
Ik wist wel dat mijn jongens doodop waren, maar we hadden geen keus: nu gold het alles of niets. Noordwaarts, noordwaarts, om toch maar niet in handen der Sowjets te vallen!

We schreven 28 april 1945.
Op alle wegen schoven ononverzichtelijke mensenmassa's voort. Duizenden politieke gevangenen in blauwwit gestreepte pakken strompelden voort tussen vrachtwagens, talloze vrouwen en kinderen en kolonnes soldaten van alle wapens. Onze beide laatste infanteriebataljons kwamen maar moeizaam vooruit, maar trots alles baanden ze zich een weg doorheen die onbeschrijflijke wanorde.
Tegen acht uur 's avonds stegen achter ons de helrode vlammen van het brandende Neustrelitz naar de hemel op; overal in de stad woedden branden en donderden ontploffingen. We dachten dat we op vier jaar tijd alle mogelijke soorten rampen hadden leren kennen, maar dit hier overtrof onze stoutste verwachtingen: bij het slotvuurwerk van de oorlog werd niets gespaard. Het was een rumoer, alsof de wereld verging.
We hadden een steiger bereikt bij een klein grijs meer, dat het toverachtig schouwspel rustig weerspiegelde. Er lag een verlaten zwart bootje voor anker. De duisternis geurde naar mos, vergeetmijnietjes en fris goen. Het was hier een heerlijk plekje, als geschapen om er een jonkvrouw met zijden haren gedichten in het paarlmoeren oortje te fluisteren. Een wereld in vlammen weerkaatste nu tegen het uitspansel, het schijnsel stortte in duizelingwekkende watervallen neer ter aarde en beroerde de lenteavond tot in zijn diepste diepte. Morgenvroeg waren de Russen hier.
We kregen nogeens nieuwe orders: nog verder terugtrekken in noordwestelijke richting en in één adem nog zestig kilometer meer afleggen. Onze knoken kraakten van uitputting, maar het gevaar gaf ons vleugels. We schudden onze ouwe Volkswagen, om er de talloze granaatscherven te doen uitvallen. Zuidoostwaarts laaiden de branden steeds hoger op.

Reeds de volgende dag moesten we de stad Waren in Mecklenburg bereiken en dan voorbijtrekken aan de grote meren in dit gebied, om tenslotte even halt te houden in de sektor van Tottiner Hütte. Talrijke vluchtelingen hadden zich eenvoudigweg aan weerszijden van de baan uitgestrekt om de nacht door te brengen. Tienduizenden vrouwen, kinderen en ongelukkige oudjes lagen in dekens gerold, dicht opeengedrongen in de mist tussen de dennebomen.
Op rijen van drie schoven voertuigen voorwaarts. Vaak genoeg was de koetsier een Frans of Pools krijgsgevangene, die zijn taak zeer ernstig opnam en zich duidelijk verwant voelde met de Duitse familie aan wie het karretje toebehoorde. Zonder tijd te verliezen werkten mijn soldaten zich vlug en handig tussen de voortdurend stilstaande voertuigen door. Ze bleven goedgeluimd en wisselden zelfs nog kwinkslagen. Ik spoorde iedereen tot spoed aan, want ik koesterde nu niet meer de geringste illusie. Tussen mijn voeten in mijn Volkswagen stond een kleine batterijradio en de Engelse nieuwsdienst was zo vriendelijk, me van uur tot uur over de toestand in te lichten. Sedert twee dagen waren de Engelsen in Duitsland opnieuw opgerukt en hadden ze ten zuidoosten van Hamburg de Elbe overschreden. Het leed geen twijfel, dat Lübeck hun doel was. Wanneer ze die Oostzeehaven vóór ons bereikten, dan werden we zonder twijfel door de Sowjets afgewurgd.
We moesten tot elke prijs onze troep bijeenhouden en beproeven, met de nodige omzichtigheid tijdig Lübeck te bereiken. Daar zouden we dan wel verder zien. Het was nog te vroeg om de geweren weg te werpen en ons willoos aan het noodlot over te leveren net als die kudden mensen, die wanhopig langs de wegen lagen en met grauwe gezichten de onverbiddelijke willekeur van de vijand afwachtten. Vanuit Lübeck konden we misschien nog verder naar het noorden uitwijken.
Ik dreef mijn mannen vooruit zo goed het ging. Het was nog ver tot aan de Oostzee en de tijd verliep razend snel.

Op 30 april 1945 hoorde ik om acht uur 's morgens via radio Londen het verbluffende nieuws dat Himmler bezig zijn zou, over een wapenstilstand te onderhandelen; naar het scheen vonden de besprekingen in de buurt van Lübeck plaats. Het fascistische Italë bestond niet meer. Mussolini was in een walgelijk vertoon van sadisme afgeslacht: zijn lijk hing met het hoofd naar beneden als een dood stuk vee ergens midden in Milaan.
In Tottiner Hütte had zich de kommandeur van de divisie "Vlaanderen" bij mij gevoegd en met ons beiden beproefden we nu al

sinds twee dagen tevergeefs weer voeling met het legerkorps te krijgen. Maar de terugtocht gehoorzaamde nu nog slechts aan zijn eigen wetten en de wegen waren zo hopeloos verstopt, dat men er voor de eerste keer tijdens de hele duur van de oorlog, trots de nog steeds voorhanden koelbloedigheid van het opperbevel, niet meer in slaagde de verbindingen weer in orde te brengen. Het was eenvoudigweg onmogelijk, te weten te komen wat van onze divisies nog werd verwacht en waar de staf van ons legerkorps uithing. Alle radiowagens waren verdwenen en geen estafette slaagde er nog in, tegen de stroom vluchtelingen en karren op te tornen. We waren helemaal aan onszelf overgelaten.
Ik had trots alles mijn batterijen zorgvuldig laten opstellen, teneinde mijn manschappen in uiterste nood nog bescherming te kunnen verlenen. Ook had ik, alvorens op 20 april Berlijn te verlaten, de hand kunnen leggen op nagenoeg duizend passen voor buitenlandse arbeiders. Het ogenblik leek nu gekomen om zich daarvan te bedienen.
Tijdens de morgen van 30 april liet ik stilletjes die kaarten aan de leiders van mijn diverse eenheden uitdelen. Moesten gedurende de eindkatastroof losse kompanies afgesneden worden, dan konden zij, die weigerden in gevangenschap te gaan, nog burgerkleren aantrekken, zich voor weggevoerde arbeiders uitgeven en er zich bij middel van hun valse papieren doorheen trachten te slaan om ergens thuis of in het Rijk een onderdak te vinden.

Onze vrijwilligers marsjeerden nu al meer dan honderd uren aan een stuk, dag en nacht. Ik gunde hun geen rust. We mochten het hoofd niet verliezen en moesten ons aan elke kans tot overleven, hoe klein ook, vastklampen. Misschien konden we Denemarken bereiken en daarna Noorwegen, waar de strijd zeker nog verder ging. In elk geval moest de hoge leiding verzocht worden, alles te beproeven teneinde te vermijden dat onze soldaten in de nederlaag ten onder zouden gaan. Er viel nu toch niet meer aan te denken dat een of ander wonder zou geschieden om de stormvloed der Sowjets tegen te houden; er was geen gevechtslinie meer en weerstand werd niet meer geboden. Tijd verliezen langs de weg stond gelijk met zelfmoord.
Ik gaf mijn regiments- en bataljonskommandeurs bevel naar Lübeck te trekken. Met alle mogelijke vervoermiddelen moesten ze trachten hun troep daarheen te brengen. Op alle kruispunten stelde ik mijn Waalse veldgendarmen op om onze makkers voort te helpen, de achterblijvers op te jutten en alle hindernissen uit de weg te ruimen.

Ikzelf was vastbesloten, Himmler te gaan opzoeken teneinde van hem duidelijke bevelen te krijgen wat mijn divisie en de divisie "Vlaanderen" betrof, en hem eraan te herinneren dat er nog tienduizenden vrijwilligers hier ronddoolden, de dapperste onder de dapperen. Werd er om hen gedacht bij de onderhandelingen van Lübeck of zou men ze in de chaos maar ten onder laten gaan ? Zolang nog een kans bestond om mijn jongens te redden, wou ik die benutten. Dus joeg ik maar voorwaarts, haalde alles in wat voor me uit liep en dreef mijn Volkswagen in de richting van Lübeck, waar ik Himmler hoopte te vinden.
De baan naar Lübeck bood een klaar beeld van de toestand, zoals die op 30 april 1945 was. Tot bij Schwerin rolden stromen burgers en soldaten langsheen de wegen die uit het Oosten kwamen. Ze namen de hele breedte der banen in en uit die vloed steeg voortdurend een dof kreunend lawaai op. In Schwerin vloeiden al die mensenstromen dan samen en kwam er ook nog de massa bij, die van uit de richting der Elbe voor de oprukkende geallieerden vlood. De ganse stad verzwond onder de toeloop der eindeloze mensenmassa's uit Oost en West; enkel het hertogelijk slot bewaarde achter zijn leigrauwe grachten de gelatenheid van de steen, die mensen en eeuwen voorbijtrekken ziet. Wij echter zagen hier voor ons de aangrijpende werkelijkheid van het einde van de oorlog in Duitsland. De beide oprukkende legers naderden mekaar als twee deurvleugels die zich onverbiddelijk sluiten. Bij de hemel tekende zich de nadering der Engelsen en Amerikanen af. Vanaf Schwerin scheerden hopen duikvliegers met wilde bezetenheid over alle wegen. Ze stortten zich op de kolonnes, waaruit dan dadelijk tien of vijftien dikke rookwolken opstegen. Benzinetanks brandden, en gummibanden, en bagage, en mensen. Alle vijfhonderd meter was een reusachtige haard van vlammen ontstaan, die door voortdurende ontploffingen werd geschud. Van op vernielde karretjes regende het klederen en beddegoed en lichamen van vrouwen en kinderen. Eindeloze kolonnes waren in algehele wanorde geraakt. Mijn Volkswagen en die van mijn stafchef konden zich slechts met de grootste moeite een weg doorheen puin en branden banen. Om de vijf minuten moesten we in een greppel duiken, terwijl de salvo's der duikvliegers knetterend over onze hoofden suisden.
Het droevigste beeld van allemaal boden de gekwetsten. Inderhaast werden alle lazaretten in de omgeving ontruimd, maar er waren geen ziekentransportwagens meer ter beschikking. Honderden en nogeens honderden arme kerels met ledematen en lichamen in gips en in dikke verbanden werden zonder meer de baan op gestuurd. Op hun krukken of steun zoekend bij mekaar strompelden ze in de richting der Oostzee, onder vijandelijk vuur, tussen brandende voertuigen en vluchtende hopen mensen in.

Bij stukjes en beetjes sukkelde ik verder en landde tenslotte in de namiddag in Lübeck aan, waar ik me onmiddellijk bij de staf van Grootadmiraal Dönitz liet aandienen. Ik werd ontvangen door een der naaste medewerkers van de admiraal, die me meetroonde naar een hoekje van de kamer en me daar toefluisterde: "Past u maar op. Morgen wordt medegedeeld, dat de Führer dood is." Mijn bloed verstarde in mijn aders. Was dat werkelijk waar? Wou men tijd winnen alvorens dit verschrikkelijke nieuws vrij te geven? Of was men iets anders — ik wist niet wat — van plan? Het is in elk geval een feit, dat me het nieuws van Hitler's dood werd toegefluisterd — een hele dag vóór de historische verklaring van de Grootadmiraal.
Dat alles afgelopen was, werd me nog duidelijker toen ik ten noorden van Lübeck, vlak bij de door regen gegeselde baai, het stafkwartier van de Waffen-SS bereikte: "U moet haast maken wanneer u Himmler nog wil zien. Het is nog maar een kwestie van uren." Maar niemand kon juist zeggen, waar de Rijksführer zich op dit ogenblik bevond. Wel toonde men me op een kaart het slot, waar hij zijn kommandopost zou hebben. Om daar te geraken moest ik eerst terug naar Lübeck rijden en dan op de weg naar het Oosten ongeveer veertig kilometer in de richting van Wismar. Ik had de grootste moeite om in de pikzwarte nacht op te tornen tegen de duizenden vrachtwagens, die in noordwestelijke richting schoven; we liepen elk ogenblik gevaar, door een van die monsters te worden platgereden. Toen we rond twee uur in de morgen in de buurt van Kladow kwamen, zagen we daar iets wat ons deed opkijken: een krans van schijnwerpers, die van bij de nabije kust een deel van de hemel verlichtte. Daar moest het landingsterrein van Himmler liggen: zulk een lichttover kon men zich nu enkel nog maar veroorloven wanneer de vijand niet ingrijpen wilde. Ik stelde me voor hoe Himmler op dit ogenblik doorheen de donkere nacht vloog.
Het slot, waar hij zijn gevechtsstand had, was bijna gans verlaten. We bereikten het nadat we eerst een hele tijd in een zanderige bosstreek hadden rondgedoold, zonder het juiste pad te vinden. De burcht zag er Gotisch uit, gebouwd in een stijl van rond de eeuwwende: een echt dekor voor een gangsterfilm. De nauwe gangen en wenteltrappen waren nauwelijks verlicht. In de grote zaal hingen sombere, verschoten gildevlaggen dicht naast mekaar als

in een treurhalle. De eetzaal was versierd met een hele reeks schilderijen, allemaal van personen die op een of andere wijze bezig waren, grote massa's voedsel binnen te werken. Op de rode bakstenen tinnen en onder de trillende populieren in het park stonden politiemannen met gerimpelde en grauwe gezichten op wacht.
Eergens in een doolhof der burcht vond ik tenslotte de kommandant van Himmler's bijzondere trein, een levenslustig en dienstvaardig man, wiens gelaat honderden grijze vlekjes vertoonde ingevolge een vroeger opgelopen kwetsuur. Op zijn beurt bracht hij me bij een kolonel met ontstoken en bloeddoorlopen ogen. Ik stelde voorzichtig enkele vragen, maar iedereen hield zich op de vlakte: het onderwerp "Hitler" leek in deze holenburcht wel taboe te wezen. Er was ook niemand, die me kon zeggen wanneer Himmler terugkomen zou. Hij was plots per vliegtuig weggereisd, ergens naar het Noorden toe.
In de vroege morgen dook hij plots op, maar na enkele minuten was hij alweer verdwenen. We kregen niet eens de tijd om hem te zien. Toen we de trap afstommelden, was hij alweer vertrokken, bleek en ongeschoren. We zagen nog net drie auto's, die in razende vaart over de zandweg reden.
Toch had Himmler onmiddellijk het marsbevel voor de divisies "Wallonie" en "Vlaanderen" naar Bad-Segeberg in Sleeswijk-Holstein ondertekend, dat ik voorzichtigheidshalve de avond daarvoor had laten klaarleggen. Ook liet hij me mededelen, dat hij me wenste te zien. Ik moest in de buurt kwartier zoeken en wachten tot hij terugkeerde.
Ik gaf het ondertekende marsbevel aan mijn stafchef mee en zond hem dadelijk in een van onze twee Volkswagens de Waalse en Vlaamse eenheden op de weg naar Schwerin tegemoet. Tevens stuurde ik mijn ordonnantieofficier met de tweede wagen naar Bad-Segeberg, om daar alvast treffelijk onderdak voor onze doodmoede soldaten te zoeken en tevens onderweg de veldgendarmerie en de kommandeur van Lübeck in te lichten, wat de bevelen van Himmler betrof.
Helemaal alleen bleef ik achter. Ik was gastvrij opgenomen in de kleine woning van een smid, langsheen de weg naar Wismar. 's Avonds nam ik een stoel en ging buiten voor het huis zitten, net zoals ik het vaak als kind bij mijn ouders thuis in mijn geboortestad gedaan had.
Nog steeds trokken talloze voertuigen voorbij. Meer dan ooit waren de duikvliegers meesters van de wegen. In het Oosten, het Noorden en het Westen knalden salvo's boven eindeloze rijen

grauwrode brandhaarden. Mijn gedachten begonnen rond te dwalen en ik zat maar stilletjes in het ijle te staren, net alsof de wereld reeds was ondergegaan; een wereld, waarin ik zo graag en zo intens geleefd had.
Een half uur van hier verwijderd lag de Oostzee, voorbij de velden waarop de oogst reeds begon te spruiten. Toen het duister viel, liep ik een eindje het veld in en ging daar op een grote bruine steen zitten. De hemel was nu nauwelijks nog rood getint en van het wilde lawaai van op de weg was niets meer te horen. Van tijd tot tijd scheerde een Duits toestel laag over de zee voorbij.
Ik bleef een hele tijd zo zitten en vroeg me af, of mijn droom nu net zo moest sterven als die bleke hemel bij het vallen van de nacht, als al die grootheid die nu in bloed en ellende rondom mij ten onder ging. Tenslotte stond ik recht, liep terug over het netjes verzorgde veld en legde me in het donker te rusten naast de slapende smid, zonder mijn uniform uit te trekken.
Om twee uur 's nachts werd er luid op de deur gebonsd. Ik ging openmaken. In het schijnsel van de kaars, die de kleine kamer verlichtte, stond een jong kolonel voor me, doodmoe, maar strak in de houding. Toen ik hem zag, wist ik genoeg. Ook ik nam houding aan.
"De Führer is dood." Ik wist niets af van de bijzonderheden der verklaring van Grootadmiraal Dönitz, die niet helemaal aan de werkelijkheid beantwoordde. Maar ik twijfelde niet aan Hitler's dood.
De kolonel deelde me verder mee, dat Himmler nog dezelfde nacht hier uit de streek wou opbreken, teneinde zich te vestigen in Malente, benoorden Lübeck, in de richting van Kiel. Malente: die naam klonk me kwaadaardig in de oren. Hij deed me denken aan de naam van een ziekte of klonk in elk geval naar koorts.
Himmler nodigde me uit, hem daar te komen vinden op 2 mei, om drie uur in de namiddag.

En wat kwam er morgen? Hoe zou de eerste dag van zulk een lege wereld er uit zien? Na het verdwijnen van de Führer was Berlijn verloren. Het zuidelijk deel van het Rijk was reeds neergeslagen en over het noorden bruiste nu nog de reusachtige stormvloed. De soldaten vochten niet meer: niet omdat het hun ontbrak aan moed of tucht, maar omdat er geen front meer was, omdat er geen tanks of munitie of verbindingen meer waren. De wegen waren niets anders meer dan eindeloze kilometers lijden, honger en bloed. De verdwijning van Hitler betekende het einde van de strijd om Duitsland.

Om vijf uur 's morgens stopte mijn Volkswagen voor het huis van de smid. In Bad Segeberg had mijn ordonnantieofficier het bericht over de dood van de Führer gehoord en dadelijk begrepen dat nu alles aan stukken viel. Hij had de wagen onmiddellijk omgekeerd en was voor de tweede maal doorheen de nacht tegen de vluchtelingenstroom in gereden in een poging om mij te redden. Na een rit van acht uur had hij veertig kilometer afgelegd.
We vertrokken zonder nog een ogenblik te verliezen. Nog steeds verstopten duizenden voertuigen de baan. Hoe meer we Lübeck naderden, hoe moeilijker het werd om vooruit te komen; de druk der geallieerde tanks in onze rug was vreselijk. Tien kilometer voor Lübeck liep de baan doorheen een bos en daar heerste een onbeschrijflijke warboel. Hele kolonnes blauwwitte vrachtwagens van het Zweedse Rode Kruis beproefden zich hier een weg te banen naar het Oosten, teneinde hulp te bieden aan de talloze politieke gevangenen, die na hun bevrijding vanuit de richting Waren en Schwerin eveneens op de vlucht waren voor de Sowjettroepen. Daar iedereen tegelijk verder wou, raakte niemand nog weg. Mij was alles onverschillig geworden. We tilden de kleine Volkswagen op de verhoogde sporen van een buurtspoorweg, die daar voorbijliep, en legden de laatste kilometers af als evenwichtkunstenaars in een cirkus.

Lübeck lag te koesteren in de zonneschijn. De trotse oude Hanzestad had betrekkelijk weinig te lijden gehad onder luchtaanvallen. Nog rezen in de stralende voorjaarslucht de fiere oude bakstenen huizen op, die de glans van eeuwen droegen, en de gotische gebouwen uit de roemrijke tijden, toen de schepen der Duitse Hanze de wateren van de Baltische Zee en de Noordzee doorkliefden.
Aan ieder kruispunt stonden mijn veldgendarmen de Waalse en Vlaamse vrijwilligers op te wachten om ze op weg te zetten naar Bad Segeberg. In de kazerne van Lübeck vond ik al een eerste groep. Wanneer het gros van de troep zo zou kunnen bijeengebracht worden, dan hadden we in Bad Segeberg nog een sterke eenheid, die voor alles paraat zou staan. Mijn besluit stond immers rosvast: ofwel werd bij de wapenstilstandsbesprekingen het lot der vrijwilligers op ondubbelzinnige wijze geregeld, ofwel zouden we een buitenlandse groep vormen, die uiteraard niet gebonden zou zijn door de verplichtingen, door de Duitse onderhandelaars aangegaan. Zolang we er niet zeker van waren, dat ons na de overgave een menselijke en waardige behandeling wachtte, zouden we als razenden verder vechten zolang dat nodig was of tot de laatste man. Ik was zelfs vastbesloten, mijzelf indien

nodig aan de Belgische politieke politie over te leveren, als stichter en bezieler van het Legioen, doch enkel en alleen op voorwaarde dat mijn bloed de losprijs voor leven en vrijheid van mijn strijdmakkers aan het Oostfront zou vormen. In het andere geval moest de strijd dan maar verder gaan na de wapenstilstand, zij het op verloren post. Jammer genoeg echter zou enkele uren later de wilde storm, die over ons heenvoer, mijn plannen verijdelen, hoewel ik later verbeten beproefde, die nog in Kopenhagen en zelfs nog in Oslo te verwezenlijken.

Tot in het begin van de namiddag bleef ik in de kazerne te Lübeck, en zette er een eerste afdeling officieren en manschappen op mars naar Bad Segeberg, waar ikzelf hen na mijn onderhoud met Himmler in de avond wilde vervoegen. Dan vertrok ik naar Malente.
Het zacht glooiend landschap was fris en bekoorlijk: dennebossen, berken, zachtgroene weiden, donkerblauwe meren met landhuizen en hotels langsheen de oevers. Nadat ik doorheen het nette kleine stadje Eutin was gereden, vond ik na veel moeite de kommandopost van Himmler in een hoeve midden in het woud, een eindje buiten Malente. Himmler was er niet. De jongste berichten waren meer dan rampspoedig. Schwerin was door de Engelsen veroverd en heel het uit Mecklenburg toestromende mengelmoes van burgers en soldaten was afgezonderd.
Er heerste in de hoeve een stemming als in een dodenhuis. In de kamers liepen hoge politieambtenaren op de tenen heen en weer en fluisterden ondereen met gebogen ruggen. Ernstig deelden ze mij mede dat Himmler met onbekende bestemming vertrokken was en dat niemand wist of hij nog wel terugkomen zou.
Dan maar niet; ik stapte weer in mijn Volkswagen. Ik zou me wel alleen weten te behelpen, samen met mijn kameraden. Zo trok ik er weer op uit in zuidelijke richting, de baan op naar Lübeck en Bad Segeberg. Het was vier uur in de namiddag. Nauwelijks had ik het beboste terrein rond Malente verlaten en de weg naar Eutin bereikt, of ik stelde vast dat het maar erg lastig worden zou daar nog doorheen te geraken: Britse vliegtuigen waren bezig, in wilde vernietigingsdrift elke kilometer van de weg te bestoken. De greppels lagen vol met ongelukkige vluchtelingen, vrouwen en kinderen, die door de vreselijke brandpatronen getroffen waren en met kapotgeschoten benen en andere zware kwetsuren vergeefs op hulp wachtten. Toen ik eindelijk voorbij Eutin de grote weg bereikte, zag ik een schouwspel dat me aan Dante's Hel deed denken. Honderden militaire voertuigen en honderden vluchtelingenwagentjes stonden daar in vuur en vlam: de weg was enkel

nog één reusachtige vlammenzee. Alle chauffeurs en koetsiers lagen in de grachten of renden als waanzinnigen over het vrije veld. Je kon aan de hemel aflezen hoe de wegen liepen: als gieren vlogen de duikvliegers er in eskaders van zes over heen, vuurden, draaiden in een boog af en begonnen hun duivelswerk opnieuw.
En toch wou ik mijn doel bereiken. Net op het moment toen de duikvliegers hun aanval opnieuw begonnen, stuurde ik mijn Volkswagentje tussen twee brandende vrachtwagens in. Dat was een goede plaats: achter dat gordijn van rook en vlammen zat het netjes verscholen. Zogauw de salvo's voorbijgeraasd waren, wipte ik mijn wagentje weer in en reed vijfhonderd meter verder, tot de volgende aanvalsgolf kwam.
Een Duits chauffeur, die een ogenblik lang naast mij achter een heg lag, riep me toe dat de Engelsen al in Lübeck waren. Ik geloofde hem niet; vanmorgen was Hamburg nog in handen der Duitsers geweest. Nee, dat was een praatje, dat kon toch onmogelijk waar wezen.
Met sprongen bereikten we zo eindelijk de aftakking naar Bad Segeberg. Daar was de beschieting nog vreselijker; zowel uit de zijweg als van op de weg naar Lübeck kwamen als gekken soldaten aanrennen. Ik sloot me aan bij een Duits majoor, die enige der vluchtenden tegenhield en ze uitvroeg. Ze zegden allen hetzelfde. Hun vrachtwagens stonden een eindje van hier te branden. Lübeck had om vier uur in de namiddag gekapituleerd, zonder dat een schot gevallen was. In de hospitalen en lazaretten lagen meer dan twintigduizend gekwetsten. De bruggen waren ongedeerd in handen van de vijand gevallen en nu rukten de Engelse tanks vlak voor ons langs de weg op.
"En Bad Segeberg?"
Het trof me als een knuppelslag: ook Bad Segeberg was gevallen. Ik weigerde het te geloven en toch was het zo. Nog diezelfde morgen was Hamburg tot open stad verklaard: de Britse tanks waren er dwars doorheen gestoten en hadden zonder tegenstand te ontmoeten meer dan honderd kilometer noordwaarts afgelegd. De duikvliegers vernietigden ondertussen alles, wat hun voor het vizier kwam. In de loop van de namiddag was ook Bad Segeberg onder de voet gelopen.
Ik stond sprakeloos. Vanmiddag was ik nog verenigd geweest met mijn kameraden, die zich uit de omsingeling in Mecklenburg hadden weten te bevrijden. Op een paar uur had een onverwachte wervelstorm me van hen gescheiden. Ik had hen niet kunnen redden, en nu kon ik ook in deze uren van hoogste gevaar niet bij hen zijn. Nog twee officieren en één soldaat vergezelden me.

Alles was ineengestort. De ramp viel over me heen als een invallende kerktoren. Er viel niets meer aan te veranderen. We waren met ons vieren en konden enkel nog beproeven, zelf heelhuids aan de pletmolen te ontsnappen.

Toch hoopte ik nog, tegen beter weten in, dat ik een deel van mijn jongens in Denemarken zou kunnen terugvinden. Tweehonderd man waren immers nog tijdig naar Rostock gestuurd: van daar hadden ze zich zeker over zee kunnen in veiligheid brengen. Ook anderen, die Lübeck niet meer op tijd hadden kunnen bereiken, waren misschien toch nog tot bij de kust geraakt. Mijn soldaten waren trouwens uiterst vindingrijk en waar niemand nog een uitweg wist, maakten zij altijd nog een kansje.
Maar ik zelf was nog vierhonderd kilometer van Kopenhagen verwijderd, mijn Volkswagen was niet meer in beste staat, ik had nog zowat dertig liter aardappelsnaps in voorraad, en al de wegen vormden één reusachtige vlammenzee. Toch wou ik de hoop niet laten varen. Ik reed noordwaarts.
Bij elke nieuwe aanval der duikvliegers vreesde ik dat mijn Volkswagen in de prak zou gaan. Hij had al meerdere treffers gekregen, maar gelukkig nog niets ernstigs. Ik bereikte een plaats waar de weg weer eens helemaal versperd was. Nu was het Minister Speer, die hier in de smurrie was vastgereden; hij was uitgestapt en had persoonlijk toegepakt om te helpen, de baan weer vrij te maken. Hij was omringd door waardig uitziende karnavalsfiguren, in uniformen met de kleur van ijsroom en ganzendrek gehuld en met veel goud en snoeren versierd: de staf der Organisation Todt. Het dient gezegd dat ze voor één keer zelf flink de handen uit de mouwen staken.
Ik slaagde erin, mijn handige karretje doorheen de geploegde akkers verder te loodsen, rondom de plaats van het onheil heen. Plots zag ik uit een zijweg een lange zwarte wagen komen aanzetten. Achter het stuur zat een man met een bleek gezicht en saamgeknepen, vastberaden lippen. Hij droeg een lederen motorhelm, maar ik had hem in een flits herkend: het was Himmler. Ik zette hem achterna, maar kon natuurlijk de zware wagen niet inhalen. Toch had ik gemerkt in welke richting hij reed: naar Malente toe. Voor de zoveelste keer week ik van mijn weg af om hem te volgen. Toen ik eindelijk weer het stafkwartier bereikte in mijn klapperende karretje, waarvan de bumpers en spatborden om het hardst rammelden, was iedereen daar net bezig in auto's te stappen. Himmler deelde nog bevelen uit. Ik zag daar een kennis: SS-generaal Gebhardt, de lijfarts van koning Leopold III. We

waren goed bevriend en ik praatte enkele ogenblikken met hem, tot Himmler zich tot mij wendde. De Rijksführer begon met zich te verontschuldigen, dat het met onze afspraak verkeerd gelopen was; maar dat was de schuld van de overhaaste gebeurtenissen. Hij gaf me de raad, te trachten Kopenhagen te bereiken en daar mijn manschappen opnieuw te verzamelen, in zoverre dat nog mogelijk was. Hij riep de Duitse goeverneur van Denemarken, Dr. Best, bij zich, die hier ook al aanwezig was, en verstrekte hem de nodige aanwijzingen opdat ons niets in de weg zou worden gelegd. Dan zette hij zich opnieuw achter het stuur van zijn wagen. Hij was zijn koelbloedigheid niet verloren: alles was voorbij — zeker voor hem — maar hij bleef kalm. De kolonne zette zich in beweging; zowat vijftien auto's reden in noordelijke richting, op Kiel toe.
Ik beproefde te volgen, maar slaagde daarin natuurlijk niet: mijn bescheiden karretje bleef al gauw achter en sukkelde met zijn kartoffelsnaps alleen en armzalig door de nacht. Toch vond ik zowat een uur later de hele kolonne terug; ze was net bezig, de steven zuidwaarts te wenden op de door honderden bomtrechters opengewoelde baan. Vier kilometer voor ons uit verscheen een enorme luchtvloot boven Kiel. Himmler stuurde de kolonne een zijweg in. We hoorden de bommen in hele rijen op de haven vallen. Dan was het even rustig, maar toen we vlak bij de stad kwamen, dook een nieuwe vloot aanvallers op. We lieten de wagens op de modderige weg staan en wipten achter heggen en in tuintjes weg. De twee sekretaressen van Himmler liepen radeloos rond tussen generaals en politiechefs: ze hadden in de warboel hun schoentjes verloren. Himmler schold om orde in zijn troep te krijgen: "Een beetje tucht, dames en heren: een beetje tucht!" Tenslotte liet hij de wagens weer omkeren. De kolonne reed opnieuw zuidwaarts, op zoek naar onderdak. Ik zag ze niet meer terug: nu had ik Himmler voorgoed verlaten.

De geallieerde luchtmacht was nog urenlang bezig, Kiel te verwoesten. Bij duizenden vielen bommen tot vlak in onze buurt. De aarde dreunde alsof ze ging splijten. Hele gordijnen van vuur rezen naar de hemel op. Eindelijk kwamen we doorheen reusachtige puinhopen, afgerukte tramleidingen en massa's wanhopige mensen, die net hun schuilkelders verlieten, in de stad waar nu een stilte heerste als van het graf.
We verlieten Kiel weer langs een der nog onbeschadigde grote bruggen. Nog altijd kroop mijn kleine Volkswagen dapper door het donker, maar dan begon hij opeens te kreunen en te steunen.

Een onheilspellend geklop en gehamer steeg uit zijn ingewanden op. Hij had te veel gezien en te veel meegemaakt. Hij schoof nog een eindje verder en bleef dan staan. Nu was hij dood: zijn motortje was helemaal versleten.
Het was drie uur 's nachts en op alle wegen rukten de geallieerden voortdurend verder op. Moesten we nu op het laatste nippertje nog het slachtoffer worden van motorpech? We waren in het donker ook nog verdwaald, omdat we geen kaart hadden, en stonden nu bibberend en verlaten op een smalle landwegel.
Gelukkig kwam bij het aanbreken van de dag een vrachtwagen voorbij. We gingen op de spatborden zitten en reden mee. Mijn arm Volkswagentje bleef bedroefd achter. Het had de oorlog verloren en moest nu op de Britten wachten.
Tegen de morgen aan bereikten we Flensburg, waar ik een andere Volkswagen wist los te pingelen. Om een uur 's namiddags reden we al over Deens asfalt, tussen vette, in de zon glanzende weiden, waarachter bomen stonden en molens en witte hoeven met nette blauwe, groene en rode luiken.

Maar ook in Denemarken was het einde nabij. De wijkende Duitse troepen hadden streng verbod gekregen, de Duits-Deense grens te overschrijden. We hadden een uur zoekgebracht bij de tolbeambten en er was een telefoontje van veldmaarschalk Keitel nodig geweest opdat we eindelijk over de grens zouden gelaten worden.
Voor ons uit reden in een rij omnibussen van het Zweedse Rode Kruis meerdere honderden politieke gevangenen, die uit Duitse koncentratiekampen waren bevrijd. In elk plaatsje liepen mensen te hoop om hen toe te juichen. Het kan niet gezegd worden, dat onze kleine SS-wagen aan de staart der kolonne een even hartelijk onthaal te beurt viel. Mannen staken de vuist naar ons op en er waren zelfs enkele vrouwen, die zich omdraaiden en hun rokken omhoogwipten: een zicht, dat ons niet al te treurig stemde. We waren alleen, in uniform, en zeer tegen onze zin raakten we in al die feestelijke ontvangsten verwikkeld. Maar het bleek niet mogelijk, die trage kolonne voorbij te steken en dus sukkelden we er maar verder achteraan, doorheen het groene Jutland, langs de Frederikabrug over de Kleine Belt en dwars doorheen het hele eiland Fünen tot in de haven van Nyborg.
De stad Nyborg verkeerde praktisch reeds in staat van beleg; de Duitse troepen verscholen zich achter prikkeldraad, alsof ze zichzelf al geïnterneerd hadden. Nu moesten we nog aan boord van een schip over de Grote Belt zien te geraken. De toestand was

hier zeer gespannen. Talrijke Duitse schepen, met tienduizenden vluchtelingen uit het Rijk aan boord, lagen hier voor anker, maar waagden het niet hun vracht aan land te zetten.
De bussen van het Zweedse Rode Kruis kregen een plaats op de eerste veerpont; de bevrijde gevangenen werden toegejuicht en met bloemen bedacht. De menigte zong luidkeels. Wij van onze kant verwachtten er ons elk ogenblik aan, dat men ons zou grijpen en in de Grote Belt smijten. We stonden vier uur te wachten eer we eindelijk aan de beurt kwamen en toen het zover was, toonde de bemanning van de pont ons duidelijk haar haat en verachting. We deden maar alsof we niets merkten. Wat konden we ook anders doen ?
In het holle van de nacht landden we op het eiland Seeland, dat naar we hoorden vol partizanen stak. We hadden nog tweehonderd kilometer af te leggen tot in Kopenhagen. We legden ze af zonder lastig te worden gevallen en hielden om twee uur in de vroege morgen stil voor de prikkeldraadhindernissen, die de Duitse dienstgebouwen op het Grote Plein afschermden.

Ik had me niet vergist : een hele troep Waalse soldaten was de zee overgestoken en bevond zich reeds in Kopenhagen. Met luide uitroepen van vreugde vonden we mekaar weer. Ik kwam met generaal Panke, de bevelhebber der SS in Denemarken, overeen, dat onze manschappen, al naargelang ze aankwamen, naar Noorwegen zouden worden gestuurd, waar we ons wilden hergroepeperen om het hoofd te bieden aan wat komen zou. Ginds lag nu het laatste front. In Noorwegen waren nog driehonderdduizend Duitse soldaten, uitmuntend bewapend en voor lange tijd van munitie en voorraden voorzien. Ze konden nog lang weerstand bieden en hoe langer ze konden volhouden, des te betere voorwaarden konden ze krijgen voor een overgave. Ik bracht dus alles met het oog hierop in orde en bekwam, dat reeds 's anderendaags een begin zou worden gemaakt met de overbrenging van de Walen naar Oslo.
Al dat plannen had met wat opgelucht; de zon scheen lekker en we namen een kijkje bij de ramen. Het Grote Plein van Kopenhagen zag zwart van mensen : het was marktdag. Overal stonden tenten en kramen en er waren zelfs potsenmakers, die net als in de Middeleeuwen hun grappen in open lucht ten beste gaven. We gaven onze ogen de kost bij het kleurige schouwspel en waren vrolijk en onbezorgd, zoals het doorreizende toeristen past.
Generaal Panke had me onderdak aangeboden in zijn villa "Haus Wiking", even buiten de stad bij de oever van de zee. Het huis

stond leeg en ik kon daar wat op verhaal komen, totdat een vliegtuig me 's anderendaags naar Oslo brengen zou. We brachten een droom van een namiddag door in het smaakvol ingerichte landhuis, omringd door grasperken die zachtjes afhelden tot bij de kabbelende golfjes van de blauwe zee. 's Avonds werd ons een rijkelijk maal opgediend : niettegenstaande de oorlog ontbrak het in Denemarken aan niets. Er was koek, boter, room, kaas, spek en worst in overvloed. We tastten gretig toe, maar toch bleef er in mijn achterhoofd een twijfeltje bestaan : dat ging te goed om lang te duren.
Mijn kleine batterijradio stond naast me. Het was zowat halfacht. Iemand sprak Duits in de radio en ik meende te horen dat er over "kapitulatie" werd gesproken. Koortsachtig draaide ik aan de knoppen. Ik kreeg het ene station na het andere en plots klonk uit het kleine toestel de beslissende boodschap : "De Duitse legers in Denemarken hebben onvoorwaardelijk gekapituleerd. Morgenvroeg om acht uur zullen ze de wapens strekken."
Ik sprong recht en beproefde het dienstgebouw van de SS op te bellen, maar de man die ik aan het toestel kreeg kon zijn stem niet verheffen boven het woeste gebrul der menigte, die het gebouw al bestormde. In de stad luidden alle klokken met een gedreun, alsof het laatste oordeel nabij was.
Het was vrijdagavond, 4 mei 1945. We hadden ons als bezetenen gehaast om hier te komen, waar nu de muizenval rond ons dichtsloeg. Mijn twee ordonnantieofficieren, mijn chauffeur en ik hielden krijgsraad. De overgave der Duitse troepen in Noordduitsland en Denemarken was een feit. We bevonden ons alleen, helemaal voorbij Kopenhagen, in een streek waar we volkomen vreemd waren. Daarbij zaten we dan nog in de villa van een SS-generaal, wat onze toestand zeker niet beter maakte.
De jongste van mijn twee officieren was uiterst opgewonden. "Morgen zal het te laat zijn" riep hij. "We moeten dadelijk een oplossing vinden. Ik rijd naar de Duitse staf !" Hij nam de chauffeur mee en vertrok met de Volkswagen, met een machinepistool tussen de knieën. Een kwartier later raakte hij midden in de stad volop in het beginnende oproer. Daar werden reeds alleenstaande soldaten aangevallen, die niet tijdig een schuilplaats hadden gezocht. De jonge officier, de chauffeur en de Volkswagen gingen in dit duister treurspel ten onder.
Om elf uur 's avonds was de rekening voor ons vrij eenvoudig geworden. We waren nog met twee en nu hadden we geen auto meer. We hadden niets meer. We kenden niemand. We waren alleen.

Er knarste een sleutel in het slot. De deur ging open en een man kwam binnen. Het was een Duits ambtenaar, die net op vakantie in Kopenhagen verbleef en die zonder dat we dat wisten door de generaal in hetzelfde landhuis was ondergebracht. De hele namiddag had hij langs het strand gewandeld en nu kwam hij naar huis om te slapen. De oorlog gedaan? Dat leek zijn zaak niet te wezen. Hij was geen soldaat. Hij zou wel zien wat er gebeurde. Hij kleedde zich uit, nam een stortbad, trok een groene pyjamabroek aan — zijn bovenlichaam was zo bruin als dat van een Maleier — en zette zich dan aan de verdelging van al de lekkere gerechten, die wij in onze opwinding hadden gelaten voor wat ze waren.
We haalden hem terug in de werkelijkheid en toen begon ons geval hem toch wel wat ingewikkelder te schijnen dan het zijne. We vroegen hem of hij niemand in de buurt kende. Hij kauwde traagjes aan een ei met mayonnaise, aarzelde nog wat en zei dan: "Toch. De Duitse goeverneur van Denemarken woont vijf minuten van hier."
Dat lieten we ons geen tweemaal zeggen. Mijn ordonnantieofficier trok een burgerpak aan en begaf zich onmiddellijk naar het huis van Dr. Best. Die zat radeloos in zijn keuken tussen een twintigtal valiezen en zag ook geen kans meer, ons uit Kopenhagen weg te helpen. "Maar ik wil niets onverlet laten," beloofde hij ons. "Als het nog gaat, zal een officier van de Marine u binnen een uur afhalen en beproeven, u aan boord van een schip te brengen."
We wachtten de hele nacht, maar er kwam niemand. In de morgen wapperden roodwitte vlaggen op alle huizen in de buurt. Zowat honderd meter van ons terras verwijderd kruiste een motorboot en er kwamen vrachtwagens aanzetten vol gewapende en gehelmde partizanen. Iedereen wees naar het "Haus Wiking". Het zou zeker niet meer lang duren of we werden aangevallen. De dienstboden waren eens een kijkje gaan nemen in de stad: overal was de opstand losgebroken. Meerdere Duitsers waren al door het gepeupel afgeslacht. De "weerstanders" waren meesters in de straten. De Duitse dienstgebouwen in het centrum van de stad werden door een razende menigte belegerd. We benijdden haast onze kameraden, die daar ingesloten zaten. Ze waren tenminste bij mekaar en konden zich gemakkelijk verweren, tot de Britse troepen zouden aankomen. Wij twee echter konden enkel maar verwachten, binnen kortere of langere tijd te worden omgebracht.
Van uit de stad drong groot rumoer tot ons door. Er werd geschoten met machinegeweren en zelfs af en toe met kanonnen. De kapitulatie geschiedde blijkbaar niet helemaal geluidloos. We vroegen ons af, wanneer onze beurt komen zou.
Plots stopte een grote blauwe wagen met een Deense nummerplaat voor het huis. Een man sprong er uit: "Dadelijk burgerkleren aantrekken en meekomen!" We trokken burgerpakken aan. "We gaan beproeven, doorheen de stad te rijden," zei de chauffeur, een lange kerel in een goedzittend pak. "Wanneer we worden aangevallen is het uit. U moet al uw wapens hier achterlaten, zelfs uw pistolen. De Duitse troepen in Denemarken hebben de wapens neergelegd en we mogen het woord van het Rijk niet breken."
We vonden dat tamelijk naïef, maar ledigden toch gehoorzaam onze zakken. De wagen suisde de oprijlaan af. Onze chauffeur bleek een officier in burger te zijn. Dr. Best had hem bevolen, alles op het spel te zetten om ons nog te redden. Duitse schepen waren nog heer en meester van een deel van de haven en daarheen waren we nu op tocht.

Nauwelijks hadden we de stad bereikt, of we stuitten op de eerste hindernis: bij een kruispunt stonden zes partizanen met machinepistolen. Onze chauffeur deed alsof hij stopte en wenkte met de hand de mannen toe, alsof hij ze kende. Ze dachten zeker dat ze een of andere hoge piet van de weerstand voor zich hadden en aarzelden; daarvan maakte de Duitse officier gebruik om volgas te geven. Op deze wijze raakten we nog door een half dozijn andere versperringen heen. Maar hoe dichter we bij het stadscentrum kwamen, des te groter werd het gedrang om ons heen. Heel Kopenhagen was op de been. Onze wagen raakte nog slechts moeizaam vooruit en men bekeek ons al met argwanende blikken. We reden doorheen een reeks smalle straten en bereikten dan weer de hoofdstraat op vijftig meter afstand van een joelende menigte, die net een huis bestormde. We zagen burgers bij de haren over de grond sleuren. Hele hopen gewapend rapalje liepen ons in de weg. Onze chauffeur sloeg een zijstraatje in en merkte te laat, dat hij binnenreed in een kazerne, die door partizanen bezet was: overal op de wachttorens lagen ze aan de machinegeweren. In een machtige bocht suisden we over het kazerneplein en de poort weer uit, dan aan de razende, plunderende hoop voorbij en met volgas een net van straatjes in. Gelukkig kende onze chauffeur de stad op zijn duimpje. We naderden steeds meer de havenwijk. Overal zagen we hopen mensen, die zich onledig hielden met de woningen van Duitsgezinden te plunderen. Men wierp halfdood geslagen mensen op vrachtwagens, alsof

het zakken waren. Altijd weer moesten we plots van richting veranderen, om niet midden in die hopen volk te belanden.
Tenslotte waren we vlak bij de haven, maar nu moesten we nog langs een spoorwegovergang. Die werd zeker bewaakt en hoe konden we daar nu overheen geraken? Toch had ik weer eens een beetje geluk. Er was net een woeste schietpartij begonnen. Deense kommunisten hadden beproefd de benzinevoorraden, die een paar honderd meter voor ons op de kaaien waren opgeslagen, te plunderen. De Duitse marine had zich heftig verweerd en er was een onbeschrijflijke warboel ontstaan: burgers, terroristen, partizanen, alles vluchtte door en over mekaar heen. Die kans moesten we benutten. Onze wagen suisde vooruit, legde als een pijl uit de boog de dertig of veertig meter af die de spoorwegovergang vormden en stopte aan de overkant voor een gesloten hek. Dat was de ingang tot de haven. We waren gered.

Of nog niet helemaal? Ook hier stonden enkele Deense partizanen met de revolver in de hand, naast ongewapende Duitse wachtposten. Ik toonde voorzichtig mijn Ridderkruis met Eikenloof, dat ik in mijn holle hand verborgen hield aan een Duits marineofficier. Als vanzelfsprekend liet hij mijn ordonnantieofficier en mij in een bootje stappen, dat ons naar het schip bracht waar de kommandant der flottielje mijnenruimvaartuigen verbleef.
De haven van Kopenhagen bood een onvergetelijk beeld. Voor de stad, die zich nu in een roes van oproer bevond, lag een ganse Duitse vloot, met heerlijke schepen als de kruiser "Prinz Eugen", in de blauwe zeeboezem voor anker. De vlag der Kriegsmarine wapperde nog trots aan de masten en aan boord waren twintigduizend gewapende matrozen. Maar nog vanavond of morgen zouden al die prachtige schepen de geallieerden in de hand vallen. En wij met hen mee...
De kommandant der mijnruimboten was een vastbesloten man. "Onze troepen in Noorwegen hebben niet mee gekapituleerd. Er bestaat misschien nog een kans om ginds te komen!" Maar toen hij de admiraal om toestemming vroeg, wees die even vastberaden af: geen toelating voor eender welk schip, om de steven naar Noorwegen te wenden.

De stad lag te glanzen in de zon. Om drie uur 's namiddags toonde de kommandant me een radiobericht, dat zopas werd ontvangen: men verwachtte de landing uit de lucht van een Britse divisie. Reeds een kwartier daarna vloog een Engels toestel vlak over onze masten, zwenkte af en landde voor onze ogen op het

vliegveld van Kopenhagen. Om vijf uur dreunde de ganse hemel: in onberispelijke formatie kwamen honderden transportvliegtuigen aanzetten. Ze landdden allen op een paar kilometer van ons verwijderd. Het werd zes uur 's avonds. Uit de wijde ruimen der toestellen rolden moto's en jeeps. De Tommies trokken de stad in, toegejuicht door de begeesterde menigte. Elk ogenblik konden ze nu bij de kade opduiken.
De ogen van de kommandant schoten vuur. Hij greep me bij de schouder en riep: "Nee en nogeens nee! Niemand zal kunnen zeggen dat Duitsland u in de steek heeft gelaten!" Een wenk, en de jonge gezagvoerder van een der mijnenruimers trad naderbij. Met harde stem zei de kommandant: "U moet zich een doortocht banen, desnoods met geweld. Ik wens dat u kolonel Degrelle naar Oslo brengt."
Er kwam een slank oorlogsscheepje aanvaren, grijs als het water, smal en vlug als een hazewind. Ik trok een dikke jas uit schapenvacht aan en ging langs stuurboordzijde aan boord. Voor de neus der Britten, die om halfzeven met knallende motoren de kade kwamen oprijden, voeren we op volle kracht in de richting van de Zweedse kust en daarna naar het noorden.
Bij de reling van het bootje, waarmee ik op het laatste ogenblik uit Kopenhagen ontkwam, bracht de scherpe zeelucht me weer een beetje rust. Toen we de kust van Zweden in het zicht kregen, viel de nacht in. Ik zag de witte muren, de hoge rode schoorstenen en de lichte heuvels langzaam in het duister verzinken. Bij de Deense oever staken in de laatste schemering de groene daken van Helsingoer romantischer dan ooit af. De zee was hier nog maar zo breed als een flinke stroom en ik hoopte maar, dat we zo vlug mogelijk uit die smalle pijp zouden weggeraken en het Kattegat bereiken, en ook dat die mooie maar gevaarlijke avondkleuren gauw verdwenen zouden zijn.

Maar de nacht viel, zonder dat Britse vliegtuigen ons lastig gevallen hadden. Er stond een stijve bries. Ik leunde helemaal vooraan tegen de reling, dacht mijn gedachten, liet me ruw door wind en water strelen en keek onder de eindeloze sterrenhemel toe, hoe de golven braken tegen de voorsteven van ons schip. De zee gloeide, fonkelde en lichtte zo ver ik zien kon. Het lied van de golven stilde de koorts in mijn bloed.
Ons scheepje was wel snel, maar wanneer we aan een massale luchtaanval wilden ontsnappen moesten we in alle vroegte de Noorse fjorden bereiken. Niemand mocht gaan slapen, want elk ogenblik konden we immers op een mijn lopen. Maar de zee was

wijd en er was genoeg plaats voor ons allemaal en dus ontmoetten we geen mijnen.
Driemaal tijdens de nacht kwamen vijandelijke vliegtuigen dicht over ons heen scheren. Matrozen zegden me dat luchtaanvallen op zee al even hard waren als aan land. De nacht was uitzonderlijk klaar en toch namen de toestellen er genoegen mee, heel diep over te vliegen, tot ze bijna het wateroppervlak raakten. We vermeden zorgvuldig elk soort reaktie. De Britten vroegen zich zeker af wat we in het Kattegat uitvoerden, nu in Denemarken toch de oorlog afgelopen was; maar ze verkozen de zaak niet verder te onderzoeken. Wij van onze kant waren even terughoudend en even beleefd.
Om acht uur 's morgens zagen we de hoge, zwartbruine rotsen van Noorwegen. We voeren de bekoorlijke fjord van Oslo in. Je zag nergens een bootje of een zeil. Op de staalgladde zee dansten ijsblauwe en zilveren schuimkopjes. Aan de oevers lagen bontgeschilderde houten huizen half tussen dennebomen verborgen. Ik dacht onwillekeurig aan de Duitse landingsvloot, die net op zo'n stralende morgen in april 1940 hier langsgevaren was. De duistere klippen waren groots: ze liepen diep onder het wateroppervlak voor de fjord verder om dan later weer boven de waterspiegel uit te rijzen.
Ons schip voer nog twee uur verder. De zonovergoten oevers kwamen steeds dichter en dichter bij mekaar. Reeds tekende de haveningang zich af, en verderop de kranen en dokken, de kerktorens en de daken van de stad. Dat was Oslo. Het was tien uur in de morgen. We lieten onze sirene werken en kregen antwoord. Kort daarna legden we aan, vlak naast twee sierlijke zakduikboten, die geschilderd waren in de kleur van droge tabaksbladeren.

De stad sliep nog. Het was zondag. Een paar trams tinkelden lui voorbij. We telefoneerden; een auto kwam ons afhalen en bracht ons naar de bergen, die zuidwestwaarts langs de fjord van Oslo liggen. Onderweg zagen we duizenden mooie, slanke jonge meisjes, gekleed in pastelkleurige anoraks, op fietsen rijden langsheen de bochten, rotsen en donkere dennebossen. Al die woudnimfen waren op weg naar de beboste heuvels. Overal schemerde het donkerblauwe water, het kolkte rond geweldige rotspunten en vloeide dan weer vreedzaam doorheen wijde, glanzende bochten. We stopten tweemaal om naar de weg te vragen. De uitvliegertjes bekeken ons met harde ogen en schudden het hoofd. Spijt het landschap en de zon, spijt de blonde lokken en de bekoorlijke rode of bauwe shorts van die lieve meisjes, spijt de

warmte van de komende lente kwam het hatelijke gelaat van de oorlog even om de hoek gluren.
Eindelijk bereikten we op een bergspits het slot van kroonprins Olaf, waar ik de Duitse goeverneur van Noorwegen, Dr. Terboven, ontmoeten zou. Hij ontving me dadelijk. Zijn gezicht was gesloten en stuurs en hij knipperde net als Himmler voortdurend met de ogen. Ik legde hem mijn plan voor: ik wou zo vlug mogelijk het meest noordelijke front in Noorwegen vervoegen, waar de strijd tegen het bolsjewisme nog altijd voortgezet werd. Daar wou ik bij wezen, tot het bittere einde toe, met mijn Legioen. Maar Terboven had blijkbaar heel slecht nieuws gekregen. Hij schudde het hoofd en sprak van Zweden en Japan, terwijl ik nog aan Narvik en de Noordkaap dacht. Dan liet hij broodjes brengen en oude Franse cognac. Van op het slotteras had je een heerlijk zicht over de golf, die een grootse simfonie van donkerblauw, wit, bruin en groen vormde. Men vroeg zich af hoe temidden al die schoonheid de haat nog zozeer de harten der mensen verscheuren kon.
Terboven wees een verblijf in Oslo aan en beloofde me op de hoogte te zullen houden van de toestand. Ik reed weer terug, het bonte dal tegemoet. Het landschap was heerlijk, maar het was me niet erg duidelijk hoe ik er weer uit raken zou.
Ik begon met een bad te nemen en liet me dan een radiotoestel op de kamer brengen. De geallieerden jubelden overal, maar ik was te moe om naar hun gebral te luisteren en ik sliep de hele nacht door vast als een kind.
Toen ik 's anderendaags wakker werd — het was maandag 7 mei 1945 — was het eerste wat ik hoorde alweer het blaffen der overwinnaars via radio Londen. Voor hen was de oorlog al voorbij. Het stond vast dat het Rijk voorgoed ging kapituleren: dat was nog slechts een kwestie van uren. Of van minuten...
De Noorse Ministerpresident Vidkun Quisling, die ik nog nooit ontmoet had, had me verzocht hem in het koninklijk kasteel te komen opzoeken. Om halftwaalf, na wat doorheen de stad gekuierd te hebben, begaf ik me daarheen. Het gebouw was niet bijzonder indrukwekkend. In de grote trapzaal van wit marmer hingen twee prachtige gobelins, maar de koninklijke meubelen waren eerder armzalig en hadden beter gepast in een tweederangshotel dan in een koninklijk slot. Voor het kasteel stond het klassieke standbeeld van een vorst, gezeten op een dikke hengst van groen brons, waarop talloze vogels hun visitekaartje hadden achtergelaten.
Quisling leek me door het noodlot getekend. We praatten een

half uur lang alleen maar over het weer. Terboven had me verzocht, hem wat gerust te stellen: dat was goed, maar het schakelde de meeste gespreksonderwerpen op voorhand uit. De Noorse ministerpresident zag eruit, alsof hij binnenin helemaal hol was. Zijn gelaat was pafferig dik, zijn ogen flitsten gejaagd heen en weer, zijn vingers trommelden onophoudelijk op de tafel. Hij voelde zich een verloren man. Ik was zijn allerlaatste bezoeker. 's Namiddags reed hij naar de Zweedse grens en werd daar teruggestuurd. In de nacht keerde hij naar Oslo terug, niet wetend in welke fjord hij moest springen.

De gebeurtenissen hadden de smaak van de Bourgognewijn, die me in het hotel werd opgediend, niet beïnvloed. Ik dronk er bij het middagmaal een hele fles van leeg, maar het nieuws in de radio belette me toch, er voluit van te genieten. Om twee uur in de namiddag kondigde men een toespraak van de nieuwe Duitse Minister van Buitenlandse Zaken aan. Zoals de toestand nu was, kon ik elk woord wel raden nog eer het uitgesproken werd. Duitsland kapituleerde totaal en onvoorwaardelijk, en overal. Ook in Bohemen, Litauen, op Kreta en in de Franse havens van de Atlantische Oceaan, waar de strijd nog aan de gang was. En de driehonderdduizend man in Noorwegen kapituleerden net zo goed als iedereen. Waarvoor moest men ook nog vechten, waarom moesten nog Duitse levens worden geofferd wanneer van Sleeswijk tot in het Sudetenland elk vierkantemeter Duitse bodem door de vijand bezet was?
De Duitse troepen in Skandinavië zouden korrekt behandeld, naar huis gebracht en vrijgelaten worden. De Duitse strijdkrachten op Kreta kregen zelfs militaire eerbewijzen: met hun wapens zouden ze aan boord van Engelse schepen naar hun vaderland worden teruggebracht.
Maar van ons, de laatste buitenlandse vrijwilligers, was geen sprake. En dat betekende het einde voor ons.
De hele namiddag bleef ik uit het raam zitten kijken. Wat baatte het, te treuren? Ik had alles gedaan, wat ik kon, en ik had het tot het einde toe volgehouden. Nu kon ik niet verder meer: zelfs de Noordpool had gekapituleerd. In de straten van Oslo verdrongen de mensen mekaar, maar de menigte gedroeg zich heel wat waardiger dan deze van Kopenhagen. Jonge meisjes zwaaiden met vlaggetjes. Duitse soldaten liepen nog vrij en ongehinderd rond, niemand dacht eraan hen te lijf te gaan. De mishandelingen, moorden en zelfmoorden zouden eerst daags daarop beginnen, bij de

aankomst der partizanen vanuit de bergen waar ze zich verscholen hadden.
Ik wachtte op nieuws van Terboven. Om zes uur 's avonds liet hij me naar het slot van kroonprins Olaf roepen. Weer eens legde ik de prachtige weg langsheen de fjord af en weer eens genoot ik van het prachtige panorama van op het terras. Terboven ontving me in gezelschap van zijn naaste medewerker en vriend, generaal Reedis. Ze waren allebei bewonderenswaardig kalm. En toch zou men ze 's anderendaags in de morgen allebei dood vinden, met het pistool nog in de verstarde vuist: geen van beiden had Noorwegen aan de overwinnaars willen uitleveren.
We genoten samen nog een poos van het heerlijke landschap. Een dienaar in habijt bracht ons drank, net alsof we deelnamen aan een gewone garden-party in de lenteavond.
Terboven zei zeer ernstig: "Ik heb de Zweden gevraagd, of ze u politiek asyl wilden verlenen. Ze hebben geweigerd. Misschien had u met een duikboot naar Japan kunnen reizen, maar de kapitulatie is volledig en ook de duikboten mogen niet meer uitvaren. Aan de voet van deze berg staat een toestel op het vliegveld. Het is het toestel van Minister Speer. Wilt u uw kans wagen en nog vannacht naar Spanje vliegen?"
We rekenden het uit. Van Oslo tot aan de Pyreneeën waren het ongeveer tweeduizendhonderdvijftig kilometer. Teoretisch kon de kleine machine tweeduizendhonderd kilometer afleggen zonder te moeten bijtanken. Wanneer we heel hoog vlogen om brandstof te sparen, dan was het misschien mogelijk dat we ons doel bereikten.
Ik had geen keus. Ik had nu al twee weken lang alle dagen mijn leven op het spel gezet. Nu wou ik het nogeens doen: hoe het ook aflopen zou, voor de laatste keer. Ik zei dus ja.

Ik keerde terug naar Oslo, dat nu van mensen wemelde. Mijn hotel was helemaal leeg, zelfs de deuren stonden wijd open. Al het personeel was verdwenen. We moesten wachten, want aan vertrekken voor het donker was viel niet te denken. Het avontuur begon al voor ons vertrek. Ik moest in het geheim het vliegveld zien te bereiken en niemand mocht me daar zien aankomen: er was rondgestrooid dat de bemanning het "Heinkel" toestel van Minister Speer naar Trondhjem zou vliegen. Zelfs de bevelhebber van het vliegveld mocht niets afweten van het werkelijke reisdoel en zeker niet van de aanwezigheid van twee blinde passagiers.
Om elf uur 's avonds kwam een pracht van een piloot met gol-

vend haar onder zijn vliegerpet, met lange, verzorgde kunstenaarshanden en drager van het Duitse Kruis in goud ons in een kleine wagen bij het hotel afhalen. Samen met mijn ordonnantieofficier stapte ik in.
Overal vierde de menigte feest. Ik droeg nog steeds mijn uniform van kolonel der Waffen-SS en om mijn hals het Ridderkruis met Eikenloof. Tienduizend krachtige blonde knapen en slanke meisjes versperden overal de straten, maar ze weken lachend uiteen om onze wagen door te laten. Ook buiten Oslo stootten we op geen enkele hinderpaal.
Onze piloot bracht ons in de duisternis tot onder de vleugels van het toestel, zonder dat iemand het merkte. We gingen aan boord. Een minuut later hingen we reeds in de lucht. Mijn eerste gevoel na de Noorse grond te hebben verlaten, was opluchting. Nu hadden we de laatste draadjes doorgeknipt. Alles was duidelijk. Wanneer het toestel landde, waren we ofwel gered ofwel onherroepelijk verloren. De teerling was geworpen: leven of dood. Het liep tegen middernacht. In feite was de oorlog ten einde sinds de radiouitzending van twee uur hedennamiddag, maar officieel werd de kapitulatie eerst de volgende dag, op 8 mei 1945, van kracht. Dus zweefden we net zo tussen oorlog en vrede als tussen hemel en aarde.
We vlogen nog een tijdlang over de Skagerrak. Van nu af aan moesten we ons maar verlaten op het boordkompas en op de handigheid van onze piloot. Er was natuurlijk geen sprake van radiopeiling en we hadden niet eens een kaart van Europa. De Duitse kommandant van het vliegveld had onze piloten een prachtkaart van Noorwegen overhandigd, omdat hij in de mening verkeerde dat ze naar Trondhjem vlogen. Ze hadden het er maar bij gelaten. Een van hen bezat een klein kaartje van Frankrijk, dat uit een zakatlas was gescheurd: er waren grootmoedig drie stromen op aangegeven, de Seine, de Loire en de Rhône.
We stegen tot op vierduizend meter, om benzine te sparen. Maar op die hoogte woedde storm en we moesten algauw weer omlaag. Er bestond natuurlijk veel gevaar, dat één enkel onbeschermd toestel, dat een vlucht van tweeduizend kilometer over bezet gebied ondernam, zou neergehaald worden. Ik meende dat onze enige hoop op slagen bij het reuzenfeest lag, dat zich nu zonder twijfel sinds de middag in het geallieerde kamp afspeelde. Op alle vliegvelden in het westen waren de overwinnaars zeker bezig, zich vol champagne en whisky te gieten. Duizenden Britse en Amerikaanse piloten moesten nu aan geen luchtgevechten meer denken en bevonden zich op de rand van de dronkenschap — ofwel

er al lang middenin. En dat was het ogenblik, waarop onze "Heinkel" over hun vroegere gevechtszones heenvloog. Het kon nauwelijks beter gekozen zijn.
Teneinde mogelijke waarnemers te misleiden, waren we eerst recht naar de kust van Schotland gevlogen en dan van daar op het Europese vasteland af. Dat zou een reden meer zijn om ons niet te wantrouwen, wanneer iemand toevallig onze vlucht op het spoor kwam. Onder ons schoven donkere velden voorbij. In de duisternis reden wagens met volle licht. Kleine stadjes glansden als kerstbomen met verlichte straten en ramen. Overal was men bezig met feestvieren.
Het was misschien halftwee in de morgen, toen achter ons de lichtende vinger van een reusachtige schijnwerper omhoogpriemde en de hemel begon af te tasten. Ons toestel vloog sneller en sneller, om die vervloekte speurneuzen te ontgaan. Maar steeds meer lichtvingers klauwden omhoog, alsof ze ons grijpen wilden. De uiteinden van onze vleugels schitterden in het schijnsel. In onze boordradio begon het te knetteren: waarnemers op geallieerde vliegvelden riepen ons op: "Wie bent u? Wat doet u?" We antwoordden niet en vlogen steeds maar sneller en sneller.

Onder ons lag België. Daar was Antwerpen, dat straalde in de eerste nacht van herwonnen vrede. Ik moest aan onze stromen en steden denken, aan al die plaatsen waar ik eens redevoeringen gehouden had, aan de vlakten en de heuvels en de oude huizen, waaraan ik mijn hart had verpand. Hier beneden ons woonde mijn volk, het volk dat ik hoger en edeler had willen leren leven, dat ik had willen leiden op de weg, die naar de grootheid voert. Links van ons zag ik de lichtjes van Brussel en de uitgestrekte zwarte vlek van het Zoniënwoud, waar mijn grote, mooie woning lag. Ik beet de tanden op mekaar, toen de tranen me in de ogen kwamen.

Rijsel lag al achter ons en de schijnwerpers der vliegvelden zochten ons niet meer. Hoe verder zuidelijk we vlogen, des te groter werd onze hoop dat we de dood zouden ontgaan. We naderden Parijs, onze Heinkel vloog er laag overheen, zo laag dat ik sommige straten en pleinen kon herkennen.
We leefden nog altijd en vlogen nu over de Beauce en de Loire en over de Vendée. Algauw zouden we boven de Atlantische Oceaan zijn. Toch keken onze piloten mekaar vol zorg aan. Het gevaar, door nachtjagers of luchtafweergeschut te worden neergehaald,

was nu kleiner geworden; maar onze benzinevoorraad slonk verontrustend snel.
De nacht was pikdonker. Ik keek naar beneden. De lichtende wijzers van mijn uurwerk wezen vijf uur in de morgen. In de duisternis onder ons tekende zich een zwak schijnsel af. Ik zag dadelijk dat het de monding van de Gironde was. We vlogen nog altijd op de juiste koers. Verder ging het langsheen de kust. We konden nu al zwakjes de witte koppen van de branding onderscheiden. Naar het Oosten toe werd het lichter en lichter.
In het blauwachtige schijnsel van het instrumentenbord zag ik de bezorgde gezichten der piloten. Het toestel vloog nu trager en trager. We daalden meer en meer.
Onder ons schoof Arcachon voorbij. Daar had ik vroeger zorgeloze dagen doorgebracht onder de geurige pijnbomen. De haven was verlicht als op nationale feestdag.
We vlogen over de Landes, met middenin het grote meer van Biscarosse als een stralend lichte vlek. De motor van de Heinkel hoestte af en toe. Een van de piloten gaf ons zwemvesten. Onze benzine was bijna op en we konden nu elk ogenblik in zee neerstorten.
Vol spanning keek ik uit naar de bergketen der Pyreneeën. Ik zag niets. Het schemerde lichter en lichter. De motor hoestte vaker en vaker. Daar tekende zich in het zuidoosten een bleekblauwe lijn tegen de hemel af: dat waren de Pyreneeën. Zouden we het halen tot bij de Spaanse grens?
Met de wind in de rug hadden we bijna tweeduizenddriehonderd kilometer afgelegd. De piloot moest het toestel nu om de beurt op de linker en de rechter vleugel draaien, teneinde de laatste liters benzine uit de reservetanks in de motoren te pompen. Ik herkende de streek van Biarritz en Saint-Jean-de-Luz. Ik zag de witte bocht van de Pyreneeën bij de monding van de Bidassoa. Maar ons toestel kon niet meer: we hingen al vlak boven de golven. Twintig kilometer voor de Spaanse kust zouden we ten onder gaan. We maakten ons klaar om de rode noodraketten af te vuren en zagen, hoe twee sloepen van de Franse marine van de kustweg koers zetten, recht op ons af.
Ik zag in de verte een Spaanse vuurtoren en terzelfdertijd onder ons de schuimende golfkoppen van de zee, klaar om ons te verslinden. En nog stortten we niet neer. De kust kwam nader, nader, met haar groene riffen en haar zwarte uitlopers van bergen, die zoëven eerst uit het donker opgedoken waren...
Plots rukte de piloot zijn toestel steil omhoog en dan weer bijna even steil terug omlaag; met donderend geluid gaf hij volgas om

de laatste druppels brandstof door de motoren te jagen. We joegen over een rotswand heen en aan de andere kant met razend lawaai in scheervlucht over een reeks rode daken. Tijd tot nadenken hadden we niet meer. In een flits rees vlak voor ons een kort wit strand op. Met een snelheid van tweehonderdvijftig kilometer per uur en zonder het landinggestel uit te gooien schuurde de Heinkel met de romp over het zand. Ik zag de rechtse motor als een gloeiende bal wegvliegen. Het toestel schoof en draaide, keerde de neus naar de zee, schoof de golven in en sloeg daar over de kop.
Vrijwel onmiddellijk drong het water in de cockpit en steeg ons tot het middel. Ik had vijf beenbreuken. Op het strand van San Sebastian liepen opgewonden guardias met hun lakleren driesteken voor de villa's en hotels heen en weer. Naakte Spanjaarden kwamen aangezwommen om ons te bergen. Ze legden me op een afgebroken vleugel van het toestel en daarna in een kleine bootje. Bij de oever stond al een ziekenwagen klaar.
De oorlog was voorgoed voorbij.

Ik leefde nog, al zou ik dan maanden in een hospitaal moeten doorbrengen. Maar mijn kracht en mijn geloof had ik nog, en de bitterheid, nutteloos in handen van mijn vijanden te vallen, was me gespaard gebleven.
Misschien had de heer der heerscharen me wel behouden doen landen, opdat ik woordvoerder zijn zou voor mijn soldaten en getuige voor hun heldendaden. Ik kon hen verdedigen tegen de verwijten van hun belagers, die geen begrip tonen voor hun moed en offerzin. Ik kon vertellen van wat ze volbracht hadden bij de Donetz en de Don, in de Kaukasus en in Tsjerkassy, in Estland, in Stargard en bij de Oder.
Er zal een dag komen, waarop de heilige namen van onze doden met trots en eerbied zullen worden vermeld. De harten van ons volk zullen dan sneller slaan en het zal zijn zonen herkennen.
Het leed geen twijfel dat wij de nederlaag hadden geleden. In alle hoeken van Europa werden we nu verguisd en vervolgd. En toch konden we met opgeheven hoofd de toekomst tegemoetzien. Enkel en alleen de geschiedenis oordeelt over de verdiensten der mensen. Wij hadden zonder voorbehoud onze jeugd geofferd en voor Europa, zijn eenheid en zijn kultuur gestreden. Oprecht en offervaardig waren we trouw gebleven tot het einde toe. Vroeg of

laat zou Europa dan begrijpen, dat onze zaak rechtvaardig was en dat we haar met volle overgave hadden gediend.
Want haat sterft: hij gaat aan zijn eigen dwaasheid en laagheid ten onder. Maar al wat groot is, is eeuwig.

Militair Hospitaal "Mola"
San Sebastian (Spanje)

Oogst-december 1945